

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΟΛΓΑ Π. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ο Επικουρισμός του Pierre Gassendi

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2013

Ο Επικουρισμός του Pierre Gassendi

© ΟΛΓΑ Π. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ιωάννινα 2013

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΟΛΓΑ Π. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ο Επικουρισμός του Pierre Gassendi

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2013

*Στους Ανθρώπους που αγωνίστηκαν να
κατανοήσουν τον Εαυτό τους...*

Συμβουλευτική Επιτροπή

1. [ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΑΚΗ], [ΑΦ. ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ], [ΤΜΗΜΑ Φ.Π.Ψ.], [ΠΑΝ/ΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ].
2. [ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΕΛΟΡΕΝΤΖΟΣ], [ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ], [ΤΜΗΜΑ Φ.Π.Ψ.], [ΠΑΝ/ΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ].
1. [ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ], [ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ], [ΤΜΗΜΑ Φ.Π.Ψ.], [ΠΑΝ/ΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ].

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ενδιαφέρον μου και η επιθυμία μου να ασχοληθώ με τον Επίκουρο αρχικά, και με τον «Επικουρισμό του Pierre Gassendi» στη συνέχεια, ανέκυψε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μαθημάτων του τομέα Φιλοσοφίας σχετικά με την Ελληνιστική Φιλοσοφία και συγκεκριμένα με την ηθική και την αλληλένδετη με αυτή φυσική φιλοσοφία του Επικούρου. Η επικαιροποίηση των απόψεων του Επικούρου, ιδιαίτερα όσων αφορούν στα φυσικά και ηθικά επικούρεια δόγματα, έθεσαν την Επικούρεια Φιλοσοφία στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός μου. Η εισαγωγή της επικούρειας ατομικής φιλοσοφίας στην Ευρωπαϊκή σκέψη του 17^{ου} αιώνα και η μεταστοιχείωση της επικούρειας ηθικής ώστε να συμφωνεί με το χριστιανικό δόγμα από τον Pierre Gassendi, εντατικοποίησαν το ενδιαφέρον μου και ενίσχυσαν τον προβληματισμό γύρω από τη μεταγενέστερη «αξιοποίηση» της επικούρειας φιλοσοφίας, και μάλιστα από έναν Καθολικό κληρικό του 17^{ου} αιώνα, όπως ήταν ο Gassendi.

Στην προσπάθεια αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την κ. Ελένη Καραμπατζάκη για το ενδιαφέρον της, τις εποικοδομητικές και πάντα επί του περιεχομένου παρατηρήσεις της, οι οποίες συνέβαλαν στην αρτιότερη συγκρότηση της εργασίας, καθώς επίσης και για τον χρόνο που αφιέρωσε όλο αυτό το διάστημα υποδεικνύοντάς μου τη μέθοδο μιας επιστημονικής έρευνας, καθώς επίσης και τους κυρίους Ιωάννη Πρελορέντζο και Στέφανο Δημητρίου για τις παρατηρήσεις τους, τις οποίες έλαβα σοβαρά υπόψη στην τελική μορφή της εργασίας αυτής. Τέλος, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον κ. Ιορδάνη Μαρκουλάτο, Επίκουρο καθηγητή του τομέα φιλοσοφίας για τις πολύτιμες συμβουλές του και στην κ. Αθηνά Μάρκου, Ψυχολόγο, για την βοήθειά της στην αποστολή δευτερεύουσας βιβλιογραφίας από την βιβλιοθήκη της σχολής “The Chicago School of Professional Psychology”, εξαιρετικά σημαντικής για την ολοκλήρωση της εργασίας αυτής.

Ιωάννινα 2013

Ο. Θ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	σσ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΚΕΦ. Ι: ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΟ ΤΟΥ PIERRE GASSENDI	
1. Βιογραφικά Στοιχεία	28
2. Το επικούρειο έργο του Pierre Gassendi	32
ΚΕΦ. ΙΙ: ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΛΙΜΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ	
1. Ο θεσμός της Πατρωνίας	37
2. Ο αντι-αριστοτελισμός του Pierre Gassendi	43
3. Ο ουμανισμός του Pierre Gassendi	50
ΚΕΦ. ΙΙΙ: Ο Ο ΕΠΙΚΟΥΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ PIERRE GASSENDI	
1. Το επικούρειο υπόβαθρο	56
2. Επικουρισμός-Στωικισμός	62
3. Η επιλογή του επικουρισμού	67
3.1 Η αναμόρφωση της επικούρειας φυσικής και θεολογίας	69
3.2 Η αναμόρφωση της επικούρειας ηθικής φιλοσοφίας	77
ΚΕΦ. ΙV: ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	
1. Ο ατομισμός του Pierre Gassendi. Μια εμπειρική μηχανιστική φιλοσοφία	81
2. Η έννοια του κενού	84
3. Τα άτομα	89

4.	Τα χαρακτηριστικά των ατόμων	93
5.	Η κίνηση των ατόμων	97
ΚΕΦ. V: ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ- ΘΕΟΛΟΓΙΑ		101
1.	Η έννοια της ηδονής	102
2.	Ο ορθός Λόγος και η αρετή της φρόνησης ως προϋποθέσεις για την ορθή επιλογή της ηδονής στη γκασσαντιανή ηθική φιλοσοφία	109
3.	Ο ρόλος της ελευθερίας στο ηθικό σύστημα του Pierre Gassendi	114
3.1.	Η διάκριση της ελευθερίας σε <i>libertas</i> και <i>libentia</i>	118
3.2.	Η ελευθερία της βούλησης	123
4.	Ηδονή και κίνηση	126
5.	Νοησιарχία-βουλησιарχία	130
5.1.	Ο ρόλος της θείας πρόνοιας και βούλησης στις απόψεις του Gassendi γύρω από την επιστημονική γνώση	133
6.	Οι έννοιες της Τύχης, της Μοίρας και της Ειμαρμένης στη βουλησιарχική θεολογία του Pierre Gassendi	146
7.	Η γκασσεντιανή άποψη περί ψυχής. Η αποκατάσταση της αθανασίας της ψυχής	157
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ		164
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΦΥΣΙΚΗΣ (<i>Physica</i>)		181
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΗΘΙΚΗΣ (<i>Ethica</i>)		183
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ		185
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		198

PETRI
GASSENDI
DINIENSIS
ECCLESIAE PRÆPOSITI,
ET IN ACADEMIA PARISIENSI
MATHESIOS
REGII PROFESSORIS
OPERA OMNIA
IN SEX TOMOS DIVISA,

Quorum seriem pagina Præfationes proximè sequens continet.

Hactenus edita Auctor ante obitum recensuit, auxit, illustravit.

Posthuma verò totius Naturæ explicationem complectentia, in lucem nunc
primùm prodeunt, ex Bibliotheca illustris Viri

HENRICI LVDOVICI HABERTI MON-MORII
LIBELLORVM SVPPPLICVM MAGISTRI.

TOMVS PRIMVS

QVO CONTINENTVR

SYNTAGMATIS PHILOSOPHICI

In quo Capita præcipua totius Philosophiæ edisseruntur,

PARS PRIMA, siue LOGICA,

ITEM QVE

PARTIS SECVNDÆ, seu PHYSICÆ Sectiones duæ priores,

I. De Rebus Naturæ vniuersè II. De Rebus Cælestibus.

CVM INDICIBVS NECESSARIIS.

LVGDVNI,

Sumptibus LAVRENTII ANISSON, & IOAN. BAPT. DEVENET.

M. DC. LVIII.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η παρουσίαση των βασικών φιλοσοφικών και επιστημονικών απόψεων του Γάλλου υλιστή φιλοσόφου, φυσικού, αστρονόμου, θεολόγου και καθολικού κληρικού, Pierre Gassendi (1592-1655), η ανάδειξη της καθοριστικής επίδρασης που άσκησε η επικούρεια φιλοσοφική παράδοση στο γκασσαντιανό φιλοσοφικό σύστημα, και τέλος η αδιαμφισβήτητη συνεισφορά του Gassendi στη φιλοσοφία, ακόμα και στην επιστήμη του 17^{ου} αιώνα. Η επιλογή του φιλοσόφου οφείλεται στο γεγονός ότι το τεράστιο έργο του (γραμμένο σε νέο-Λατινικά) παραμένει ακόμη και σήμερα παραγνωρισμένο στη χώρα μας, δεδομένου ότι υπάρχουν ελάχιστες μελέτες σχετικές με αυτό¹. Η παρούσα εργασία στοχεύει επίσης στην ανάδειξη της πολυδιάστατης προσωπικότητας του Pierre Gassendi, καθώς και της καθοριστικής συμβολής του στην επαναφορά της επικούρειας φιλοσοφίας στο προσκήνιο του φιλοσοφικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος κατά την περίοδο της πρώιμης Αναγέννησης, αφού ο Gassendi υπήρξε ο κύριος εισηγητής της ατομικής φιλοσοφίας του Επίκουρου στην ευρωπαϊκή σκέψη του 17^{ου} αιώνα. Πρέπει να καταστεί σαφές ότι, λόγω του τεράστιου όγκου του έργου του πολυγραφότατου Pierre Gassendi και της ευρείας θεματικής των ζητημάτων με τα οποία ασχολήθηκε, στην παρούσα εργασία θα περιοριστούμε στο να επιχειρήσουμε μια γενική θεώρηση της ηθικής και της φυσικής του φιλοσοφίας μόνο, σε σχέση με τις επικούρειες καταβολές της, και όχι της λογικής και της πολιτικής φιλοσοφίας, χωρίς να αναλωθούμε σε λεπτομέρειες. Για τον λόγο αυτό, κύριες πηγές της ανάλυσής μας, εάν εξαιρέσουμε κάποιες αναφορές και σε άλλα έργα του Gassendi, όπου αυτό κρίθηκε σκόπιμο, αποτελούν το *Syntagma Philosophicum*² και τμήματα

¹ Αξίζει να σημειωθεί πως ο Χριστόδουλος Ευσταθίου Παμπλέκης (Μπαμπίνη Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας 1733- Λειψία 1793), ο μοναδικός συστηματικός φιλόσοφος του 18ου αιώνα, ο οποίος εντάσσεται στη δεύτερη γενιά των εκπροσώπων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού μαζί με τον Ιώσηπο Μοισιόδακα και τον Δημήτριο Καταρτζή, στο έργο του *Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυσικῶν, Μεταφυσικῶν, Πνευματικῶν καὶ Θεῶν Αρχῶν*, (Βιέννη, 1786), δεν μεταφέρει τις απόψεις συντηρητικών δυτικών φιλοσόφων, αλλά υιοθετεί τις θέσεις των Διαφωτιστών ενάντια στην αρχαιολατρία και τον Αριστοτελισμό και παρουσιάζει τις θέσεις νεωτέρων φιλοσόφων (Voltaire, Diderot, D'Holbach, Bacon, Descartes, Spinoza, Locke, Leibniz, Berkeley κ.α.), μεταξύ των οποίων και του Gassendi : «Στο έργο του αυτό παρουσιάζει τις φιλοσοφικές θέσεις του Gassendi από κοινού με τη νευτώνεια κοσμοαντίληψη και —κυρίως— τις ιδέες των Γάλλων Εγκυκλοπαιδιστών. Ακόμη, ακολουθώντας το πρότυπο των Διαφωτιστών, μέμφεται τον Αριστοτελισμό και την αρχαιολατρία εν γένει, ενώ αποδέχεται τις αρχές της πειραματικής επιστήμης και το νέο μηχανιστικό κοσμοείδωλο που προβάλλεται στη δυτική Ευρώπη». (Παναγιώτης Νούτσος, (1981), σσ. 14, 18-22).

² Το γενικό περιεχόμενο του *Syntagma* έχει ως εξής:

του μεταφρασμένου έργου του François Bernier *Abregé de la philosophie de Gassendi* (1678), από τον Erik Anderson (2004) υπό τον τίτλο «*Three Discourses of Happiness, Virtue, and Liberty*»³.

Ο Pierre Gassendi υπήρξε σπουδαία μορφή της φιλοσοφίας του 17^{ου} αιώνα, και ως εκ τούτου κεντρική μορφή στη διαμόρφωση και την ανάπτυξη της νεότερης φιλοσοφικής σκέψης. Η επιρροή που άσκησε στους συγχρόνους του είναι αδιαμφισβήτητη. Ο ίδιος συνδιαλέχθηκε με σημαντικές προσωπικότητες της εποχής του, όπως ο Descartes και ο Hobbes, ο Galileo, ο Hume, ο Boyle, ο Tycho Brahe, ο Bacon, και είναι σημαντικός για την κατανόηση της φιλοσοφίας του Leibniz, του Locke και του Newton. Υπήρξε ένας από τους διανοούμενους του 17^{ου} αιώνα που απέρριψε τον καρτεσιανισμό⁴ και παρέσχε μια άλλου είδους εναλλακτική φιλοσοφία.

Πρώτιστο καθήκον του Gassendi στη μεταστοιχείωση του Επικουρισμού ήταν η απαλλαγή αυτής της αρχαίας φιλοσοφίας από τις αθεϊστικές αναφορές και τη μορφή ενός άκρατου ηδονισμού (αισθησιαρχίας), που τη συνόδευαν από την απαρχή της.⁵ Βέβαια, αξίζει να επισημανθεί ότι η επιστροφή στον Επικουρισμό είχε

-
- 1) Περί της φύσης των πραγμάτων
 - 2) Μέγεθος και σχήμα του κόσμου- περί χώρου και χρόνου
 - 3) Υλικές και γενεσιουργές αιτίες
 - 4) Περί ποιότητας, ποσότητας, φθοράς και γενέσεως,

Ορθώς αναγνωρίζεται ότι ο Gassendi χρησιμοποιεί αριστοτελικού

ς όρους και έννοιες (βλ. H. K. Wettstein, *Renaissance and Early Modern Philosophy*, Wiley, 2002, σ. 177).

³ E-book on line: http://www.epicurus.info/etexts/gassendi_concerningHappiness.html

⁴ Η Margaret Osler στο σημαντικό έργο της *Divine Will and the Mechanical Philosophy, Gassendi and Descartes on Contingency and Necessity in the Created World* (Cambridge University Press, 1994), επισημαίνει τις διαφορές του Gassendi από τον Καρτέσιο. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι ο Gassendi ακολούθησε τη βουλησιαρχική παράδοση και τον νομιναλισμό, που αντιπροσωπεύθηκαν κυρίως από τον Ockham, ενώ ο Καρτέσιος τον Σχολαστικισμό και το Ρασιοναλισμό του Ακινάτη. Τη βάση της διαφοράς των δύο φιλοσόφων αποτελεί για την Osler η άποψή τους για το Θεό. Ο Gassendi δίνει έμφαση στη *Θεία Βούληση* και *Παντοδυναμία*, ενώ ο Καρτέσιος τόνισε τη *Θεία Διάνοια* και την *Παντογνωσία*. Οι θεολογικές διαφορές τους, μαζί με τις διαφορές τους στην επιστημολογία και την οντολογία, εκφράστηκαν κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα σε διαφορετικές εκδοχές της μηχανιστικής φιλοσοφίας.

⁵ Όπως μας διασώζει ο Διογένης ο Οινωανδεύς (C. W. Chilton, *Diogenes of Oenoanda*, Oxford, Clarendon, 1971, σ. xxvii. Βλ. επίσης Διογένης Οινωανδέας, *Οι πολύτιμες πέτρες της Φιλοσοφίας. Η μεγάλη επιγραφή στα Οινόανδα*, πρόλογος Χ. Θεοδωρίδης, εισαγωγή- μετάφραση- σχόλια Γιάννης Αβραμίδης, Θύραθεν, χ.χ.), ο Επικουρισμός δεν επέζησε ως ενεργός φιλοσοφική σχολή μετά τον 4ο αιώνα μ. Χ. Μια κοινή εξήγηση είναι ότι την περίοδο εκείνη καμιά φιλοσοφική σχολή δεν κατόρθωσε να επιβιώσει από την χριστιανική πολιτική του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, και από την εύνοια και την αυξανόμενη επιρροή του Νέο- Πλατωνισμού. (Ann T. Orlando, (2007), σσ. 57-58). Είναι ενδιαφέρον ότι ο λάτρης της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, Αυτοκράτορας Ιουλιανός, εκφράζει ικανοποίηση για το γεγονός ότι κανένα έργο του Επίκουρου δεν έχει διασωθεί στην εποχή του. (*Επιστολαί*, 89b 355). Είναι γνωστή από αρχαίες πηγές η επίθεση κατά του Επικούρειου ηδονισμού

προετοιμαστεί με το έργο Ιταλών ιδίως ανθρωπιστών του 13^{ου} αι 14^{ου} αιώνα, όπως ο Lorenzo Valla, ο Francesco Zabarella, ο Francesco Filelfo, ο Christoforo Landino και ο Leonardo Bruni. Ο Gassendi απορρίπτει τη νοησιαρχία-ορθολογισμό υπέρ του εμπειρισμού, στο βαθμό που, ξεκινώντας από μια εμπειρική γνωσιοθεωρία, κατασκευάζει μια επιστημονική φιλοσοφία που ενσωματώνει τη νέα μηχανική επιστήμη του 17^{ου} αιώνα στον επικούρειο ατομισμό, διευρύνοντας τις επιπτώσεις του «εκχριστιανισμένου» επικουρισμού του σε ηθικά και πολιτικά ζητήματα. Σύμφωνα με τον Rochot⁶ ο Gassendi οδηγήθηκε στον Επίκουρο λόγω της γνωριμίας του με τον Επικούρειο Beeckman, ενώ, όπως υποστηρίζει η Sumida Joy,⁷ «το “επικούρειο” πρόβλημα του Gassendi υπήρξε η μετάβαση από την βιογραφία και τον σχολιασμό, στην ιστορία της φιλοσοφίας».

Ο Gassendi βρέθηκε στο μέσο ενός αριθμού φιλοσοφικών παραδόσεων, όπως ο ουμανισμός⁸, ο Αριστοτελισμός, ο Πλατωνισμός και η νέα Μηχανιστική Φιλοσοφία της φύσης.⁹ Πιστός στο κλίμα της εποχής, δεν παραγκώνισε και τα επιτεύγματα της σύγχρονης επιστήμης και τις νέες επιστημονικές μεθόδους (πείραμα, τηλεσκόπιο, μικροσκόπιο κ.α.), συνδυάζοντας με εξαιρετικό τρόπο τα επιτεύγματα της

Στωικών κυρίως φιλοσόφων, όπως του Χρύσιππου και του Ποσειδώνιου. Βλ. *Ποσειδώνιος Απαμεύς ή Ρόδιος*, εισαγωγή- μετάφραση- σχόλια Ελένη Α. Καραμπατζάκη, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2011, σσ. 819, (απόσπ. x 288).

⁶ “Επέλεξε ένα αρχαίο φιλοσοφικό πρότυπο με κριτήρια τη βασική θεολογική θέση της Δημιουργίας, τη βουλευσιαρχία και τη θεωρία της Πρόνοιας”, βλ. Margaret Osler, “Ancient and Modern s and the History of Philosophy: Gassendi’s Epicurean Project”, στο: *The Rise of Modern Philosophy: The Tension between the New and Traditional Philosophies from Machiavelli to Leibniz*, ed. Tom Sorell, Oxford University Press, 1993, σ. 134.

⁷ Lynn Sumida Joy, *Gassendi the Atomist: Advocate of History in an Age of Science*, Cambridge University Press, 1987, κεφ. 4.

⁸ Ο Gassendi ήταν ένας φιλόσοφος που προσπάθησε να εξηγήσει φαινόμενα του φυσικού κόσμου από την άποψη της ύλης και της κίνησης. Ως θιασώτης του πνεύματος του Ανθρωπισμού, θεώρησε απαραίτητο να επεξεργαστεί τις απόψεις του σε σχέση με τη κλασική φιλοσοφία. Το πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι Ουμανιστές της Αναγέννησης ήταν το ίδιο με αυτό που αντιμετώπιζε ο Gassendi το 17^ο αιώνα, δηλαδή η προσπάθεια συμβιβασμού του κλασικού με το χριστιανικό σύστημα ηθικής. Όταν ο ίδιος ανέπτυξε την προσωπική του ηθική φιλοσοφία, την οποία εστίασε στις έννοιες της ελευθερίας και της ευδαιμονίας, συνέχισε στην ουσία την ηθική παράδοση που δημιουργήθηκε κατά την περίοδο της πρώιμης Αναγέννησης. (Πρβλ., Lisa Sarasohn, (1996), σσ. 18-19.)

Ο Ουμανισμός του Gassendi είναι φανερός στα εξής:

A) μέσω της χρήσης αρχαίων προτύπων, υπό την έννοια ότι αυτά αποτελούν τα μεγαλύτερα και θεμελιώδη φιλοσοφικά κείμενα, πάνω στα οποία ο ίδιος εργάστηκε προκειμένου να διατυπώσει την προσωπική του θέση. Επέλεξε το αρχαίο φιλοσοφικό παράδειγμα με κριτήρια τη βασική του θεολογική θέση, ιδιαίτερα το Δημιουργισμό, τη βουλευσιαρχία και τη θεωρία της πρόνοιας, και,

B) με το ύφος της γραφής του, το οποίο χαρακτηρίζεται από συχνές νύξεις και αναφορές σε αρχαίους συγγραφείς.

⁹ Antonia Lolordo, (2006), σ. 1.

αναγεννησιακής επιστήμης με την επικούρεια φυσική φιλοσοφία, και διατηρώντας την παραδοσιακή διαίρεση της φιλοσοφίας¹⁰, που του κληροδότησε η ελληνιστική φιλοσοφική παράδοση, κατόρθωσε με εντυπωσιακό τρόπο να κλονίσει το ρόλο της «αυθεντίας» και να εφαρμόσει την καινοτομία αυτή ακόμη και στους κόλπους της θεολογίας.

Ο Gassendi έζησε σε μια περίοδο που σήμερα θα την χαρακτηρίζαμε ως «Περίοδο του Νεωτερισμού», η οποία βρίσκεται μεταξύ της “εποχής της πίστης” και της “εποχής του Λόγου”¹¹. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τη ραγδαία ανάπτυξη της επιστήμης και από την υπονόμηση της αυθεντίας, με αποτέλεσμα να τίθενται υπό αμφισβήτηση οι μέχρι τότε αντιλήψεις σε επιστημονικά θέματα, αλλά και να επιχειρείται ένας διαχωρισμός της ηθικής από τη θρησκεία. Ο ρόλος της εκκλησιαστικής παρέμβασης σε κοσμολογικά ζητήματα άρχισε να περιορίζεται και τη θέση της άρχισαν να παίρνουν οι νέες επιστημονικές μέθοδοι και ανακαλύψεις. Επομένως, ο 17^{ος} αιώνας χαρακτηρίστηκε ως η περίοδος κατά την οποία έγινε σαφής η διάκριση μεταξύ πίστης και επιστήμης. Ο Gassendi υπήρξε πρωτοπόρος σε πολλούς κλάδους της «Νέα Φυσικής», μένοντας ωστόσο πιστός στις θρησκευτικές του απόψεις, προσπάθησε να εναρμονίσει τη «Νέα Φυσική» και την ηθική με την πίστη. Εκτός από τις καινοτομίες στο χώρο των επιστημών ο 17^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται επίσης και από σημαντικές πολιτικές αναταραχές. Η Γαλλία υποβλήθηκε σε σημαντικές εσωτερικές αλλαγές στην πολιτική ζωή της. Έχοντας προηγηθεί η διαίρεση της Χριστιανοσύνης τον 16^ο αιώνα με μια σειρά καταστροφικών πολέμων, η Ευρώπη συμμετείχε σε μια αιματηρή διαδικασία που θα οδηγούσε μέχρι το τέλος του 17^{ου} αιώνα στις ισχυρές μοναρχίες και στα έθνη-κράτη, στο καθένα από τα οποία κυριαρχούσε μια θρησκεία.¹²

Οι συζητήσεις για την επίδραση που άσκησε η νέα φυσική (μηχανική) φιλοσοφία ήταν ιδιαίτερα ισχυρές στους πολιτικούς και διανοητικούς κύκλους της Γαλλίας. Ο Richelieu, σημαντική πολιτική προσωπικότητα, φιλόσοφος και θεολόγος, ίδρυσε την *Académie Française* το 1635, η οποία είχε ως αντικείμενο την ανάπτυξη συστηματικών κανόνων για τη Γαλλική γλώσσα, και συνεισέφερε σημαντικά ποσά στους συγγραφείς και τους διανοούμενους της Γαλλίας συμβάλλοντας αποφασιστικά

¹⁰ Pierre Gassendi, *Philosophiae Epicuri Syntagma* (Pars Prima, Pars Secunda et Pars Tertia), *Opera Omnia*, III: 4. 10. 63.

¹¹ Ann T. Orlando, (2007), σ. 20.

¹² Ο.π., σ. 21.

στην έρευνά τους. Μέρος του προγράμματός του, προκειμένου να ενοποιήσει τη Γαλλία και να καθιερώσει τα Γαλλικά ως επίσημη γλώσσα γραφής, ήταν η ενδυνάμωση και η ενοποίηση της γαλλικής γλώσσας.¹³ Ωστόσο η επιδίωξη της καθιέρωσης της γαλλικής γλώσσας ως διεθνούς φαίνεται να μην επηρέασε τον Gassendi, μιας και η γλώσσα στην οποία έγραφε ήταν η νέο- λατινική, τη στιγμή που οι περισσότεροι σύγχρονοί του στοχαστές, όπως ο Descartes, χρησιμοποιούσαν και τη γαλλική.¹⁴

Χαρακτηριστικό του 17^{ου} αιώνα επίσης είναι η σύγκρουση Εκκλησίας και επιστήμης, κυριότερο παράδειγμα της οποίας είναι η περίπτωση του Γαλιλαίου. Η πρωταρχική αιτία της διαμάχης ήταν η απόρριψη μιας «εκχριστιανισμένης» αριστοτελικής αντίληψης περί κόσμου (Σχολαστικισμός), προκειμένου να προσαρμοστούν οι νέες παρατηρήσεις και τα πειράματα στη «Νέα Φυσική», στην αρχή της επιστημονικής Επανάστασης. Η «Νέα Φυσική» δεν υπονόμει απλώς την κατανόηση του φυσικού κόσμου αλλά και την ηθική και μεταφυσική, επειδή μεγάλο τμήμα της ηθικής και της μεταφυσικής ήταν θεμελιωμένο στην Αριστοτελική φιλοσοφία. Παρά το γεγονός ότι ο Gassendi δεν ήταν ο μοναδικός από τους συγχρόνους του που απέρριψαν το αριστοτελικό σύστημα¹⁵, ήταν από τους πρώτους που κατέφυγε σε ένα άλλο αρχαίο πρότυπο προκειμένου να προβεί στην αντικατάσταση του αριστοτελισμού. Σύμφωνα με την Lolordo¹⁶ «η χρήση της γενεαλογικής μεθόδου από τον Gassendi μοιάζει να είναι εντυπωσιακά διαχρονική, δεδομένου ότι προϋποθέτει ότι υπάρχουν διαχρονικά ερωτήματα και στόχοι». Αυτό που κατάφερε ο Gassendi ήταν, χρησιμοποιώντας ως εργαλείο του την επικούρεια φιλοσοφία, να δημιουργήσει ένα πλαίσιο, στο οποίο να μπορεί να υποστηρίξει και τα νέα πειράματα της σύγχρονης επιστήμης αλλά και να τα συμβιβάσει με μια νέα χριστιανική ηθική θεωρία. Έτσι, ο επιστημολογικός του εμπειρισμός τον οδήγησε στον ατομισμό και τη φυσική θεολογία. Με την οικοδόμηση μιας νέας

¹³ Ο.π., σσ. 24-25.

¹⁴ Ο.π., σ. 26.

¹⁵ Την αριστοτελική φυσική φιλοσοφία απέρριψαν, εκτός από τον Gassendi, ο Γαλιλαίος, ο John Locke (Edward Grant, (1996), σσ. 203-204), ο κληρικός Honoré Fabri και ο Montaigne (John Lewis, (2006), σ. 131, 158). Σχετικά με την απόρριψη του αριστοτελισμού στο όνομα της Νέας Επιστήμης, βλ. επίσης Craig Martin, «Experience of the New World and Aristotelian Revisions of the Earth's Climates during the Renaissance», *History of Meteorology* 3 (2006), σσ. 1-15, και Charles Schmitt, *A Critical Survey and Bibliography of Studies on Renaissance Aristotelians*, 1958-1969, Padua, Antenore, 1969, και Charles Schmitt, «Renaissance Aristotelianism», στο: *Renaissance Thought: A Reader*, ed. Robert Black, 2001, σ. 242 κ. ε.

¹⁶ Antonia LoLordo, (2007), σ. 4.

κοσμοαντίληψης σχετικά με τον επικουρισμό, ο Gassendi αποτέλεσε ένα από τα πρώτα παραδείγματα της προσπάθειας να συμφιλιωθεί η εκκλησιαστική διδασκαλία με την επιστήμη στην αρχή της νεωτερικότητας, ανάλογη με αυτή ενός άλλου λογίου της ίδιας περίπου εποχής, του Justus Lipsius¹⁷, ο οποίος αντιμετώπισε τον σχολαστικό αριστοτελισμό με προσφυγή στη στωική φιλοσοφία.

Στόχος του Gassendi, σε ό,τι αφορά την ενασχόλησή του με τον Επίκουρο, ήταν η αποκατάσταση της επικούρειας φιλοσοφίας, για να μπορεί να γίνει αποδεκτή στο ρωμαιοκαθολικό χριστιανικό κοινό, έτσι ώστε ο «εκχριστιανισμένος επικουρισμός» ν' αντικαταστήσει τον αριστοτελισμό. Στο πρώιμο έργο του (*Exercitationes*)¹⁸ καθώς επίσης και στην αλληλογραφία του το δεύτερο μισό του 1620, ο Gassendi εξέφρασε ένα εξελισσόμενο ενδιαφέρον για τον επικουρισμό, ως υποκατάστατο του αριστοτελισμού, το οποίο συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Στο *Exercitationes* (1624) ο Gassendi αρχικά στηρίχθηκε στον Πυρρώνειο σκεπτικισμό του Σέξτου για να επιτεθεί στις επιστημολογικές και μεταφυσικές βάσεις του αριστοτελισμού, απορρίπτοντας τη μεταφυσική της ύλης και της μορφής, καθώς επίσης και τη δυνατότητα της αποδεικτικής βεβαιότητας για την πραγματική ουσία των όντων. Ωστόσο, ο σκεπτικισμός του ήταν ήπιος, αποδεχόμενος την πιθανοκρατία στη γνώση των φαινομένων, άρα, από την άποψη αυτή, εντάχθηκε στο στρατόπεδο των νομιναλιστών¹⁹. Με τον Επίκουρο ασχολήθηκε συστηματικά από το 1640 και

¹⁷ Βλ. ενδεικτικά Jason Lewis Saunders, *Justus Lipsius: The Philosophy of Renaissance Stoicism*, Liberal Arts Press, 1955.

¹⁸ Στο *Exercitationes Paradoxicae* ο Gassendi στρέφεται κατά της αριστοτελικής φιλοσοφίας με το επιχείρημα ότι η «αυθεντία» του Σταγειρίτη εμπόδιζε πλέον την ελεύθερη σκέψη. Βλ. Marcelo de Araujo, *Scepticism, Freedom and Autonomy: A Study of the Moral Foundators of Descartes Theory of Knowledge*, W. de Gruyter, 2003, σ. 101.

¹⁹ Ο Gassendi ανήκε στην *via Moderna*, δηλαδή στη νομιναλιστική παράδοση, και όχι στη ρεαλιστική *via antiqua*. (Βλ. Heiko A. Oberman, "Via Antiqua and Via Moderna: Late Medieval Prolegomena to Early Reformation Thought", *Journal of the History of Ideas* 48 (1987), σ. 25). νομιναλισμός ή Ονοματοκρατία (*Nominalismus*) αποκαλείται το φιλοσοφικό σύστημα σύμφωνα με το οποίο οι λέξεις και τα ονόματα τα οποία αποδίδουμε στα πράγματα, δεν αφορούν την ουσία, την αλήθεια ή την αντικειμενική πραγματικότητα των φαινομένων, αλλά την ύπαρξη και τις ιδιότητές τους (Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, τ. Γ', Αθήναι, 1974-1975, β' έκδ. 2006, σ. 57). Ο νομιναλισμός αρνείται την πραγματική ύπαρξη των "καθολικών εννοιών" (*universalia*) με το επιχείρημα ότι η χρήση μιας γενικής έννοιας είναι ένας απλός ονοματικός χαρακτηρισμός (W. Windelband- H. Heismoeth, *Εγχειρίδιο της Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, μετάφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, τ. Β', Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2005, σ. 21, 49). Ο ίδιος ο Αριστοτέλης προέκρινε αυτό το είδος σκέψης μέσω του συγγράμματός του "*Κατηγορίαι*" (W. Windelband- H. Heismoeth, (2005), σ. 49. Πρβλ. Aristotelis, *Categoriae et Liber de Interpretatione*, Recognovit Brevique Adnotatione Critica Instruxit L. Minio-Paluello, Oxonii, E. Typographeo Clarendoniano. Σχετικά με τα καθόλου και τα καθ'έκαστον στον Αριστοτέλη βλ. ενδεικτικά 17^a 38, 17^a39, 17^b 12, 20^a9. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, λήμμα: "Nominalism in Metaphysics." Κεφ. 1. What is Nominalism, όμως κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, το

εξής. Αναλαμβάνοντας έναν τεράστιο επικούρειο άθλο από την σχολιασμένη μετάφραση του *X* βιβλίου των *Βίων* του Διογένη Λαέρτιου, θέτει τον πλήρη μετασχηματισμό της επικούρειας φιλοσοφίας με χριστιανικούς και επιστημονικούς όρους στο *Syntagma*.²⁰

Αξίζει να επισημανθεί ότι η φιλοσοφική παράδοση του νομιναλισμού ως στοιχείο στο έργο του Gassendi, του Hobbes, του Barrow και του Newton έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιστορία των μαθηματικών κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, και μάλιστα προσέφερε τις απαραίτητες διευκρινίσεις για την ανάπτυξη μιας «κονστρουκτιβιστικής» παράδοσης στη φιλοσοφία των Μαθηματικών.²¹

Οι επιπτώσεις μιας νομιναλιστικής θεώρησης στην ηθική φιλοσοφία μπορεί να είναι εξαιρετικά σημαντικές. Αν δεν υπάρχει κοινή «φύση» για όλα τα άτομα, τότε δεν υπάρχει «φυσικός νόμος» που διέπει όλους τους ανθρώπους. Οι πράξεις είναι

έργο του εμπλουτίστηκε από λογίους που είχαν ως αντικείμενο την εναρμόνιση της "εξ αποκαλύψεως αλήθειας" με τους κανόνες της λογικής). Ο νομιναλισμός, όπως και ο ρεαλισμός, αποτελούν δύο φιλοσοφικά ρεύματα, τα οποία εκκινούν από τη βάση της φιλοσοφικής γνωσιολογίας και ιδίως από την προσπάθεια του ανθρώπου να κατανοήσει την αλήθεια των όντων και των πραγμάτων, υπό το πρίσμα του αντικειμενισμού ή του υποκειμενισμού, της μορφής ή τη ύλης. Στη φιλοσοφία ο νομιναλισμός συχνά προσδιορίζεται ως ταυτόσημος με τον αντι-ρεαλισμό. Η αντιπαράθεση μεταξύ νομιναλισμού και ρεαλισμού στη δυτική φιλοσοφία έχει τις ρίζες της στην αντιπαράθεση μεταξύ του προβλήματος των καθόλου ή καθολικών εννοιών του Αριστοτέλη (Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσικά*, 1038b 15-16, «ἔτι οὐσία λέγεται τό μή καθ' ὑποκειμένου, τό δέ καθόλου καθ' ὑποκειμένου τινός λέγεται αἰεί»), και της θεωρίας των Ιδεών του Πλάτωνα. Η βασική διαμάχη μεταξύ νομιναλισμού και ρεαλισμού είναι ότι ο νομιναλισμός πρεσβεύει ότι όλα τα πράγματα που υπάρχουν είναι καθ' ἑκάστον και αρνείται την ύπαρξη μιας αντικειμενικής ταυτότητας για πράγματα που δεν είναι όμοια, ενώ αντίθετα ο ρεαλισμός ισχυρίζεται ότι η φαινομενική κατάσταση είναι και η πραγματική. Αυτό που πραγματικά υπάρχει ή μπορεί να υπάρξει είναι, σύμφωνα με τον ρεαλισμό, κοινό στα αντικείμενα, τα οποία δεν είναι πανομοιότυπα, επειδή εκτός από τα καθ' ἑκάστον υπάρχουν και τα καθ' ὅλου. Ο ρεαλισμός δεν μπορεί να αρνηθεί ότι όλα τα πράγματα που υπάρχουν είναι καθ' ἑκάστον, αλλά οφείλει να αρνηθεί ότι δεν υπάρχουν μόνον τα καθ' ἑκάστον. (D.M. Armstrong, *Nominalism and Realism. Universals and Scientific Realism*, v.I, Cambridge University Press, 1978, σ. 12.) Όμως κάποιες εκδοχές του νομιναλισμού, όπως εκφράστηκαν από σχολαστικούς φιλοσόφους του Μεσαίωνα, αποτελούν θεωρήσεις που αποκλίνουν αρκετά από το μετριοπαθή ρεαλισμό του Αριστοτέλη. Ενώ δηλαδή ο Αριστοτέλης υποβαθμίζει τον ακραίο ιδεαλισμό προς όφελος μιας πιο φυσιοκρατικής άποψης και επιχειρηματολογεί κατά της ταύτισης των καθολικών εννοιών με την ουσία των πραγμάτων, οι νομιναλιστές ήταν εντελώς αντι-ρεαλιστές (απέρριπταν πλήρως την ύπαρξη των καθολικών εννοιών). Για τον νομιναλισμό του Gassendi βλ. επίσης Hannah Dawson, *Locke, Language and Early Modern Philosophy*, Cambridge, 2000, D. West, *Reason and Sexuality in Western Thought*, Polity Press, 2005, σ. 57, Thomas M. Lennon, "Pandora, or, Essence and Reference: Gassendi's Nominalist Objection and Descartes Realist Reply", κεφ. II, στο: *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections and Replies*, ed. Roger Ariew and Marjorie Grene, University of Chicago Press, 1995. Για το νομιναλισμό γενικά βλ.: Παναγιώτης Χρ. Νούτσος, *Ο Νομιναλισμός. Οι κοινωνικοπολιτικές προϋποθέσεις της υστερομεσαιωνικής φιλοσοφίας*, Αθήνα, Κέδρος, 1980.

²⁰ Steven Nadler, *A Companion to Early Modern Philosophy*, John Wiley and Sons, 2008, σ. 82.

²¹ David Sepkoski, "Nominalism and Constructivism in Seventeenth-Century Mathematical Philosophy", *Historia Mathematica* 32 (2005), σσ. 33- 59.

ηθικά σωστές ή λανθασμένες μόνο και μόνο επειδή επιβάλλονται ή απαγορεύονται (από τον Θεό ή κάποια άλλη Αρχή). Ο ακρογωνιαίος λίθος του αντι-αριστοτελισμού του Gassendi είναι η άποψη ότι ο Θεός, εξαιτίας της παντοδυναμίας και της ελεύθερης βούλησής του, θα μπορούσε να είχε δημιουργήσει τον κόσμο με αρκετούς διαφορετικούς τρόπους. Ωστόσο, έννοιες όπως ο χώρος, ο χρόνος, η ύλη και το κενό, έχουν σύμφωνα με τον Gassendi, ορισμένα αμετάβλητα *sine qua non* χαρακτηριστικά. Είτε υπάρχουν τέτοιου είδους ουσίες, είτε ουσίες που μπορούν να μεταβληθούν, ο Gassendi εμμένει στην άποψη ότι καμία από αυτές δεν μπορούμε να την προσεγγίσουμε επιστημονικά, καθώς είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε μόνο οτιδήποτε παρέχεται από την αισθητηριακή αντίληψη. Ο Gassendi αμφισβητεί την αριστοτελική άποψη ότι μπορούμε να γνωρίσουμε τα *καθόλου* λόγω του ότι, όπως ισχυρίζεται, δεν μπορούμε να αντιληφθούμε τίποτα περισσότερο από τα *καθ' ἑκαστον*²², επειδή η μοναδική πηγή της γνώσης μας για τα πράγματα είναι οι πληροφορίες που αποκτούμε μέσω των αισθήσεων. Επομένως, η γνώση που έχουμε για τα πράγματα σχετίζεται με την αισθητηριακή αντίληψη.

Σημαντικοί μελετητές, όπως ο Bloch, ο Rochot και η Osler²³, υποστηρίζουν ότι ο Gassendi ασπάζεται το Νομιναλισμό, καθώς αρνείται την ύπαρξη των ουσιών και των *καθόλου*, ασπαζόμενος τα προϊόντα της αντίληψης ως πηγή της γνώσης. Με την ορθόδοξη έννοια του όρου, ο νομιναλισμός του Gassendi αποτελεί περισσότερο μια δήλωση των ορίων της ανθρώπινης διανοητικής ικανότητας, είτε γνωσιολογικής είτε γλωσσικής, παρά μια οντολογική αξιολόγηση.

Το ενδιαφέρον με τον Gassendi είναι ότι, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ήταν καθολικός κληρικός, επέλεξε να χρησιμοποιήσει ένα αρχαίο πρότυπο, το οποίο στους εκκλησιαστικούς κόλπους ήταν συνώνυμο της ακολασίας. Ο λόγος που διάλεξε τον Επίκουρο ήταν επειδή η ατομική φυσική και η ηδονιστική ηθική του αρχαίου φιλοσόφου, θα μπορούσαν, κατά τη γνώμη του, να συμφιλιωθούν ευκολότερα προς την Ιερή Πίστη, από ότι οποιαδήποτε άλλη φιλοσοφία των αρχαίων σχολών. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο III βιβλίο του *De Vita et Moribus Epicuri*, με τίτλο “*De occasione et authoribus quasita Epicuro infamia*”, αναδεικνύει το ρόλο των Στωικών στην κακή φήμη του Επίκουρου, ενώ στο IV βιβλίο, με τίτλο “*De obiecta Epicuro impietate*” αντικρούει την κατηγορία της ασέβειας. Επιπλέον, ως Ουμανιστής, όφειλε

²² Pierre Gassendi, *Exercitationes*, 159a.

²³ *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, λήμμα: “Pierre Gassendi”, Κεφάλαιο 3. Refutations of Aristotelians and Descartes.

να συμβουλευτεί ένα κλασικό πρότυπο, προκειμένου να θεμελιώσει μια νέα φιλοσοφία της φύσης, και ο Επίκουρος πληρούσε την προϋπόθεση αυτή. Ο επικουρισμός για τον Gassendi αποτελούσε τον καταλληλότερο τρόπο για να συμβιβάσει την επικούρεια φιλοσοφία με τη θεολογία και την ηθική του, απ' ότι με οποιαδήποτε άλλη αρχαία φιλοσοφία, συμπεριλαμβανομένης της πλατωνικής, βασικές θέσεις της οποίας δεν ήταν συμβατές με τον εμπειρικό χαρακτήρα της επιστήμης ή με τις βασικές αρχές της χριστιανικής θρησκείας. Έτσι δεν κατέφυγε ούτε στον πλατωνικό ιδεαλισμό ούτε στον στωικό υλοζωισμό. Όπως αναφέρει και ο ίδιος²⁴, από τη επικούρεια φυσική κρατά τα άτομα και το κενό και, όσον αφορά την ευδαιμονιστική ηθική του Επίκουρου, έχει την αντίληψη ότι πολλές επικούρειες απόψεις, αν μετασχηματιστούν, συνάδουν περισσότερο με το χριστιανικό πνεύμα, από ότι οι θέσεις άλλων φιλοσόφων.²⁵ Ο Gassendi βέβαια δεν θεωρεί όλες τις επικούρειες θέσεις σύμφωνες με τη θρησκεία²⁶, αλλά πιστεύει ότι μπορούν να τροποποιηθούν κατάλληλα ώστε να συμμορφωθούν μαζί της. Ωστόσο ο ουσιαστικότερος λόγος που ένας χριστιανός φιλόσοφος και κληρικός, όπως ο Gassendi, επέλεξε να στηριχθεί στις ηθικές και φυσικές αρχές²⁷ μιας τέτοιου είδους φιλοσοφίας, φαίνεται να είναι το γεγονός ότι σε αυτή βρήκε χώρο για να εισάγει το Δημιουργό Θεό της χριστιανικής πίστης, ως πρωτεύουσα αρχή του Σύμπαντος. Σε μια «αθεϊστική», κατά πολλούς φιλοσοφία, είναι δυνατόν, με τις κατάλληλες τροποποιήσεις, να εισαχθεί η έννοια ενός Θεού που προνοεί για την ανθρωπότητα και καθορίζει τη λειτουργία του Σύμπαντος μέσω των νόμων που έχει θεσπίσει στην αρχή της Δημιουργίας, από ό,τι σε μια φιλοσοφία, όπως η στωική, στην οποία η Θεία φυσική πρόνοια είναι συνώνυμη με το «*Λόγο του Σύμπαντος*», ή με τη φυσική πλατωνική άποψη περί δημιουργού Θεού, ο οποίος βάζει σε τάξη μια άφθαρτη και αγέννητη ύλη.

Οι εκτιμήσεις του Gassendi για τον ατομισμό απευθύνονται στα ενδιαφέροντα των φυσικών φιλοσόφων του 17^{ου} αι. Συγκεκριμένα, ενώ ενδιαφερόταν για τη διαμόρφωση μιας νέας φιλοσοφίας της φύσης για να αντικαταστήσει εκείνη του

²⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 30.

²⁵ Ο Gassendi υποστήριξε ότι η ατομική θεωρία εξηγούσε κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τον τρόπο λειτουργίας της θείκης Πρόνοιας- τασσόμενος έτσι κατά των αντιρρήσεων του Λακτάντιου και του Αυγουστίνου.

²⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 30.

²⁷ Όταν βασίζεται στη φυσική για να εξηγήσει ηθικές έννοιες, τότε στηρίζεται σε μεταφορές και αναλογίες.

Αριστοτέλη και να βρει μια πειστική απάντηση προς τον σκεπτικισμό, ο οποίος είχε μια σημαντική αναβίωση εκείνη την εποχή σε έργα μεγάλων φιλοσόφων, όπως ο Montaigne²⁸, είχε μια άλλου είδους ανησυχία, θεολογικής φύσεως. Η ανθρωπιστική αναβίωση ενός πλήθους αρχαίων φιλοσοφιών, η σκεπτικιστική κρίση και η κάμψη του αριστοτελισμού, ο οποίος είχε συνδεθεί με τη φυσική φιλοσοφία και τη θεολογία, είχαν ως αποτέλεσμα οι Ευρωπαίοι στοχαστές να έχουν σοβαρές ανησυχίες σχετικά με την άνοδο του υλισμού και του αθεϊσμού. Ο Gassendi, ωστόσο, ποτέ δεν εξέτασε ζητήματα του ατομισμού μόνο από τη φυσική ή μαθηματική τους πλευρά, αλλά με μια ευρύτερη ηθική και θεολογική σκοπιά.²⁹

Είναι γνωστό ότι ο Robert Boyle (1621-1697), ο οποίος επινόησε τον όρο «μηχανιστικό σύμπαν», για να περιγράψει τη νέα φυσική που επρόκειτο να αντικαταστήσει το παλαιό αριστοτελικό πρότυπο, αναγνώρισε ότι ο Pierre Gassendi ήταν ένας από τους σημαντικότερους πρώτους εισηγητές αυτής της νέας φυσικής. Εάν ο δέκατος έκτος αιώνας χαρακτηρίζεται από μια μετωπική επίθεση προς τη θεολογία του σχολαστικισμού, ο δέκατος έβδομος αιώνας επιτέθηκε στη θεμελιώδη φυσική και λογική του σχολαστικισμού, τον αριστοτελισμό. Απαντώντας στις σύγχρονες αντιρρήσεις στην αριστοτελική φυσική, ο Gassendi προσέφερε ένα εναλλακτικό πρότυπο βασισμένο στον επικούρειο ατομισμό, ο μηχανιστικός υλισμός του οποίου επέτρεπε την εισαγωγή της θεϊκής παρέμβασης.

Αφετηρία της αναζήτησης του Gassendi αποτέλεσε το ερώτημα εάν ο Θεός είναι κατευθυνόμενος από τη Δημιουργία ή εάν είναι πάντα ελεύθερος ν' αλλάζει οτιδήποτε έχει δημιουργήσει στον κόσμο, δηλαδή αν στο σύμπαν κυριαρχεί η (Θεία) βουλησιαρχία ή μια έστω προνοιακή αναγκαιότητα.³⁰ Οι δύο παραπάνω όροι είχαν ερμηνευθεί κατά τη διάρκεια του 13^{ου} και 14^{ου} αιώνα με όρους της διαλεκτικής μεταξύ της παντοδυναμίας και της ύψιστης σοφίας του Θεού.³¹

²⁸ Βλ. Richard Popkin, *The History of Scientism from Erasmus to Spinoza*, University of California Press, 1979.

²⁹ Margaret Osler, (2002), σσ. 530-531. Η Osler επισημαίνει την αδυναμία του Bloch (*La philosophie de Gassendi: Nominalisme, matérialisme et métaphysique*, 1971) να κατανοήσει αυτή την πτυχή της σκέψης του Gassendi, καθώς υποστηρίζει πως ο Gassendi ήταν ένας πραγματικός υλιστής, επειδή εισήγαγε θεολογικά στοιχεία στο *Syntagma Philosophicum*, ως τέχνασμα για να αποφύγει την αντίδραση της Εκκλησίας.

³⁰ Οφείλουμε να επισημάνουμε την αποδεικτική αδυναμία και σχεδόν αυθαίρετη-αποκαλυπτική εισαγωγή του Θεού και της πρόνοιας. Οι Στωικοί, αντίθετα, θεμελιώναν τη θέση τους περί Θείας πρόνοιας οντολογικά και αποδεικτικά.

³¹ Margaret Osler, (1994), σ. 10.

Κατά τη διάρκεια της μεσαιωνικής περιόδου, οι χριστιανοί θεολόγοι είχαν έρθει αντιμέτωποι με το δύσκολο θέμα της συμφιλίωσης του Θεού της Παλαιάς Διαθήκης, ο οποίος δημιούργησε τον κόσμο και τον κυβερνά σύμφωνα με την προσωπική του βούληση, με τις ελληνικές απόψεις σχετικά με την αυτάρκεια και τη λογικότητα των κοσμικών αρχών, και τη βασική αρχή της αφθαρσίας της ύλης. Η διχογνωμία αυτή μεταξύ των κλασικών και των βιβλικών ιδεών δημιούργησε το διανοητικό υπόβαθρο των συζητήσεων της μεσαιωνικής και πρώιμης σύγχρονης περιόδου αναφορικά με τη σχέση του Θεού με τη δημιουργία.³² Στη μεσαιωνική θεολογία γενικά επικράτησε μια ισορροπία μεταξύ της λογικής ικανότητας της θείκης διάνοιας και της απόλυτης ελευθερίας άσκησης της δύναμης και της βούλησής του. Οι θεολόγοι που έδιναν έμφαση στην ορθολογική ικανότητα του Θεού έτειναν περισσότερο στο να αποδεχθούν στοιχεία αναγκαιότητας στη Δημιουργία, σε αντίθεση με όσους έδιναν έμφαση στην απόλυτη ελευθερία του Θεού καταλήγοντας εκ τούτου στο συμπέρασμα ότι ο κόσμος λειτουργεί με τυχαιότητα. Κατά τον 13^ο και 14ο αιώνα η σχέση μεταφυσικής και επιστημολογικής αναγκαιότητας ειδώθηκε υπό τους όρους της διαλεκτικής μεταξύ της "απόλυτης" (*potentia absoluta Dei*)³³ και "καθοδηγούμενης" δύναμης του Θεού (*potentia ordinata Dei*)³⁴ και κατανοήθηκε μέσα από τις θέσεις της βουλησιαρχίας και της νοησιαρχίας, οι οποίες ερμηνεύουν τη σχέση του Θεού με τη Δημιουργία μέσα από δύο ιδιότητες του Θεού, τη βούληση και τη διάνοια.³⁵ Οι όροι αυτοί (*potentia absoluta Dei* και *potentia ordinata Dei*) δεν

³² Στ. ιδ., σσ. 15, 16.

³³ William J. Courtenay, "The Dialectic of Omnipotence", στο: *Divine Omniscience and Omnipotence in Medieval Philosophy*, D. Reidel, Synthese Historical Library: Dordrecht, 1985, σ. 243: Η απόλυτη δύναμη του Θεού (*potentia absoluta Dei*), αναφέρεται σε ό, τι είναι θεωρητικά πιθανό γι' Αυτόν να πράξει, εκτός από οποιοσδήποτε λεπτομερείς πράξεις που είχε επιλέξει να εκτελέσει. Στη Δημιουργία του κόσμου ο Θεός χρησιμοποίησε την απόλυτη δύναμή Του. Ωστόσο, δεν εξάντλησε όλες του τις δημιουργικές δυνατότητες. Θα μπορούσε δηλαδή, εάν το ήθελε, να έχει δημιουργήσει διαφορετικούς κόσμους, διαφορετικά δημιουργήματα μέσα σε αυτούς τους κόσμους και διαφορετικούς νόμους που θα καθορίζουν τη λειτουργία των κόσμων αυτών. Υπό αυτή την έννοια, η δύναμη του Θεού είναι απεριόριστη. Βλ. επίσης: William, J. Courtenay, *Capacity and Volition: A History of the Distinction of Absolute and Ordained Power*, Bergamo, Pierluigi Lubrina, 1990.

³⁴ Στ. ιδ., σ. 247: Η *potentia ordinata* αναφέρεται στη Θεία δύναμη σε σχέση με το τι είχε ακριβώς επιλέξει ο Θεός να κάνει εγκαθιδρύοντας την παρούσα τάξη. Ο Θεός δημιούργησε μόνο πέντε πλανήτες να περικυκλώνουν τη γη, και επίσης δημιούργησε και νόμους που θα καθορίζουν τη σχέση μεταξύ γης και πλανητών. Η *potentia ordinata* είναι η δύναμη που έχει ο Θεός σε σχέση με τη Δημιουργία, τη διοίκηση του κόσμου, τον τρόπο που τον δημιούργησε και την ικανότητα του (Θεού) να περιορίζει τη Δημιουργία Του. Πρόκειται στην ουσία για τη μεσαιωνική εκδοχή της Θείας Πρόνοιας.

³⁵ Margaret Osler, (1994), σ. 17. Το θεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο Gassendi οικειοποιήθηκε τον επικουρισμό είναι η βουλησιαρχία, όπως θα φανεί στο κεφάλαιο V της παρούσας εργασίας.

αναφέρονται σε δύο διαφορετικές δυνάμεις που κατέχει ο Θεός, αλλά στους δύο τρόπους με τους οποίους οι θεϊκές δυνάμεις κατανοούνται. Το θέμα αυτό της δύναμης του Θεού παρέμεινε στο προσκήνιο μέχρι το 17^ο αιώνα, οπότε και οι απόψεις για την σχέση του Θεού με τη Δημιουργία μετασχηματίστηκαν σε μια μεταφυσική και επιστημολογική βάση της ανθρώπινης γνώσης και των νόμων της φύσης. Η αναγκαιότητα εκφράστηκε από την άποψη ότι οι νόμοι της φύσης περιγράφουν τις ουσίες των πραγμάτων και μπορούν να γνωστούν *a priori*.³⁶

Οι έννοιες της πιθανότητας και της αναγκαιότητας του κόσμου επηρέασαν την ανάπτυξη της φιλοσοφίας της φύσης του 17^{ου} αιώνα. Το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση μιας κοινότητας διανοητών, οι οποίοι διατύπωσαν μια μηχανιστική φιλοσοφία για να εξασφαλίσουν μεταφυσικά θεμέλια στην ανάπτυξη της φυσικής φιλοσοφίας.³⁷ Σημαντικά μέλη της κοινότητας αυτής, εκτός από τον Gassendi, ήταν ο Beeckman (1588-1637), ο Marin Mersenne (1588-1648), ο Thomas Hobbes (1588-1679), ο René Descartes (1596-1650), ο Sir Kenelm Digby (1603-1665) και ο Walter Charleton (1620-1707).³⁸

Οι παραπάνω “μηχανιστικοί” φιλόσοφοι, παρά τις διαφορές τους στην εθνικότητα, στις πολιτικές τους απόψεις και την πίστη, δημιούργησαν μια διεθνή διανοητική κοινότητα, η οποία χαρακτηριζόταν από την αποδοχή της μηχανιστικής φιλοσοφίας ως μέσου για την αντικατάσταση του αριστοτελισμού. Ο καθένας από αυτούς, με εξαίρεση τον Beeckman, δημοσίευσε από ένα μεγάλο έργο κατά τη διάρκεια της ζωής του, στο οποίο παρουσίαζε την προσωπική του εκδοχή της νέας αυτής φιλοσοφίας, και σε αυτό περιλαμβάνονταν κεφάλαια που περιέγραφαν τα μοναδικά στοιχεία από τα οποία αποτελείται ο κόσμος, δηλαδή ύλη και κίνηση, ενώ εξήγησαν μια ποικιλία φαινομένων με μηχανιστικούς όρους, δηλαδή μέσω της πρόσκρουσης των υλικών ατόμων. Στα έργα τους αναλύουν όλες τις γνωστές ποιότητες των σωμάτων με την επισήμανση ότι αυτές μπορούν να εξηγηθούν με μηχανιστικούς και όχι με αριστοτελικούς όρους. Δόθηκε επίσης μεγάλη προσοχή στην κατανόηση της ανθρώπινης αντίληψης-αίσθησης, ενώ κεντρικής σημασίας στη

³⁶ Στ. ιδ., σσ. 10-11.

³⁷ Richard, S. Westfall, *The Construction of Modern Science: Mechanisms and Mechanics*, New York, 1971.

³⁸ Margaret Osler, (1994), σ. 6. Πρβλ. Rene Dugas, *Mechanics in the Seventeenth- Century*, μετάφρ. Freda Jacquat, New York, 1958. Ο Hobbes, ο Descartes, ο Mersenne και ο Gassendi είχαν ακολουθήσει τη μηχανιστική φιλοσοφία του Γαλιλαίου, αλλά με διαφορετικό τρόπο. Ο Gassendi και ο Mersenne, ως ιερείς, ήταν προσηλωμένοι στη θωμιστική αντίληψη περί επιστήμης ως μέσου προσέγγισης του Θεού.

σκέψη τους ήταν η αρχή περί του χαρακτήρα των πρωτευουσών και δευτερευουσών ποιοτήτων. Επίσης, οι φιλόσοφοι αυτοί μηχανοποίησαν το φυσικό κόσμο και την ανθρώπινη αντίληψη, ισχυριζόμενοι ότι οι ποιότητες είναι υποκειμενικές, όντας συγγενείς με την ανθρώπινη αντίληψη.³⁹

Ωστόσο, με πιθανή εξαίρεση τον Hobbes, όλοι επιχείρησαν να αποφύγουν τον υλισμό και τον αθεϊσμό, που παραδοσιακά σχετιζόνταν με τον αρχαίο ατομισμό. Επομένως, οι πραγματείες τους σχετικά με τη μηχανιστική φιλοσοφία περιλαμβάνουν κεφάλαια που αποδεικνύουν την ύπαρξη του Θεού, τη φύση της προνοιακής σχέσης Του με τη Δημιουργία, την ανθρώπινη ελευθερία και την αθανασία της ανθρώπινης ψυχής.⁴⁰ Έτσι, ο επικούρειος υλισμός και αθεϊσμός είναι θέματα που εμφανίζονται τακτικά στους μηχανιστικούς φιλοσόφους.⁴¹ Συνεπώς, γίνεται φανερό ότι η ενασχόληση του Gassendi με τη Θεία πρόνοια και το θείο σχεδιασμό αποτελεί χαρακτηριστικό της φυσικής φιλοσοφίας του 17^{ου} αιώνα. Παρόλο που οι φυσικοί φιλόσοφοι αποδέχτηκαν γενικά τη μηχανιστική άποψη για τη φύση, συνέχισαν να αποδίδουν στη Θεία πρόνοια έναν κόσμο που αποτελείται από ύλη και κίνηση.⁴²

Ο Gassendi δεν ενδιαφερόταν τόσο για την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού, κάτι το οποίο θεωρούσε δεδομένο, όσο για να θεσπίσει τον Κανόνα της Θείας πρόνοιας για τον κόσμο ως μια διάψευση της επικούρειας αντι-πρόνοιας.⁴³ Ήθελε επίσης να αποδείξει την αθανασία της ψυχής για να διαψεύσει τον ισχυρισμό του Επίκουρου περί θνητότητάς της. Έτσι, υποστήριξε την ύπαρξη μιας άυλης και αθάνατης ψυχής, καθορίζοντας με αυτόν τον τρόπο τα όρια της μηχανοποίησης του σύμπαντος.⁴⁴

Η ανάπτυξη μιας κοσμολογίας που βασίζεται στην κίνηση μπορεί να είναι ένα από τα μεγαλύτερα κατορθώματα του Thomas Hobbes, χωρίς όμως να είναι ο μόνος που θεώρησε ότι το σύμπαν κυριαρχείται από τη μηχανιστική κίνηση,⁴⁵ εφόσον τόσο

³⁹Margaret Osler, (1994), σσ. 7, 8.

⁴⁰Στ. ιδ., σ. 8.

⁴¹ Στ. ιδ., σ. 58-59. Όπως ο Gassendi, έτσι και ο Newton (*Principia*, 1687), θέλησε να εξασφαλίσει έναν ρόλο για την Πρόνοια σε ένα μηχανιστικό σύμπαν, μια ανησυχία που τόνωσε τα θεολογικά του ενδιαφέροντα. Επίσης, η ορθή ερμηνεία της Πρόνοιας και του σχεδιασμού του σύμπαντος υπήρξε ένα από τα κύρια θέματα της αλληλογραφίας μεταξύ των Leibniz και Clarke. Πρβλ. H. G. Alexander, *The Leibniz- Clarke Correspondence*, Manchester, University of Manchester Press, 1959, σσ. xv, 11-14.

⁴²Richard R. Westfall, *Science and Religion in Seventeenth-Century Philosophy England*, New York, Conn.: Yale University Press, 1958, κεφάλαιο 4.

⁴³Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, I: 283-337.

⁴⁴ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, II: 620-658.

⁴⁵ Πρβλ.: E. A. Brandt, *Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*, Copenhagen, 1927.

στην κοσμολογία όσο και στη θεολογία του Gassendi η κίνηση διαδραματίζει επίσης σημαντικό ρόλο.⁴⁶ Παρόλο που η ενασχόληση του Gassendi με την κίνηση δεν πήρε ποτέ μια τόσο ακραία μορφή όσο η μονιστική οντολογία του Hobbes, ωστόσο υπήρξε ο πρώτος που δημοσίευσε τη σωστή διατύπωση για την αρχή της αδράνειας στην πραγματεία του με τίτλο *De motu impresso a motore translato* (Παρίσι, 1642)⁴⁷. Όπως ο Hobbes, έτσι και ο Gassendi χρησιμοποίησε τις νέες θεωρίες για να επεξηγήσει τις ιδέες του σε τομείς πολύ πιο πέρα από τις αρμοδιότητες της σύγχρονης επιστήμης, όπως η θεολογία.⁴⁸

Η *αδράνεια* λειτούργησε καθοριστικά στη φιλοσοφία του Gassendi, καθώς υπήρξε μια ευρετική έννοια για τον καθορισμό της διαφοράς μεταξύ της ανθρωπότητας και της εξωτερικής φύσης και συνετέλεσε στη σύνδεση του μηχανιστικού σύμπαντος με τις επιταγές της χριστιανικής πρόνοιας και της ανθρώπινης ελεύθερης βούλησης.⁴⁹ Η χρήση της έννοιας της αδρανούς κίνησης από τον Gassendi προέκυψε αφού είχε ήδη συναντήσει τον Hobbes και είχε δημιουργηθεί στενή φιλία μεταξύ τους το 1641.⁵⁰ Ωστόσο, ο Hobbes χρησιμοποίησε την αδρανή κίνηση για να τεκμηριώσει την επιστημονική εγκυρότητα των κοινωνικών θεωριών του, ενώ ο Gassendi τη χρησιμοποίησε ως ένα από τα μέσα για να αποκαταστήσει τη χριστιανική ορθότητα στην υλιστική φυσική φιλοσοφία του.⁵¹

Εκτός από ζητήματα επιστημονικά, τα οποία υπόκεινται στη σφαίρα της φυσικής φιλοσοφίας στην παρούσα εργασία, θα εξετάσουμε και τη συνάφεια που έχουν τέτοιου είδους ζητήματα με θέματα ηθικά και θεολογικά στη σκέψη του Gassendi. Την εποχή του Pierre Gassendi δύο ήταν τα κυριότερα ηθικά κινήματα που τον επηρέασαν αλλά και που επηρεάστηκαν από εκείνον. Το πρώτο κίνημα αναφέρεται στον Ιησουίτη Luis de Molina, ενώ το δεύτερο είναι γνωστόν ως το

⁴⁶ Lisa Sarasohn, (1985), σ. 363.

⁴⁷ Ο Descartes και ο Isaac Beeckman είχαν ήδη διακηρύξει την αρχή της αδράνειας, και είναι πιθανόν ο Gassendi να την είχε πληροφορηθεί από εκείνους. Είτε την πληροφορήθηκε από εκείνους είτε όχι, ήταν ο πρώτος που δημοσίευσε εργασία σχετικά με αυτή την αρχή. Βλ. Olivier-René Bloch, *La philosophie de Gassendi: Nominalisme, matérialisme et métaphysique*, M. Nijhoff, 1971, σσ. 222-223, και A. E. Burt, *The Metaphysical Foundations of Modern Science*, New York, 1954, σ. 129.

⁴⁸ Lisa Sarasohn, (1985), σ. 363.

⁴⁹ Peter Pav, "Gassendi's Statement of the Principle of Inertia", *Isis* 57 (1966), σσ. 24-34.

⁵⁰ Ο Marin Mersenne ήταν αυτός που τους γνώρισε. (Thomas Hobbes, *Vita, Opera Latina*, ed. William Molesworth (1839-1844), I: xiv). Οι δυο φιλόσοφοι είχαν διαβάσει ο ένας τα έργα του άλλου σε χειρόγραφη μορφή. (Samuel Sorbiere, *A Voyage to England concerning many things relating to the State of Learning, Religion, and other curiosities of that kingdom*, London, 1709, σ. iv).

⁵¹ Lisa Sarasohn, (1985), σσ. 363- 364.

«Κίνημα των Διανοουμένων»⁵² (“*Libertins Érudits*”) της Γαλλίας του 17^{ου} αιώνα, στο οποίο κατά την άποψη αρκετών μελετητών ανήκει και ο Gassendi. Τα δύο αυτά κινήματα είχαν κοινό σημείο την έννοια της ανθρώπινης ελευθερίας -ακρογωνιαίο λίθο και της Γκασαντιανής ηθικής- και πρέπει να ληφθούν υπόψη προκειμένου να τοποθετήσουμε τον Gassendi στο πλαίσιο των πρώιμων σύγχρονων ηθικών συζητήσεων.

Χαρακτηριστικό των συζητήσεων του 17^{ου} αιώνα όσον αφορά την ηθική, ήταν η σχέση μεταξύ της Θείας Παντογνωσίας και της ανθρώπινης ελευθερίας. Υπήρξαν ωστόσο κάποιες νέες θεωρήσεις στο πεδίο της ηθικής που εστίαζαν αποκλειστικά στον άνθρωπο, οι εισηγητές των οποίων είναι γνωστοί ως Διανοούμενοι (“*Libertins Erudits*”). Το κίνημα αυτό αποτελείτο από διανοουμένους οι οποίοι είχαν απορρίψει την αριστοτελική ηθική, όπως και την αριστοτελική Φυσική, αντικαθιστώντας την έννοια της αρετής ως ύψιστου αγαθού, από την απόρριψη κάθε είδους αυθεντίας και από τον ισχυρισμό ότι η ανθρώπινη ελευθερία είναι πρωταρχικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου.⁵³ Ο κύκλος του Gassendi αποτελούνταν από ορισμένους Διανοουμένους, όπως ο Naudé, ο Patin, ο Luillier κ.α., οι οποίοι εστίαζαν τις συζητήσεις τους περισσότερο σε ζητήματα ηθικής παρά φυσικής.⁵⁴ Ειδικά ο Luillier είναι αξιοσημείωτος στον κύκλο αυτόν, καθώς περισσότερο από τους υπόλοιπους υποστήριξε ρητά έναν επικούρειο τρόπο ζωής.⁵⁵ Ο Gassendi μάλιστα αφιέρωσε το έργο του *De Vita et Moribus Epicuri* στον Luillier, που ήταν φίλος του για περισσότερα από είκοσι χρόνια.

Μέσω του κύκλου του Mersenne (1588-1648), ο Gassendi είχε την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με τον Thomas Hobbes (1641-1651). Και οι δύο φιλόσοφοι ανέπτυξαν τις φυσικές φιλοσοφίες τους βασισμένες στην ύλη και την κίνηση, παρόλο που ο Hobbes ήταν περισσότερο υλιστής από ό,τι ο Gassendi. Η γκασαντιανή ηθική

⁵²Οι Διανοούμενοι που υπάγονταν στο κίνημα αυτό ακολουθούσαν τον σκεπτικισμό και είχαν υιοθετήσει έναν περισσότερο ηδονικό τρόπο ζωής. (Ann T. Orlando, (2007), σ. 50).

⁵³ Στ. ιδ., σσ. 54-55.

⁵⁴ Ορισμένοι μελετητές, όπως ο Pintard, ο Bloch και ο Spink, τοποθετούν τον Gassendi στον κύκλο των Διανοουμένων με τον ισχυρισμό ότι προσπάθησε να επαναπροσδιορίσει τα ηθικά συστήματα της εποχής. Κάποιοι άλλοι, όπως η Osler, η Sarasohn και η Joy, υποστηρίζουν ότι δεν ανήκει στον Κύκλο αυτόν, με τον ισχυρισμό ότι επεδίωκε να ενώσει κατά κάποιον τρόπο τη νέα Ηθική με την παράδοση. (Ann T. Orlando, (2007), σ. 55. Βλ. επίσης Margaret Osler, “When Did Pierre Gassendi Become a Libertine?” *Heterodoxy in Early Modern Science and Religion*, (ed.) Brooke and MacLean (Oxford: Oxford University Press, 2005), σ. 188), και Henry Phillips, *Church and Culture in 17th Century France*, Cambridge, 2002.

⁵⁵ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 121.

βασίστηκε περισσότερο στην επικούρεια έννοια της ηδονής ως ύψιστου Αγαθού παρά στις υλιστικές και ατομιστικές έννοιες της ηθικής του Hobbes. Η σχέση ανάμεσα στους δύο φιλοσόφους είναι ενδεικτική του τρόπου με τον οποίο η ηθική επαναπροσδιορίστηκε ως τμήμα του αντι-αριστοτελικού κινήματος του 17^{ου} αιώνα.⁵⁶

Στόχος του Επικούρου ήταν η μέσω ενός *κριτηρίου* της αλήθειας και της «τέχνης του ζην»⁵⁷ υπονόμηση της δύναμης των δεισιδαιμονιών, των προλήψεων, του φόβου της αμάθειας, του φόβου των Θεών και του θανάτου που, όπως πίστευε, προκαλούνταν στους ανθρώπους από την άγνοια των φυσικών νόμων. Η ατομική-υλιστική φυσική αλλά και ηθική φιλοσοφία του Επικούρου, όπως και αυτή της Στοάς, αποτελούσε μια ρηξικέλευθη προσπάθεια προσέγγισης της κοσμολογίας και της ηθικής φιλοσοφίας της εποχής. *Mutatis mutandis*, και κατά την Αναγέννηση παρόμοια προβλήματα ήλθαν στο προσκήνιο. Η Νέα Φυσική υπαγόρευε τη γνώση των φυσικών νόμων, με αποτέλεσμα η μεσαιωνική δεισιδαιμονία να αμφισβητείται.

Εξαιτίας του μεγέθους του έργου του Gassendi και της ποικιλίας των επιστημονικών κλάδων με τους οποίους ασχολήθηκε, στην παρούσα εργασία θα περιοριστούμε στο να ασχοληθούμε κυρίως με ορισμένες πτυχές της *Φυσικής* και της *Ηθικής* φιλοσοφίας του, και όχι με τη *Λογική*. Ωστόσο θα υπάρξουν ελάχιστες αναφορές και στη *Λογική*, μόνο όπου κρίνεται απαραίτητο για την καλύτερη κατανόηση της γκασαντιανής σκέψης. Κυρίως θα προσπαθήσουμε να φωτίσουμε τον τρόπο με τον οποίο αναμόρφωσε, προσάρμοσε και τελικά κατέστησε την Επικούρεια φυσική και ηθική φιλοσοφία ένα θεολογικώς αποδεκτό φιλοσοφικό σύστημα. Η γκασαντιανή φυσική και ηθική φιλοσοφία περιλαμβάνονται σε μια τεράστια πραγματεία γραμμένη σε Νέο-Λατινικά, με τίτλο *Syntagma Philosophicum*.⁵⁸ Το έργο αυτό αποτελεί τη βασική πηγή της εργασίας αυτής. Στην ανάλυσή μας χρησιμοποιήθηκε επίσης το έργο του Gassendi, μεταφρασμένο στην Αγγλική από τον Eric Anderson με τον τίτλο *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*⁵⁹,

⁵⁶ Ann T. Orlando, (2007), σσ. 56-57.

⁵⁷ Επικούρος, *Κείμενα- Πηγές της Επικούρειας φιλοσοφίας και Τέχνης του ζην*, (επιμ.) Αβραμίδης Γ., Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2000.

⁵⁸ Το *Syntagma Philosophicum* περιλαμβάνεται στη δημοσιευμένη εξάτομη συλλογή του Gassendi με τίτλο *Opera Omnia*, και συγκεκριμένα στους δύο πρώτους τόμους. Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιείται η εξής έκδοση των *Opera Omnia*: Petrus Gassendi, *Opera Omnia*, Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Lyon 1658 in 6 Bänden mite inter Einleitung von Tullio Gregory, Stuttgart-Bad Cannstatt, Friedrich Fromman Verlag (Günther Holzboog), 1964, σε συντομογραφία *Opera Omnia*.

⁵⁹ Η πρώτη μετάφραση του έργου έγινε από τον François Bernier στα Γαλλικά το 1678, με τίτλο *Abregé de la Philosophie de Gassendi*, Lyon, 1678. (Εικόνα 3). Η μετάφραση του Anderson, την οποία

καθώς επίσης και το έργο του Brush (*The Selected Works of Pierre Gassendi*, μετάφρ. Craig B. Brush, New York, 1972), το οποίο περιλαμβάνει αποσπάσματα του έργου του Gassendi. Σε ορισμένα σημεία, όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο για την απόκτηση μιας σφαιρικότερης άποψης σχετικά με ένα θέμα, γίνονται αναφορές και σε άλλα έργα του Gassendi.

Ο Gassendi στο *Syntagma Philosophicum* ακολουθεί τη φιλοσοφική διαίρεση της ελληνιστικής περιόδου σε τρεις τομείς, τη Λογική, τη Φυσική και την Ηθική.⁶⁰ Όπως έχει ήδη ειπωθεί, στόχος του Gassendi ήταν η οικοδόμηση μιας ολόκληρης φιλοσοφίας με σκοπό την αντικατάσταση του αριστοτελισμού, ως θεμέλιου της έγκυρης γνώσης. Επειδή ο ίδιος άσκησε τη φιλοσοφία με τον ίδιο τρόπο όπως οι ουμανιστές της Αναγέννησης, αποδέχτηκε την αρχαία άποψη ότι μια ολοκληρωμένη φιλοσοφία αποτελείται από τρία κύρια μέρη: Λογική, Φυσική και Ηθική. Με τον ίδιο διαχωρισμό οργάνωσε κι εκείνος το μακροσκελές έργο του.⁶¹ Όπως και οι ουμανιστές, αναζήτησε ένα αρχαίο πρότυπο στο οποίο θα θεμελιώνει την προσωπική του φιλοσοφία. Γνωρίζοντας ο ίδιος πολύ καλά την αρχαία ελληνική γλώσσα, όπως είναι φανερό μέσα από την παράθεση αρχαίων αποσπασμάτων στο έργο του, στηρίζει την έρευνά του στη μελέτη των αυτούσιων έργων αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και συγγραφέων, όπως είναι, μεταξύ άλλων, ο Αριστοτέλης, ο Επίκουρος, ο Διογένης Λαέρτιος, ο Πλάτωνας και οι στωικοί.⁶² Όντας ωστόσο ο ίδιος καθολικός κληρικός, θεώρησε απαραίτητο να μετασχηματίσει τον επικουρισμό σε μια θεολογικά αποδεκτή φιλοσοφία. Αυτός ακριβώς είναι και ο στόχος του *Syntagma Philosophicum*, η μεταφρασμένη σε μια θεολογική βάση επικούρεια σκέψη και φιλοσοφία.⁶³

Όσον αφορά τις πηγές του Gassendi, οι οποίες φαίνονται από το έργο του, είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι ο ίδιος γνώριζε τη φιλοσοφία του Επίκουρου κυρίως μέσω του έργου του Διογένη Λαέρτιου *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφία*

συμβουλευτήκα, αποτελεί απόδοση της μετάφρασης του Bernier από την γαλλική στην αγγλική γλώσσα. Το έργο του Anderson διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή από την ακόλουθη διεύθυνση:
e-book on line:

<http://books.google.com/books?id=uLFCQcJdXeEC&printsec=frontcover&dq=three+discourses+of+Happiness&source>

⁶⁰ Η ίδια διαίρεση παρουσιάζεται και στον Επίκουρο (Διογένης Λαέρτιος, X, *Επίκουρου Βίος*, 30).

⁶¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, 6 τόμοι, Lyon, 1658, I: 26-30.

⁶² Βλ. ενδεικτικά, Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, III: 99 (*Praefatio*), 138, 140, V: 1-165 (*Diogenis Laertii, Liber X. cum nova Interpretatione et Notis*), 178, II: 1, 10 κ.ε., II: 661 κ.ε.

⁶³ Margaret Osler, (2002), σ. 530.

εὐδοκιμησάντων⁶⁴, μιας και είχε αφιερώσει ένα ολόκληρο έργο του στο X βιβλίο του Διογένη με τίτλο *Animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii, qui est de vita, moribus, placitisque Epicuri* (1649)⁶⁵. Στις πηγές του Gassendi εκτός από τον Λαέρτιο συμπεριλαμβάνεται ο Ζήνων ο στωικός (4^{ος} αιώνας π. Χ.), ο Χρύσιππος, ο Κλεάνθης, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς⁶⁶, ο Ωριγένης, όπως μαρτυρείται στο *De Vita et Moribus Epicuri*⁶⁷, αλλά και ο Κικέρων, ο Σενέκας και ο Σέξτος Εμπειρικός, ο Αλέξανδρος ο Αφροδισιεύς, ο Πλούταρχος, ο Γαληνός⁶⁸ και ο Λουκρήτιος⁶⁹.

Σχετικά με τη διάρθρωση των κεφαλαίων της εργασίας, το πρώτο κεφάλαιο περιλαμβάνει ορισμένα βιογραφικά στοιχεία του Pierre Gassendi καθώς επίσης και το επικούρειο έργο του, στο οποίο αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το κοινωνικοπολιτικό και ιδεολογικό κλίμα της εποχής, το οποίο συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση της εξέχουσας αυτής προσωπικότητας του 17^{ου} αιώνα. Γίνεται αναφορά στο θεσμό της Πατρωνίας, ο οποίος περιόρισε μεν κατά κάποιον τρόπο την ελευθερία του Gassendi, του επέτρεψε όμως να έρθει σε επαφή με σπουδαίες προσωπικότητες της εποχής του και του παρείχε την ασφάλεια που χρειαζόταν προκειμένου να αφιερωθεί στη σπουδή της φιλοσοφίας. Στο πλαίσιο του εν λόγω κεφαλαίου, εκτός από το θεσμό της Πατρωνίας, αναλύεται η απόρριψη του αριστοτελισμού από τον Gassendi, και ο ουμανισμός του, μιας και ο ίδιος ανήκει στους τελευταίους Ουμανιστές της Αναγέννησης.

⁶⁴ Ο Διογένης Λαέρτιος είχε ήδη μεταφραστεί στα Λατινικά το 1431 από τον Ambrosio Traversari (Diogenes, Laertius, *Vitae et Sententiae eorum qui in Philosophia probati fuerunt*, Lat. Ambrosio Traversari, Interprete Fol. Ven. Per Nicolaum Jenson Gallicum, M.CCCC.LXXV). Βλ. επίσης M. Osler, "Ancient and Modern s and the History of Philosophy: Gassendi's Epicurean Project", στο: *The Rise of Modern Philosophy: The Tension between the New and Traditional Philosophies from Machiavelli to Leibniz*, ed. Tom Sorell, Oxford University Press, 1993, σ. 131.

⁶⁵ P. Gassendi (1649): *Animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii, qui est de vita, moribus, placitisque Epicuri*, G. Barbier, Lyon, M. DC. LXXV. (*Animadversiones*). το έργο αυτό περιέχει μετάφραση του X βιβλίου του Λαέρτιου από τον Gassendi και σχολιασμό του.

⁶⁶ Ann, T.,Orlando, (2007), σσ. 72-76.

⁶⁷ Pierre, Gassendi, *De Vita et Moribus Epicuri, Opera Omnia* III: 192-194. Το έργο αυτό αποτελεί μια Απολογία του Επικούρου. Εδώ ο Gassendi υπερασπίζεται τον αρχαίο φιλόσοφο. Στα βιβλία I-II αναφέρεται στη ζωή, το θάνατο και τους διαδόχους του Επικούρου, στο βιβλίο III απαριθμεί όσους συγγραφείς τον κατηγορήσαν, στα βιβλία VI-VIII εξετάζει τις κατηγορίες που απαγγέθηκαν στον Επικούρο από κλασικούς φιλοσόφους αλλά και από χριστιανούς Πατέρες.

⁶⁸ Pierre, Gassendi, *De Vita et Moribus*, σσ. 194-199.

⁶⁹ Η γνώση του Λουκρήτιου από τον Gassendi γίνεται εμφανής από το: Pierre, Gassendi, *Ethica*, v. II, 1, caput: V, σσ. 787-791, όπου ο Gassendi σχολιάζει την ανάλυση του Λουκρήτιου σχετικά με την αιτία υπακοής στους νόμους, και από το έργο του με τίτλο *Animadversiones*, στο οποίο χρησιμοποιεί πολλά αποσπάσματα από το *De Rerum Natura* του Λουκρήτιου, (Lynn, Sumida, Joy, (1987), σ. 76).

Στο τρίτο κεφάλαιο ασχολούμαστε με τη σχέση του Gassendi με τον Επίκουρο, και συγκεκριμένα με τους λόγους επιλογής της επικούρειας φιλοσοφίας. Εδώ, αναλύονται βασικές πτυχές της επικούρειας φυσικής και ηθικής φιλοσοφίας, καθώς επίσης και της στωικής φιλοσοφίας σε σχέση με τη στάση του Gassendi απέναντί τους. Ακολουθεί μια ανάλυση των αιτίων που οδήγησαν τον Gassendi να στραφεί στον επικουρισμό τελικά, μια υλιστική φιλοσοφία που κατηγορήθηκε όσο λίγες για τον αθεϊστικό και ηδονιστικό της χαρακτήρα, και όχι στο στωικισμό. Τέλος, γίνεται αναφορά στον τρόπο με τον οποίο ο Gassendi αναμόρφωσε την επικούρεια ηθική και φυσική, έτσι ώστε να μπορεί εύκολα να την ενσωματώσει στο προσωπικό του φιλοσοφικό οικοδόμημα και κυρίως να την καταστήσει αποδεκτή από το χριστιανικό δόγμα, αποκαθιστώντας με αυτόν τον τρόπο τη φήμη του Επίκουρου από τις μομφές που την ακολουθούσαν από την αρχαιότητα ακόμη.

Το τέταρτο κεφάλαιο αποτελεί μια έκθεση της φυσικής φιλοσοφίας του Gassendi, στο οποίο γίνονται αναφορές στα σημεία που συγκλίνει και σε αυτά που αποκλίνει από την επικούρεια φυσική φιλοσοφία, καθώς επίσης και στο ρόλο της κίνησης των ατόμων, η οποία είναι καθοριστικής σημασίας για το πέρασμα από τη φυσική στην αλληλένδετη με αυτήν ηθική φιλοσοφία και θεολογία.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο επιχειρείται μια ανάλυση της ηθικής φιλοσοφίας και κατ' επέκταση της θεολογίας του Pierre Gassendi. Γίνεται αναφορά στην έννοια της ηδονής, της αρετής της φρονήσεως και του ρόλου της ελευθερίας στο γκασαντιανό φιλοσοφικό σύστημα. Ακολουθεί μια ανάλυση της βουλησιαρχικής θεολογίας του Gassendi, του ρόλου του Θεού στο Σύμπαν και της σχέσης Του με την ανθρώπινη ελευθερία. Η σχέση της ηθικής φιλοσοφίας του Gassendi με τη θεολογία αποκρυσταλλώνεται στο ρόλο της Θείας βούλησης και πρόνοιας. Στο τέλος του κεφαλαίου ακολουθεί η ανασυγκρότηση της γκασαντιανής άποψης περί Μοίρας και Ειμαρμένης και η αποκατάσταση της αθανασίας της ψυχής.

Η εργασία ολοκληρώνεται με ένα σύντομο συμπέρασμα, που σκοπό έχει την ανακεφαλαίωση των φιλοσοφικών απόψεων του Gassendi, σε ό,τι αφορά την πρόσληψη και τον μετασχηματισμό της επικούρειας φιλοσοφίας, μέσω της οποίας αναμετρήθηκε και ανασκεύασε απόψεις σπουδαίων συγχρόνων του, ιδίως του Descartes. Εν κατακλείδι, παρατίθενται σε μορφή κεφαλαίων τα περιεχόμενα του δεύτερου και τρίτου τμήματος του *Syntagma Philosophicum*, της *Φυσικής* και της *Ηθικής*, καθώς και η μετάφρασή τους από την λατινική, και τέλος, ένα παράρτημα εικόνων των σημαντικότερων έργων του Gassendi που χρησιμοποιήθηκαν στην

παρούσα εργασία. Όσον αφορά την ενασχόληση με τη *Λογική*, ή και με άλλα έργα του Gassendi που αφορούν στις αστρονομικές παρατηρήσεις του, πρέπει να σημειωθεί πως ο χαρακτήρας και η έκταση της παρούσας εργασίας δεν επιτρέπουν μια εκτεταμένη έρευνα, η πραγματοποίηση της οποίας απαιτεί μια αυτοτελή ενασχόληση με τα θέματα αυτά.

ΚΕΦ. Ι: ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΟ ΤΟΥ PIERRE GASSENDI

1. Βιογραφικά Στοιχεία

Ο Pierre Gassendi, Γάλλος υλιστής φιλόσοφος, φυσικός, αστρονόμος, θεολόγος και καθολικός κληρικός, γεννήθηκε στις 22 Ιανουαρίου 1592 στο Champtercier, ένα χωριό της Προβηγκίας, και πέθανε το 1655 στο Παρίσι.⁷⁰

Έλαβε την πρώτη του κλασική εκπαίδευση στις πόλεις Digne και Riez και σε ηλικία δώδεκα ετών (1604) χειροτονήθηκε. Από το σημείο αυτό κι έπειτα η παραμονή του στην επίσημη εκπαίδευση υποστηρίχθηκε από την Εκκλησία, ως τμήμα της προετοιμασίας του για την ιεροσύνη⁷¹. Μελέτησε την αριστοτελική φιλοσοφία και την καθολική θεολογία για τα επόμενα οκτώ χρόνια (1604-1611) στο κολλέγιο της Aix στην Προβηγκία.

Ως μαθητής ο Gassendi ήταν πολύ χαρισματικός. Σε ηλικία δεκαέξι ετών ανέλαβε την έδρα της ρητορικής στην Digne, ενώ παράλληλα ολοκλήρωνε τον κύκλο των σπουδών του. Το 1614, σε ηλικία 22 ετών, πήρε το διδακτορικό του δίπλωμα στη θεολογία, στην πόλη Avignon, και έκτοτε διετέλεσε καθηγητής θεολογίας και επιθεωρητής της θεολογικής εκπαίδευσης. Όταν το 1616 οι έδρες της θεολογίας και της φιλοσοφίας έμειναν κενές στο Πανεπιστήμιο της Aix, ο Gassendi έθεσε υποψηφιότητα και κέρδισε και τις δύο έδρες, διάλεξε όμως την έδρα της Φιλοσοφίας. Την ίδια χρονιά χειροτονήθηκε ιερέας.⁷² Για τα επόμενα έξι χρόνια (1616-1622) κατείχε την έδρα της αριστοτελικής φιλοσοφίας στην Aix. Όταν το κολλέγιο της Aix παραδόθηκε στους Ιησουίτες το 1622, ο Gassendi μαζί με τα υπόλοιπα μέλη του κολλεγίου, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη θέση του.

⁷⁰ Για τα βιογραφικά στοιχεία του Pierre Gassendi βλ.: Jones, Howard, *Pierre Gassendi: An Intellectual Biography*, Nieuwkoop: B. De Graaf, 1981, Antonia, LoLordo, *Pierre Gassendi and the Birth of Early Modern Philosophy*, Cambridge University Press, 2006, σσ. 1-19, Bernard, Rochot, "Gassendi Pierre", στο: *Dictionary of Scientific Biography*, ed. Charles Coulton Gillispie, 16 τόμοι, New York, Scribner, 1972, τ. 5, σσ. 284-290 και "La vie, le caractère et la formation intellectuelle", στο: B. Rochot, *Pierre, Gassendi 1592-1655, sa vie et son oeuvre*, Paris, Centre International de Synthèse, 1955. Για βιογραφικά στοιχεία στη Λατινική βλ. Ad Virum Illustrem Henricum Ludovicum Habertum Mon-Morium Libellorum Supplicum Magistrum Integerrimum, Samvelis Sorberii Praefatio, in qua De Vita et Moribus Petri Gassendi Disseritur, στο: *Syntagma Philosophicum*, I: χ.σ.

⁷¹ Barry, Brundell, *Pierre Gassendi. From Aristotelianism to a New Natural Philosophy*, D. Reidel Publishing Company, 1987, σ. 1. Πρβλ.: Margaret, Osler, *Routledge Encyclopedia of Philosophy, Gassendi Pierre*, vol.3, σσ. 848-849.

⁷² Barry, Brundell, (1987), σ. 1.

Από την εποχή των μαθητικών του χρόνων διετέλεσε ιερέας του καθεδρικού ναού της Digne, και το 1634 αναγορεύθηκε κοσμήτορας του καθεδρικού, μια θέση που κράτησε μέχρι το τέλος της ζωής του. Το 1645, παρά τη θέλησή του, αποδέχθηκε την έδρα των μαθηματικών στο Βασιλικό Κολλέγιο⁷³ έπειτα από την επιμονή του πάτρωνα του Κολλεγίου και Καρδινάλιου Alphonse de Richelieu της Lyon. Η κακή κατάσταση της υγείας του όμως τον ανάγκασε να εγκαταλείψει τη έδρα καθώς και την πόλη των Παρισίων μετά το πρώτο ακαδημαϊκό έτος.⁷⁴

Ο Gassendi αφιέρωσε τη ζωή του σε αυτό που αποκαλεί ο ίδιος «γνήσια φιλοσοφία» (*Philosophia Germana*), η οποία, κατά τη δήλωσή του, αποτραβηγμένη και ξεχασμένη, φιλοξενείται από λίγους στη σκιά και την ησυχία.⁷⁵ Ως άνθρωπος ζούσε μια λιτή ζωή⁷⁶, δίχως πολλά χρήματα, και μπορούσε πάντοτε να βασίζεται στη διαθέσιμη υποστήριξη των πλούσιων φίλων και πατρώνων του. Συνεπώς, μπορούσε να αφιερωθεί σε έναν βίο απεριόστης μελέτης και γραφής. Πέθανε το 1655, σε ηλικία 63 ετών από λοίμωξη των πνευμόνων.⁷⁷

Ο Gassendi έχαιρε θαυμασμού στη διάρκεια της ζωής του και η επιρροή του ήταν αξιοσημείωτη κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. Μέλος της διαπρεπούς γαλλικής διανοητικής κοινότητας, του κύκλου του Mersenne,⁷⁸ έμελλε να αναδειχθεί σε έναν από τους μεγαλύτερους μελετητές της εποχής του. Συνάντησε τον Mersenne για πρώτη φορά τον Οκτώβριο του 1623, όταν επισκέφθηκε το Παρίσι, και έκτοτε υπήρξαν πολύ καλοί φίλοι. Μέσω του Mersenne, ο Gassendi ήρθε σε επαφή με

⁷³ Πρβλ. Joseph Bougerel, *Vie de Pierre Gassendi: Prévôt de l' Église de Digne et Professeur de Mathématique au Collège Royal*, Paris, 1737, επανέκδοση Geneva, 1970.

⁷⁴ Barry Brundell, (1987), σ. 2.

⁷⁵ “*Germana illa pene elapsa ex hominum manibus in vimbra et silentio apud perpaucos hospitatur*” (Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, VI: 30), και “*Philosophia est amor, stadium et exercitatio Sapientiae. Sapientia autem nihil aliud est, quam dispositio Animi ad recte sentiendum de rebus et recte agendum in vita*” (*Syntagma*, I: 1). Κατά την άποψη Gassendi, η φιλοσοφία έχει δύο λειτουργίες: την έρευνα σχετικά με τη φύση των πραγμάτων (φυσική) και τη διδασκαλία ενός έντιμου τρόπου ζωής (ηθική), μέσω της γνώσης όσων πρέπει να επιδιώκονται και αυτών που πρέπει να αποφεύγονται. Μέσω της διάκρισης μεταξύ της αλήθειας (σοφίας), και της αναζήτησης της αλήθειας (φιλοσοφίας), ο Gassendi επιδίωξε να συμφιλώσσει την εκκλησιαστική διδασκαλία με τη φυσική φιλοσοφία και την ηθική.

⁷⁶ Πιθανόν ήταν φυτοφάγος, όπως προκύπτει από μια επιστολή του προς τον J.-B. Van Helmont στις 9/7/1629 (Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, VI: 19b-24a). Βλ επίσης: B. Rochot, (1955), σσ. 9-54, και J. Bougerel, *Vie de Pierre Gassendi*, J. Vincent, Paris, 1737, σσ. 45-57.

⁷⁷ Barry Brundell, (1987), σ. 2.

⁷⁸ A. P. Martinich, Fritz Allhoff & Anand Jayprakash Vaidya (ed.), *Early Modern Philosophy. Essential Readings with Commentary*, U.S.A., Blackwell Publishing, 2007, σ. 137. Για τον Mersenne βλ. Peter Dear, *Mersenne and the Learning of the Schools*, Ithaca, 1988, και John, Michael, Lewis, *Galileo in France: French Reactions to the Theories and the Trial of Galileo*, (2006), σσ. 113-140.

σπουδαίες προσωπικότητες της εποχής, μεταξύ των οποίων ο Peiresc⁷⁹, ο Descartes⁸⁰, ο Galileo, ο Torricelli, ο Beeckman, ο Hobbes, ο J. B. von Helmont, ο E. Pascal και ο γιος του B. Pascal. Ο Mersenne οργάνωνε συναντήσεις στην Ευρώπη, προκειμένου να έρχονται σε επαφή οι λόγιοι (*savants*) μεταξύ τους και να συζητούν επιστημονικά θέματα ή να διεξάγουν πειράματα. Οι κύκλος αυτός των λογίων έμεινε γνωστός ως *Académie Parisiensis*.

Ο Gassendi, όπως και ο Mersenne, ανέπτυξε μια μορφή μετριασμένου σκεπτικισμού. Όπως έλεγε ο ίδιος «επιδίωκε μια μέση οδό μεταξύ του σκεπτικισμού και του δογματισμού», παρόλο που αυτό ενοχλούσε τον μέντορά του.⁸¹ Αυτό γίνεται φανερό από το γεγονός ότι, παρόλο που ο ίδιος δίδασκε σχολαστική αριστοτελική φιλοσοφία στο πανεπιστήμιο της Aix στην Προβηγκία, ωστόσο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τελικά δεν μπορεί να υπάρξει βέβαιη γνώση, ούτε με την αριστοτελική έννοια, συμφωνώντας αφετηριακά στο σημείο αυτό και με τον Descartes.⁸²

Και οι δύο υπήρξαν κληρικοί, από τους πρώτους θεωρητικούς της σύγχρονης μηχανιστικής σκέψης και οι πρώτοι που κατέδειξαν τον τρόπο με τον οποίο το μηχανιστικό πρότυπο μπορεί να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να αντικαταστήσει το αριστοτελικό, επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο μια επιστήμη δίχως έρεισμα σε φιλοσοφική οντολογία.⁸³ Πρόσφατες έρευνες σχετικά με τις θεολογικές απόψεις του Gassendi και του Mersenne καταδεικνύουν ότι και οι δύο με σαφήνεια ανέπτυξαν τις επιστημονικές τους απόψεις χωρίς να καταδικαστούν από την καθολική Εκκλησία. Αρχικά, αποδέχτηκαν και οι δύο την ηλιοκεντρική θεωρία του Γαλιλαίου, χωρίς ωστόσο να την υποστηρίζουν δημοσίως μετά την καταδίκη του τελευταίου.

⁷⁹ John Michael Lewis, *Galileo in France: French Reactions to the Theories and the Trial of Galileo*, τ. 109, του: *Currents in Comparative Romance, Languages and Literatures*, Peter Lang Publishing, 2006, σσ. 141-156.

⁸⁰ Το 1641 ο Mersenne προσκάλεσε τον Gassendi μαζί με άλλους διαπρεπείς λογίους να συμβάλουν με σχόλια στο χειρόγραφο του Descartes, *Meditationes*. Τα σχόλια του Gassendi, στα οποία είχε υποστηρίξει ότι ο Καρτέσιος είχε αποτύχει να αποδείξει την πραγματικότητα και τη βεβαιότητα των έμφυτων ιδεών, δημοσιεύθηκαν στην δεύτερη έκδοση των *Meditationes* (1642). Ο Gassendi διεύρυνε την κριτική του στο θέμα αυτό στο έργο του *Disquisitio Metaphysica, seu dubitationes et instantiae adversus Renatii Cartesii Metaphysicam et Responso* (1644). Πρβλ. M., Osler, (1994), σσ. 153-154.

⁸¹ Ο.π., σ. 138. Βλ. επίσης: Mersenne, *Secondes Objections*, στο: Descartes, *Oeuvres*, A.-T., IX A, σσ. 99-100.

⁸² R. H. Popkin (1999), σ. 332 και *The High Road to Pyrrhonism*, ed. R. A. Watson and J. E. Force, 1993, σ. 13.

⁸³ Popkin Richard, *The History of Skepticism From Erasmus to Spinoza*, University of California Press, 1979, σ. 333.

Προσπάθησαν να διαμορφώσουν μια κοσμολογία αποδεκτή από την Εκκλησία και σύμφωνη προς τις αστρονομικές ενδείξεις. Το σημαντικότερο όμως από όλα είναι ότι υποστήριξαν ότι η θρησκεία βασίζεται στην πίστη και όχι στους επιστημονικούς ισχυρισμούς.

Ο Gassendi κατάφερε να εξασφαλίσει εξίσου την επιτυχία και στους δυο τομείς με τους οποίους ασχολήθηκε, την ιεροσύνη και την ακαδημαϊκή καριέρα.⁸⁴ Σήμερα, ένας ανδριάντας του διακοσμεί την πλατεία της πόλης της Digne, ενώ στο Champtercier υπάρχει οδός με το όνομά του.

⁸⁴ Saul Fisher, *Pierre Gassendi's Philosophy and Science. Atomism for Empiricists*, Leiden, Brill, 2005, σσ. 1-18.

2. Το επικούρειο έργο του Pierre Gassendi

Το επικούρειο έργο του Pierre Gassendi περιλαμβάνει τα εξής συγγράμματα⁸⁵:

1. *Animadversiones in decimum librum Diogenes Laertii, qui est de Vita, moribus, placitisque Epicuri* (Lyon, 1649)⁸⁶ (Εικόνα 5),
2. *De vita et moribus Epicuri* (Lyon, 1647)⁸⁷ (Εικόνα 2),
3. *Philosophiae Epicuri Syntagma* (Lyon, 1649)⁸⁸ (Εικόνα 4),
4. *Syntagma Philosophicum*, το οποίο περιλαμβάνεται στον πρώτο και δεύτερο τόμο της συλλογής των έργων του Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, (6 τόμοι, Lyon, 1658). Το ογκώδες αυτό έργο δεν κατάφερε να ολοκληρωθεί κατά τη διάρκεια της ζωής του Gassendi.

Το συγγραφικό έργο του Pierre Gassendi είναι αρκετά μεγάλο και γραμμένο στη νεολατινική γλώσσα. Το πρώτο δημοσιευμένο έργο του, τιτλοφορείται *Exercitationes Paradoxicae adversus Aristoteleos*⁸⁹ (1624). Μετά το 1624 το συγγραφικό ενδιαφέρον του Gassendi κέρδισε η αποκατάσταση της επικουρείας

⁸⁵ Lisa Tunick Sarasohn, "Epicureanism and the Creation of a Privatist Ethic in Early Seventeenth-Century France", στο: *Atoms, Pneuma and Tranquillity, Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, edited by M. Osler, Cambridge University Press, 1991, σ. 176. Παραθέτω μια συγκεντρωτική διαδρομή της ενασχόλησης του Gassendi με την επικούρεια φιλοσοφία: Κατά το 1630 ο Gassendi έγραψε ένα σχόλιο για τον Επίκουρο. Το 1634 είχε συγγράψει το *De Vita et Moribus Epicuri* (δημοσιεύθηκε το 1647). Το 1641 και 1642 συνέταξε επιστολές με ένα προσχέδιο της ενασχόλησής του, ενώ στο *De Vita* υπερασπίστηκε τον Επίκουρο από τις μακροχρόνιες εναντίον του κατηγορίες. Το 1649 δημοσίευσε τα σχόλια στο X βιβλίο του Διογένη Λαέρτιου με αποκορώφωμα το *Syntagma* που δημοσιεύθηκε μετά το θάνατό του. (βλ. Margaret Osler, *Pierre Gassendi*, στο: *A Companion to Archaeology*, John Bintliff (ed), Blackwell Publishers, 2002, σσ. 80-95.

⁸⁶ P. Gassendi (1649): *Animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii, qui est de vita, moribus, placitisque Epicuri*, G. Barbier, Lyon, M. DC. LXXV. Το παρόν δημοσιεύθηκε με τη μετάφραση του X βιβλίου του Διογένη Λαέρτιου *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφία εὐδοκίμησάντων* από τον Gassendi καθώς και τις σημειώσεις του στο: *Opera Omnia*, VI: 1-166. Πρβλ. Brundell Barry, (1987), σσ. 2, 145.

⁸⁷ Το 1631 σε ένα γράμμα προς τον Peiresc (Tamizey P. de Larroque, *Letters de Peiresc*, 7 τόμοι, Paris, 1888-89, IV: 250-252) ο Gassendi περιγράφει την πρώτη εκδοχή της Επικουρείας φιλοσοφίας του, ολοκληρωμένη κατά το ήμισυ. Πρόκειται για μια προσπάθεια αποκατάστασης της φήμης του Επικούρου, και αποτελεί μια εκτεταμένη έκθεση, η οποία εκδόθηκε το 1647 υπό τον τίτλο *De Vita et Moribus Epicuri*. Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι: *De Vita et Moribus Epicuri libri octo, Authore Petro Gassendo Diniensis Ecclesiae Praeposito*, Apud Guillelmum Barbier, (Lyon), M. CD. XLVII. Το παρόν βρίσκεται και στο: *Opera Omnia*, V: 167-236. Πρβλ. Brundell, Barry, (1987), σσ. 2, 145.

⁸⁸ Η μόνη γνωστή δημοσιευμένη έκδοση του εν λόγω έργου βρίσκεται στο Pierre Gassendi, *Philosophiae Epicuri Syntagma*, *Opera Omnia*, Lyon, 1649, III: 1-94. Πρβλ. Barry Brundell, (1987), σ. 145.

⁸⁹ Pierre Gassendi (1624), *Exercitationes Paradoxicae adversus Aristoteleos. In quibus praecipua totius peripateticae doctrinae fundamenta excutiuntur: opiniones vero aut novae, aut ex vetustioribus obsoletae stabiliuntur. Authore Petro Gassendo, S. Theologiae Doctore, & Cathedralis Diniensis Ecclesiae Canonico Theologo. Amstelodami, Apud Ludovicum Elzevirium, XLIX.* (Εικόνα 4).

φιλοσοφίας για λόγους, οι οποίοι θα εκτεθούν πιο κάτω. Πρώτη ένδειξη του ενδιαφέροντος για τη μελέτη της επικούρειας φιλοσοφίας αποτελεί μια επιστολή προς τον φίλο και πάτρωνά του Peiresc το 1626 (18/4/1626)⁹⁰, όπου ο Gassendi τον πληροφορεί ότι του στέλνει μια «Απολογία του Επικούρου», την οποία ο ίδιος είχε συντάξει και εμπλουτίσει με ορισμένα επικούρεια αξιώματα, χωρισμένα σε τρεις τομείς, την *Κανονική*, τη *Φυσική* και την *Ηθική*. Οι καρποί αυτής της προσπάθειας έκαναν την εμφάνιση τους δύο χρόνια αργότερα το 1628⁹¹, υπό τη μορφή χειρογράφων σχετικά με την επικούρεια φιλοσοφία.

Στο σημείο αυτό γίνεται φανερό, σύμφωνα με τη Lolordo⁹², ότι ο Gassendi γνώριζε ότι θα απαιτούνταν μεγάλη προσπάθεια προκειμένου να καταστήσει τον επικουρισμό αποδεκτό στους αναγνώστες του. Το παραπάνω συμπέρασμα προκύπτει εάν αναλογιστούμε ότι ο Gassendi ήθελε να αρχίζουν τα *Opera Omnia* του με το *Syntagma Philosophicum*, και να περιλαμβάνουν μόνο τα αυστηρώς φιλολογικά σχόλια του *Animadversiones*, πιθανόν επειδή δεν ήταν ευχαριστημένος από τις φιλοσοφικές πτυχές του έργου αυτού. Η Lolordo επισημαίνει ότι το *Syntagma Philosophicum* αντικατοπτρίζει σαφώς τις προσωπικές φιλοσοφικές απόψεις του Gassendi, επειδή είναι γραμμένο από τον ίδιο και δεν αποτελεί σχολιασμό ενός άλλου έργου όπως το *X* βιβλίο του Διογένη. Στο *Syntagma Philosophicum* ο Gassendi έχει τη δυνατότητα να καταστήσει σαφή στον αναγνώστη τα σημεία όπου μια αναθεωρημένη έκδοση του Επικουρισμού μπορεί να γίνει αποδεκτή ή όχι, διατυπώνοντας ο ίδιος στο σημείο αυτό τη δική του διαφορετική άποψη.⁹³

Ο Gassendi μετά το θάνατό του άφησε έναν αριθμό χειρογράφων, τα οποία ο Sorbière και ο Montmort ενέταξαν στο τελευταίο τμήμα του *Syntagma Philosophicum* με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσουν να δημοσιεύσουν τη συλλογή έργων του Gassendi με τον τίτλο *Opera Omnia*⁹⁴. Το έργο αυτό ολοκληρώθηκε σε έξι τόμους και δημοσιεύθηκε το 1658. Μέσα στα επόμενα χρόνια ακολούθησε ένας αριθμός εκδόσεων των έργων του Gassendi στα αγγλικά. Οι αγγλικές δημοσιεύσεις αφορούσαν τα εξής έργα του Gassendi: *Institutio Astronomica* (1647)⁹⁵ (Εικόνα 6),

⁹⁰ Barry Brundell, (1987), σ. 2.

⁹¹ P. Tamizey de Larroque (ed.), *Letters de Peiresc*, 7 τόμοι, Paris, 1888-1889, τ. III, σσ. 203-204.

⁹² Antonia Lolordo, (2006), σ. 20.

⁹³ Ο.π., σ. 3.

⁹⁴ Petri Gassendi, *Opera Omnia*, in sex tomos divisa, Lyon, 1658.

⁹⁵ Παραθέτω τον πλήρη τίτλο του έργου: Pierre Gassendi, 1647: *Institutio Astonomica iuxta hypotheseis tam veterum quam Copernici et Tychoonis Brahei*, dictate a Petro Gassendo, Regio Matheseos Proffessore, Parisiis, L. de Heuqueville, , M. DC. XLVII.

υπό τον τίτλο *Vanity of Judiciary Astrology* (ή *Divination by the Stars*) το 1659, το *Institutio Logica* και το *Philosophiae Epicuri Syntagma*, επίσης το 1659. Ακόμα, το έργο του Bernier (1678) *Abregé de la philosophie de Gassendi*⁹⁶ (Εικόνα 3), το οποίο αποτελούσε μια μετάφραση της “Ηθικής” του Gassendi. Το έργο αυτό μεταφράστηκε το 2004 στην αγγλική από τον Erik Anderson υπό τον τίτλο «*Three Discourses of Happiness, Virtue, and Liberty*». Δύο ακόμη ευρέως γνωστά έργα που αφορούσαν στη γκασσαντιανή φιλοσοφία και εκδόθηκαν στα αγγλικά ήταν το *Physiologia Epicuro-Gassendo-Charletoniana*⁹⁷ από τον Walter Charleton το 1654, καθώς επίσης και το τρίτομο έργο του Thomas Stanley με τίτλο *History of Philosophy* το 1655-56. Τα *Opera Omnia* ξαναδημοσιεύθηκαν το 1727 στη Φλωρεντία. Πρόκειται για το ίδιο κείμενο με την έκδοση του 1658, με ορισμένες διορθώσεις και διαφορετική αρίθμηση στις σελίδες.⁹⁸

Ο πρώτος και ο δεύτερος τόμος των *Opera Omnia* περιλαμβάνουν το *Syntagma Philosophicum* (το οποίο αποτελείται από 3 κεφάλαια, τη *Λογική*- που περιέχει το *Institutio Logica*- τη *Φυσική* και την *Ηθική*).⁹⁹ Ο τρίτος τόμος περιλαμβάνει το έργο του Gassendi με τίτλο *Philosophiae Epicuri Syntagma* (1649, σσ. 1-94), το οποίο είναι μια πραγματεία για τη φιλοσοφία του Επίκουρου. Ακολουθεί, στον ίδιο τόμο, το *Exercitationes Paradoxicae Adversus Aristoteleos* (σσ. 95-210), το *Examen Fluddi* (σσ. 211-268), το *Disquisitio* (σσ. 269-410), το *De Apparente* (σσ. 420-477), το *De motu* (σσ. 478-563), το *De proportione* (σσ. 564-650). Ο τέταρτος τόμος περιλαμβάνει το *Observationes Caelestes* (σσ. 75-480). Ο πέμπτος τόμος περιλαμβάνει το έργο του με τίτλο *Animadversiones in decimum librum Diogenes Laertii* (1649). Στο έργο αυτό ο Gassendi παραθέτει ένα απόσπασμα γραμμένο στα αρχαία ελληνικά από το 10^ο βιβλίο του Διογένη Λαέρτιου, με τίτλο *Βίοι καὶ γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων*, γεγονός που πιστοποιεί ότι ήταν γνώστης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι ο

⁹⁶ *Abregé de la Philosophie de Gassendi*, en VIII tomes, par F. Bernier, Docteur de la Faculté de Montpellier, a Lyon chez Anisson & Posuel, (Lyon), M. DC. LXXVIII avec Privilege DV Roy. Μεταγενέστερη έκδοση του εν λόγω έργου, είναι η : François Bernier, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, collected from the Works of Learn'd Gassendus, translated out of French, London, Awnsham & John Churchil, 1699.

⁹⁷ W. Charleton (1654): *Physiologia Epicuro-Gassendo-Charlentoniana: or, A fabric of science natural, upon the hypothesis of atoms, founded by Epicurus, repaired by P. Gassendus, augmented by W. Charleton*. London, T. Heath, 1654. Πρβλ. David Glidden, “Hellenistic Background for Gassendi’s Theory of Ideas”, *Journal of the History of Ideas*, 49:3 (1988), σσ. 405-406.

⁹⁸ Antonia Lolordo, (2006), σ. 18.

⁹⁹ Ο.π., σ. χ.

Gassendi ήξερε Ελληνικά και ότι στις πηγές του συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων ο Διογένης Λαέρτιος, ο Κικέρων (*De Natura Deorum*) ο Πλούταρχος (*Πρός Κωλώτην*) και ο Σέξτος Εμπειρικός.¹⁰⁰

Το *Animadversiones* περιλαμβάνει τις τρεις επιστολές του Επίκουρου που αφορούν σε θέματα φυσικής (*Επιστολή Προς Ήρόδοτον*), ηθικής (*Επιστολή Προς Μενοικέα*), και αστρονομίας (*Επιστολή Προς Πυθοκλέα*), καθώς επίσης και τις προσωπικές μεταφράσεις στα Λατινικά του ίδιου του Gassendi συμπληρωμένες με έναν φιλοσοφικό και φιλολογικό σχολιασμό της τάξης των 1600 σελίδων.¹⁰¹ Αντίθετα, στην έκδοση των *Opera Omnia*, ο σχολιασμός που παρατίθεται δεν είναι τόσο εκτενής και δεν υπερβαίνει τις εκατό σελίδες.¹⁰² Ο έκτος τόμος περιλαμβάνει την αλληλογραφία του Gassendi με τους Πάτρωνές του καθώς και με εξέχουσες προσωπικότητες από το χώρο της φιλοσοφίας και της επιστήμης.

Ορισμένοι μελετητές ισχυρίζονται ότι ο Gassendi καθυστέρησε τη δημοσιοποίηση του έργου του για τον Επίκουρο από φόβο πιθανής εκκλησιαστικής δίωξης¹⁰³. Ο ίδιος ήταν ασφαλώς προσεκτικός, αλλά υπάρχουν πολλοί λόγοι πίσω από τον φόβο της εκκλησίας για τους οποίους μπορεί να άργησε να δημοσιεύσει το επικούρειο έργο του. Πρώτον, επειδή ήταν πραγματικά ευσεβής απέναντι στην Εκκλησία και της εντολές της. Δεύτερον, επειδή την περίοδο εκείνη ήταν κοινός τόπος η συζήτηση φιλοσοφικών ζητημάτων σε έναν κύκλο φίλων, χωρίς να μοιάζει επιτακτική η ανάγκη δημοσιοποίησης ενός έργου.¹⁰⁴ Ήταν βέβαια πρόσφατο στη μνήμη του Gassendi το παράδειγμα του Γαλιλαίου, ο οποίος υπέστη τις κυρώσεις της εκκλησιαστικής πολιτικής.¹⁰⁵ Σύμφωνα με την Sarasohn¹⁰⁶, εάν ο Gassendi ζούσε

¹⁰⁰ Pierre Gassendi, *De Vita et Moribus Epicuri*, V: 180 κ.ε.

¹⁰¹ Antonia Lolordo, (2006), σ. 21.

¹⁰² Ο λόγος που ο Gassendi περιόρισε τον σχολιασμό των τριών επιστολών του Επίκουρου, οι οποίες διασώθηκαν από το Διογένη Λαέρτιο, στο *Syntagma* είναι, σύμφωνα με την Lolordo, (Antonia Lolordo, (2006), σ. 3) επειδή ήθελε να κάνει σαφείς τις προσωπικές του φιλοσοφικές απόψεις και όχι να προβεί σε έναν φιλοσοφικό σχολιασμό ενός άλλου έργου, τον οποίο έχει ήδη κάνει στο έργο του *Animadversiones*. Στο *Syntagma* ο Gassendi έχει τη δυνατότητα να καταστήσει σαφή στον αναγνώστη τα σημεία όπου μια αναθεωρημένη έκδοση του επικουρισμού μπορεί να γίνει αποδεκτή ή όχι, διατυπώνοντας ο ίδιος στο σημείο αυτό τη δική του διαφορετική άποψη.

¹⁰³ Lisa Sarasohn, *Gassendi's Ethics: Freedom in a Mechanistic Universe*, Cornell University Press, 1996, σ. 7. Αντίθετα, ο Bernard Rochot (*Les travaux de Gassendi sur Épicure et sur l' atomisme*, 1619-1658, Paris, 1944, σ.17), υποστηρίζει ότι ο Gassendi δεν βρέθηκε ποτέ σε κίνδυνο εξαιτίας της ενασχόλησής του με τον Επίκουρο.

¹⁰⁴ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 10.

¹⁰⁵ Westfall, S. Richard, "Science and Patronage: Galileo and the Telescope", *Isis*, 76 (1985), σσ. 11-30.

¹⁰⁶ Lisa, Sarasohn, (1996), σ. 9.

κάτω από το φόβο της εκκλησίας, τότε είναι παράξενο το γεγονός ότι αποφάσισε να ασχοληθεί με μια προσωπικότητα τόσο αντιφατική όπως ο Επίκουρος. Όντως, είναι πιθανόν ο Gassendi αρχικά επηρεασμένος από το παράδειγμα του Γαλιλαίου, να θέλησε να διακόψει τις επικούρειες μελέτες του. Ενώ τον ενδιέφερε η επικούρεια ηθική από το 1624 ακόμα, ωστόσο δεν είχε ξεκινήσει τότε το σημαντικό επικούρειο έργο του (*Syntagma Philosophicum*), στο οποίο υπερασπιζόταν τον Επίκουρο και αποκαθιστούσε την επικούρεια φιλοσοφία, μέχρι το 1629, πιθανόν επειδή τότε ήρθε σε επαφή με τον Isaac Beeckman, έναν Γερμανό ατομιστή φιλόσοφο.¹⁰⁷ Σύμφωνα με άλλους μελετητές το ενδιαφέρον του για τον Επίκουρο προέκυψε πρώιμα, από την αντίδρασή του προς τον Αριστοτέλη, ή εξαιτίας των θεολογικών ενδιαφερόντων του.¹⁰⁸ Επίσης, στο έργο του Γαλιλαίου *Assayer*, το οποίο δημοσιεύθηκε το 1623 και περιλάμβανε μια υλιστική ατομιστική φυσική φιλοσοφία, την οποία αναμφισβήτητα γνώριζε ο Gassendi¹⁰⁹, βρήκε την επικούρεια διδασκαλία επιβεβαιωμένη από τον Γαλιλαίο.

¹⁰⁷ Αυτόθι.

¹⁰⁸ Brundell, Barry, (1987), σ. x, και Margaret, Osler, “Providence and Divine Will and the Theological Background to Gassendi’s Views on Scientific Knowledge”, *Journal of the History of Ideas*, 44 (1983), σσ. 549-560.

¹⁰⁹ Gassendi to Galileo, July 18, 1625, *Opera Omnia* VI:4. Πρβλ. Lisa, Sarasohn, (1996), σ. 9.

ΚΕΦ. ΙΙ: ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΛΙΜΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

1. Ο θεσμός της Πατρωνίας

Κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα ήταν πολύ συνηθισμένος ο θεσμός της πατρωνίας. Ακόμη και οι κρατικές συνελεύσεις (*assemblies*) βρισκόνταν υπό το θεσμό αυτό.¹¹⁰ Υποστηριζόμενος από πάτρωνες¹¹¹ κατά το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του, ο Pierre Gassendi ανταποκρίθηκε στο θεσμό της πατρωνίας με τη σταδιακή ανάμειξη των αποκλινουσών κοινωνικών επιταγών και των φιλοσοφικών πεποιθήσεων στην προσωπική του ζωή και στο έργο του.¹¹² Ο Roland Mousnier παρομοιάζει την πατρωνική σχέση με τη σχέση προστάτη και πιστού ακολούθου, σχέση που συνεπάγεται αμοιβαία στοργή και εμπιστοσύνη, πλήρη αφοσίωση και απεριόριστη διαθεσιμότητα από την μεριά του προστατευόμενου, προστασία και κοινωνική προαγωγή από την μεριά του προστάτη.¹¹³

Η πατρωνική σχέση με επικούρεια ερμηνεία χαρακτηρίστηκε και ως φιλική σχέση¹¹⁴. Σύμφωνα με τον Επίκουρο «Κάθε φιλία είναι από μόνη της αρετή, η αρχή της, όμως, βρίσκεται στις αγαθοεργίες-ωφέλειες»¹¹⁵, που σημαίνει ότι οι φιλίες

¹¹⁰ David J. Sturdy, *Science and Social Status: The Members of the Académie des Sciences, 1666-1750*, UK., The Boydell Press, 1985, σ. 13.

¹¹¹ Για το θεσμό της πατρωνίας βλ.: René Pintard, *Le libertinage érudit*, Paris, 1943, Roland Mousnier, *The Institutions of France under the Absolute Monarchy, 1598-1789*, 2 τόμοι, μετάφρ. Brian Pearce (Chicago, 1979), Richard S. Westfall, "Science and Patronage: Galileo and the Telescope", *Isis*, 76 (1985), σσ. 11-30. Sharon Kettering, *Patrons, Brokers, and the Clients in Seventeenth Century France*, New York, 1986.

¹¹² Lisa Sarasohn, (1996), σ.181.

¹¹³ Roland Mousnier, (1979), τ. I, σ. 106.

¹¹⁴ Richard S. Westfall, (1985), σ. 13.

¹¹⁵ Ιδιαίτερα σημαντική θέση στην ηθική του Επίκουρου και στην πρακτική της σχολής του, του Κήπου, κατέχει το Αγαθό της φιλίας. Η φιλία, σύμφωνα με τον Επίκουρο, είναι καθαυτή αρετή, επειδή δίνει στο σοφό ευκαιρίες για αγαθοεργίες και τη δυνατότητα να ενεργοποιεί μια τόσο υψηλή αρετή: *Επίκουρου Προσφώνησις* 23: «Πᾶσα φιλία δι' ἑαυτὴν ἀρετὴ, ἀρχὴν δὲ εἴληφεν ἀπὸ τῆς ὠφελείας». Για τη σημασία της φιλίας στην επικούρεια ηθική φιλοσοφία βλ. Κ.Δ. XXVII: «Ἴδν ἡ σοφία παρασκευάζεται εἰς τὴν τοῦ ὄλου βίου μακαριότητα πολὺ μέγιστόν ἐστιν ἡ τῆς φιλίας κτῆσις» και Κ.Δ. XXVIII: «Ἡ αὐτὴ (γνώμη) θαρρεῖν τε ἐποίησεν ὑπὲρ τοῦ μηθέν αἰώνιον εἶναι δεινὸν μηδὲ πολυχρόνιον καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς τοῖς ὠρισμένοις ἀσφάλειαν φιλίας μάλιστα κατεῖδε συντελουμένην.» Στον Κήπο η φιλία αποτελούσε βασική πρακτική για τα μέλη της κοινότητας. Οι εκδηλώσεις της μάλιστα έφταναν στα όρια της λατρείας. Για την αξία της Επικούρειας φιλίας βλ. *Επίκουρου Προσφώνησις*, LXXVIII: «Ὁ γενναῖος περὶ σοφίαν καὶ φιλίαν μάλιστα γίνεταί, ὧν τὸ μὲν ἐστὶ θνητὸν ἀγαθόν, τὸ δ' ἀθάνατον». Δύο είναι οι όψεις της Επικούρειας φιλίας, η ωφελμιστική και η αλτρουιστική. Η ωφελμιστική όψη της φιλίας οδηγεί στην ηδονή (βλ. παραπάνω,

υπάρχουν για να αποκομίζουν οι φίλοι χειροπιαστά οφέλη. Για τον ίδιο η φιλία αποτελούσε τμήμα της προσωπικής ζωής και παρείχε ένα ασφαλές καταφύγιο από τις αντιξοότητες που συνεπάγεται η εμπλοκή με τα κοινά ζητήματα. Μια τέτοιου είδους φιλία ωστόσο κατά τον 17ο αι. είχε αντίθετα αποτελέσματα. Η πατρωνική σχέση, όσο καλή κι αν ήταν, περιόριζε την ελευθερία του προστατευόμενου μέλους. Η πατρωνική σχέση απευθύνονταν σε ανθρώπους διαφορετικού κοινωνικού επιπέδου που τους ένωνε μια αμοιβαία σχέση ανταπόδοσης, κατά την οποία ανταλλάσσονταν χαρίσματα, καθώς και υλικά ή μη αγαθά, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένας βαθμός εμπιστοσύνης μεταξύ πάτρωνα-προστατευόμενου, και τέλος να καθιερώνεται ο θεσμός του “πιστού οπαδού”.¹¹⁶

Η πατρωνία περιόριζε την ελευθερία με δύο τρόπους: Πρώτον, οι ποικίλες κοινωνικές υποχρεώσεις περιόριζαν το χρόνο που μπορούσε να αξιοποιηθεί για μελέτη και δεύτερον, εξέθεταν έναν ετερόδοξο στοχαστή στη διαρκή επιτήρησή του από πολιτικές και θρησκευτικές αυθεντίες της εποχής. Παρόλο που ο Gassendi δεν μπορούσε να αποφύγει τους παραπάνω κινδύνους για την ελευθερία του, στάθηκε πολύ τυχερός στις πατρωνικές του σχέσεις, όπως θα φανεί στη συνέχεια.

Παρά τις αμφιβολίες που υπήρχαν αναφορικά με τη σχέση φιλίας και πατρωνίας, οι κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν τον ανάγκασαν να συμμετάσχει στο πατρωνικό σύστημα. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης των θρησκευτικών καθηκόντων του στον καθεδρικό Ναό της Digne, του απέμενε ελάχιστος χρόνος να ασχοληθεί με τα ακαδημαϊκά του ενδιαφέροντα. Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με την Joy¹¹⁷, είχε ως αποτέλεσμα να επισπευσθεί η εξάρτησή του από πάτρωνες ή άλλα μέλη της διανοητικής κοινότητας, ώστε να τον υποστηρίξουν στις ακαδημαϊκές του δραστηριότητες.

Επίκουρου Προσφώνησις, XIII), ενώ η αλτρουιστική έγκειται στην ανιδιοτέλεια του φίλου: *Επίκουρου Προσφώνησις*, LVI-LVII: «ἄλγει μὲν ὁ σοφὸς οὐ μᾶλλον στρεβλούμενος [αὐτὸς ἢ ὀρῶν στρεβλούμενον] τὸν φίλον... ὁ βίος αὐτοῦ πᾶς δι' ἀπιστίαν συγχυθήσεται καὶ ἀνακεχαιτισμένος ἔσται». Ο Επίκουρος εκτιμά ότι αξίζει να διακινδυνεύουμε για τη φιλία (*Επίκουρου Προσφώνησις*, XVIII: «Οὔτε τοὺς πρόχειρους εἰς φιλίαν οὔτε τοὺς ὀκνηροὺς δοκιμαστέον, δεῖ δὲ καὶ παρακινδυνεῦσαι χάριν φιλίας»). Γενικά για την επικούρεια φιλία βλ.: C. Brescia, “La philia in Epicuro”, *Giornale italiano di filologia* 8 (1955), σσ. 314-332, και C. Diano, “Epicure: la philosophie du plaisir et la société des amis”, *Etudes philosophiques* 22 (1967), σσ. 173-186, John M. Rist, “Epicurus on friendship”, *Classical Philology* 75:2 (1980), σσ. 121-129, Tim O’Keefe, “Is Epicurean friendship Altruistic?”, *Apeiron: A Journal for Ancient Philosophy and Science* 34:4 (2001), σσ. 269-305.

¹¹⁶ Για τα χαρακτηριστικά της πατρωνικής σχέσης βλ.: Sharon Kettering, (1986), σσ. 15, 26, 72-73.

¹¹⁷ Lynn Sumida Joy, (1987), σ. 29.

Ο ίδιος ο Gassendi, συμφωνώντας με τον Επίκουρο, υποστήριξε την αξία της προσωπικής ζωής, τονίζοντας ότι «η προσωπική ζωή είναι μια ήρεμη και χρήσιμη συνθήκη που επιφέρει την ηρεμία της ψυχής και την ελευθερία για μελέτη»¹¹⁸. Ωστόσο, δεν κατάφερε να ζήσει εντελώς απαλλαγμένος από κοινωνικά καθήκοντα, όπως ο Επίκουρος στον Κήπο του, όντας εγκλωβισμένος στο πατρωνικό σύστημα της Γαλλίας του 17^{ου} αιώνα. Η επιλογή του ν' ασχοληθεί με τα ακαδημαϊκά του ενδιαφέροντα είχε ως κόστος την προσωπική του ελευθερία στα πλαίσια της πατρωνικής σχέσης.

Το 1618, ενώ ήταν ακόμη φοιτητής στο πανεπιστήμιο της Aix, συνάντησε τον πρώτο του πάτρωνα, τον Nicolas-Claude Fabri de Peiresc¹¹⁹, πάτρωνα των γραμμάτων και των τεχνών, με τον οποίο κατάφερε να αναδημιουργήσει το επικούρειο ιδεώδες μιας απολαυστικής, ελεύθερης, αλλά και πρόσφορης φιλίας.¹²⁰

Ο Peiresc έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη μελέτη του Επίκουρου από τον Gassendi, ένα έργο ζωής που ξεκίνησε γύρω στο 1629 και συνεχίστηκε μέχρι το θάνατό του το 1655. Ο Gassendi τον πληροφορούσε για την πρόοδο της μελέτης του και ο Peiresc προμηθεύονταν χειρόγραφα και βιβλία για να τον βοηθήσει στην έρευνά του. Με την πάροδο των χρόνων οι δυο τους εκτελούσαν πειράματα και έκαναν παρατηρήσεις μαζί. Η σχέση του Gassendi με τον Peiresc φανερώνει ότι για μερικούς Γάλλους, που στάθηκαν τυχεροί με τους πάτρωνές τους, η πατρωνία τους επέτρεψε να αποκτήσουν την φιλοσοφική ελευθερία που χρειάζονταν για να απέχουν από την πολιτική σκηνή. Κάτι τέτοιο, σύμφωνα με την Sarasohn, θα μπορούσε να συμβεί μόνο όταν η δέσμευση μεταξύ πάτρωνα και προστατευόμενου¹²¹ παρέμενε συναισθηματική, αποτελούσε μέσο για την ανάδειξη του προστατευόμενου, και όταν οι δυο τους είχαν ισότιμες υποχρεώσεις όσον αφορά την πνευματική-διανοητική ζωή.

Ο Peiresc εισήγαγε τον Gassendi στην κοινότητα των διανοουμένων του Παρισιού, όπου τον γνώρισε με τον Francois Luillier, έναν άλλο πάτρωνα των γραμμάτων, με τον οποίο έζησε και ταξίδεψε μεταξύ των ετών 1629-1632 και 1641-1648.¹²² Ο Gassendi περιγράφει τον Luillier ως «σύντροφο, φίλο και πάτρωνα»¹²³.

¹¹⁸ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 717-719.

¹¹⁹ Lisa Sarasohn, "Nicolas-Claude Fabri de Peiresc and the Patronage of the New Science in the Seventeenth Century", *Isis*, 84 (1993), σσ. 70-90. Βλ. επίσης Antonia, Lolordo, (2006), σσ. 7-20.

¹²⁰ *Pierre Gassendus, The Mirrour of True Nobility and Gentility: Being the Life of the Renowned Nicolaus Claudius Fabricius Lord of Peiresc*, μεταφρ. W. Rand, London, 1657, σσ. iii-iv. Πρβλ. : Lisa Sarasohn, (1994) σ. 184, και Lisa, Sarasohn, (1996), σ. 5.

¹²¹ Lisa Sarasohn, (1996) σσ. 184-186.

¹²² Ο. π., σ. 186.

Με τον Luillier, όπως και με τον Peiresc, ο Gassendi διατηρούσε μια ισότιμη σχέση παρά τη διαφορά της κοινωνικής τους τάξης.¹²⁴

Κατά την παραμονή του στο Παρίσι, πλάι στον Luillier, ο Gassendi συνάντησε μια κοινότητα διανοητών, με τους οποίους μπορούσε να συζητηθεί πάνω στις νέες ιδέες της επιστήμης, της φιλολογίας και της ιστορίας. Η συναναστροφή αυτή του έδωσε την ευκαιρία και την ελευθερία που χρειαζόταν για να αναπτύξει τις φιλοσοφικές του ιδέες.¹²⁵ Εκεί αναγνωρίστηκε ως ένας από τους κορυφαίους του αντι-Αριστοτελισμού.¹²⁶ Η φιλία που ο Gassendi δημιούργησε με τρεις άλλους διανοητές, τον Gabriel Naudé, τον Elie Diodati και τον François de la Mothe le Vayer, τους έκανε γνωστούς ως "Τετράδα".¹²⁷ Σύμφωνα με την Keohane¹²⁸, οι ονομαζόμενοι «Διανοούμενοι» (*Libertins*)¹²⁹, οι οποίοι ανήκαν στην διανοητική και πολιτική ζωή της Γαλλίας στις αρχές του 17^{ου} αιώνα¹³⁰, είχαν λάβει σοβαρά υπόψη τους τη συμβουλή του Επίκουρου για απομάκρυνση από την ενεργό κοινωνική ζωή, και συμμορφώνοντας τις απαιτήσεις τους προς το επικούρειο αξίωμα, βρήκαν την πραγματική ευτυχία στην παρέα των φίλων τους. Με λίγα λόγια οι «Διανοούμενοι» θεωρούσαν ότι η ατομική ελευθερία είναι η θεμελιώδης αξία που πρέπει να υπόκειται σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις, τις οικονομικές συναλλαγές και το πολιτικό σύστημα. Θεωρούσαν μάλιστα ότι ο ρόλος του κράτους δεν είναι να ανακαταναείμει τον πλούτο,

¹²³ Gassendi to Jacob Golius, July 8, 1633, *Opera Omnia*, VI: 33. Πρβλ.: Lisa Sarasohn, (1996), σ. 6.

¹²⁴ Αυτόθι.

¹²⁵ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 7.

¹²⁶ David J. Sturdy, (1985), σ. 125.

¹²⁷ Lisa Sarasohn, (1994), σ. 188.

¹²⁸ Keohane O. Nannerl, *Philosophy and the State in France: The Renaissance to the Enlightenment*, Princenton, 1980, σ. 146.

¹²⁹ Ο όρος *Libertins* μεταφράζεται ως ελευθεριάζοντες-ακόλαστοι. Εδώ το αποδίδω ως διανοούμενοι.

¹³⁰ Κατά τη διάρκεια του 17ου αι. στη Γαλλία η ιδέα της «πολιτικής ευθύνης» (*Responsabilité Civique*) και υποχρέωσης, χαρακτηριστικό της ύστερης Αναγέννησης, αντικαταστάθηκε από την υπεράσπιση της προσωπικής ζωής. Η γενική αυτή τάση ήταν ιδιαίτερος ισχυρή στους επονομαζόμενους «Διανοούμενους» (*Libertins*), οι οποίοι ήταν Γάλλοι που ήταν αντίθετοι απέναντι στους παραδοσιακούς διανοούμενους συγγραφείς και λάμβαναν σοβαρά υπόψη τους τα επικούρεια δόγματα προκειμένου να αποφύγουν την ανάμειξη τους με τις πολιτικές υποθέσεις. Ο Pierre Gassendi, ενώθηκε με την ομάδα των «Διανοουμένων» με την πίστη ότι η φιλοσοφία μπορεί να ευδοκιμήσει μόνο όταν είναι απελευθερωμένη από τον περιορισμό που προκαλεί η συναναστροφή με την πολιτική και την εξουσία. Για τον Gassendi, η απαλλαγμένη ζωή από τέτοιου είδους συναναστροφές είναι αυτή που απελευθερώνει το σοφό άνθρωπο από τις χρονοβόρες απαιτήσεις της πολιτικής ζωής, ενώ την ίδια στιγμή του επιτρέπει να φιλοσοφεί ελεύθερα και να μην έχει υποχρέωση σε κανέναν άλλο εκτός από τον εαυτό του. Πρβλ. Lisa Sarasohn, (1994), σ. 175. Ο όρος «*libertines*» φέρει μια κάποιου είδους σεξουαλικής φύσεως σημασία που υπαγορεύει χαλαρότητα στα ήθη. Ωστόσο στην περίπτωση του κύκλου του Gassendi αναφέρονταν σε όσους επεδίωκαν να απαλλαγούν από το συμβατικό-Χριστιανικό τρόπο σκέψης. (Schneewind B. J., *Moral Philosophy from Montaigne to Kant*, Cambridge University Press, U.S.A., 2003, σ. 354).

«να προωθήσει» τον πολιτισμό, «να υποστηρίξει» τον αγροτικό τομέα, αλλά το να περιοριστεί στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και να αφήσει τους πολίτες να ακολουθούν τους στόχους τους με ειρηνικό τρόπο.¹³¹

Κατά τη δεκαετία του 1630, σημαντικός αριθμός μαθηματικών και φυσικών φιλοσόφων, συμπεριλαμβανομένου και του Gassendi, επισκέπτονταν τακτικά τον Marin Mersenne (1588-1648)¹³² στο κελί του. Ο κύκλος αυτός των διανοουμένων ονομάστηκε «Ο κύκλος του Mersenne» και είχε έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Τον Mersenne¹³³ απασχολούσε ιδιαίτερος το ζήτημα της σχέσης επιστήμης και της θρησκείας. Ανησυχούσε μήπως η σύγκρουση των δύο αυτών πλευρών απέβαινε τελικά καταστροφική και για τις δυο τους. Για το λόγο αυτό είχε την ελπίδα ότι οι λόγιοι (*savants*¹³⁴) που αποτελούσαν τον κύκλο γύρω από αυτόν θα διερευνούσαν τον τρόπο με τον οποίο η καινοτομία στην επιστήμη θα μπορούσε να εναρμονιστεί με το “ορθόδοξο” χριστιανικό δόγμα. Επομένως αυτό που είχε να κάνει ο «Κύκλος του Mersenne», ήταν η δημιουργία μιας ολοκληρωμένης σύνθεσης της θεολογίας και της φυσικής φιλοσοφίας, στην οποία θα αποκαλύπτονται εκ νέου η μεγαλοπρέπεια του Θεού και της Δημιουργίας.

Ο Mersenne, όπως και ο Peiresc, γνώριζε τη μηχανιστική φιλοσοφία, που βρισκόταν στο προσκήνιο της φιλοσοφικής σκέψης της εποχής, και μέσω της τεράστιας αλληλογραφίας του, ενθάρρυνε την παραγωγικότητα, την επικοινωνία αλλά και τη σύγκρουση των απόψεων μεταξύ των διανοουμένων. Ο Mersenne έγινε καλός φίλος του Gassendi και του Descartes, και ήταν εκείνος που ξεκίνησε τη φιλονικία μεταξύ των δύο αυτών υποστηρικτών της μηχανιστικής φιλοσοφίας. Κατά τη διάρκεια της ζωής του ο Gassendi μοιράστηκε τις απόψεις του με τον Mersenne, ο οποίος μετέφερε τις ιδέες του Gassendi σε άλλους διανοουμένους στη Γαλλία και σε όλη την Ευρώπη. Οι δυο τους ανέπτυξαν παρόμοιες επιστημολογίες, αφοσιώθηκαν στις νέες ιδέες της φυσικής φιλοσοφίας, αποτέλεσαν ευσεβή μέλη του κλήρου και δεν

¹³¹ Martin Masse, “What is Libertarianism?”, *Le Q.L.*, October 28 (2000). Πρβλ. επίσης: Του Ιδίου, “Five Essential Libertarian Attitudes”, *Le Q.L.*, November 8:132 (2003). (<http://www.quebecoislibre.org/>)

¹³² Για τη ζωή και το έργο του Mersenne βλ.: Peter Dear, *Mersenne and the Learning of the Schools*, Ithaca, 1988.

¹³³ David J. Sturdy, *Science and Social Status: The Members of the Académie des Sciences, 1666-1750*, UK., The Boydell Press, 1985, σ. 14.

¹³⁴ Σχετικά με τους λογίους του Παρισιού βλ. David J. Sturdy, (1985), σ. 125. Μεταξύ των λογίων που αποτελούσαν τον κύκλο του Mersenne περιλαμβάνονταν ο Peiresc, ο Gassendi, ο Descartes, ο Roberval, ο Beeckman, ο JB van Helmont, ο Fermat, ο Hobbes και ο Etienne Pascal.

αντιλήφθηκαν ασυνέπειες ανάμεσα στην ελεύθερη συστηματική έρευνα και στην ευσέβεια απέναντι στην πίστη.¹³⁵

Μετά το θάνατο του Peiresc το 1637, ο Gassendi βρέθηκε σε επισφαλή θέση. Σύντομα κέρδισε την προσοχή του κυβερνήτη της Προβηγκίας, Louis-Emmanuel de Valois. Οι δεσμεύσεις του Gassendi απέναντι στον de Valois, ήταν διαφορετικές από εκείνες που είχε επωμιστεί στα πλαίσια των προηγούμενων πατρωνιών και τον οδήγησαν στο να κάνει πράγματα που θα επιθυμούσε να είχε αποφύγει. Ο de Valois επιχείρησε να αυξήσει τα αξιώματα και τις τιμές του Gassendi, και ο δεύτερος δεν μπορούσε παρά να συναινέσει στις επιθυμίες του, με αποτέλεσμα τα αξιώματα αυτά να καταστρέφουν σημαντικά την ηρεμία και να περιορίζουν το χρόνο του για μελέτη.¹³⁶ Παρόλο που ο Gassendi παρέμεινε προστατευόμενος του de Valois για πολλά χρόνια, προσπάθησε ωστόσο να κρατήσει αποστάσεις από αυτόν, μένοντας με τον Luillier και περιορίζοντας τις υπηρεσίες του προς τον de Valois μόνο στην καθοδήγηση από αυτόν για την επικούρεια φιλοσοφία δια αλληλογραφίας.¹³⁷

Ο Gassendi ωστόσο δεν στάθηκε ούτε τώρα ικανός να αποφύγει τη δημόσια εμπλοκή του. Ο Καρδινάλιος Alphonse de Richelieu, που τον γνώριζε από την εποχή που ήταν Αρχιεπίσκοπος στην Aix το 1626-1628, τον βοήθησε να αποκτήσει την καθηγητική έδρα των μαθηματικών στο βασιλικό Κολλέγιο. Η νέα αυτή πατρωνία καθυσάχασε τον Gassendi, γιατί θα μπορούσε όχι μόνο να διδάσκει στο Κολλέγιο αλλά και να συνεχίσει απερίσπαστα τις ακαδημαϊκές του δραστηριότητες.¹³⁸ Το 1653 βρέθηκε υπό την προστασία του Henri-Louis Habert, φεουδάρχη του Montmor, με τον οποίο παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του το 1655. Ο Montmor ήταν ο πάτερνας μιας επιστημονικής ομάδας, η οποία την επόμενη δεκαετία θα εξελίσσονταν στη Βασιλική Ακαδημία των Επιστημών.¹³⁹

¹³⁵ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 11.

¹³⁶ Gassendi to Louis de Valois, March 20, 1641, *Opera Omnia* VI: 105. Πρβλ. Sarasohn (1996, σ. 12): “Τίποτε δεν θα μπορούσε να είναι πιο ευχάριστο από το να μη σε έχω δυσαρεστήσει, επειδή πήρα την πρωτοβουλία να επιδιώξω μια ατάραχη ζωή για μένα... εκτιμώ ιδιαίτερα την ψυχική ηρεμία και την πνευματική ελευθερία”.

¹³⁷ Gassendi to Louis de Valois, March 20, 1641, *Opera Omnia* VI: 117-160. Πρβλ.: Lisa, Sarasohn, (1996), σ. 12.

¹³⁸ Lynn Sumida Joy, (1987) σσ. 195-96.

¹³⁹ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 13.

2. Ο αντι-Αριστοτελισμός του Pierre Gassendi

Ο Gassendi ήταν ένας από τους φιλοσόφους της εποχής του που αγωνίστηκαν να απεγκλωβιστούν από τον αριστοτελισμό, ώστε να μπορέσουν να συμμετέχουν στο νέο επιστημονικό κίνημα, το οποίο κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα κέρδιζε έδαφος όλο και περισσότερο.¹⁴⁰ Στόχος του Gassendi ήταν η αντικατάσταση του αριστοτελισμού -ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ερμηνεία της χριστιανικής φιλοσοφίας ήδη από τον 14^ο αιώνα- από τον επικουρισμό, και η αποδοχή του δεύτερου από τις εκκλησιαστικές προσωπικότητες της εποχής του.¹⁴¹

Στο πρώτο δημοσιευμένο έργο του, με τίτλο *Exercitationes Paradoxicae Adversus Aristoteles* (1624), είναι εμφανής η διαφωνία του και η απόρριψη της αριστοτελικής σχολαστικής φιλοσοφίας, σε όλες τις πλευρές της. Ας σημειωθεί ότι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στο εν λόγω έργο, ο λόγος που δίδαξε σε φοιτητές του τις αρχές του αριστοτελισμού, ήταν μόνο και μόνο για να είναι σε θέση να τις αντικρούσουν με σκεπτικιστικά επιχειρήματα. Συγκεκριμένα, ο Gassendi επιτέθηκε εναντίον του επιστημολογικού και μεταφυσικού οικοδομήματος του αριστοτελισμού. Απέρριψε τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη σχετικά με την ύλη και τη μορφή, καθώς επίσης και την άποψη του Σταγειρίτη σχετικά με την απόδειξη της ασφαλούς γνώσης ως επιστημολογικού στόχου της φυσικής φιλοσοφίας.¹⁴² Ο Gassendi φαίνεται να

¹⁴⁰ Πρβλ. L.W.B. Brockliss, "Philosophy Teaching in France, 1600-1740", *History of Universities*, τ. 1, New York, Oxford University Press, 2007.

¹⁴¹ Ο Gassendi σε γράμμα του προς τον φίλο και πάτρωνά του Francois Luillier (B. Rochot (ed.), *Pierre Gassendi, lettres familières à Francois Luillier pendant l'hiver 1632-1633*, Paris, J. Vrin, 1944), το οποίο δημοσιεύθηκε στην αρχή του *De Vita et Moribus Epicuri* (Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, V:173), καθιστά σαφές πως η αντικατάσταση του αριστοτελισμού ήταν προτεραιότητά του. Στόχος του ήταν, όπως αναφέρει στην επιστολή (*Opera Omnia*, V: 171), να κάνει για την επικούρεια φιλοσοφία ό, τι είχε γίνει και για τον αριστοτελισμό κατά το Μεσαίωνα, δηλαδή να την καταστήσει κατάλληλη, ώστε να εγκριθεί από την Εκκλησία. (Barry Brundell (1987), σ. 51, βλ. επίσης: Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, I: 5. Για την κριτική του Gassendi προς τον Αριστοτελισμό πρβλ. Rene-Olivier Bloch, "Pierre Gassendi et la critique de l' Aristotelisme", στο: *Πρακτικά Παγκοσμίου Συνεδρίου Αριστοτέλης, Θεσσαλονίκη*, 1981. Για τις αριστοτελικές επιρροές στην ηθική φιλοσοφία του Gassendi βλ. Veronica Gventsadze, «Aristotelian Influences in Gassendi's Moral Philosophy», *Journal of the History of Philosophy* 45:2 (2007), σσ. 223-242.

¹⁴² Margaret Osler, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, σσ. 849-850. Βλ. *Exercitationes, Praefatio*, σ. 102: «Λοιπόν αυτό είναι βασικό, όπου υπάρχει κατανόηση, η ανθρώπινη επιστήμη παραδέχεται αβεβαιότητα και ασάφεια. Αυτό σημαίνει ότι προβάλλονται οι βασικές θέσεις του Πυρρωνισμού, σταθεροποιείται το αξίωμα, τίποτε δεν γνωρίζεται». Οι κυριότεροι λόγοι απόρριψης του αριστοτελισμού από τον Gassendi ήταν η ισχυρή αιτιοκρατική μεταφυσική του. Ο Αριστοτελισμός και η σχολαστική παράδοση δεν ανταποκρίνονταν πλέον στις απαιτήσεις της «Νέας Εποχής» ούτε συμβάδιζαν προς τα επιτεύγματα της σύγχρονης επιστήμης. Σύμφωνα με την Lolordo (Lolordo, (2006), σ. 37), «ο Gassendi επιτίθεται και απορρίπτει τρία σημεία της Αριστοτελικής φιλοσοφίας: α) την

εκφράζει την αντίθεσή του προς τον αριστοτελισμό λόγω των σοβαρών λογικών και επιστημολογικών σφαλμάτων του. Στο πλαίσιο αυτής της αντιπαράθεσης θεωρεί ως σημαντική την αξιοποίηση επιχειρημάτων από άλλες φιλοσοφίες της αρχαιότητας, ιδιαίτερα του σκεπτικισμού, του στωικισμού και του Επικουρισμού .

Ο Gassendi στράφηκε προς τη φιλοσοφία του Επίκουρου, για επιστημολογικούς και ιδεολογικούς λόγους¹⁴³, στο βαθμό που ανανέωσε την επικούρεια θεωρία για την ατομική σύσταση της ύλης,¹⁴⁴ προσαρμόζοντας τον ατομικό υλισμό στις ανακαλύψεις των φυσικών επιστημών και στο χριστιανικό δόγμα¹⁴⁵. Το ενδιαφέρον του Gassendi για τον ατομισμό, όπως ήδη ελέχθη, χρονολογείται από το 1628, όταν εγκατέλειψε την επίθεση στον Αριστοτέλη για να υπερασπιστεί την αρχαία ατομική φιλοσοφία του Επίκουρου. Από το 1631 η ενασχόλησή του με την επικούρεια φιλοσοφία επεκτάθηκε σε μια προσπάθεια πλήρους αποκατάστασης του επικουρισμού , τον οποίο σταδιακά, μέσα από διάφορες ερμηνείες, κατάφερε να ενσωματώσει στην προσωπική του φιλοσοφία¹⁴⁶, με το

αριστοτελική Λογική, με το επιχείρημα ότι αυτή απλώς και μόνο μακρηγορεί χωρίς να οδηγεί σε περαιτέρω νέες ανακαλύψεις, β) την αριστοτελική έννοια της επιστήμης (*scientia*), παρόλο που ο ίδιος αποδέχεται τη δυνατότητα γνώσης, όχι όμως με την έννοια που ο Αριστοτέλης προσυπογράφει το περιεχόμενο της επιστήμης, γ) το σύνολο θεμελιωδών μεταφυσικών και λογικών οντοτήτων της αριστοτελικής φυσικής φιλοσοφίας. Απορρίπτει την ύπαρξη των “καθ’ όλου” ή ενός Νου, ο οποίος τα καθορίζει, και υποστηρίζει ότι οι δέκα κατηγορίες δεν εξηγούν το τρόπο, με τον οποίο συλλαμβάνουμε τον κόσμο». Επιπλέον, η Lolordo επισημαίνει την επίθεση του Gassendi απέναντι στον υλομορφισμό, την οποία πραγματεύεται σε σχέση με την αναζήτηση της γενεσιουργού αιτίας του υλικού κόσμου (*Efficient Principle*) από τον Gassendi. Τέλος, επισημαίνει ότι στον πρόλογο του *Exercitationes* (Pierre Gassendi, III: 98-104) ο Gassendi μας πληροφορεί ότι το έργο περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και Βιβλία που τιτλοφορούνται “Φυσική”, “Ηθική”, “Μεταφυσική”. Στην “Φυσική” αναφέρει πως θα επιχειρήσει να καταδείξει ότι η φυσική κίνηση δεν αποτελεί τη γενεσιουργό δύναμη, όπως ευρέως πιστεύεται, ανανεώνοντας το κενό διάστημα των αρχαίων προκειμένου να αντικαταστήσει το αριστοτελικό κενό, εισάγοντας το κενόν και μια νέα θεωρία του χρόνου. Ο παραπάνω στόχος επιτυγχάνεται στο *Syntagma*. (Lolordo, (2006), σ. 36).

¹⁴³ Πρβλ., Antonina Alberty, *Gassendi e l' atomismo Epicureo*, Firenze, Istituto Universitario Europeo, 1981, και «Sensazione e realtà . Epicuro e Gassendi», *Journal of the History of Philosophy* 29:1 (1991), σσ. 116-118. Olivier- René Bloch, «Gassendi and the Transition from the Middle Ages to the Classical Era», *Yale French Studies* 49 (1973), σσ. 43-55. David Glidden, «Hellenistic Background for Gassendi's Theory of Ideas », *Journal of the History of Ideas* 49:3 (1988), σσ. 405-424.

¹⁴⁴ Meyrick H. Carré, “Pierre Gassendi and the New Philosophy”, *The Journal of the Royal Institute of Philosophy*, XXXIII (1958), σσ. 112-120.

¹⁴⁵ Απόστολος Τζαφερόπουλος, *Γκασσεντί Πέτρος*, στο: Φιλοσοφικό, Κοινωνιολογικό Λεξικό, τ. Α', εκδ. Καπόπουλος, σ. 290: Στην πρώτη έκδοση της “Φυσικής” του, που σε μεγάλο βαθμό γράφτηκε πριν το 1637, ο Gassendi υιοθέτησε τις περισσότερες από τις φιλοσοφικές, οντολογικές και ηθικές προτάσεις του επικούρειου ατομισμού, τον οποίο ως ιερέας ο ίδιος προσπάθησε να συμβιβάσει με βασικά σημεία του χριστιανικού δόγματος.

¹⁴⁶ Lisa Sarasohn, (1985), σ. 366.

αποτέλεσμα όλης αυτής της προσπάθειας να έχει καταλήξει στο μεταθανάτιο *Syntagma*.

Στο πρώτο τμήμα του έργου *Syntagma Philosophicum*, που ονομάζεται “Λογική”, ο Gassendi¹⁴⁷ προτείνει την αντικατάσταση της Διαλεκτικής του Αριστοτέλη, την οποία έκρινε ανίκανη να προβεί σε ασφαλή συμπεράσματα για τη γνώση της φύσης, από τον Κανόνα¹⁴⁸ του Επίκουρου. Ο Gassendi χρησιμοποίησε τρεις προσεγγίσεις για να καταφέρει να απεγκλωβιστεί από τον αριστοτελικό Κανόνα. Πρόκειται για τον σκεπτικισμό, την κοπερνίκεια αστρονομία και τον επικουρισμό. Ο σκεπτικισμός¹⁴⁹ ήταν το κύριο όπλο που χρησιμοποίησε ο Gassendi ενάντια στους αριστοτελικούς, με σκοπό να υπονομεύσει τη φήμη του αλάθητου και της αυθεντίας που συνόδευε τον αριστοτελισμό. Επιπλέον, ο Gassendi χρησιμοποίησε και την κοπερνίκεια αστρονομία¹⁵⁰ ως όπλο ενάντια στον αριστοτελισμό, παρόλο που έχασε

¹⁴⁷ Margaret Osler, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, σ. 851.

¹⁴⁸ Ο Διογένης Λαέρτιος στο δέκατο βιβλίο του έργου του *Βίοι και γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων*, αναφέρει πως η φιλοσοφία του Επίκουρου διαιρείται σε τρία μέρη, το φυσικό, το κανονικό και το ηθικό (X, 29) 30): «Διαιρείται τοίνυν τρία, τὸ τε κανονικόν, καὶ φυσικόν, καὶ ἠθικόν. τὸ μὲν οὖν κανονικόν ἐφόδους ἐπὶ τὴν πραγματείαν ἔχει, καὶ ἔστιν ἐν ἐνὶ τῷ ἐπιγραφομένῳ Κανῶν. Τὸ δὲ φυσικόν τὴν περὶ φύσεως θεωρίαν πᾶσαν, καὶ ἔστιν ἐν ταῖς Περί φύσεως βίβλοις λζ καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς κατὰ στοιχείων. Τὸ δὲ ἠθικόν τὰ περὶ αἰρέσεως καὶ φυγῆς. Ἔστι δ' ἐν ταῖς Περί βίων βίβλοις καὶ ἐπιστολαῖς καὶ τῷ Περί τέλους. Εἰώθασι μὲντοι τὸ κανονικόν ὁμοῦ τῷ φυσικῷ τᾶπτειν καλοῦσι δ' αὐτὸ περὶ κριτηρίου καὶ ἀρχῆς, καὶ στοιχειωτικόν, τὸ δὲ φυσικόν περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, καὶ περὶ φύσεως, τὸ δὲ ἠθικόν περὶ αἰρετῶν καὶ φευκτῶν, καὶ περὶ βίων καὶ τέλους». (X, 30). Σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο ο Κανόνας του Επίκουρου (X, 31): «(...)ἐν τοίνυν τῷ Κανόνι λέγων ἔστιν ὁ Ἐπίκουρος κριτήρια τῆς ἀληθείας εἶναι τὰς αἰσθήσεις καὶ προλήψεις καὶ τὰ πάθη, οἱ δ' Ἐπικούρειοι καὶ τὰς φανταστικὰς ἐπιβολὰς τῆς διανοίας». Σύμφωνα με τον Επίκουρο όλα τα αισθητά είναι αληθῆ και υπαρκτά.

¹⁴⁹ Βλ. Barry Brundell, (1987), σ. 27. Πρβλ. κεφάλαιο 1, σσ. 15-29. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο σκεπτικισμός του Gassendi υπήρξε κληροδότημα του αντι-αριστοτελισμού της Αναγέννησης και ήταν εμπνευσμένος από τα δημοφιλή γραπτά του Pierre Charron και από τις μεθόδους του Ramus και του Gianfrancesco Pico della Mirandola. (Barry, Brundell, (1987), σ. 139).

¹⁵⁰ Βλ. Barry Brundell, (1987), κεφάλαιο 2, σσ. 30-47. Ως αντι-αριστοτελιστής ο Gassendi υπήρξε μαθητής ενός «Γαλιλαϊκού Κοπερνικισμού». Σε επιστολή του προς τον Γαλιλαίο (*Letter of Gassendi to Galileo, 20/7/1625. Pierre, Gassendi, Opera Omnia, VI: 5.* Πρβλ. Barry Brundell, (1987), σ. 52) ο Gassendi του λέει πως ακολουθώντας και ο ίδιος το παράδειγμά του και την προσπάθεια του για την αντικατάσταση του αριστοτελισμού από μια καλύτερη και αληθέστερη φιλοσοφία, είχε ήδη στο μυαλό του ότι αυτή η φιλοσοφία θα ήταν ο επικουρισμός. Ο Γαλιλαίος παρείχε στον Gassendi τη νέα επιστημονική προσέγγιση για τη μελέτη του φυσικού κόσμου. Ο Gassendi είχε επιδοκιμάσει τις ανακαλύψεις και τα γραπτά του Γαλιλαίου, όχι μόνο για τις επιβεβαιώσεις των κοπερνίκειων υποθέσεων που παρείχαν, αλλά και για τις νέες μεθόδους, που ο Γαλιλαίος είχε χρησιμοποιήσει, και οι οποίες αφορούσαν την παρατηρησιακή εξέταση των ουρανίων σωμάτων και τη συμπεριφορά των σωμάτων σε πτώση, εγκρίνοντας την εμπειρική παρατηρησιακή μέθοδο. Επιπλέον, τον ευχαριστούσε το γεγονός ότι μπορούσε να χρησιμοποιεί τις ανακαλύψεις του Γαλιλαίου ως φαινομενικά αδιάψευστα επιχειρήματα ενάντια σε συγκεκριμένα σημεία της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Ωστόσο ως συνέπεια της εκκλησιαστικής καταδίκης της Γαλιλαϊκής και Κοπερνίκειας θεωρίας ο Gassendi θεώρησε ότι τα αντι-αριστοτελικά επιχειρήματα

ένα μεγάλο μέρος της αξιοπιστίας της, όταν καταδικάστηκε το 1633. Η εναλλακτική φιλοσοφία που ασπάστηκε περισσότερο ο Gassendi για να απομακρυνθεί από τον αριστοτελισμό, ήταν ο επικουρισμός, ο οποίος ως φιλοσοφία ήταν καταλληλότερος για τις επιστημολογικές ανάγκες του 17^{ου} αιώνα για δύο λόγους. Πρώτον, επειδή ο αθεϊστικός υλισμός του επέτρεπε την εισαγωγή του Δημιουργού Θεού¹⁵¹ και δεύτερον, επειδή επέτρεπε στους φιλοσόφους να συμβάλλουν στην πρόοδο των νέων πειραματικών επιστημών¹⁵², ενδεχομένως μέσω μιας “ορθής” γνωσιοθεωρίας.

Ωστόσο, η απόρριψη της Αριστοτελικής Φιλοσοφίας από τον Gassendi ήταν εναρμονισμένη με το κίνημα του αντι- Αριστοτελισμού που υπήρχε στην Προβηγκία το πρώτο τέταρτο του 17^{ου} αιώνα. Η συμβολή του στην αντίδραση προς τον Αριστοτελισμό έγινε αποδεκτή από τους ανθρώπους της Aix, καθώς και από διακεκριμένα πρόσωπα, όπως ο Peiresc, σύμβουλος του κοινοβουλίου της Προβηγκίας, ο Galtier, κάτοχος του δεύτερου υψηλότερου αξιώματος της επισκοπής,

των δύο αυτών θεωριών είχαν χάσει την επιρροή τους κι έτσι, απρόθυμα και συμβιβαστικά, αποδέχθηκε την γεωκεντρική θεωρία του Tycho Brahe, παρά τα προηγούμενα επιχειρήματά του ενάντια στον γεωκεντρισμό. (Barry Brundell, (1987), σ. 139).

¹⁵¹ Στο ζήτημα της αιωνιότητας του κόσμου ο Gassendi θεώρησε ότι ο Επικουρισμός εναρμονίζονταν επαρκέστερα με την Πίστη, προφανώς εξαιτίας της απειρότητας των ατόμων, απ’ ότι η αριστοτελική φιλοσοφία. (Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, I: 162. Παρόμοια ζητήματα που εξοβέλιζαν τον Αριστοτελισμό από την επιστημονική σκέψη της εποχής και αντίθετα ενστερνίζονταν απόψεις του Επικουρισμού, αφορούσαν την απεραντοσύνη του σύμπαντος (Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, I: 185b, πρβλ. Barry Brundell, (1987), σσ. 161-69), και την κίνηση των ουρανίων σωμάτων (Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, I:637b, I:638a, I:638b: “(...)nativam formam, contexturamve, et constitutionem (...) Exinde nempe esse potuit non modo circularis motus, sed etiam tenor eius perennis, ob perseverantem compactionem, et texturam globi, perseveranteisque proinde interius circumpulsationis, et circumductionis causas”).

¹⁵² Barry Brundell, (1987), σσ. ix, x, 138. Στην επιδίωξή του στόχου του να παρουσιάσει μια εκδοχή του επικούρειου ατομισμού, η οποία θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή από τη θρησκεία προκειμένου να υποκαταστήσει την Αριστοτελική φιλοσοφία, ο Gassendi, σε μεγάλο βαθμό ξανάγραψε πολλά από τα κύρια χαρακτηριστικά του αριστοτελικού δόγματος, και ιδιαιτέρως όσα σχετίζονται με τον φυσικό κόσμο. Ο Brundell (1987, σ. 140) χαρακτηρίζει τη φιλοσοφία του Gassendi ως μια αντι-αριστοτελική εκδοχή του επικουρισμού. Για παράδειγμα παρουσιάζει την επικούρεια θεωρία για τα άτομα σε αντίθεση προς την αριστοτελική θεωρία περί πρώτης ουσίας κ.α. Στην προσέγγιση της γνώσης ο επικούρειος ατομισμός παρέχει τη φυσική θεωρία προκειμένου να εξηγηθούν φυσικά φαινόμενα, όπως το φως ή η όραση, και τις διαδικασίες, μέσω των οποίων τα αντικείμενα του φυσικού κόσμου γίνονται αντιληπτά από το νου, ενώ ο επικούρειος Κανόνας παρέχει τις αρχές, τις οποίες πρέπει να ακολουθήσει η διάνοια στην αναζήτηση των αντικειμένων του φυσικού κόσμου, με τη βοήθεια της αισθητηριακής αντίληψης των ειδώλων. Πρβλ. επίσης R. Hooykaas, *Religion and the Rise of Modern Science*, Grand Rapids, 1972, Olaf Lauge Nielsen, “A seventeenth-Century Physician on God and Atoms: Sebastian Basso”, στο: *Meaning and Inference in Medieval Philosophy: Studies in memory of Jan Pinborg*, (ed.) Norman Kretzmann, Dordrecht, 1988, M.B. Foster, “The Christian Doctrine of Creation and the Rise of Modern Natural Science”, *Mind*, 45 (1936), σσ. 1-28, και Funkenstein Amos, *Theology and the Scientific Imagination from the Middle Ages to the Seventeenth-Century*, Princeton University Press, 1986.

και ο Ribrac, σύμβουλος του βασιλιά και μέλος μιας εξέχουσας οικογένειας, οι οποίοι έδωσαν ιδιαίτερη προσοχή στο έργο του Gassendi.¹⁵³

Σύμφωνα με τον Gassendi, οι πιο φημισμένες συνελεύσεις της Προβηγκίας ασπάζονταν τις δημόσιες αντιρρήσεις του ενάντια στους αριστοτελικούς.¹⁵⁴ Έχοντας με το μέρος του σημαντικές προσωπικότητες της περιοχής, ο Gassendi δεν είχε τίποτα να φοβάται. Επιπλέον, η αποδοχή του από τον Galtier σήμαινε αυτομάτως αποδοχή από την ιεραρχία της Εκκλησίας. Το πρώτο και βασικό αντι-αριστοτελικό έργο του *Exercitationes* εκφράζει τη στροφή του κυρίαρχου τμήματος του μορφωμένου κοινού της Προβηγκίας το πρώτο τέταρτο το 17^ο αιώνα, προς τον Ουμανισμό, τον αντι-Αριστοτελισμό και το ενδιαφέρον για τις πρακτικές επιστήμες, ιδιαίτερα την αστρονομία και της ανατομία.¹⁵⁵

Η πρώτη εκδοχή της “Λογικής” του Gassendi έχει τη μορφή κεφαλαίων και περιλαμβάνεται σε μία από τις επιστολές του προς τον πάτρωνά του, τον Peiresc.¹⁵⁶ Από τους τίτλους των κεφαλαίων γίνεται φανερό ότι ο Gassendi εκθέτει τον *Κανόνα*¹⁵⁷ του Επίκουρου¹⁵⁸. Ο λόγος για τον οποίο ο Gassendi παρέθεσε μια πλήρη έκθεση του επικούρειου *Κανόνα* γίνεται σαφής στη δεύτερη έκδοση της “Λογικής” του¹⁵⁹. Ο τίτλος του πρώτου από τα τρία βιβλία του επικούρειου *Κανόνα* που περιλαμβάνονται στη δεύτερη εκδοχή είναι “De Canonica Dialecticae Substitutae”¹⁶⁰ («Σχετικά με την Κανονική που αντικαθιστά τη Διαλεκτική»). Όπως ο Επίκουρος, επισημαίνει ο Gassendi¹⁶¹, προτείνει την *Κανονική* του ως υποκατάστατο της διαλεκτικής των Στωικών, έτσι και ο Gassendi προτείνει την επικούρεια *Κανονική* ως υποκατάστατο της διαλεκτικής του 17^ο αιώνα, και ειδικότερα της Αριστοτελικής

¹⁵³ Βλ. Barr, Brundell, (1987), σ. 26.

¹⁵⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 58.

¹⁵⁵ Barry Brundell, (1987), σσ. 26-27.

¹⁵⁶ Letter of Gassendi to Peiresc, 28/4/1631, *Lettres de Peiresc*, IV: 250-252. Το *Syntagma Philosophicum*, περιλαμβάνει την τέταρτη εκδοχή της “Λογικής” του. (Pierre, Gassendi, *Syntagma Philosophicum Opera Omnia*, I: 31-124.) Πρβλ. Barry, Brundell, (1987), σ. 84.

¹⁵⁷ Για τον *Κανόνα* του Επίκουρου βλ. Διογένης Λαέρτιος, X, 30-32. Ο *Κανόνας* είναι ο όρος που χρησιμοποιούν οι Επικούρειοι για να αναφερθούν στη θεωρία της γνώσης και αποτελεί το κριτήριο που χρησιμοποιούν για τον καθορισμό του σωστού και του λάθους.

¹⁵⁸ Letter of Gassendi to Peiresc, 28/4/1631, *Letters de Peiresc*, IV: 250.

¹⁵⁹ MS Carpentras 1832, ff.205r-256r. Ο Gassendi συνέθεσε τη δεύτερη αυτή εκδοχή της “Λογικής” του αμέσως μετά την ολοκλήρωση του χειρογράφου του, *De Vita et Moribus Epicuri libri octo*, το 1634. Βλ. επίσης Barry Brundell, (1987), σ. 84, και René Bloch, *La Philosophie de Gassendi*, 1971, σσ. xix-xxx.

¹⁶⁰ MS Carpentras 1832, f.205r.

¹⁶¹ “De Canonica Dialecticae Substitute”, f.219r. Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, I: 52.

διαλεκτικής, ενάντια στην οποία είχε εκφραστεί στο *Exercitationes* (1624).¹⁶² Έτσι, εμπλέκεται έμμεσα και στην αρχαία γνωσιολογική διαμάχη μεταξύ επικούρειων και σκεπτικών.

Ο Gassendi ισχυρίζεται ότι η απόρριψη της διαλεκτικής των Στωικών από τον Επίκουρο έγινε για δύο λόγους, εξαιτίας της πολυπλοκότητας και της έλλειψης χρησιμότητάς της.¹⁶³ Η κριτική του Επικούρου προς τη διαλεκτική των Στωικών συμβαδίζει, ως ένα βαθμό, με την κριτική που ασκεί ο Gassendi στην Αριστοτελική διαλεκτική στο *Exercitationes*.¹⁶⁴ Στο έργο αυτό ο Gassendi ισχυρίζεται ότι η διαλεκτική ήταν ένας εξαιρετικά περίπλοκος κλάδος της φιλοσοφίας,¹⁶⁵ τον οποίο οι Αριστοτελικοί περιέπλεξαν ακόμη περισσότερο εισάγοντας τα πιο δύσκολα και πιο δυσνόητα ερωτήματα της φιλοσοφίας. Επιπλέον, ισχυρίστηκε ότι η διαλεκτική δεν τους προετοιμάζει για τη μελέτη των επιστημών¹⁶⁶ και είναι συνεπώς η πιο ακατάλληλη μελέτη για τους αρχάριους σπουδαστές της φιλοσοφίας¹⁶⁷. Στην ουσία απέρριψε τη διαλεκτική μέθοδο εξαιτίας της έλλειψης χρησιμότητάς της¹⁶⁸, λόγω της αιτιοκρατικής της μεταφυσικής.

Όπως επισημαίνει ο Gassendi¹⁶⁹ η επιστήμη, όπως την κατανόησαν οι αριστοτελικοί, βασίζεται στη γνώση της ουσίας των πραγμάτων. Η γνώση της ουσίας

¹⁶² Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, III: 149-210. MS Carpentras 1832, f.219v. Πρβλ. Barry, Brundell, (1987), σ. 85. Στο *Exercitationes Paradoxicæ Adversus Aristoteleos*, ο Gassendi επιτίθεται στην αριστοτελική διαλεκτική χαρακτηρίζοντάς την υπερβολικά σύνθετη, δυσνόητη, και ανίκανη ως μέθοδο να προβεί σε νέες ανακαλύψεις. Χρησιμοποιεί κλασικά σκεπτικιστικά επιχειρήματα, ακολουθώντας όμως έναν μετριασμένο σκεπτικισμό, για να εξετάσει την αξιοπιστία και την ισχύ της αισθητηριακής εμπειρίας. Αυτή τη μετριασμένη σκεπτικιστική τάση τη βάσισε σε μια προσέγγιση μιας σειράς κανόνων, τους οποίους εξήγαγε από τον επικούρειο Κανόνα. Οι κανόνες αυτοί προσδιορίζουν τις αισθήσεις, τις ιδέες, τις προτάσεις και τους συλλογισμούς, και προφανώς συνδέονται με το πρόβλημα του Κριτηρίου της Αλήθειας, το οποίο κυριαρχούσε στην επιστημολογία της ελληνοιστικής εποχής και ιδιαίτερα στη διαμάχη Στωικών-Σκεπτικών, και κληροδοτήθηκε στη φιλοσοφία της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού. (Βλ. Margaret Osler, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, σ. 851).

¹⁶³ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, VI: 144: "(...) *Epicurus repudiaverit Dialecticæ studium. (...) non ut praecepta falsa tradentem, sed ut inutilissima et operosissima congruentem*".

¹⁶⁴ Barry Brundell, (1987), σ. 85.

¹⁶⁵ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, III: 149: "*Neque unquam confingendorum intricandorumque praeceptorum finis est*".

¹⁶⁶ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, III: 156-157.

¹⁶⁷ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, III: 109.

¹⁶⁸ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, III: 150: "[*Dialectica aristotelica*] *naturam ergo non aperit, sed solum perinde facit ac ille qui inventionem Thesauri pollicitus, quaere, inquit, ubi delitescat et illud invenies?*"

¹⁶⁹ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, II: 463: "Εξάγουμε, σκεπτόμεθα ή κατανοούμε την υποκείμενη φύση, την ουσία ως οιονεί πηγή, ρίζα αρχών και αιτία των όποιων ιδιαίτερων δυνάμεων και ιδιοτήτων".

ή της φύσης ενός πράγματος συνεπάγεται, σύμφωνα με τους αριστοτελικούς¹⁷⁰, και τη γνώση της πηγής, της αρχής και της αιτίας όλων των ιδιοτήτων της καθώς επίσης και τον τρόπο που δημιουργούνται τα γεγονότα, τα οποία είναι αποτελέσματα των αιτιών των εσωτερικών φύσεων των πραγμάτων. Ο ίδιος ο Gassendi ωστόσο απέρριψε αυτόν τον ορισμό της επιστήμης.¹⁷¹ Αυτό το είδος της επιστήμης, σύμφωνα με τον Gassendi, που συχνά αποκαλείται και ως «γνώση των αιτιών», είναι αδύνατο ν' αποκτηθεί από το ανθρώπινο είδος.¹⁷² Αντίθετα, ο Gassendi δέχεται την επικούρεια θεωρία των *ειδώλων* που εκπέμπονται από τα αντικείμενα¹⁷³ και, κατά συνέπεια, αποδέχεται μια «γνώση μέσω των εμφανίσεων», όπως για παράδειγμα τη γλυκιά γεύση του μελιού, χωρίς ωστόσο να γνωρίζει κανείς αν το μέλι είναι από τη φύση του γλυκό, με τη σκεπτικιστική επισήμανση ότι κανείς δεν μπορεί να φθάσει στην απαραίτητη αιτία για να καθορίσει κάτι τέτοιο.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Αριστοτέλους, *Αναλυτικά Πρότερα*, 71b 8-38.

¹⁷¹ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, III: 192-210 : “*Quod nulla sit scientia, et maxime Aristotelea*”.

¹⁷² Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, II: 456, 463.

¹⁷³ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, II: 456.

¹⁷⁴ Βλ. και Barr, Brundell, (1987), σ. 99.

3. Ο ουμανισμός του Pierre Gassendi

Ο Gassendi ήταν εξοικειωμένος, εκτός από την ηθική παράδοση της καθολικής εκκλησίας, και με μια μη εκκλησιαστική ηθική παράδοση που σχετιζόταν με την Αναγέννηση, δεδομένου ότι το πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι Ουμανιστές της Αναγέννησης ήταν το ίδιο με αυτό που αντιμετώπιζε ο Gassendi τον 17^ο αιώνα, δηλαδή η προσπάθεια συμβιβασμού του κλασικού με το χριστιανικό σύστημα ηθικής. Όταν ο ίδιος ανέπτυξε την ηθική του φιλοσοφία, την οποία εστίασε την προσοχή του στις έννοιες της ελευθερίας και της ευδαιμονίας, συνέχισε στην ουσία την ηθική παράδοση που εμφανίστηκε κατά την περίοδο της πρώιμης Αναγέννησης.¹⁷⁵

Ο ουμανισμός του Gassendi, όπως ήδη έχει λεχθεί, είναι εμφανής στα εξής δύο σημεία¹⁷⁶:

A) μέσω της χρήσης αρχαίων προτύπων, υπό την έννοια ότι αυτά αποτελούν τα αρτιότερα και θεμελιώδη φιλοσοφικά κείμενα, πάνω στα οποία ο ίδιος εργάστηκε προκειμένου να διατυπώσει την προσωπική του θέση και,

B) με το ύφος της γραφής του, το οποίο χαρακτηρίζεται από συχνές νύξεις και αναφορές σε αρχαίους συγγραφείς.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ουμανισμού του είναι το γεγονός ότι αποφάσισε να χρησιμοποιήσει ένα κλασικό πρότυπο στη φιλοσοφία του, τον Επίκουρο, ανάμεσα στους άλλους κλασικούς φιλοσόφους που γνώριζε (Αριστοτέλη, Πλάτωνα, στωικούς, σκεπτικούς). Κατά την Osler, η επιλογή του επικουρισμού μεταξύ αυτών των σπουδαίων σχολών της αρχαιότητας στηρίχθηκε στην αξιολόγηση των φιλοσοφιών τους με βάση "θεολογικά" κριτήρια.¹⁷⁷ Συγκεκριμένα, η επιλογή του Επίκουρου προέκυψε, επειδή οι ατομικές του απόψεις μπορούσαν εύκολα να τροποποιηθούν σύμφωνα με την βουλησιαρχική θεολογία και να συνδεθούν με τον ουμανισμό του.

Το 1624 ο Gassendi απαριθμεί μερικούς από τους συγχρόνους του Ουμανιστές που θαυμάζει περισσότερο: τον Φλωρεντιανό Giovanni Pico de la Mirandola¹⁷⁸, τον Ουμανιστή Desiderius Erasmus (1466/9-1536), τον Peter Ramus

¹⁷⁵ Lisa Sarasohn, (1996), σσ. 18-19.

¹⁷⁶ Margaret Osler, (1994), σ. 157.

¹⁷⁷ Ο. π., σ. 158.

¹⁷⁸ O Brush (Craig B. Brush, *The Selected Works of Pierre Gassendi*, New York, 1972, σ. 18) θεωρεί πως ο Gassendi αναφέρεται στον ανιψιό του Giovanni Pico de la Mirandola, τον Gianfrancesco Pico de la Mirandola.

(1515-1572), τον Ισπανό νεοστωικό Ουμανιστή Juan Luis Vives (1492-1540), τον Michel de Montaigne (1533-1595), τους επίσης νεωστωικούς Pierre Charron (1541-1603) και Justus Lipsius (1547-1606).¹⁷⁹

Από την εποχή του Πετράρχη, οι Ουμανιστές ασχολήθηκαν σθεναρά με το πρόβλημα της ανθρώπινης ελευθερίας και της σχέσης της με τα παραδοσιακά χριστιανικά διδάγματα.¹⁸⁰ Ο Πετράρχης πίστευε ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να είναι ικανοί να ζουν ελεύθερα μεταξύ φίλων χωρίς να υπόκεινται σε οποιουδήποτε είδους περιορισμούς.¹⁸¹ Ακολουθώντας τον Πετράρχη, ο Φλωρεντιανός Collucio Sallutati (1331-1406) ισχυρίστηκε ότι τα ανθρώπινα όντα κατέχουν την ελεύθερη βούληση, και ότι μια ηθική ζωή μπορεί μόνο να είναι μια ενεργός συμμετοχή στα καθημερινά γεγονότα.¹⁸² Όπως ο Πετράρχης και ο Sallutati, έτσι και ο Gassendi, σε συμφωνία προς το επικούρειο *λάθε βιώσας*, φαινόταν να πιστεύει σε μια ζωή αποτραβηγμένη από την πολιτική συμμετοχή. Δύο ακόμη σημαντικές προσωπικότητες του 15^{ου} αιώνα, ο Giovanni Pico de la Mirandola και ο Marsilio Ficino (1433-1490), πίστευαν ότι ο ανθρώπινος λόγος επιτρέπει στον άνθρωπο να υπερβαίνει κάθε είδους ντετερμινισμό, Θεόσταλτο, μοιρολατρικό ή φυσικό. Σύμφωνα με τον Giovanni Pico de la Mirandola¹⁸³ τα ανθρώπινα όντα «με την ελευθερία της επιλογής και με την εντιμότητα», μπορούσαν να καθορίσουν τη μοίρα τους, και έτσι να καταστήσουν τους εαυτούς τους ή κτήνη ή θεϊκά όντα.

Η διακήρυξη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας βρισκόταν στο κέντρο του αναγεννησιακού ουμανισμού, και η αντίληψη ότι τα ανθρώπινα όντα πρέπει να είναι ελεύθερα και να λειτουργούν αυτόνομα στην ανθρώπινη σφαίρα, ήταν θεμελιώδης. Ο Gassendi πίστευε ότι ένα άτομο, κατανοώντας τον κόσμο γύρω του και δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο την προσωπική του ηθική ζωή, δρα ως ένα ελεύθερο τμήμα του θεϊκού σχεδίου, αν όχι ως Θεότητα.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Πηγές των ονομάτων αυτών αποτελεί ο πρόλογος του έργου του *Exercitationes Paradoxicæ adversus Aristoteleos* (πρώτη δημοσίευση το 1624), στο: *Opera Omnia* III:99. Πρβλ. Lisa Sarasohn, *Gassendi's Ethics*, σ. 19.

¹⁸⁰ Πρβλ.: Barbara Shapiro, "Early Modern Intellectual Life: Humanism, Religion, and Science in Seventeenth-Century England", *History of Science* 29 (1991), σσ. 45-71.

¹⁸¹ Nancy Struener, *Theory as Practice: Ethical Inquiry in the Renaissance*, Chicago, 1992, σσ. 4-37.

¹⁸² Lisa Sarasohn, (1996), σ. 19.

¹⁸³ Giovanni Pico de la Mirandola, *Oration On the Dignity of Man*, μετάφρ. Elizabeth L. Forbes, στο: *The Renaissance Philosophy of Man*, Chicago, 1948, σσ. 224-225.

¹⁸⁴ Lisa Sarasohn, (1996), σσ. 20-21.

Εκτός από την έννοια της ελευθερίας, οι διανοητές του 15^{ου} αιώνα ενδιαφέρονταν και για το ρόλο και τη φύση της ευδαιμονίας.¹⁸⁵ Ο Ficino, καίτοι πλατωνιστής, ισχυρίστηκε ότι η ηδονή μπορεί να ειπωθεί ως Αγαθό, εάν υπόκειται στον έλεγχο του Λόγου και της βούλησης. Με αυτόν τον τρόπο αναγνώρισε στην επικούρεια ηδονή τη θεϊκή αγάπη, ξεκινώντας έτσι την αποκατάσταση του Επικουρισμού, η οποία συνεχίστηκε σε σημαντικό βαθμό από το έργο του Lorenzo Valla (1407-1457).¹⁸⁶

Σύμφωνα με την Sarasohn¹⁸⁷, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Gassendi γνώριζε το έργο του Valla, ο οποίος ήταν ο πρώτος νεότερος Ευρωπαίος φιλόσοφος που ασχολήθηκε σε μεγάλο βαθμό με την επικούρεια φιλοσοφία¹⁸⁸. Ο Valla, πιθανόν χωρίς να γνωρίζει το έργο του Λουκρήτιου *De Rerum Natura*, το οποίο ήρθε ξανά στο φως το 1471 από τον Roggio Bracciolini αλλά τυπώθηκε πολλά χρόνια αργότερα,¹⁸⁹ βασίστηκε στις εκθέσεις του Κικέρωνα και του Σενέκα για τον επικουρισμό, με αποτέλεσμα οι αναλύσεις του να απέχουν από εκείνες που έκανε ο Gassendi αργότερα. Ο στόχος του Valla ήταν να αποδείξει ότι η ευδαιμονία είναι, όπως ισχυριζόταν κι ο Επίκουρος, το ύψιστο Αγαθό, αλλά μόνο στα πλαίσια του χριστιανικού συστήματος του ελέους και της σωτηρίας, στο οποίο η ύψιστη ευδαιμονία είναι η θέαση του Θεού.

Όπως ο Valla, έτσι και ο Gassendi, αντιλήφθηκε το Θεό ως τον απώτατο σκοπό (*τέλος*) του σοφού ανθρώπου, ο οποίος αντιλαμβάνεται σωστά τη φύση της ευδαιμονίας. Σύμφωνα με την Joy,¹⁹⁰ η άποψη του Gassendi για τις αρετές διαφέρει από την αντίστοιχη του Valla. Για τον Valla η αρετή είναι μια πράξη της βούλησης, που δεν εξαρτάται από τη φρόνηση, ενώ για τον Gassendi όλες οι πράξεις εξαρτώνται

¹⁸⁵ Για το ζήτημα της ευδαιμονίας κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης πρβλ: Brian Copenhaver, and Charles Schmitt, (eds.), *Renaissance Philosophy*, Oxford University Press, 1992, σσ. 199-200.

¹⁸⁶ Στ. ιδ., σ. 199.

¹⁸⁷ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 22.

¹⁸⁸ Σχετικά με την επικούρεια φιλοσοφία κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης πρβλ.: Howard Jones, *The Epicurean Tradition*, London, 1989.

¹⁸⁹ Το ότι ο Valla πιθανόν δεν γνώριζε το ποίημα του Λουκρήτιου *De Rerum Natura*, μαρτυρά η πρώτη απόπειρα του να γράψει το ουμανιστικό επικούρειο σύγγραμμά του με τίτλο *De Voluptate*, το 1431, στο οποίο δεν κάνει καμία αναφορά στο ποίημα του Λουκρήτιου. (Anthony Grafton, Glenn W. Most, Salvatore Settis, *The Classical Tradition*, Harvard College, U.S.A, 2010, σ. 321. Βλ. επίσης Maristella De Panizza Lorch, *A Defence Of Life: Lorenzo Valla's Theory Of Pleasure*, Munich 1985, M. Osler, (1991), σ. 90, Charles Trinkaus, *In Our Image And Likeness: Humanity And Divinity In Italian Humanist Thought*, 2 τόμοι, University Of Chicago Press, 1970, σσ. 110-141.

¹⁹⁰ Lynn Sumida Joy, «Epicureanism in Renaissance Moral and Natural Philosophy», *Journal of the History of Ideas* 53:4 (1992), σ. 575.

από το Λόγο και τη φρόνηση, και όλες οι επιδιώξεις της ευδαιμονίας υπηρετούν ηθικούς και κοινωνικούς σκοπούς.

Εκτός από τους παραπάνω ουμανιστές ο Gassendi θαύμαζε τον παγκοσμίου φήμης ουμανιστή Desiderius Erasmus, ο οποίος, σύμφωνα με την Sarasohn¹⁹¹, είχε όπως και ο Gassendi, επηρεαστεί από την αναβίωση του Ακαδημαϊκού σκεπτικισμού και της Ρητορικής. Και οι δύο στοχαστές βρήκαν στο σκεπτικισμό και τη ρητορική έναν τρόπο μετριασμού των παθών, παρουσιάζοντας μια εναλλακτική ηθική άποψη απέναντι στους ηθικούς και θρησκευτικούς φανατισμούς ή στα δογματικά φιλοσοφικά συστήματα.

Ως γνωστόν, εκτός από τον Ακαδημαϊκό σκεπτικισμό, μια ακόμη σημαντική ηθική παράδοση που αναβίωσε την αμέσως προηγούμενη γενιά από του Gassendi, ήταν ο Νέο-στωικισμός, με τον οποίο ο Gassendi αρνήθηκε να συμπλεύσει. Οι πιο γνωστοί εκφραστές του φιλοσοφικού αυτού ρεύματος ήταν ο Justus Lipsius (1547-1606) και ο Guillaume du Vair (1556-1621), ενώ η κοινότητα των πρώτων εκφραστών του Νέο-στωικισμού άκμασε στη Γαλλία στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Οι Νέο-στωικοί, όπως και ο Gassendi, έδωσαν έμφαση στη σημασία της Θείας πρόνοιας, ιδωμένης ωστόσο από διαφορετική οπτική γωνία, και του ορθού Λόγου. Τον Lipsius ενδιέφεραν ζητήματα που αφορούσαν στη βέβαιη και πιθανή γνώση, καθώς επίσης και στη γνώση των ηθικών ζητημάτων. Συνέδεσε την “ειμαρμένη” των Στωικών με τη Θεία πρόνοια, αποδεχόμενος τη δυνατότητα ελευθερίας και της πιθανότητας στον φυσικό κόσμο.¹⁹² Οι Νέο-στωικοί γενικότερα έδιναν έμφαση στη σημασία που έχει η διάνοια για τη λογική κρίση, καθιστώντας την ικανότητα της βούλησης δευτερεύουσα.¹⁹³ Η διευθέτηση θεμάτων, όπως η ελευθερία και η πρόνοια, αλλά και η έμφαση στο ρόλο της διάνοιας, είναι επίσης σημαντικά ζητήματα στην ηθική σκέψη του Gassendi.

Όπως οι αρχαίοι πρόδρομοί τους, οι Νέο-στωικοί αντιμετώπισαν τα πάθη με καχυποψία, ενώ ο Gassendi δημιούργησε μια ηθική βασισμένη στην επιδίωξη της ευχαρίστησης και στην αποφυγή του πόνου. Αυτό συνεπάγεται πως το πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει ο Gassendi ήταν το να καταστήσει μια τέτοιου είδους αντι-Χριστιανική εκδοχή της ηθικότητας αποδεκτή στην εκκλησιαστική λογική. Σύμφωνα

¹⁹¹ Lisa Sarasohn, (1996), σσ. 23-24.

¹⁹² Brian Copenhaver and Charles Schmitt, (1992), σ. 264.

¹⁹³ Lisa Sarasohn, (1996), σσ. 24-25.

με την Sarasohn¹⁹⁴, η ηθική σκέψη του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα μετασχηματίστηκε, αποδεχόμενη τη δυνατότητα της σταδιακής ανάμειξης μιας προγενέστερης ετερόδοξης φιλοσοφικής παράδοσης σε ένα ηθικό σύστημα βασισμένο στον Αριστοτέλη και στη χριστιανοσύνη. Έτσι, στο πλαίσιο αυτό, ο Gassendi φαίνεται να ανέλαβε την ευθύνη να δημιουργήσει μια “εκχριστιανισμένη” επικούρεια ηθική βασισμένη στην ηδονή και στην ελευθερία, περιπλέκοντάς τη με μια σκεπτικιστική επιστημολογία και μια ρητορική μεθοδολογία, προσπαθώντας να απομακρυνθεί από την αυστηρή αριστοτελική λογική¹⁹⁵. Με αυτόν τον τρόπο επιδίωξε να επαναπροσδιορίσει την ηθική δυτική σκέψη, η οποία αναζητούσε τις ηθικές αρχές για τη ζωή όχι σε κανονιστικού τύπου πρότυπα, όπως προέβαλε το χριστιανικό δόγμα, αλλά με κίνητρο το πραγματικό ενδιαφέρον για την ανθρώπινη προσωπικότητα.

Ο Gassendi, όπως και ο Descartes, ήταν επηρεασμένος από την πυρρωνική παράδοση στα πρώτα χρόνια της ζωής του, με τα σκεπτικιστικά μοτίβα να παραμένουν σε εξέχουσα θέση στο έργο του σε όλη τη διάρκεια της ζωής του¹⁹⁶. Το μεγαλύτερο μέρος της επίθεσης προς τον Αριστοτέλη από τον Gassendi και από άλλους, προέρχεται από την αναβίωση του σκεπτικισμού του Πύρρωνα του Ηλείου (360-230 π. Χ.), του οποίου η άρνηση κάθε είδους δυνατότητας γνώσης, δημιούργησε αυτό που ο Popkin ονόμασε «πυρρωνική κρίση» του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα.¹⁹⁷ Σύμφωνα με τον Popkin, ο Gassendi και ο Mersenne ανέπτυξαν μια μορφή «μετριασμένου σκεπτικισμού», που βασίζεται στην πυρρωνική διδασκαλία.¹⁹⁸ Ο πυρρωνικός σκεπτικισμός αρνείται τη δυνατότητα γνώσης οτιδήποτε μη εναργούς, επειδή οι σφαλερές αισθήσεις μας δεν μπορούν να παρέχουν ασφαλή γνώση. Ο στόχος του πυρρωνικού σκεπτικισμού είναι η πλήρης αποβολή των δοξασιών, δηλαδή η αταραξία του νου, η οποία επιτρέπει στο άτομο να ζει χωρίς ανησυχία.¹⁹⁹

Τον Gassendi προσέλευσε ο πυρρωνικός σκεπτικισμός του Pierre Charron (1541-1603). Σύμφωνα με τον Popkin ο λόγος που ο Charron έλκυσε τον Gassendi ήταν ο συνδυασμός του σκεπτικισμού και της πίστης. Όπως σημειώνει η Sarasohn,²⁰⁰ ο Charron, όπως και ο Gassendi, συμφώνησε ότι οι άνθρωποι πρέπει να αποδέχονται

¹⁹⁴ Ο.π., σ. 25.

¹⁹⁵ Ο.π., σ. 199.

¹⁹⁶ Ο.π., σ. 26.

¹⁹⁷ Richard Popkin, *The History of Skepticism from Erasmus to Descartes*, New York, 1964, σ. 1

¹⁹⁸ Ο.π., σσ. 132-154.

¹⁹⁹ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 26. Πρβλ. A. A. Long, (2003), σσ. 129-147.

²⁰⁰ Ο.π., σ. 27.

τις παραδόσεις της χώρας και της θρησκείας τους και τέλος συνηγόρησαν υπέρ της ανθρώπινης ελευθερίας. Η ελευθερία και η ευδαιμονία μέσω της ηρεμίας (αταραξίας) που είναι οι δύο πυλώνες της γκασσαντιανής ηθικής, έπαιξαν εξίσου σημαντικό ρόλο στη σκέψη των σκεπτικιστών προκατόχων του Gassendi.

Ο Charron ανέπτυξε μια θεωρία συγγενή προς την ψυχολογία του Gassendi. Υποστήριξε ότι η αρετή είναι προϊόν λόγου, αντλεί τον έλεγχο από τη βούληση και γι' αυτό ελέγχει τα πάθη.²⁰¹ Και για τον Gassendi ο Λόγος είναι κυρίαρχος στα ηθικά ζητήματα, εφόσον είναι αυτός που επιλέγει τί είναι αναγκαίο να επιδιωχθεί και τι να αποφευχθεί, προκειμένου να αποκτηθεί η αρετή και η σοφία τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια ζωή. Ο συνδυασμός αυτός, ελευθερίας, Λόγου και προσωπικής επιλογής, έγινε το σημαντικό μοτίβο στη σκέψη του Gassendi, το οποίο ενοποίησε με την επικούρεια άποψη ότι η ηδονή είναι το ύψιστο Αγαθό, ενώ ο σκοπός της ζωής είναι η επιδίωξη της ηδονής και η αποφυγή του πόνου.

²⁰¹ Keohane O. Nannerl, (1980), σ. 136.

ΚΕΦ. ΙΙΙ: Ο ΕΠΙΚΟΥΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ PIERRE GASSENDI

1. Το επικούρειο υπόβαθρο

Στον πρόλογο του *Exercitationes Paradoxicæ Adversus Aristoteleos* (1624), ο Gassendi παρουσιάζει σε γενικές γραμμές τα οκτώ βιβλία, στα οποία ασκεί κριτική στον Αριστοτέλη. Στο VII βιβλίο του έργου αυτού προβάλλεται το πρώιμο ενδιαφέρον του για τον Επικουρισμό και συγκεκριμένα για την ηθική φιλοσοφία του αρχαίου φιλοσόφου. Όπως επισημαίνει και ο ίδιος «Τελικά το βιβλίο VII ασχολείται με την ηθική φιλοσοφία... με μια λέξη, διδάσκει την επικούρεια φιλοσοφία για την ευδαιμονία δείχνοντας με ποιόν τρόπο το ύψιστο Αγαθό συνίσταται στην ευδαιμονία και με ποιόν τρόπο η ανταμοιβή των ανθρωπίνων πράξεων και αρετών βασίζεται πάνω σε αυτή την αρχή».²⁰²

Είναι αδύνατον να κατανοήσουμε σε βάθος τη σκέψη του Pierre Gassendi, εάν δεν ξεκινήσουμε από τη φιλοσοφία του Επίκουρου²⁰³. Ο επικουρισμός ήταν ένα από τα τρία ρεύματα της ελληνιστικής φιλοσοφίας, που ενδιαφερόταν για την απόκτηση της ατομικής ευτυχίας και ηρεμίας.²⁰⁴ Οι επικούρειοι²⁰⁵, όπως και οι στωικοί,

²⁰² Pierre Gassendi, *The Selected Works of Pierre Gassendi*, μετάφρ. Craig B. Brush, New York, 1972, σ. 72, και Pierre Gassendi, *Exercitationes (Prefatio,) Opera Omnia*, III: 102 : “*Liber denique VII est in Moral em Philosophiam. Is minime opus habet enumeratio prolixa: Uno enim verbo docet illam Epicuri de Voluptate sententiam: ostendendo videlicet qua ratione summum Bonum in Voluptate constitutum sit, & quemadmodum laus Virtutum actionumque humanarum ex hoc principio dependeat*”.

²⁰³ François Bernier, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο Ι, Κεφάλαιο Ι: “Concerning Happiness”, σσ. 5-13. Εδώ, ο Gassendi δίνει τον ορισμό της ευδαιμονίας, η οποία αποτελεί το ύψιστο Αγαθό και αναφέρεται στην ευδαιμονία των Αγίων. Η ευδαιμονία είναι, σύμφωνα με τον Gassendi, «το ίδιο πράγμα με την απόλαυση του ύψιστου Αγαθού και επομένως η καλύτερη εμπειρία που πρέπει να επιδιωχθεί. Και επειδή ακριβώς αυτή η κατάσταση της απόλαυσης περιλαμβάνει το ύψιστο Αγαθό, η ευδαιμονία από μόνη της αποτελεί το ύψιστο Αγαθό. Η ευδαιμονία καλείται «το απόλυτο Αγαθό», επειδή όλα τα άλλα πράγματα επιδιώκονται για χάρη της, ενώ η ίδια (η ευδαιμονία) επιδιώκεται για χάρη του εαυτού της». Στη συνέχεια αναφέρει πως σύμφωνα με του Αγίου «ευδαίμων είναι όποιος ενισχύεται από τη Θεία πρόνοια, αφιερώνεται στη λατρεία του Θεού και γεμάτος από πίστη, ελπίδα και φιλανθρωπία περνά το υπόλοιπο της ζωής του ήρεμα».

²⁰⁴ Για την επικούρεια φιλοσοφία γενικά βλ.: Jean Brun, *Ο Επικουρισμός*, Αθήνα, μετάφρ. Α. Πολέμης, εκδ. Ζαχαρόπουλος, 1964, Norman Wentworth de Witt, *Epicurus and His Philosophy*, University of Minnesota, 1964, D. S. Hutchinson, *Επίκουρος. Αναγνωστικό της Επικούρειας φιλοσοφίας και τέχνης του Ζην-* Θεματική ταξινόμηση των αρχαίων πηγών, μετάφραση Γιάννης Αβραμίδης, Θύραθεν, Χ. Θεοδωρίδης, *Επίκουρος. Η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2005, John Rist, *Epicurus: An Introduction*, Cambridge University Press, 1972, A. A. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, μετάφρ. Σ. Δημόπουλος-Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2003.

²⁰⁵ Επιστολή προς Μενοικέα, Διογένης Λαέρτιος, Χ, 131: «Όταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ὡς τινες

πίστευαν ότι η ευδαιμονία είναι το τέλος, ο σκοπός της ζωής, ενώ ως σκοπό της μακάριας ζωής θεωρούσαν την ευδαιμονία, όχι των ασώτων, αλλά αυτήν που βασίζεται στην ορθή θεώρηση («φρόνησις»²⁰⁶) και διάκριση των επιθυμιών²⁰⁷ και που επιτρέπει την απαλλαγή της ψυχής από τις ταραχές και του σώματος από τους πόνους. Όσον αφορά λοιπόν τη φύση της ηδονής, «ο Επίκουρος δεν την ορίζει μόνο ως προς την αρνητική προϋπόθεσή της, την απονία, αλλά την δέχεται και ως θετική κατάσταση, αποτέλεσμα ψυχικής γαλήνης και νηφάλιου στοχασμού. Αποκαθιστά με αυτόν τον τρόπο τις παρερμηνείες που δέχθηκε η επικούρεια ηδονή από τους επικριτές της, οι οποίοι την κατηγόρησαν ως αποκλειστικά αισθησιακή».²⁰⁸

Ο Επίκουρος κατέταξε τις επιθυμίες (φυσικές και αναγκαίες, φυσικές και μη αναγκαίες, ούτε φυσικές ούτε αναγκαίες) σε μια κλίμακα αυτάρκειας. Τα πράγματα που μπορούν να αποκτηθούν ευκολότερα επιτρέπουν στους ανθρώπους να είναι περισσότερο αυτάρκεις, ανεξάρτητοι και ελεύθεροι.²⁰⁹ Η ελευθερία -που

άγνοοῦντες καὶ οὐχ ὁμολογοῦντες ἢ κακῶς ἐκδεχόμενοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τὸ μῆτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα μῆτε ταραττεσθαι κατὰ ψυχὴν».

²⁰⁶ Πρβλ. *Κ.Δ.*, V, και Επιστολή προς Μενουκία, Διογένης Λαέρτιος, X, 132: «*Τούτων δὲ πάντων ἀρχὴ καὶ τὸ μέγιστον ἀγαθὸν φρόνησις. διὸ καὶ φιλοσοφίας τιμιώτερον ὑπάρχει φρόνησις, ἐξ ἧς αἱ λοιπαὶ πᾶσαι πεφυκάσιν ἀρεταί, διδάσκουσα ὡς οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως οὐδὲ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως ἄνευ τοῦ ἡδέως. συμπεφύκασι γὰρ αἱ ἀρεταὶ τῷ ζῆν ἡδέως, καὶ τὸ ζῆν ἡδέως τούτων ἐστὶν ἀχώριστον*». Ο Gassendi αναφέρει το είδος της ηδονής, το οποίο ο Επίκουρος συνιστά ως σκοπό μιας ευδαίμονος ζωής. (François Bernier, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο I, Κεφάλαιο II: “What Kind of pleasure it is that Epicurus recommends as the end of a happy life” («Τι είδους ηδονή συνιστά ο Επίκουρος ως σκοπό μιας ευδαίμονος ζωής»), σσ. 44- 57, και “The Virtue, according to Epicurus, is essentially related to pleasure, as it tends to the main End and Design of a happy life” («Η αρετή, σύμφωνα με τον Επίκουρο, σχετίζεται ουσιαστικά με την ευδαιμονία, καθώς τείνει στον κύριο σκοπό (τέλος) και σχεδιασμό μιας ευδαίμονος ζωής»), σσ. 69-76).

²⁰⁷ Για τη διαίρεση των επιθυμιών βλ. *Κ.Δ.*, XXVI, XXIX και XXX: Σύμφωνα με τον Επίκουρο όσες επιθυμίες δεν φέρνουν πόνο αν δεν ικανοποιηθούν, δεν είναι αναγκαίες. Προκύπτει έτσι η κατηγοριοποίηση των επιθυμιών που είναι η εξής: από τις επιθυμίες άλλες είναι φυσικές και αναγκαίες (όσες αφορούν στη διατήρηση της ζωής, στην αρμονική λειτουργία του σώματος- εξάλειψη πόνων, στην ψυχική υγεία- απελευθέρωση από τους φόβους), άλλες φυσικές μα όχι αναγκαίες (αυτές που προσφέρουν ηδονή αλλά δεν απομακρύνουν τον πόνο, όπως τα πολυτελή γεύματα), και άλλες τέλος, ούτε φυσικές ούτε αναγκαίες (όσες προέρχονται από τη ματαιοδοξία των ανθρώπων, όπως οι ανεγέρσεις ανδριάντων και το στεφάνωμα).

²⁰⁸ Επίκουρος, *Ηθική*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, εκδ. Εξάντας, 1992, σ. 321.

²⁰⁹ Για την άποψη του Επικούρου σχετικά με την αυτάρκεια βλ. *Επιστολή προς Μενουκία*, Διογένης Λαέρτιος, X, 130: Η αυτάρκεια θεωρείται το μέγιστο Αγαθό γιατί αποτελεί προϋπόθεση της ύψιστης ηδονής, δηλαδή της ηδονής που βιώνει κανείς από την εκπλήρωση των αναγκαίων και φυσικών αναγκών και όχι από τις πολυτέλειες και την τρυφή της κοινωνικής ζωής. Προσφέρει στο άτομο καλύτερη απόλαυση όταν τη θελήσει, υγιεινή ζωή και άμυνα στις κακοτυχίες. Το μεγαλύτερο πλεονέκτημα της αυτάρκειας είναι η ελευθερία, σύμφωνα με τον Επίκουρο. (*Επικούρου Προσφώνησις*, LXXVII). Επίσης, είναι η μέγιστη αρετή που χαρακτηρίζει το σοφό (*Επικούρου Προσφώνησις*, XLIV), και δείχνει ότι δεν πρέπει να εξαρτιόμαστε από τους Θεούς και κατά συνέπεια να ζούμε με το φόβο

επιτυγχάνεται μέσω της αυτάρκειας- από κάθε εξωτερικό δεσμό είναι αυτή που επιτρέπει στον άνθρωπο να κατορθώσει τον ύψιστο στόχο της ζωής του, που είναι η προσωπική του ευδαιμονία, χωρίς να χρειάζεται να αγωνιά και να ανησυχεί για οποιοδήποτε άλλο ον εκτός από τον εαυτό του και τους φίλους.

Μιλώντας για την επιδίωξη της ηδονής και την αποφυγή του πόνου προς απόκτηση τη ευδαιμονίας²¹⁰, ο Επίκουρος δεν παρέλειψε να διασαφηνίσει πως κάποιες ηδονές θα πρέπει να αποφεύγονται, επειδή παράγονται με μέσα που φέρνουν πολύ περισσότερες ταραχές παρά ευχαρίστηση²¹¹, ενώ κάποιοι πόνοι πρέπει να γίνονται αποδεκτοί.²¹² Παρόλο που η ηδονή είναι το πρωταρχικό και έμφυτο Αγαθό, δεν θα πρέπει να προτιμούμε οποιαδήποτε ηδονή, γιατί μακροπρόθεσμα μπορεί να προξενήσει μεγαλύτερες δυσκολίες. Το ίδιο ισχύει και για τον πόνο. Ενώ κάθε πόνος είναι κακό, δεν είναι από τη φύση του τέτοιος που να τον αποφεύγουμε πάντοτε, επειδή αντίστοιχα, μακροπρόθεσμα μπορεί να μας προξενήσει κάποιου είδους ηδονή.²¹³ Το επιπλέον κριτήριο που χρειάζεται να υιοθετηθεί προκειμένου να καθοριστεί τί πρέπει να επιδιώκεται και τί να αποφεύγεται είναι ο ανθρώπινος ορθός Λόγος²¹⁴, το περιεχόμενο του οποίου για τον Επίκουρο αποκρυσταλλώνεται στην

προς Αυτούς, μιας και μπορούμε και οι ίδιοι να είμαστε όπως κι Εκείνοι αυτάρκεις (*Επικούρου Προσφώνησις*, LXV).

²¹⁰ Για την επικουρεία έννοια της ευδαιμονίας, της ηδονής και του πόνου βλ. ενδεικτικά: Julia Annas, *The Morality of Happiness*, Oxford University Press, 1993, «Epicurus on pleasure and Happiness», *Philosophical Topics* 15:2 (1987), σσ. 5-21, και «Epicurean Emotions», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 30:2 (1989), σσ. 145-164. John Cooper, *Reason and EMotion: Essays on Ancient Moral Psychology and Ethical Theory*, part II, chapter 22, «Pleasure and Desire in Epicurus», Princeton University Press, 1999, σσ. 485- 515, Philip Mitsis, «Happiness and Death in Epicurean Ethics», *Apeiron* 35: 4 (2002), σσ. 41-56, Boris Nikoltsky, «Epicurus on Pleasure», *Phronesis* 46 (2001), σσ. 440-465, H. Schmidt, *Η φιλοσοφία της ηδονής*, μετάφραση: Σ. Φειδόπουλος, εκδ. Τέχνη, Eric Smith, *Επίκουρου Φιλοσοφία της ηδονής*, Αθήναι, Τέχνη, 1926, Βούλα Τσινόρεμα, «The concept of pleasure in Epicurus' Moral Philosophy», *Diotima* 13 (1995), σσ. 147-155, Αλέξανδρος Τσιτσόπουλος, «Η ηδονή ως συστατικό στοιχείο της ευδαιμονίας κατά τον Επίκουρο», *Νέα Εστία* 140 (1996), σσ. 842-847.

²¹¹ Κ.Δ., VIII: «Οὐδεμία ἡδονή καθ' ἑαυτὴν κακόν· ἀλλὰ τὰ τινῶν ἡδονῶν ποιητικὰ πολλαπλασίους ἐπιφέρει τὰς ὀχλήσεις τῶν ἡδονῶν».

²¹² François Bernier, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο I, Κεφάλαιο III: “Whether at any time pain ought to be preferr'd before pleasure”, σσ. 84-86, σχετικά με το αν οποτεδήποτε ο πόνος πρέπει να προτιμηθεί από την ηδονή.

²¹³ *Επιστολή προς Μενοικέα*, 129-130.

²¹⁴ Κ.Δ., XX: Ο Επίκουρος αντιπαραβάλλει τα όρια της ηδονής που τίθενται από τη σάρκα με τα όρια που θέτει ο «νους», ο οποίος « [...] αφού κατανόησε λογικά το σκοπό και τα όρια της σάρκας και διέλυσε το φόβο για την αιωνιότητα, καθόρισε τον τέλειο βίο και δεν έχει πλέον ανάγκη τον άπειρο χρόνο [...]». Εφόσον η τέλεια ηδονή είναι ευκαταία, ο άπειρος χρόνος δεν χρειάζεται.

αρετή της φρονήσεως και του νηφάλιου στοχασμού²¹⁵. Ο υπολογισμός της ηδονής και του πόνου οδηγεί στην επιλογή μιας ενάρετης και όχι μιας ακόλαστης ζωής, όπως κατηγορήθηκε ότι υπαγόρευε η επικούρεια ευδαιμονία από την αρχαιότητα μέχρι τους νεώτερους χρόνους, και μάλιστα από τους εκκλησιαστικούς Πατέρες, επειδή σύμφωνα με την επικούρεια φιλοσοφία εξασφαλίζεται μεγαλύτερη ηδονή από την εγκράτεια παρά από την έκλυτη συμπεριφορά.²¹⁶ Βάζοντας όριο στην ένταση της ηδονής, η υπέρτατη και τέλεια ηδονή μπορεί να επιτευχθεί σε περιορισμένο χρόνο, αφού η άπειρη επέκταση του χρόνου δεν της προσφέρει τίποτε²¹⁷, με αποτέλεσμα να γίνεται σαφές ότι η ηδονή δεν περικλείει μέσα της την αιωνιότητα. Ο Επίκουρος επικαλέστηκε τον παραπάνω συλλογισμό για την ηδονή στον αγώνα του να καταπολεμήσει το φόβο του θανάτου.

Ο φόβος του θανάτου και των Θεών είναι, σύμφωνα με τον Επίκουρο, οι δύο κυριότερες πηγές διανοητικής αναστάτωσης²¹⁸. Η απαλλαγή από τους φόβους αυτούς είναι δυνατή μόνο μέσω της κατανόησης της φύσης του σύμπαντος²¹⁹. Η ορθή γνώση των νόμων που διέπουν τη φύση και τον άνθρωπο συμβάλλει στην απαλλαγή από το φόβο της τιμωρίας μετά θάνατον, επειδή μέσω αυτής κατανοεί ο άνθρωπος, ως έλλογον, ότι το σώμα μετά τον θάνατο αποσυντίθεται στα αρχικά του ατομικά στοιχεία και

²¹⁵ *Επιστολή προς Μενοικέα*, Διογένης Λαέρτιος, X, 132: Ο «νήφων λογισμός» συντελεί στην εξασφάλιση της ευδαιμόμονος ζωής, αφού αναζητά τις αιτίες κάθε προτίμησης και αποστροφής και απομακρύνει τις δοξασίες που προκαλούν μεγάλη σύγχυση στην ψυχή.

²¹⁶ Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενοικέα*, 132.

²¹⁷ Κ.Δ., XIX: «Ὁ ἄπειρος χρόνος ἴσῃν ἔχει τὴν ἡδονὴν καὶ ὁ πεπερασμένος, ἐάν τις αὐτῆς τὰ πέρατα καταμετρήσῃ τῶ λογισμῶ».

²¹⁸ Κ.Δ. II: «Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ, τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς», XI: «Εἰ μὴθὲν ἡμᾶς αἱ τῶν μετεώρων ὑποψίαι ἠνώχλουν καὶ αἱ περὶ θανάτου, μῆποτε πρὸς ἡμᾶς ἦ τι, ἔτι τε τὸ μὴ κατανοεῖν τοὺς ὄρους τῶν ἀλγηδόνων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐκ ἂν προσεδεόμεθα φυσιολογίας», XII: «Οὐκ ἦν τὸ φοβούμενον λύειν ὑπὲρ τῶν κυριωτάτων μὴ κατειδότα τίς ἢ τοῦ σύμπαντος φύσις, ἀλλ' ὑποπτεύοντά τι τῶν κατὰ τοὺς μύθους· ὥστε οὐκ ἦν ἄνευ φυσιολογίας ἀκεραίους τὰς ἡδονὰς ἀπολαμβάνειν», καὶ *Επιστολή Πρὸς Ἡρόδοτον*, 37, 78, 81, 82: Οι ανησυχίες αυτές οφείλονται για τον Επίκουρο στους θρησκευτικούς μύθους γι' αυτό και προβάλλει ως επιτακτική την ανάγκη της στροφής προς τη φυσική επιστήμη, η οποία παρέχει στον άνθρωπο τα εφόδια για να ζήσει μια ευτυχισμένη ζωή απαλλαγμένη από τις διανοητικές ταραχές που προκαλούν στην ψυχή οι ανωτέρω φόβοι. Σχετικά με τη φύση των Θεών βλ. *Επιστολή προς Μενοικέα*, 123. Υπήρχε έργο του Επίκουρου με τίτλο *Περὶ Θεῶν*, το οποίο χάθηκε. Διασώθηκαν μερικές μαρτυρίες γι' αυτό το έργο από τον επικούρειο Φιλόδημο, του οποίου το έργο βρέθηκε στους παπύρους του Herculaneum. Επίσης, πρβλ. Α.-J. Festiguere, *Ο Επίκουρος και οι θεοί του*, μετάφραση: Ροζίνα Μπέρκερ, εκδ. Θύραθεν, σ. 97 κ.ε., ΣΤ. Γ. Ξύδης, «Η θεολογία του Επίκουρου», *Ακτίνες* 341 (1973), σσ. 174-175, Σ., Παπαντωνίου, «Δόγματα περί Θεού Στωικών και Επικουρείων», *Ζήνων* 3 (1982), σσ. 69-82, Jeffrey S. Purinton, «Epicurus on the Nature of the Gods», *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 21, σσ. 181-231.

²¹⁹ *Επιστολή προς Πυθοκλέα*, 85-88.

έτσι ο άνθρωπος απλώς παύει να υπάρχει. Εφόσον λοιπόν κατανοηθεί η φύση του σύμπαντος, γίνεται σαφές ότι οι Θεοί δεν είναι απαραίτητοι για να εξηγηθεί η λειτουργία του. Για το λόγο αυτό ο Επίκουρος ανέπτυξε μια λεπτομερή φυσική φιλοσοφία, για να υποστηρίξει τα ηθικά του διδάγματα, και την οποία απάλλαξε από την παρουσία των Θεών «εξορίζοντάς» τους σε έναν τόπο υπερουράνιο, και αφαιρώντας κάθε δυνατότητα παρέμβασής τους στις κοσμικές και ανθρώπινες διεργασίες.

Το σύμπαν όπως και ο άνθρωπος, σύμφωνα με τον Επίκουρο, είναι άυταρκες. Δεδομένου ότι για τη λειτουργία του δεν έχει ανάγκη από παράγοντες έξω από αυτό, το επικούρειο σύμπαν αποτελείται μόνο από άτομα και κενό.²²⁰ Σύμφωνα με την επικούρεια κοσμολογία, τα συνεχώς κινούμενα άτομα αλληλεπιδρούν με άλλα άτομα με αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων κόσμων. Επομένως, η ιδέα της Θείας πρόνοιας περιττεύει σε ένα τέτοιου είδους δομούμενο σύμπαν.

Παρόλο που ο Επίκουρος απάλλαξε τους Θεούς από την ανάμειξή τους στη λειτουργία του σύμπαντος, η ιδέα της φυσικής αναγκαιότητας και οι νόμοι που αναπόφευκτα χαρακτηρίζουν τη φύση, φαίνεται να τον τρομοκράτησαν. Όπως λέει και ο ίδιος²²¹ «είναι προτιμότερο να πιστεύει κανείς στο μύθο για τους Θεούς, παρά να υποδουλωθεί στην ειμαρμένη των φυσικών φιλοσόφων: ο μύθος αφήνει κάποια ελπίδα για εξευμενισμό των Θεών με τη λατρεία, η ειμαρμένη αντίθετα δέχεται μια ανεξιλέωτη αναγκαιότητα. Ο άνθρωπος αυτός την τύχη δεν την θεωρεί ούτε Θεό, καθώς πιστεύουν οι πολλοί,- γιατί τίποτε δεν κάνει χωρίς τάξη ο Θεός- ούτε αβέβαιη αιτία· επίσης, δεν πιστεύει ότι η τύχη έδωσε το καλό και το κακό στους ανθρώπους για να ζήσουν βίο μακάριο, αλλά ότι απλώς προσφέρει τις αρχές για μεγάλα καλά ή μεγάλες συμφορές». Ο Επίκουρος καταπολεμά την αμείλικτη αναγκαιότητα των φυσικών φιλοσόφων και βέβαια και των Στωικών,²²² τροποποιώντας τη θεωρία του Δημόκριτου²²³ και

²²⁰ *Επιστολή Πρὸς Ἡρόδοτον*, 39- 40: «ἀλλὰ μὴν καὶ [...] τὸ πᾶν ἐστὶ σώματα καὶ κενόν [...]».

²²¹ *Επιστολή προς Μενοικέα*, 134: «ἐπεὶ κρεῖττον ἦν τῷ περὶ θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν ἢ τῇ τῶν φυσικῶν εἰμαρμένη δουλεύειν· ὁ μὲν γὰρ ἐλπίδα παραιτήσεως ὑπογράφει θεῶν διὰ τιμῆς, ἢ δὲ ἀπαραίτητον ἔχει τὴν ἀνάγκην. τὴν δὲ τύχην οὔτε θεὸν ὡς οἱ πολλοὶ νομίζουσιν ὑπολαμβάνων, —οὔθὲν γὰρ ἀτάκτως θεῶν πράττεται— οὔτε ἀβέβαιον αἰτίαν, (οὐκ) οἶεται μὲν γὰρ ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἐκ ταύτης πρὸς τὸ μακαρίως ζῆν ἀνθρώποις δίδοσθαι, ἀρχὰς μὲντοι μεγάλων ἀγαθῶν ἢ κακῶν ὑπὸ ταύτης χορηγεῖσθαι».

²²² *Επίκουρος, Ηθική, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης*, εκδ. Εξάντας, 1992, σ. 323.

²²³ Για τις διαφορές μεταξύ Επίκουρου και Δημόκριτου βλ. Cyril Bailey, *The Greek Atomists and Epicurus*, The Clarendon Press, 1989. Ο Gassendi επισημαίνει τη διαφορά μεταξύ της επικούρειας και της στωικής φιλοσοφίας: François Bernier, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο I, Κεφάλαιο II: “Wherein Epicurus differs from the Stoic s”, σσ. 67-69.

εισάγοντας ένα στοιχείο απροσδιοριστίας: την *παρέκκλιση*²²⁴ στην κίνηση των ατόμων. Σε επίπεδο φυσικής φιλοσοφίας η παρέκκλιση των ατόμων έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία άπειρου αριθμού νέων κόσμων. Σε επίπεδο ηθικής φιλοσοφίας η παρέκκλιση των ατόμων της ψυχής έχει μεγάλη σημασία γιατί αποτελεί ένδειξη ότι η βούληση δεν είναι τυχαία. Καταρρίπτοντας δύο βασικά εμπόδια, τη φυσική αναγκαιότητα (ντετερμινισμό) -η οποία καταστρέφει την αυτάρκεια του ανθρώπου και καθορίζει την προσωπική του μοίρα- και το θεϊκό προκαθορισμό (μοίρα-ειμαρμένη), καθώς επίσης και με την εναντίωσή του στην υπερτίμηση της τύχης, υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη πράξη δεν εξαρτάται από εξωτερικούς παράγοντες, αλλά αποτελεί προνόμιο του ίδιου του ανθρώπου. Πρόκειται για ένα είδος ελευθερίας των επιλογών με το οποίο ο άνθρωπος είναι προικισμένος φυσικά. Σε επίπεδο φυσικής φιλοσοφίας, χωρίς την παρέκκλιση των ατόμων, δηλαδή τη συνάντηση και σύγκρουσή τους, θα ήταν αδύνατο να πάρει σχήμα ο κόσμος και να δημιουργηθούν και νέοι κόσμοι. Χωρίς το στοιχείο της τυχαιότητας στη φύση, που το προσφέρει η παρεκκλιτική κίνηση των ατόμων, η ελεύθερη βούληση στα ανθρώπινα όντα θα ήταν αδύνατη. Αυτό ακριβώς είναι το σημείο τομής της ηθικής και φυσικής φιλοσοφίας του Επικούρου, και το οποίο εξηγεί γιατί ο Gassendi απέρριψε τη στωική φιλοσοφία.

²²⁴ *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 43: «Κινοῦνται τέ συνεχῶς αἱ ἄτομοι [φησὶ δὲ ἐνδοτέρω καὶ ἰσοταχῶς αὐτάς κινεῖσθαι τοῦ κενοῦ τὴν εἶξιν ὁμοίαν παρεχομένου καὶ τῆ κουφοτάτη καὶ τῆ βαρυτάτη] τὸν αἰῶνα, καὶ αἱ μὲν εἰς μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων διιστάμεναι, αἱ δὲ αὐτοῦ τὸν παλμὸν ἴσχυουσαι, ὅταν τύχῃσι τῆ περιπλοκῆ κεκλειμένα ἢ στεγαζόμεναι παρὰ τῶν πλεκτικῶν».

Για την επικούρεια έννοια της *παρεκκλίσεως* βλ. Walter G. Englert, *Epicurus on the Swerve and Voluntary Action*, Scholars Press. Atlanta: 1987, Jeffrey S. Purinton, "Epicurus on 'Free' Volition and the Atomic Swerve", *Phronesis* 44 (1999), σσ. 253-299, Maurice Pope, "Epicureanism and the Atomic Swerve", *Symbolae Osloenses* 61 (1986), σσ. 77-97, Mark Kirby-Hirst, "Epicurus on Swerving Atoms: A Modern Scientific Appraisal", *Phronimon* 10 (2009), σσ. 43-55.

2. Επικουρισμός-Στωικισμός

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, ο Gassendi γενικά πίστευε ότι η ορθή φιλοσοφικά κατανόηση έπρεπε να βασίζεται στην αποτίμηση όλων των προγενέστερων και διαφορετικών φιλοσοφικών σχολών, παρόλο που ο ίδιος προσωπικά προτιμούσε τον επικουρισμό. Ως εκ τούτου, όλα του τα έργα περιέχουν πολύπλοκες και πολλαπλές εξερευνήσεις της φιλοσοφικής σκέψης από την αρχαιότητα μέχρι τον 17^ο αιώνα.²²⁵

Ο στωικισμός και ο επικουρισμός είναι δύο φιλοσοφίες, που αρθρώνονται κατά την ελληνιστική περίοδο, αλλά η επιρροή τους επεκτείνεται και στη μεταγενέστερη ευρωπαϊκή σκέψη (ο Νεο-στωικισμός 17ου αιώνα, οι ατομικές θεωρίες στο προσκήνιο του επιστημονικού και φιλοσοφικού ενδιαφέροντος του 16ου και 17ου αιώνα). Συγκεκριμένα, η επιρροή που άσκησε ο στωικισμός κατά τη νεώτερη εποχή εντοπίζεται, μεταξύ άλλων, στην περιοχή της χριστιανικής σκέψης και η επιρροή του επικουρισμού εντοπίζεται στην περιοχή του σύγχρονου υλισμού.²²⁶ Κατά την αρχαιότητα τα δύο αυτά φιλοσοφικά ρεύματα ανέπτυξαν τη φιλοσοφία τους ως αντίδραση στην επικράτηση των σχολών του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα, οι οποίες κυριαρχούσαν στην τότε ελληνική σκέψη, ανταποκρινόμενα στις κοινωνικές ανάγκες της ελληνιστικής εποχής. Είχαν ως κοινό όραμα τη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης κοινής στόχευσης υλιστικής κατά τεκμήριο φιλοσοφίας, η οποία να πραγματεύεται ζητήματα του φυσικού κόσμου, της ανθρώπινης γνώσης και πράξης. Έτσι, ο στόχος πρωτίστως και των δύο φιλοσοφικών ρευμάτων ήταν ηθικός. Είχαν την πίστη ότι ο αγαθός βίος είναι αποτέλεσμα της διανοητικής ηρεμίας, την οποία οι επικούρειοι ονομάζουν *άταραξία* και οι στωικοί, *άπαθεια*. Η επικούρεια *άταραξία* προέρχεται από την επιδίωξη της ηδονής και την αποφυγή του πόνου, ενώ σύμφωνα με τους στωικούς η ενάρετη ζωή είναι σύμφωνη προς το Λόγο, και συγκεκριμένα το

²²⁵ Lisa Sarasohn, (1996), σ. x.

²²⁶ Margaret Osler & Letizia Panizza, *Introduction*, στο: *Atoms, Pneuma and Tranquillity, Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, (1991), σ. 1. Για την επίδραση της Επικούρειας φιλοσοφίας βλ. David Konstan, *Epicurus: His Continuing Influence and Contemporary Relevance*, RIT Cary Graphic Arts Press. 2003, Lisa Sarasohn, “The Influence of Epicurean Philosophy on Seventeenth Century Ethical and Political Thought: The Moral Philosophy of Pierre Gassendi”, *Ph.D. Dissertation*, University of California, Los Angeles, 1979, Lynn Sumida Joy, «Epicureanism in Renaissance Moral and Natural Philosophy», *Journal of the History of Ideas* 53:4 (1992), σσ. 573-583, Catherine Wilson, *Epicureanism at the Origins of Modernity*, Oxford University Press, 2008.

Για τη επίδραση της Στωικής φιλοσοφίας βλ. μεταξύ άλλων Colish L. Marcia, *The Stoic Tradition from Antiquity to the Middle Ages*, 2 τόμοι, Leiden Brill, 1985, P. Barker, B. R. Goldstein, “Is Seventeenth-Century Physics Indebted to the Stoics?”, *Centaurus*, 27(1984), σσ. 148-164, G. Verbeke, “Le Stoicisme: Une Philosophie sans Frontières”, *A.N.R.W.*, I, part 4, σσ. 3-42.

θεικό Λόγο του σύμπαντος (το φυσικό Λόγο), ο οποίος αποτελεί την πηγή της εσωτερικής γαλήνης. Και για τις δύο σχολές η επίτευξη τέτοιου είδους ηρεμίας είναι το αποτέλεσμα της κατάλληλης συμπεριφοράς απέναντι στον κόσμο (φυσική), ο οποίος όταν κατανοηθεί ορθά, μέσω της λογικής, βοηθά τους ανθρώπους να κατανοήσουν τον εαυτό τους και τη σχέση τους με τον κόσμο και τους άλλους ανθρώπους (ηθική).²²⁷

Σύμφωνα με τους επικούρειους, ο φόβος των Θεών και της τιμωρίας σε μια μεταθανάτια ζωή είναι οι κύριες αιτίες της διανοητικής αγωνίας. Προκειμένου να καταπολεμηθεί αυτός ο φόβος και να επιτευχθεί η ηρεμία, ανέπτυξαν μια φιλοσοφία της φύσης, η οποία εξηγεί όλα τα φυσικά φαινόμενα, όπως επίσης και την ανθρώπινη ψυχή σύμφωνα με τις τυχαίες παρεκκλίσεις μεταξύ των κινούμενων στον κενό χώρο ατόμων. Ο Επίκουρος πίστευε ότι ο άνθρωπος μπορεί να είναι ήρεμος μόνο εάν κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το σύμπαν, ότι τα φυσικά γεγονότα βασίζονται στην κίνηση των ατόμων, και ότι όλες οι ανθρώπινες πράξεις προκύπτουν από την αντίστοιχη ελευθερία της ανθρώπινης ψυχής χωρίς μεταφυσικές και φυσικές δεσμεύσεις. Μια τέτοιου είδους γνώση απελευθερώνει από το φόβο του θανάτου και τις σχετικές με το θείο δεισιδαιμονίες. Έτσι, τοποθετώντας τους Θεούς σε ένα υπερκόσμιο μέρος, μακριά από τον φυσικό και ανθρώπινο κόσμο, αρνήθηκε απερίφραστα το γεγονός της επιβίωσης της ψυχής μετά το θάνατο.²²⁸

Οι στωικοί, από την άλλη μεριά, δεν βρήκαν ανακούφιση σε ένα τέτοιου είδους μηχανιστικό σύμπαν, αλλά αντίθετα υποστήριξαν την ύπαρξη ενός κόσμου που κυβερνάται από το φυσικό Νόμο και την *Ειμαρμένη*²²⁹, ένα σύμπαν στο οποίο ενυπάρχει η υλοζωικής υφής θεότητα. Αντίθετα από τους επικούρειους, η δική τους θεωρία για τον κόσμο αποτελεί ένα θεικό φυσικό σχέδιο (Λόγος- φυσική αιτιοκρατία), του οποίου αναπόσπαστο τμήμα είναι η ανθρωπότητα.²³⁰ Στη στωική αντίληψη περί κόσμου, η ανθρώπινη ελευθερία είναι περιορισμένη, και κατανοείται περισσότερο ως υπακοή στο θείο- φυσικό νόμο, όπως αυτός εκφράζεται στο

²²⁷ Margaret Osler & Letizia Panizza, (1991), σ. 3.

²²⁸ Πρβλ. Rist John, (1972), σ. 74.

²²⁹ Για τη σχέση Ειμαρμένης και Ελεύθερης Βούλησης στη Στοά βλ. Tad Brennan, "Fate and Free Will in Stoicism", *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 21 (2001), σσ. 259-286, A. Long, "Freedom and Determinism in the Stoic Theory of Human Action", στο A. Long (ed.): *Problems in Stoic ism*, London, (1971), σσ. 173-199.

²³⁰ Margaret Osler & Letizia Panizza, (1991), σ. 3.

σύμπαν.²³¹ Γι' αυτούς η *άπάθεια* επιτυγχάνεται στην εναρμόνιση προς τη φυσική τάξη μέσω μιας ορθής χρήσης της λογικής.

Όσον αφορά το ζήτημα της ανθρώπινης γνώσης, οι επικούρειοι πραγματεύονται τη γνώση με όρους των αισθήσεων, οι αιτίες των οποίων εξηγούνται με την ατομική τους θεωρία, και στις συνέπειές τους περιλαμβάνονται η ευχαρίστηση και ο πόνος, θεμελιακά στοιχεία τα ηδονιστικής ηθικής τους. Για τους εμπειριστές αφετηριακά στωικούς η ορθή πειθαρχία στις επιταγές του Λόγου προστατεύει τον ανθρώπινο νου από το λάθος και στην κατανόηση του κόσμου και στην αναζήτηση της ορθής ηθικής συμπεριφοράς.²³²

Η ανακάλυψη των αρχαίων κειμένων της στωικής και της επικουρείας φιλοσοφίας στη διάρκεια της Αναγέννησης αποτέλεσε ένα πληρέστερο βήμα στην κατανόηση των δύο σχολών. Ένα ακόμη γεγονός που συντέλεσε στη σύγχρονη άποψη για τα κείμενα του στωικισμού και του επικουρισμού ήταν η μετάφραση των ελληνικών κειμένων στα λατινικά, που ξεκίνησε τον 15ο αιώνα.²³³ Με τα έργα ζωής δύο μεγάλων φιλοσόφων, του Justus Lipsius (1547-1606) και του Pierre Gassendi (1592-1655), η αναβίωση του αρχαίου στωικισμού και επικουρισμού οδηγήθηκε σε ένα ώριμο στάδιο. Ο Lipsius²³⁴ και ο Gassendi, απέβλεπαν στο να αποδείξουν ότι ο επικουρισμός και ο στωικισμός βρίσκονταν πιο κοντά στο χριστιανισμό από τον αριστοτελισμό.²³⁵ Αφού κατόρθωσαν να συμβιβάσουν τη λογική, τη φυσική και την ηθική φιλοσοφία των δύο αρχαίων σχολών με τη χριστιανική θεολογία, άσκησαν

²³¹ Πρβλ. A. Long, (1969).

²³² Margaret Osler & Letizia Panizza, (1991), σ. 3.

²³³ Η μετάφραση του έργου του Διογένη Λαέρτιου *Βίοι τῶν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων* στα Λατινικά έγινε μεταξύ του 1424 και 1433 από τον μοναχό Camaldolese Ambrogio Traversari, υπό τον τίτλο *Vitae et Sententiae eorum qui in philosophia probati fuerunt*, η οποία έδωσε την ευκαιρία μιας περισσότερο αξιόπιστης μελέτης των πηγών της επικουρείας και στωικής φιλοσοφίας, από εκείνη που έδιναν οι μέχρι τότε χριστιανικές εκδοχές, καθώς επίσης οδήγησε και σε μια νέα εκδοχή της επιστημονικής σκέψης, αυτή της ιστορίας της φιλοσοφίας. Η μετάφραση αυτή δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στη Ρώμη το 1472. Ακολούθησε πλήθος εκδόσεων της λατινικής μετάφρασης κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα. (Hugh Roberts, *Dogs' Tales Representations of Ancient Cynicism in French Renaissance Texts*, Faux Tetre, N.Y., 2006, σ. 34).

²³⁴ Μια γενιά πριν τον Gassendi, ο Justus Lipsius (1547-1606) επιχείρησε μια εκχριστιανισμένη εκδοχή του Στωικισμού για να δημιουργήσει τα θεμέλια της νέας επιστήμης. (Ο Justus Lipsius έκανε μια συστηματική παρουσίαση της Στωικής φυσικής φιλοσοφίας στο έργο του *Physiologiae Stoicorum Libri Tres*, Antwerp, 1604). Ο Gassendi κατείχε ένα αντίγραφο από το έργο του Lipsius, όπως και του Λουκρήτιου. (Gassendi to Pybrac, Απρίλιος 1621, στο Gassendi, *Opera Omnia*, VI: 1).

²³⁵ Βλ. Daniel Garber, Michael Ayers (eds.), *The Cambridge History of 17th Century Philosophy*, 2003, σ. 157.

μεγάλη επιρροή στις συζητήσεις επικούρειων και στωικών θεμάτων κατά το 17^ο αιώνα.²³⁶

Η επιρροή που άσκησαν αυτά τα δύο φιλοσοφικά ρεύματα εντοπίζεται σε διαφόρους τομείς, όπως λογοτεχνία, φιλοσοφία, πολιτική σκέψη και φυσική φιλοσοφία, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρατηρήθηκε στην ηθική και πολιτική φιλοσοφία. Οι στωικές αντιλήψεις για την Ειμαρμένη και την αναγκαιότητα ερμηνεύτηκαν είτε ως έκφραση της Θείας πρόνοιας, είτε ως παρακώληση της Θείας βούλησης, και επέφεραν μια ανανέωση στη θεώρηση της σχέσης μεταξύ φυσικής τάξης και χριστιανικής έννοιας της θεότητας. Η έμφαση των επικούρειων στην Τύχη, ως αιτιώδη παράγοντα στον φυσικό κόσμο και στον θεωρούμενο από τους αρχαίους ατομιστές, ατομισμό, προκάλεσε μεγάλο ενδιαφέρον στα θεολογικά ζητήματα, μέσα από τα οποία θεμελιώθηκε η σύγχρονη επιστήμη.²³⁷ Επιπλέον, ο βρετανικός εμπειρισμός είναι βαθιά επηρεασμένος από την γκασσαντιανή απόδοση της επικούρειας σκέψης.²³⁸ Θεωρίες της γνώσης, της αντίληψης και της ψυχής- κεντρικές φιλοσοφικές θέσεις στη βρετανική φιλοσοφία του ύστερου 17^{ου} αιώνα και του πρώιμου 18^{ου} - μπορούν να αποδοθούν και στις επικούρειες πηγές.²³⁹

Οι δυο προαναφερθείσες φιλοσοφίες έθεσαν τις παραμέτρους για τη συζήτηση περί ελευθερίας, ευδαιμονίας και αρετής, αλλά για έναν κόσμο, στον οποίο δεν υπάρχει χώρος για τον χριστιανικό θεϊκό Δημιουργισμό.²⁴⁰ Η χριστιανική παράδοση αντιμετώπιζε με φόβο τον επικουρισμό, ο οποίος αρνούνταν τη Θεία πρόνοια, την ανταμοιβή και την τιμωρία μετά το θάνατο, και την αθανασία της ψυχής. Η επικούρεια ηθική, της οποίας σκοπός ήταν η ευδαιμονία (*ηδονή*), πλαισιωμένη από τις παραπάνω βασικές αρχές της, αντιπροσώπευε λανθασμένα έναν άκρατο ηδονισμό στα μάτια των χριστιανών Πατέρων, γεγονός που τη χαρακτήριζε ως κάτι μεμπτό και επικίνδυνο για την πίστη. Αντίθετα, για τον στωικισμό, με την έμφαση που έδινε στην τάξη του κόσμου, η Θεία πρόνοια παρουσιάζεται να «εργάζεται» σκοπίμως στη φύση, και η εκπλήρωση του ηθικού καθήκοντος γίνεται σύμφωνα με τις επιταγές του Λόγου, απόψεις που τον κατέστησαν περισσότερο αποδεκτό από το χριστιανικό

²³⁶ Margaret Osler & Letizia Panizza, (1991), σ. 4.

²³⁷ Ο. π., σ. 9.

²³⁸ Πρβλ.: Thomas Lennon, «The Epicurean New Way of Ideas: Gassendi, Locke, and Berkeley», στο: *Atoms, Pneuma and Tranquillity: Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, (1991), σσ. 259-271, Bernard Rochot, *Les travaux de Gassendi sur Epicure et sur l' atomisme, 1619-1658*, Paris, J. Vrin, 1944, Catherine Wilson, (2008).

²³⁹ Margaret Osler & Letizia Panizza, (1991), σ. 9.

²⁴⁰ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 14.

δόγμα²⁴¹, αν και βέβαια υπήρχε έντονη αντίθεση για τον υλοζωϊκό πανθεισμό της στοάς.

Το ερώτημα που προκύπτει στο σημείο αυτό είναι γιατί ο Gassendi καίτοι χριστιανός, δεν επέλεξε να χρησιμοποιήσει τη στωική φυσική²⁴² και ηθική φιλοσοφία στο προσωπικό του φιλοσοφικό οικοδόμημα, η οποία μοιάζει να προσεγγίζει περισσότερο το χριστιανικό δόγμα, αλλά αντίθετα επέλεξε μια φιλοσοφία, όπως η επικούρεια, που κατηγορήθηκε και συκοφαντήθηκε όσο καμία άλλη. Ο Επίκουρος είχε από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή του Gassendi την κατηγορία του αθεϊστή. Το να αποκαλείται κανείς επικούρειος θεωρούνταν ως κάτι μεμπτό και αντίθετο προς τους κανόνες της εκκλησίας. Ο Επίκουρος, όχι μόνο θεωρούνταν άθεος φιλόσοφος, αλλά και υπερασπιστής ενός άκρατου ηδονισμού, με την έννοια της ακόλαστης αισθησιαρχίας. Η ηθική φιλοσοφία του Επίκουρου, την οποία ο Gassendi προσάρμοσε στη χριστιανική πίστη, είχε θεωρηθεί στενά ωφελμιστική, η δε βασική προϋπόθεση της επικούρειας ευδαιμονίας, η ηδονή, κατηγορήθηκε ως αποκλειστικά σαρκική. Οι λόγοι που ευθύνονται για την προσέλευση του Gassendi σε μια τέτοιου είδους φιλοσοφία είναι πολλοί- επιστημονικοί, ηθικοί και προσωπικοί.²⁴³

²⁴¹ Margaret Osler & Letizia Panizza, (1991), σσ. 3-4.

²⁴² Ο Gassendi δέχεται τη στωική άποψη σύνδεσης θεολογίας και φυσικής, με την προσθήκη ότι η Θεία φύση γνωρίζεται όχι λογικά/αποδεικτικά, αλλά εξ' αποκαλύψεως. Ωστόσο το στωικό επιχείρημα του τεχνίτη ως της κυριότερης λογικά αποδεκτής απόδειξης της ύπαρξης του Θεού διατηρήθηκε.(Lolordo, (2006), σ. 210. Για τα στωικά περί Θεού επιχειρήματα βλ. Μ. Δραγώνα-Μονάχου, *The Stoic Arguments for the Existence and the Providence of the Gods*, Athens, 1976.

²⁴³ Βλ. Barry Brundell, (1987), σ. 36-38.

3. Η επιλογή του Επικουρισμού

Ο Gassendi, ως Ουμανιστής, χρησιμοποίησε τον Επίκουρο ως το αρχαίο πρότυπο πάνω στο οποίο θεμελίωσε μια νέα φιλοσοφία της φύσης. Ο λόγος που διάλεξε τον Επίκουρο ήταν η διαπίστωση ότι η ατομική φυσική και η ηδονιστική ηθική του αρχαίου φιλοσόφου θα μπορούσαν να συμφιλιωθούν ευκολότερα προς την Ιερή Πίστη, από οποιαδήποτε άλλη φιλοσοφία των αρχαίων σχολών, οι οποίες περιείχαν ισχυρές μεταφυσικές ρίζες. Οι πρώτες ενδείξεις του ενδιαφέροντός του για την αναβίωση του Επικουρισμού εμφανίζονται στις αρχές της δεκαετίας του 1620. Σε μια πρώιμη επιστολή του²⁴⁴, αναφέρει ότι κατέχει ένα αντίγραφο του Λουκρήτιου²⁴⁵, παρόλο που δεν λέει εάν έχει διαβάσει το βιβλίο.

Ο Gassendi ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερος και για τον ατομισμό του Επίκουρου, ο οποίος αποτελεί την κοσμολογική βάση του επικούρειου συστήματος, πιθανόν εξαιτίας της ταύτισής του με το νέο επιστημονικό μοντέλο του σύμπαντος, που υποστήριξε ο ίδιος. Σύμφωνα με τον Bernard Rochot,²⁴⁶ το ενδιαφέρον του Gassendi για τον Επίκουρο οφείλεται στην επαφή του με τον Isaac Beeckman στην Ολλανδία το 1628. Ο Beeckman, ατομιστής φιλόσοφος, είχε δει τον επικουρισμό ως εναλλακτική λύση για την αντικατάσταση του αριστοτελισμού. Η άποψη του Rochot ενισχύθηκε από τον Barry Brundell²⁴⁷, ο οποίος υποστήριξε ρητά ότι ο Gassendi ανέπτυξε τον επικουρισμό προκειμένου να αντικαταστήσει τον αριστοτελισμό, ο οποίος την εποχή εκείνη κυριαρχούσε στο χώρο της γνώσης. Μια άλλη πιθανή εξήγηση για την επικούρεια επιλογή του Gassendi είναι το γεγονός ότι εκείνη για τον Gassendi αποτελούσε έναν περισσότερο εύκολο τρόπο για να συμβιβάσει την επικούρεια φιλοσοφία με τη θεολογία και την ηθική του, απ' ό,τι με οποιαδήποτε άλλη αρχαία φιλοσοφία. Όπως αναφέρει και ο ίδιος²⁴⁸, από τη επικούρεια φυσική

²⁴⁴ Gassendi to Rybrac, Απρίλιος 1621, στο Gassendi, *Opera Omnia*, VI: 1.

²⁴⁵ Ο Τίτος Λουκρήτιος Κάρος (97-55 π.Χ) διατύπωσε τα διδάγματα της Επικούρειας φιλοσοφίας σε ένα μνημειώδες ποίημα 7.415 στίχων στην λατινική γλώσσα, το *De rerum natura*, όπως το ονόμασε, δηλαδή το *Περί Φύσεως*. Το ποίημα αναπτύσσεται σε 6 βιβλία και πραγματεύεται την αρχή των όντων της ύλης, του χώρου και της ενότητας των ορατών σωμάτων, περί των ανθρώπων και περί του κόσμου και των φυσικών φαινομένων, σύμφωνα με την επικούρεια φιλοσοφία. Σε διάφορα σημεία του ποιήματος, ο Λουκρήτιος υμνεί τον ίδιο τον Επίκουρο για την προσφορά του στον άνθρωπο. Βλ. Philip de May, *Lucretius: Poet and Epicurean*, Greece and Rome: Texts and Contexts, Cambridge University Press, 2009.

²⁴⁶ Rochot Bernard, (1944), σσ. 34, 58.

²⁴⁷ Brundell Barry, (1987), σ. 48.

²⁴⁸ Gassendi Pierre, *Syntagma Philosophicum*, *Opera Omnia*, I: 30.

κρατά τα άτομα και το κενό και όσον αφορά την ευδαιμονιστική ηθική του Επίκουρου έχει την αντίληψη ότι πολλές επικούρειες απόψεις, αν μετασχηματιστούν, συνάδουν περισσότερο με το χριστιανικό πνεύμα, από ότι οι θέσεις άλλων φιλοσόφων. Ο Gassendi δεν θεωρεί όλες τις επικούρειες θέσεις σύμφωνες με τη θρησκεία²⁴⁹, αλλά πιστεύει ότι μπορούν να τροποποιηθούν και να συμμορφωθούν μαζί της.

Ωστόσο, ο ουσιαστικότερος λόγος που ένας Χριστιανός φιλόσοφος και κληρικός, όπως ο Gassendi, επέλεξε να στηριχθεί στις ηθικές και φυσικές αρχές μιας τέτοιου είδους φιλοσοφίας, φαίνεται να είναι το γεγονός ότι σε αυτή βρήκε μεταφυσικό κενό για να εισάγει το Δημιουργό Θεό της χριστιανικής πίστης, ως πρωτεύουσα αρχή του Σύμπαντος. Σε μια «αθεϊστική», κατά πολλούς φιλοσοφία, είναι δυνατόν με τις κατάλληλες τροποποιήσεις να εισαχθεί η έννοια ενός Θεού που προνοεί για την ανθρωπότητα και καθορίζει τη λειτουργία του Σύμπαντος μέσω των νόμων που έχει θεσπίσει στην αρχή της Δημιουργίας, από ότι σε μια φιλοσοφία, όπως η Στωική, στην οποία τη Θεία πρόνοια αποτελεί ο «*Λόγος του Σύμπαντος*», δηλαδή η ίδια η Φύση.

²⁴⁹ Gassendi Pierre, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 30.

3.1 Η αναμόρφωση της Επικούρειας Φυσικής και Θεολογίας

Ο Gassendi, πριν ξεκινήσει, στα πλαίσια του προσωπικού του φιλοσοφικού οικοδομήματος, το μετασχηματισμό της επικούρειας φιλοσοφίας σε μια αποδεκτή εκδοχή από το χριστιανικό δόγμα, έπρεπε να την απαλλάξει πρωτίστως από τις αρνητικές σημασιοδοτήσεις. Η επικούρεια φιλοσοφία αντιμετωπίστηκε, και γι' αυτό το λόγο κατηγορήθηκε, ως άκρως ηδονιστική, με την έννοια της ακολασίας, και ο ίδιος ο Επίκουρος χαρακτηρίστηκε ως άθεος, επειδή αρνήθηκε την ύπαρξη της θειας πρόνοιας και της αθανασίας της ψυχής.²⁵⁰ Στην προσπάθειά του να υπερασπιστεί και να αποκαταστήσει²⁵¹ τη φήμη που συνόδευε τον επικουρισμό από την αρχαιότητα ακόμη περί ακολασίας και αθεισμού, κατέληξε τελικά στο να δημιουργήσει μια δική του προσωπική φιλοσοφία, χωρίς βέβαια ν' αποφύγει ιδεολογικές αιτιάσεις γι' αυτό.

Ο φιλόσοφος Tomasso Campanella σε γράμμα του προς τον Gassendi²⁵², του εκφράζει τη δυσανασχέτησή του για το ενδιαφέρον που ο δεύτερος επέδειξε προς την επικούρεια φιλοσοφία, επειδή εκείνη αρνείται ολοφάνερα τη Θεία πρόνοια. Η απάντηση του Gassendi²⁵³ έρχεται να ξεκαθαρίσει πως το ίδιο θέμα προβλημάτιζε και τον ίδιο στην ενασχόλησή του με την επικούρεια φιλοσοφία, και τον διαβεβαιώνει πως «*εάν ο Επίκουρος σφάλλει σε κάποιο ζήτημα, δεν θέλω να τον υπερασπιστώ... θυμάμαι τί αρμόζει σε έναν Χριστιανό και σ' έναν κληρικό*».²⁵⁴

Ο Gassendi υιοθέτησε και προσάρμοσε τον επικούρειο ατομισμό σύμφωνα με το χριστιανικό δόγμα. Επίσης, τον χρησιμοποίησε για να δημιουργήσει μια φυσική φιλοσοφία, η οποία θα υποστήριζε τη νέα μηχανιστική κοσμοαντίληψη. Ο Επίκουρος άρθρωσε ένα φυσικό σύστημα στο οποίο, προκειμένου να κλονίσει την τρομακτική άποψη για το θάνατο- κυρίως της φόβο της μεταθανάτιας τιμωρίας- και το φόβο των Θεών, στη δραστηριότητα των αιώνιων και συμπαγών ατόμων που κινούνται σε κενό διάστημα, χωρίς να έχουν προενεργήσει σε αυτό Θεία όντα. Σύμφωνα με τον

²⁵⁰ Lisa Sarasohn, (1996), υποσημείωση 36, σ. 58: Ο Επικουρισμός κατά τη διάρκεια του μεσαίωνα αποτελούσε απλώς ένα συνώνυμο της "ακολασίας", μέχρι τη στιγμή που ο Ουμανιστής Roggio ανακάλυψε το ποίημα του Λουκρήτιου *De rerum natura* το 1417. Για τον επικουρισμό κατά τη διάρκεια του μεσαίωνα και της Αναγέννησης βλ. Jones Howard, *The Epicurean Tradition*, London, Routledge, 1989, σσ. 117-165.

²⁵¹ Η αποκατάσταση του Επικουρισμού από τον Pierre Gassendi επιχειρείται στο κεφάλαιο με τίτλο "Physica", στο έργο του *Syntagma Philosophicum*.

²⁵² Campanella to Gassendi, July 4, 1632, "Letters", *Opera Omnia*, VI: 408.

²⁵³ Gassendi to Campanella, November 2, 1642, "Letters", *Opera Omnia*, VI: 54.

²⁵⁴ Gassendi to Campanella, November 2, 1642, "Letters", *Opera Omnia*, VI: 54. Πρβλ.: Lisa Sarasohn, (1996), σ. 59.

Επίκουρο τα άτομα συνθέτουν το υλικό υπόστρωμα όλων των υλικών ουσιών, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων όντων, των οποίων η ατομική δομή απλώς αποσυντίθεται μετά το θάνατο, με επιστροφή των ατόμων στην αιώνια διαδικασία σχηματισμού και αποσύνθεσης υλικών όντων.

Ο λόγος που ο Επίκουρος αρνήθηκε το ρόλο της Θείας πρόνοιας πάνω στα ανθρώπινα ζητήματα, ήταν γιατί προέβλεψε ότι μια τέτοια αντίληψη συνεπάγεται τη θεϊκή παρέμβαση και στη φύση, κάτι το οποίο θεωρείται από τον Επίκουρο πηγή μεγάλης ανησυχίας για τους ανθρώπους. Τα ουράνια φαινόμενα προκαλούν τρόμο στους ανθρώπους, για το λόγο αυτό ο Επίκουρος επιβεβαιώνει την ύπαρξη των ατόμων για να διασφαλίσει φυσικές εξηγήσεις, προλαμβάνοντας με αυτόν τον τρόπο τη δεισιδαιμονία που συνεπάγεται η άγνοια για τέτοιου είδους υποθέσεις. Το επιχείρημα του Gassendi στον παραπάνω ισχυρισμό του Επίκουρου είναι ανθρωποκεντρικό, δηλαδή οτιδήποτε κάνει ο Θεός έχει απώτερο σκοπό την ευτυχία του ανθρωπίνου είδους. Επιπλέον, υποστηρίζει πως δεν πρέπει κανείς να φοβάται την τιμωρία μετά το θάνατο- παρόλο που αυτή υπάρχει όντως- διότι η τιμωρία επιφυλάσσεται μόνο για το κακό.²⁵⁵ Στο σημείο αυτό γίνεται φανερό πως ο Gassendi επιχειρηματολογεί ως χριστιανός και όχι ως φιλόσοφος.

Δηλαδή ο Gassendi δομεί το σύστημά του αρνούμενος τις πρωταρχικές αρχές της επικούρειας κοσμολογίας²⁵⁶, ότι τίποτα δεν δημιουργείται από το τίποτα²⁵⁷ και

²⁵⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, VI: 155.

²⁵⁶ Επίκουρος, Πρὸς Ἡρόδοτον, 38-40 (Epicurus, *The Extant Remains*, κριτικό υπόμνημα, μετάφραση και σημειώσεις του Cyril Bailey, σσ. 20-21): «*Ταῦτα δὲ διαλαβόντας <δεῖ> συνορᾶν ἤδη περὶ τῶν ἀδῆλων· πρῶτον μὲν ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. πᾶν γὰρ ἐκ παντός ἐγίγνετ' ἂν σπερμάτων γ' οὐθὲν προσδεόμενον. Καὶ εἰ ἐφθείρετο δὲ τὸ ἀφανιζόμενον εἰς τὸ μὴ ὄν, πάντα ἂν ἀπώλλαι τὰ πράγματα, οὐκ ὄντων τῶν εἰς ἃ διέλετο. Καὶ μὴν καὶ τὸ πᾶν ἀεὶ τοιοῦτον ἦν οἷον νῦν ἐστὶ, καὶ ἀεὶ τοιοῦτον ἔσται. Οὐθὲν γὰρ ἐστὶν εἰς ὃ μεταβαλεῖ. Παρὰ γὰρ τὸ πᾶν οὐθὲν ἐστὶν. Ὁ ἂν εἰσελθὼν εἰς αὐτὸ τὴν μεταβολὴν ποιήσαιοτο. Ἀλλὰ μὴν καὶ [τοῦτο καὶ ἐν Μεγάλῃ ἐπιτομῇ φησὶ κατ' ἀρχὴν καὶ ἐν τῇ Περὶ φύσεως] τὸ πᾶν ἐστὶ <σώματα καὶ κενόν>· σώματα μὲν γὰρ ὡς ἐστὶν, αὐτὴ ἢ αἴσθησις ἐπὶ πάντων μαρτυρεῖ, καθ' ἣν ἀναγκαῖον τὸ ἄδηλον τῷ λογισμῷ τεκμαιρεσθαι, ὡς περὶ προεῖπον τὸ πρόσθεν· εἰ <δέ> μὴ ἦν ὁ κενὸν καὶ χῶραν καὶ ἀναφῆ φύσιν ὀνομάζομεν, οὐκ ἂν εἶχε τὰ σώματα ὅπου ἦν οὐδὲ δι' οὐ ἐκινεῖτο, καθάπερ φαίνεται κινούμενα, παρὰ δὲ ταῦτα οὐθὲν οὐδ' ἐπινοηθῆναι δύναται οὔτε περιληπτῶς οὔτε ἀναλόγως τοῖς περιληπτοῖς ὡς καθ' ὅλας φύσεις λαμβανόμενα καὶ μὴ ὡς τὰ τούτων συμπτώματα ἢ συμβεβηκότα λεγόμενα», («*Αφού τα συμπεριλάβουμε αυτά, πρέπει ἤδη να μελετήσουμε και τα ἀδῆλα· πρώτα πρώτα (πρέπει να πούμε) ότι τίποτα δεν γίνεται από το μὴ ὄν· γιατί τότε όλα τα πράγματα θα γίνονταν από όλα και τίποτα δεν θα είχε ἀνάγκη από κάποιο σπόρο. Και αν διαλυόταν αυτό που χάνεται σ' αυτό που δεν υπάρχει, θα είχαν χαθεί όλα τα πράγματα, επειδή σ' αυτό στο οποίο θα διαλύονταν, θα ήταν το μὴ ὄν. και όμως και το σύμπαν πάντοτε τέτοιο ήταν, ὅποιο είναι και τώρα, και αιωνίως τέτοιο θα είναι· γιατί δεν υπάρχει τίποτε ἄλλο, στο οποίο να μεταβληθεῖ· διότι κοντά στο σύμπαν δεν υπάρχει τίποτα, το οποίο αφού ἐμπαινε μέσα σ' αυτό, θα μπορούσε να κάνει τη**

ότι ο Θεός δεν είναι ο Δημιουργός του κόσμου²⁵⁸, επειδή στη θεολογική του θεώρηση για τον κόσμο, τα πάντα ξεκινούν από το Θεό. Ο Θεός είναι εκείνος που δημιούργησε το σύμπαν και τα άτομα από το μηδέν.²⁵⁹ Αρνείται επίσης ότι το σύμπαν είναι άπειρο, ακίνητο και αμετάβλητο²⁶⁰, ότι υπάρχει ένας άπειρος αριθμός κόσμων²⁶¹, ότι ο αριθμός και οι μορφές των ατόμων είναι άπειρες²⁶², ότι τα άτομα και το κενό είναι αιώνια, ότι η αιτία της τάξης του κόσμου είναι εξολοκλήρου φυσική²⁶³, ότι ο κόσμος κυβερνάται από τη Θεία αναγκαιότητα²⁶⁴ και θα τελειώσει κάποτε, όπως όλα τα

μεταβολή. Αλλά και το σύμπαν αποτελείται από σώματα και κενό. Οτι υπάρχουν τα σώματα, το επιβεβαιώνει κυρίως η ίδια η αίσθηση, σύμφωνα με την οποία είναι αναγκαίο να συμπεραίνεται το άδηλο με τον λογισμό, όπως προηγούμενα ανέφερα: εάν δεν υπήρχε αυτό που το ονομάζουμε κενό και χώρο και ανέγγιχτη φύση, δεν θα είχαν τα σώματα πού να σταθούν ή πού να κινηθούν, ενώ ακριβώς όπως φαίνεται κινούνται. Εκτός από αυτά (τα σώματα και το κενό) τίποτα δεν είναι δυνατόν να συλληθφεί από τον νου ότι υπάρχει, ούτε με άμεση αντίληψη ούτε κατ' αναλογία με αυτή, γιατί όλα θεωρούνται ως φυσικά σύνολα και όχι ως αυτά που λέγονται ιδιότητες ή συμβεβηκότα». Στο σημείο αυτό Ο Επίκουρος αναφέρεται στα συστατικά του σύμπαντος. Πρόκειται για τις επικούρειες αρχές ότι τίποτα δεν δημιουργείται από το τίποτα και τίποτα δεν καταλήγει στο τίποτα, αλλά το σύμπαν θα εξακολουθεί να υπάρχει πάντοτε με τη μορφή που έχει τώρα «...ἀεί τοιοῦτον ἦν οἶον νῦν ἔστι...». Κανένας Θεός, σύμφωνα με τους Επικουρείους δεν έχει ανάμειξη με τη δημιουργία του κόσμου (ή του σύμπαντος), αλλά αυτός δημιουργείται από τα άπειρα άτομα και το κενό. Βλ επίσης, Επίκουρος, *Πρὸς Πυθοκλέα*, 88: «Κόσμος ἐστὶ περιοχὴ τῆς οὐρανοῦ, ἄστρα τε καὶ γῆν καὶ πάντα τὰ φαινόμενα περιέχουσα, ἀποτομὴν ἔχουσα ἀπὸ τοῦ ἄπειρου καὶ [κατὰ]λήγουσα ἐν πέρατι ἢ ἀραιῶ ἢ πυκνῶ καὶ οὐ λυόμενου πάντα τὰ ἐν αὐτῷ σύγχυσιν λήψεται-, [καὶ λήγουσαν] ἢ ἐν περιαιγομένῳ ἢ ἐν στάσιν ἔχοντι καὶ στρογγύλην ἢ τρίγωνον ἢ οἴανδηποτε περιγραφὴν [...]», («Κόσμος είναι μια περιοχή του ουρανού που περιέχει τα άστρα και τη γη και όλα τα φαινόμενα, με τη διάλυση του οποίου όλα όσα περιέχονται σ' αυτόν θα περιπέσουν σε σύγχυση. Αυτή η περιοχή αποτελεί τμήμα του απείρου και καταλήγει σε σύνορο, το οποίο είναι είτε αραιό είτε πυκνό, που είτε περιστρέφεται είτε μένει ακίνητο και η περιφέρειά του έχει σχήμα στρογγυλό ή τρίγωνο ή οποιοσδήποτε άλλες μορφές»), και Επίκουρος, *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 45: «Ἄλλὰ μὴν καὶ κόσμοι ἄπειροι εἴσιν, οἱ θ' ὅμοιοι τούτῳ καὶ ἀνόμοιοι. Αἶ τε γὰρ ἄτομοι ἄπειροι οὔσαι, ὡς ἄρτι ἀπεδείχθη, φέρονται καὶ πορρωτάτω. Οὐ γὰρ κατανήλωνται αἰ τοιαῦται ἄτομοι, ἐξ' ὧν ἂν γένοιτο κόσμος ἢ ὑφ' ὧν ἂν ποιηθεῖ, οὐτ' εἰς ἓνα ὄτ' εἰς πεπερασμένους, οὐθ' ὅσοι τοιοῦτοι οὐθ' ὅσοι διάφοροι τούτοις. Ἰσπερ οὐδὲν τὸ ἐμποδοστατήσον ἐστὶ πρὸς τὴν ἀπειρίαν τῶν κόσμων», («Ἄλλ' ὅμως και οι κόσμοι είναι άπειροι, τόσο οι ὅμοιοι με τον δικό μας, όσο και οι ἀνόμοιοι. Επειδή τα άτομα είναι άπειρα, όπως προ ολίγου αποδείχθηκε, μπορούν να πηγαίνουν ως τις πιο μακρινές αποστάσεις· γιατί αυτού του είδους τα άτομα από τα οποία θα ήταν δυνατόν να γεννηθεῖ ο κόσμος ή από τα οποία θα μπορούσε να δημιουργηθεῖ, δεν εξατνιούνται ούτε με έναν κόσμο ούτε με πεπερασμένον αριθμό ούτε με ὅσους είναι τέτοιοι ούτε με ὅσους είναι διαφορετικοί από τον δικό μας. Επομένως τίποτε δεν υπάρχει το οποίο θα σταθεῖ ἐμπόδιο στην απειρία των κόσμων»).

²⁵⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 16.

²⁵⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 19, και III: 28.

²⁵⁹ Monte Ransome Johnson, "Was Gassendi an Epicurean?", *History of Philosophy Quarterly*, v. 20 (2003), σ. 340.

²⁶⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 13.

²⁶¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 33.

²⁶² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 18.

²⁶³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 29.

²⁶⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 30.

φυσικά πράγματα.²⁶⁵ Οι παραπάνω αρχές του επικουρισμού απορρίπτονται από τον Gassendi, επειδή περιορίζουν τη δύναμη του Θεού. Εάν, για παράδειγμα, το σύμπαν και τα άτομα ήταν άπειρα, όπως ισχυριζόταν ο Επίκουρος, αυτομάτως θα περιορίζονταν η δύναμη του Θεού.²⁶⁶ Η αιωνιότητα και η αφθαρσία των ατόμων, καθώς επίσης και το αναπόφευκτο της καταστροφής του κόσμου, όπως και οποιουδήποτε άλλου φυσικού πράγματος, απορρίπτονται επίσης από τον Gassendi, τη στιγμή που ο Θεός θα πρέπει να έχει τη δύναμη να δημιουργεί ή να καταστρέφει άτομα. Η διαφορά των απόψεων του Gassendi και του Επικούρου σε ό, τι αφορά τη Θεία πρόνοια έγκειται στο εξής: ο Gassendi ασπάζεται την ανθρωποκεντρική άποψη ότι ο κόσμος δημιουργήθηκε προς όφελος των έμβιων όντων και ειδικά των ανθρώπων. Με το παραπάνω επιχείρημα αντιτίθεται στην άποψη του Επικούρου ότι οι Θεοί δεν έχουν καμιά απολύτως ανησυχία και ευθύνη για το ανθρώπινο είδος²⁶⁷, ότι δεν επηρεάζουν τα μετεωρολογικά φαινόμενα²⁶⁸, ότι οι ουράνιες κανονικότητες δεν κατευθύνονται από το Θεό²⁶⁹, και ότι τα αντικείμενα δεν έχουν εγγενείς λειτουργίες.²⁷⁰ Ο Επίκουρος ήταν πιο συνεπής λογικά από τον Gassendi στο σημείο αυτό.

Εκτός από την αντίθεσή του προς την επικούρεια κοσμολογία, ο Gassendi αντιτίθεται και προς την επικούρεια θεολογία. Ο Επίκουρος ελαφρώς διαφέρει από τους άθεους, καθώς ο περιορισμός που αποδίδει στη θεϊκή δύναμη πάνω στη φύση, δεν αντανακλά την έννοια του Θεού σύμφωνα με τη χριστιανική πίστη, την οποία υπερασπίζεται ο Gassendi.²⁷¹ Ωστόσο, η σύλληψη της έννοιας της Θεότητας από τον Επίκουρο, κατά τον Gassendi δεν είναι κακόβουλη, αλλά ένα σφάλμα που οφείλεται στην θεολογικά και μεταφυσικά καθαρμένη άγνοια του αρχαίου φιλοσόφου.²⁷² Ο Gassendi σημειώνει ότι, σύμφωνα με τον Επίκουρο, ο Θεός δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι υπεύθυνος για τα ουράνια φαινόμενα.²⁷³ Αυτή τη μη αποδοχή από τον Επίκουρο μιας Δημιουργικής και βουλησιαρχικής θεολογίας, αποκαλεί ο Gassendi

²⁶⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 32.

²⁶⁶ Επίκουρος, *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 41-42.

²⁶⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 83.

²⁶⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 3.

²⁶⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 57.

²⁷⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 39.

²⁷¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 287.

²⁷² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 290.

²⁷³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 311. βλ. Επίσης Επικούρου, *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 76.

«Σφάλμα του Επίκουρου»²⁷⁴ και παράλληλα διασκευάζει επιχειρήματα προερχόμενα από τον Κικέρωνα (*De Natura Deorum*), ώστε να αποδείξει ότι ένα ανώτερο ον θα πρέπει να έχει δημιουργήσει τον κόσμο.²⁷⁵ Ο Gassendi αναφέρεται στις επιστολές του Επίκουρου, στις οποίες παρουσιάζει τους Θεούς ως αθάνατα και μακάρια όντα, που απολαμβάνουν την υπέρτατη ευτυχία χωρίς να ανησυχούν για το φυσικό κόσμο ή τους κατοίκους του.²⁷⁶ Για τον Gassendi, ο Θεός είναι η αιτία που φροντίζει τον κόσμο και τον καθοδηγεί με την πρόνοιά Του, και τον κόσμο γενικά αλλά και ειδικά το ανθρώπινο είδος.²⁷⁷

Ο Gassendi θεώρησε ότι η επικούρεια φυσική ήταν ευκολότερο να προσαρμοστεί με το χριστιανικό δόγμα, από ότι η επικούρεια ηθική. Στο επικούρειο σύμπαν των αδιαίρετων ατόμων, ο Gassendi απλώς εισήγαγε το Θεό ως δημιουργό και συντηρητή τους, ο οποίος όρισε τη διάταξη των ατόμων προνοιακά, ώστε αυτή να εξυπηρετεί το θείο σχέδιο του.²⁷⁸ Ενώ ο Επίκουρος θεώρησε την κίνηση εγγενή στην ύλη, ο Gassendi πρότεινε ότι η κίνηση ενσταλάχθηκε στα άτομα κατά τη στιγμή της δημιουργίας τους από το Θεό: «Πρέπει να υποτεθεί ότι τα μεμονωμένα άτομα προήλθαν από το Θεό... η δύναμη είναι απαραίτητη προϋπόθεση της κίνησης και της μετάδοσης της κίνησης και σε άλλα (σώματα)... όλα αυτά γίνονται στο βαθμό που (ο Θεός) προβλέπει οτιδήποτε μπορεί να αποβεί αναγκαίο για κάθε σκοπό, για τον οποίο τα δημιούργησε».²⁷⁹

Η ενσταλαγμένη από το Θεό κίνηση των ατόμων, την οποία πρότεινε ο Gassendi, άλλαξε τη φιλοσοφία του ατομισμού, αφού αποφεύγει την επικούρεια ανάγκη για παρέκκλιση των ατόμων εξαιτίας του βάρους τους (αλλαγή της τροχιάς τους), από τη στιγμή που το κοσμικό οικοδόμημα είναι τμήμα του θεϊκού σχεδίου πρόνοιας και λειτουργεί σύμφωνα με τις δευτερεύουσες αιτίες που ο Θεός θέσπισε.²⁸⁰ Από τη στιγμή λοιπόν που ο Θεός είναι δημιουργός της κίνησης, ο Gassendi απέφυγε

²⁷⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 319.

²⁷⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 324-326. Πρβλ. Monte Ransome Johnson, (2003), σ. 342.

²⁷⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 289. Βλ. επίσης Επίκουρου, *Προς Μενοικέα*, 123-124.

²⁷⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I.311a.

²⁷⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum., Opera Omnia*, I: 283-287.

²⁷⁹ Pierre, Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 280. Πρβλ. Brush, Craig B., *The Selected Works of Pierre Gassendi*, New York, 1972, σσ. 400-401.

²⁸⁰ Pierre Gassendi, "Physics", *Syntagma Philosophicum., Opera Omnia*, I: 283-371.

τις αθεϊστικές επιπτώσεις του επικούρειου ατομισμού, όπου η διαρκής και αιώνια κίνηση των ατόμων είναι αυτή που καθορίζει τα φυσικά γεγονότα.

Η λειτουργία των ατόμων δεν περιορίζει σε καμιά περίπτωση το ρόλο του Θεού ως πρωταρχικής αιτίας, σύμφωνα με τον Gassendi, επειδή ως μια απολύτως δυνατή Θεότητα, μπορεί πάντα να αλλάζει την κίνηση της φύσης, εάν το θελήσει. Ωστόσο ο Θεός μπορεί να μην παρεμβαίνει άμεσα στο σύμπαν, αφού η κανονικότητα της πορείας της φύσης αποδεικνύει την ύπαρξη, την παντοδυναμία και την πρόνοιά του καλύτερα από οποιοδήποτε θαύμα.²⁸¹ Η θέση του Gassendi σχετικά με τον ατομισμό που περιγράφει ο Επίκουρος, ότι τα άτομα δηλαδή είναι το πρωταρχικό και καθολικό υλικό όλων των πραγμάτων, συνοψίζεται από την παρακάτω άποψη, που είναι του Aneponymus : «Δεν υπάρχει πιο λανθασμένη άποψη, η οποία δεν έχει ίχνος αλήθειας μέσα της, από εκείνη που περιέχει μια αλήθεια ασαφή, όντας μπερδεμένη με το ψέμα. Για τον ισχυρισμό ότι ο κόσμος φτιάχτηκε από άτομα, οι επικούρειοι είπαν την αλήθεια, αλλά για τον ισχυρισμό τους ότι αυτά τα άτομα δεν έχουν αρχή και κινούνται χωριστά μέσα σε κενό, και ότι συγχωνεύονται σε τέσσερα μεγάλα σώματα, οι επικούρειοι λένε παραμύθια. Γιατί τίποτα δεν μπορεί να είναι χωρίς αρχή [...] εκτός από το Θεό. Γι' αυτό και λέμε πως ο Θεός δημιούργησε αυτά τα μέρη ταυτόχρονα και όχι χωριστά, αλλά με τη δομή ενός ενιαίου συνόλου. Γι' αυτό, Εκείνος ήταν σε θέση να δημιουργήσει τα μέρη και το σύνολο ταυτόχρονα».²⁸² Ακολουθώντας το συλλογισμό του Aneponymus, ο Gassendi καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τίποτα δεν μπορεί να μας αποτρέψει από την υπεράσπιση της άποψης, που υποστηρίζει ότι ο κόσμος και όλα τα πράγματα μέσα σε αυτόν έχουν δημιουργηθεί από άτομα, έχοντας προηγουμένως αρνηθεί οτιδήποτε ψευδές περιλαμβάνει η άποψη αυτή.

Ο Gassendi δέχεται την ύπαρξη ατόμων, αλλά την αξιολογεί με έναν διαφορετικό τρόπο, για να δώσει το προβάδισμα της δημιουργίας του κόσμου στη Θεία βούληση και όχι στην τυχαία παρέκκλιση των ατόμων. Τα άτομα είναι απλώς

²⁸¹ Pierre Gassendi, "Physica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 315, 318.

²⁸² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia* I: 294. (Brush, *The Selected Works of Pierre Gassendi*, σ. 398. Πρβλ. Monte Ransome Johnson, (2003), σσ. 349-350: Ο Aneponymus, στου οποίου το συλλογισμό αναφέρεται ο Gassendi, είναι ο William of Conches, ο φιλόσοφος του 12^{ου} αιώνα, που δίδαξε μια εκδοχή του ατομισμού σε συνδυασμό με τη χριστιανική θεολογία εμποτισμένη με έναν βουλησιαρχικό χαρακτήρα. Ο William of Conches φαίνεται να κατανοεί τον κόσμο από την άποψη ότι τα φυσικά στοιχεία δεν αποκλείουν τη χριστιανική πίστη σε έναν δημιουργό Θεό. Ο William στην πραγματικότητα προεικονίζει τη σχέση του Gassendi με τον Επικουρισμό, όπως ο ίδιος ο Gassendi προτείνει. Για τον William of Conches, βλ.: M. Curr, *William of Conches: A dialogue on Natural Philosophy (Dragmaticon Philosophiae)*, Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1997.

και μόνο ένα εργαλείο στα χέρια του Θεού για τη δημιουργία του κόσμου. Αίρεται με αυτόν τον τρόπο κάθε άποψη που θέλει τα άτομα άναρχα, δεδομένου ότι αρχή των πάντων είναι η θεϊκή βούληση για τον Gassendi. Ο συλλογισμός του Apononymus, τον βοηθά να θεμελιώσει τον συλλογισμό του μετασχηματίζοντας την άποψη των επικούρειων σχετικά με την ατομική θεωρία.

Ενώ ο Θεός θα μπορούσε, έχοντας δημιουργήσει τα άτομα, να παρεμβαίνει στη φυσική διαδικασία οποιαδήποτε στιγμή θέλει, χρησιμοποιεί τα κινούμενα άτομα ως εργαλείο του θείου σχεδιασμού του. Ο Θεός κυβερνά τον κόσμο μέσω της γενικής πρόνοιάς του, που συχνά καλείται κατά τη στωική αντίληψη *Ειμαρμένη (fortuna)*: «*Η Ειμαρμένη δεν είναι τίποτε παραπάνω από τις φυσικές αιτίες, στο βαθμό που αυτές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και σε συμφωνία με τη δύναμη που εμφυσείται από το Θεό*». ²⁸³

Το στοιχείο που διακρίνει τη φυσική από την πρόνοια του Θεού προς τον άνθρωπο είναι η ελευθερία, την οποία τα ανθρώπινα όντα κατέχουν και οι άψυχες φυσικές οντότητες στερούνται. Γι' αυτό η ανθρώπινη ελευθερία πρέπει να κατανοηθεί με όρους συναφείς προς τον τρόπο με τον οποίο το σύμπαν κυβερνάται από το Θεό, ο οποίος αποδίδει ένα είδος φυσικής αναγκαιότητας στη δημιουργία του, αφήνοντας πάντοτε όμως τα ανθρώπινα όντα έξω από αυτή. ²⁸⁴

Ο Gassendi πίστευε ότι τα άτομα και το κενό- δηλαδή η ύλη και η κίνηση- μπορούσαν να συμπεριληφθούν σε ένα θεϊκά κατασκευασμένο μηχανιστικό σύμπαν. Το *Syntagma Philosophicum* αποτελεί εξήγηση μιας ατομικής φυσικής φιλοσοφίας που συνδέεται με το προνοιακό έργο μιας βουλευσιαρχικής Θεότητας, όπως θα δειχθεί και στη συνέχεια της ανάλυσής μας. Ακόμη και αυτά τα φυσικά ζητήματα αποτελούν για τον Gassendi τμήματα ενός συστήματος ηθικής. Ο ίδιος επέμεινε στο ότι ο κόσμος είναι τμήμα της Θεϊκής βούλησης, η οποία είναι απολύτως ελεύθερη. Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο, σύμφωνα με τον Gassendi, επειδή τον ευχαρίστησε το να κάνει κάτι τέτοιο. Ο Θεός του Gassendi είναι τόσο ελεύθερος, ώστε καμία αναγκαιότητα να μην τον περιορίζει, τόσο σοφός και τόσο καλός ώστε να μην υπόκειται σε αισθήματα ζήλιας. ²⁸⁵ Αυτός ο παντοδύναμος βουλευσιαρχικός Θεός δημιούργησε τον κόσμο προς ευχαρίστηση των ανθρώπινων όντων, επειδή ήθελε να

²⁸³ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 282, 315-321, 337. Είναι προφανές ότι στο σημείο αυτό δέχεται και τροποποιεί την στωική περί ειμαρμένης θέση.

²⁸⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 310.

²⁸⁵ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 15.

κάνει κάτι τέτοιο κι όχι επειδή έπρεπε. Επιπλέον, προίκισε τα ανθρώπινα όντα με αυτογνωσία, ορθολογικότητα και ελευθερία, έτσι ώστε να μπορούν να εκτιμούν και να χρησιμοποιούν όλα τα πράγματα του φυσικού κόσμου προς όφελός τους.²⁸⁶ Με άλλα λόγια, ο Θεός δημιούργησε με τη μοναδική του Θεία πρόνοια, τα ανθρώπινα όντα κατ' εικόνα του, τα οποία και γι' αυτό το λόγο είναι ελεύθερα να επιδιώξουν την προσωπική τους ευδαιμονία και ωφέλεια. Η ανθρώπινη ελευθερία αντί να περιορίζεται από τη Θεία πρόνοια, εμπλουτίζεται από αυτή. Η φυσική αναγκαιότητα του γκασσεντιανού σύμπαντος περιορίζεται από την ελευθερία του Θεού, από τη μια μεριά και από την ανθρώπινη ελευθερία, από την άλλη. Γι' αυτό το λόγο, η φυσική του αποτελεί τμήμα της ηθικής και της θεολογίας, και μπορεί να κατανοηθεί μόνο στα πλαίσια των παραπάνω όρων.²⁸⁷ Στο χριστιανικό σύμπαν, η πρόνοια ιδιοποιείται το ρόλο της Μοίρας και της Τύχης, και η ανθρώπινη ελευθερία προϋποτίθεται από τη Θεία πρόγνωση και παντοδυναμία. Η ηθική έτσι, γίνεται παρεπόμενο της θεολογίας. Στο σημείο αυτό υπάρχει μια αναλογία προς τη στωική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη λογικότητα είναι τμήμα του φυσικού λόγου. Σύμφωνα με τον Gassendi, και η ανθρώπινη ελευθερία θεωρείται ως δώρο και μέρος της απόλυτης Θείας ελευθερίας. Ωστόσο, η μεγάλη διαφορά προς τη στοά έγκειται στο ότι εκεί η φυσική αναγκαιότητα είναι απεριόριστη, ενώ σύμφωνα με τον Gassendi μπορεί να περιοριστεί μόνον από την ελευθερία του Θεού.

²⁸⁶ Ο. π., σ. 16.

²⁸⁷ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 16.

3.2 *Η αναμόρφωση της Επικούρειας Ηθικής Φιλοσοφίας*

Πολλά επικούρεια θέματα υιοθετήθηκαν και προσαρμόστηκαν επίσης στην γκασσαντιανή ηθική φιλοσοφία. Ο Gassendi πρώτα απ' όλα αποδέχθηκε τον ισχυρισμό του αρχαίου ηδονισμού²⁸⁸, ότι δηλαδή η ευδαιμονία είναι το ύψιστο Αγαθό. Επίσης, συμφώνησε με τον Επίκουρο ως προς το ότι η αρετή, εκτός από την ηδονή, είναι το απαραίτητο στοιχείο για την επίτευξη της ευδαιμονίας και συνεπώς η ευδαίμων ζωή είναι περισσότερο ασκητική παρά έκλυτη²⁸⁹. Και για τους δύο φιλοσόφους, η ευδαιμονία αποτελεί το κριτήριο των επιλογών της ζωής μας, είτε κάποιος αναζητά την άμεση ευχαρίστηση ή την καλύτερη δυνατή ευχαρίστηση, δηλαδή μια κατάσταση ηρεμίας.²⁹⁰ Στην ουσία ο Gassendi διαμόρφωσε μια ηθική φιλοσοφία, στην οποία περιελάμβανε τις επικούρειες ηθικές ιδέες, επανερμηνεύοντάς τες με χριστιανικούς όρους. Όπως εύστοχα επισημαίνει η Sarasohn²⁹¹, με τον ίδιο τρόπο που ο Ficino συνέδεσε την πλατωνική αγάπη με τη χριστιανική φιλανθρωπία κατά τον 15^ο αιώνα, και οι Νέο-στωικοί προσπάθησαν να εξισώσουν τη στωική με τη χριστιανική αρετή τον 16^ο αιώνα, έτσι και ο Gassendi θεώρησε ότι θα μπορούσε να μετασχηματιστεί σε μια χριστιανική αρχή η επικούρεια ευδαιμονία.

Επιπροσθέτως, ο Gassendi συνέδεσε στενά την επικούρεια ευδαιμονία και την ελευθερία που διέπει το θεϊκό προνοιακό σχέδιο με τη δική του πιθανοκρατική επιστημολογία. Η έλλειψη ικανότητας των ανθρώπων να γνωρίζουν την ουσιώδη αλήθεια των πραγμάτων, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα αποφασιστικό στοιχείο στη διαδικασία της δημιουργίας των ελεύθερων ανθρωπίνων όντων από το Θεό.²⁹²

²⁸⁸ Ο Gassendi αναγνώρισε 4 είδη ηδονής στην ηθική του φιλοσοφία, τα οποία ακολουθούν μια ηθική διαβάθμιση. Η πρώτη είναι η ενστικτώδης επιθυμία για την ευδαιμονία, η οποία χαρακτηρίζει τα άλογα όντα. Η δεύτερη είναι μια υπολογίσιμη δυνατότητα μεγιστοποίησης της φυσικής ηδονής, η οποία είναι η κινητήρια δύναμη των έλλογων όντων. Το τρίτο είδος ευδαιμονίας κατακτάται από τους σοφούς ανθρώπους, οι οποίοι αντιλαμβάνονται ότι η αληθινή ευδαιμονία είναι η ηρεμία της ψυχής ή αλλιώς η απουσία του πόνου (ψυχική αταραξία), και παίρνουν τις αποφάσεις τους με κριτήριο την επίτευξη του παραπάνω στόχου. Τέλος, το τελευταίο επίπεδο ευδαιμονίας, και το οποίο δεν μπορεί να επιτευχθεί όσο ζούμε, είναι η ανείπωτη Θεία ευδαιμονία της μακάριος όρασης του Θεού. Η άποψη του Gassendi για την ευδαιμονία παρουσιάζεται στο πρώτο τμήμα της *Ηθικής* του, που τιτλοφορείται “De Felicitate”, (*Opera Omnia*, II: 659-735). Βλ. επίσης: Lisa, Sarasohn, (1996), σ. 52, και Margaret, Osler, “Early Modern Uses of Hellenistic Philosophy: Gassendi’s Epicurean Project”, στο Jon Miller, Brand Inwood, *Hellenistic and Early Modern Philosophy*, Cambridge, 2003, σσ. 30-45.

²⁸⁹ Πρβλ.: Bailey Cyril, (1989), σσ. 327-374.

²⁹⁰ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 51.

²⁹¹ Ο. π., σσ. 52-53.

²⁹² Gassendi Pierre, “Ethics” (Liber III), στο: *Opera Omnia*, II: 823-24. Πρβλ.: Lisa Sarasohn, (1996), σ. 52.

Εκτός των άλλων η κατανόηση της μηχανιστικής φιλοσοφίας της φύσης άνοιξε άλλο ένα πεδίο στη σκέψη του Gassendi, τη σύνδεση της φυσικής με την ηθική φιλοσοφία. Ο Gassendi χρησιμοποίησε αναλογίες παρμένες από τη νέα επιστήμη της κίνησης για να εξηγήσει την ανθρώπινη επιλογή και πράξη. Η αρχή της αδρανούς κίνησης παρέχει μια σύνδεση μεταξύ της συμπεριφοράς της ύλης και της ανθρώπινης πράξης – γεγονός που αποτελεί έναν τρόπο ερμηνείας του καθορισμένου κόσμου που κατοικείται από ελεύθερα δημιουργήματα.²⁹³ Οι ποικίλοι ρόλοι του Pierre Gassendi, κατά τη διάρκεια της ζωής του, ως ουμανιστή, κληρικού και φυσικού φιλοσόφου εναρμονίζονται στο ηθικό και φυσικό σύμπαν που οικοδόμησε ο ίδιος, στο οποίο πρωτεύοντα ρόλο έχει ο Δημιουργός-Θεός της χριστιανικής πίστης.

Περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη αρχαία φιλοσοφία, ο επικουρισμός παρέχει στον άνθρωπο τα εφόδια να ζει ελεύθερος από το φόβο του θανάτου και των Θεών, έτσι ώστε να ζει πραγματικά ευτυχισμένος επιδιώκοντας την ηδονή, αποφεύγοντας τον πόνο, και εμπιστευόμενος τις προσωπικές του δυνάμεις για την ελεύθερη λήψη των αποφάσεων. Όπως ο Επίκουρος²⁹⁴, έτσι και ο Gassendi, συνέδεσε την ευδαιμονία με την ελευθερία. Σύμφωνα με τον Επίκουρο, ο ανθρώπινος νους διαθέτει τη λογική και την "ευλυγισία" που τον καθιστά ικανό να υπολογίζει τι μπορεί να του προσφέρει την ύψιστη ευδαιμονία σε διάρκεια χρόνου. Η ικανότητα αυτή του να απελευθερώνει τον άνθρωπο από την ανάγκη της ακατάπαυστης επιδίωξης της πλησιέστερης ηδονής, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο την επιλογή και την απόρριψη μια αυτοκατευθυνόμενη, και γι' αυτό το λόγο, ελεύθερη απόφαση.²⁹⁵ Ο Gassendi διατήρησε τον ελεύθερο ορθολογισμό του Επίκουρου, κατά τον οποίο η επιλογή έχει ως επακόλουθο αυτό που ο ίδιος αποκαλεί *libertas*, ή αλλιώς πραγματική ελευθερία για τον άνθρωπο. Αντιπαρέβαλε την *libertas* με την προθυμία και τον αυθορμητισμό ενός διαφορετικού είδους ελευθερίας, την οποία ο αποκάλεσε *libentia*, και η οποία καθιστά ένα άτομο ικανό να επιδιώκει εκούσια και αυθόρμητα ένα αγαθό, εκτός των ορίων της αναγκαιότητας της προσωπικής του φύσης ή βούλησης. Ο Gassendi τοποθέτησε την *libertas* στη διάνοια, η οποία είναι αδιάφορη (*indifferent*)

²⁹³ Lisa Sarasohn, ο.π., σ. 53.

²⁹⁴ Βλ. Susanne Bobzien, «Did Epicurus discover the Free-Will Problem?», *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 19 (2000), σσ. 287-289.

²⁹⁵ Philip Mitsis, (1988), σσ. 119-137.

πριν τη λήψη μιας απόφασης, και μπορεί να εκτιμά και να κρίνει εναλλακτικές αποφάσεις.²⁹⁶

Στην “Ηθική” του ο Gassendi υπερασπίζεται τον Επίκουρο²⁹⁷ απέναντι στην κατηγορία της απόρριψης της πολιτικής ευθύνης για χάρη της ατομικής ευχαρίστησης. «*Ο Επίκουρος, γράφει ο Gassendi, δεν λέει κάτι τέτοιο (ότι κάποιος πρέπει να ζει απομονωμένα) με απόλυτο τρόπο, αλλά μόνο σε ορισμένες συνθήκες, εάν δεν μεσολαβεί κάτι άλλο*». ²⁹⁸ Έτσι, σε περίπτωση κινδύνου της χώρας του, ένας σοφός άνθρωπος θα πολεμούσε για να την υπερασπιστεί, αλλά, εάν δεν υπήρχε κίνδυνος θα ήταν ανόητο για κάποιον που δεν είναι γενναίος να γίνει στρατιώτης.²⁹⁹ Επιπλέον, συμπληρώνει ο Gassendi «*Ο Επίκουρος δεν θα έπρεπε να θεωρείται αναισχυντος, διότι εισήγαγε ένα είδος ζωής πιο απλοϊκό και ειρηνικό, και μάλιστα υπήρχε μια κοινότητα ανθρώπων, οι οποίοι έχοντας αφήσει στην άκρη τις φιλοδοξίες, επεδίωξαν τη γαλήνη. Κάτι τέτοιο σίγουρα και πάντα επιτρέπεται χωρίς ίχνος αναισχυντίας, και ειδικότερα κάτι τέτοιο πρέπει να επιτρέπεται και στην εποχή μας*». ³⁰⁰ Η προσωπική ζωή, σύμφωνα με τον Gassendi, είναι μια «*ήρεμη και αναγκαία προϋπόθεση*», η οποία έχει ως αποτέλεσμα την «*ηρεμία της ψυχής και την ελευθερία της σκέψης*». ³⁰¹

Η Keohane υποστηρίζει ότι οι ιστορικές αιτίες της απόρριψης της ενεργούς πολιτικής ζωής (δηλαδή της αναμειγμένης ζωής με τα κοινά), ήταν η πρόσφατη τρομακτική εμπειρία των γαλλικών θρησκευτικών πολέμων, η εξέλιξη των πολιτικών συμπεριφορών που ήταν απαραίτητο να διαχωρίσουν τις προσωπικές πεποιθήσεις από την δημόσια πολιτική και η ανηθικότητα της απόλυτης μοναρχίας, η οποία συνέβαλε στην κρίση της αυθεντίας του 17^{ου} αι. και κατέληξε σε άρση της συναναστροφής, ή

²⁹⁶ Pierre Gassendi, “Ethica” (Liber III), στο: *Opera Omnia*, II: 822-824. Πρβλ.: Lisa, Sarasohn, (1996), σ. 52.

²⁹⁷ Σύμφωνα με τον Επίκουρο πρέπει να απελευθερώσουμε τους εαυτούς μας από τη φυλακή των καθημερινών ενασχολήσεων και της πολιτικής, (πρόκειται για το περίφημο “*Αάθε βιώσας*”, *Fragmenta Epicurea*, 86. Epicurus, *The Extant Remains*, κριτικό υπόμνημα, μετάφραση και σημειώσεις του Cyril Bailey, Georg Olms, 1989, σ. 138). *Επίκουρου Προσφώνησις*, 58: «*Ἐκλυτέον ἑαυτούς ἐκ τοῦ περὶ τὰ ἐγκύκλια καὶ πολιτικὰ δεσμοτηρίου*», *Κ.Δ.* XIV: «*Τῆς ἀσφαλείας τῆς ἐξ ἀνθρώπων γενομένης μέχρι τινός δυνάμει τε ἐξερειστικῆ καὶ εὐπορίᾳ, εἰλικρινεστάτη γίνεται ἢ ἐκ τῆς ἡσυχίας καὶ ἐκχωρήσεως τῶν πολλῶν ἀσφάλεια*», *Επίκουρου Προσφώνησις*, 77: «*Τῆς αὐταρκείας καρπὸς μέγιστος ἐλευθερία*».

²⁹⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, “Ethica” (Liber II), *Opera Omnia*, II: 762.

²⁹⁹ Lisa Sarasohn, “Epicureanism and the Creation of a Privatist Ethic in Early Seventeenth-Century France”, (1991), σ.178.

³⁰⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, “Ethica” (Liber II), *Opera Omnia*, II: 764.

³⁰¹ Pierre Gassendi to Valois, στο: *Opera Omnia*, VI: 105.

αλλιώς σε απομόνωση. Την περίοδο εκείνη ήταν εξαιρετικά σπάνιο για κάποιον, ανεξάρτητα από τις φιλοσοφικές του γνώσεις, να απομονώσει τον εαυτό του εντελώς από την εμπλοκή στην πολιτική ζωή της χώρας, επειδή δεν ήταν ακόμη ευδιάκριτη η διαφορά μεταξύ πολιτείας (κράτους) και κοινωνίας. Η πατρωνία αποτελούσε ένα θεσμό μεσολάβησης μεταξύ πολιτείας και της κοινωνίας την εποχή εκείνη, αναμειγνύοντας τους δύο θεσμούς σε ένα σύνθετο πλέγμα αμοιβαίων καθηκόντων και ευθυνών.³⁰²

³⁰² Nannerl, O. Keohane, (1980), σ. 122-3.

ΚΕΦ. VI: ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Ο ατομισμός του Pierre Gassendi. Μια εμπειρική μηχανιστική φιλοσοφία

Ο Gassendi, χωρίς να είναι ο πρώτος³⁰³, ήταν από τους συστηματικότερους φιλοσόφους του 17^{ου} αιώνα που ασχολήθηκαν με τον ατομισμό. Η σύζευξη του ατομισμού του με την αστρονομία του Κοπέρνικου και τη φυσική του Γαλιλαίου, όπως επίσης και το εγχείρημά του να απελευθερώσει τον ατομισμό από θεολογικά απαράδεκτα αξιώματα, τα οποία παραδοσιακά σχετίζονταν με τον επικουρισμό, τον έκαναν έναν από τους πρώτους υποστηρικτές της ατομικής θεωρίας.³⁰⁴

Ο Gassendi ορίζει τη φυσική ως εξής στο *Syntagma Philosophicum*:

«Η Φυσική μπορεί να οριστεί ως η στοχαστική επιστήμη των φυσικών πραγμάτων, δεδομένου ότι μέσω αυτής μελετούμε πόσο σύνθετο είναι ένα πράγμα, από ποιά είδη αποτελείται, ... από ποιές αρχές αποτελείται, από ποια αίτια παράγεται, και ποιά επίδραση επιφέρει... εάν αυτά τα ζητήματα γίνουν κατανοητά, τότε η φύση του πράγματος αυτού έχει κατανοηθεί».³⁰⁵

Η “Φυσική” καταλαμβάνει το δεύτερο και μεγαλύτερο τμήμα του *Syntagma Philosophicum*. Εκεί, ο Gassendi παρουσιάζει μια χριστιανική εκδοχή του

³⁰³ Τον αριστοτελισμό επεδίωξε να αντικρούσει επίσης ο David van Goorle (Πρβλ.: Tulio Gregory, “Studi sull’ atomismo del seicento, David van Goorle e Daniel Sennert”, *Giornale Critico della Filosofia Italiana*, 45 (1966), σσ. 44-63), ο Sebastian Basso, ο οποίος συνηγόρησε υπέρ του ατομισμού ως εναλλακτικής προσέγγισης του αριστοτελισμού (Πρβλ.: Lauge Olaf Nielsen, “A seventeenth-Century Physician on God and Atoms: Sebastian Basso”, στο: *Meaning and Inference in Medieval Philosophy: Studies in memory of Jan Pinborg*, (ed.) Norman Kretzmann, Dordrecht, 1988, σ. 297-369, Lynn Thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, τ. 6, Columbia University Press, 1923, σ. 386-388, και “Studi sull’ atomismo del seicento. I. Sebastiano Basson”, *Giornale critico della filosofia italiana*, 18 (1964), σ. 38-65). Επίσης ο κύκλος του Henry Percy περιλάμβανε αρκετούς συνηγόρους της ατομικής θεωρίας, η οποία ωστόσο αναπτύσσεται μετά από μια αντιπαραθετική έκθεση απόψεων αρχαίων Ελλήνων και νεότερων φιλοσόφων, όπως των: Walter Warner (1570-1642), Thomas Harriot (1560-1621), Nicholas Hill (1570-1610), πρβλ.: Jean Jacquot, “Harriot, Hill, Warner, and the New Philosophy”, στο: *Thomas Harriot: Renaissance Scientist*, ed. John W. Shirley, Oxford University Press, 1974, σσ. 107-28, και Thomas Franklin Mayo, *Epicurus in England (1650-1725)*, κεφάλαιο 2, Southwest Press, 1934). Από τον κύκλο αυτόν το μόνο έργο που δημοσιεύθηκε και αφορούσε τον ατομισμό, ήταν του Hill, με τίτλο *Philosophia Epicurea* (1601), στο οποίο διακρίνεται η επιρροή του συγγραφέα από τον Giordano Bruno. (Πρβλ.: Daniel Massa, “Giordano Bruno’s Ideas in Seventeenth-Century England”, *Journal of the History of Ideas*, 38 (1977), σ. 227-242).

³⁰⁴ Margaret Osler, (1994), σ. 181.

³⁰⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Pars Secunda*, “Physica” (Prooemium), στο: *Opera Omnia*, I: 125.

επικούρειου ατομισμού. Πρόκειται προφανώς για μια αιτιοκρατική θεωρία αιτίων και αποτελεσμάτων σε συνδυασμό με μια θεωρία αρχών. Η δομή του τμήματος αυτού αποκαλύπτει το σκοπό του Gassendi να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο η φυσική φιλοσοφία πρέπει να ειδωθεί. Για τον λόγο αυτό διαίρεσε τη “Φυσική” του σε τρία τμήματα. Στο πρώτο τμήμα της φυσικής, το οποίο τιτλοφορείται «Περί των Φυσικών Πραγμάτων»³⁰⁶, περιγράφονται οι οντότητες, από τις οποίες αποτελείται ο κόσμος. Παρουσιάζονται οι εκτιμήσεις του Gassendi σχετικά με το χώρο, το χρόνο, το κενό, την ύλη και την αιτία με καταληκτικό συμπέρασμα τη θέση ότι όλες οι ποιότητες των πραγμάτων μπορούν να εξηγηθούν με όρους των θεμελιωδών αυτών κατηγοριών.³⁰⁷ Το δεύτερο τμήμα τιτλοφορείται «Περί των ουρανίων πραγμάτων» και το τρίτο τμήμα («Περί των άψυχων γήινων πραγμάτων»), το οποίο διαιρείται σε δύο άλλα τμήματα, στο «Περί των άψυχων αντικειμένων» και στο «Περί των έμψυχων γήινων πραγμάτων ή ζώων», τα οποία καλύπτουν όλα τα είδη φαινομένων που υπάρχουν στον κόσμο και προσπαθούν να τα εξηγήσουν με όρους που περιλαμβάνονται στο πρώτο τμήμα.³⁰⁸ Το θεμελιώδες ζήτημα της γκασσαντιανής φυσικής ήταν να γίνουν κατανοητοί οι τρόποι με τους οποίους οι ατομικές δομές των φυσικών πραγμάτων παράγουν τις δευτερεύουσες τους ποιότητες και η αντίληψη που έχουμε για τις ποιότητες αυτές.³⁰⁹ Το περιεχόμενο της φυσικής αποτελείται από την αντίληψη που έχουμε για τις ιδιότητες των αντικειμένων, τα χαρακτηριστικά εκείνα δηλαδή που υπόκεινται στην θέαση, στην αφή και τις άλλες αισθήσεις.³¹⁰ Για τον Gassendi όλοι οι οργανισμοί είναι όμοιοι στο μέτρο που αποτελούνται από άτομα και κενό. Η διάταξη των ατόμων ενός πράγματος καθορίζει τη μορφή που θα έχει το πράγμα αυτό. Η διάταξη αυτή των ατόμων αποτελεί την ατομική φύση του πράγματος και το προικίζει με τις ιδιαίτερες για εκείνο ιδιότητες.³¹¹

³⁰⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, “Physica”, Sectio Prima, *De Rebus Naturae Universe*, στο: *Opera Omnia*, I: 125-494.

³⁰⁷ Οι θεωρίες του για την ύλη και την αιτιότητα έχουν στενή σχέση με την εμπειρικού τύπου επιστημολογία του, με την έννοια ότι υιοθέτησε εμπειρικά επιχειρήματα για να καθιερώσει την ύπαρξη ατόμων και κενού, και στη συνέχεια κατέδειξε ότι τα άτομα που αποτελούν την υλική αρχή του κόσμου, κατέχουν πρωταρχικές ιδιότητες, μερικές από τις οποίες μπορούν να γίνουν γνωστές μόνο με εμπειρικό τρόπο. Ο εμπειρισμός του διαπέρασε τη μηχανιστική φιλοσοφία του και συνεπώς τη συνέδεσε με τη βουλησιαρχική θεολογία, μέσα στην οποία την είχε πλαισιώσει.

³⁰⁸ Πρβλ.: Margaret Osler, *Divine Will and the Mechanical Philosophy Gassendi and Descartes on the Contingency and Necessity in the Created World*, Cambridge University Press, 1994, σ. 182.

³⁰⁹ Margaret Osler, ο.π., σ. 195.

³¹⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 372.

³¹¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 372.

Αντικαθιστώντας την αριστοτελική θεωρία για τις ποιότητες, ο Gassendi επανερμήνευσε την έννοια της μορφής με ατομικούς όρους. Για εκείνον, η μορφή δεν είναι τίποτα παραπάνω από τη σύσταση των οργανωμένων ατόμων που συνθέτουν το αντικείμενο. Όλες οι άλλες ιδιότητες μπορούν να εξηγηθούν με όρους της διαμόρφωσης των ατόμων και του κενού, από τα οποία αποτελείται το εν λόγω πράγμα.³¹² Οι ιδιότητες/ποιότητες των ατόμων φανερώνονται με δύο τρόπους: από τα αποτελέσματα που δημιουργούν στα όργανα των αισθήσεων μας και από τα αποτελέσματα που δημιουργούν σε άλλους υλικούς οργανισμούς και κατά συνέπεια από τις αλλαγές που επιφέρουν στις αισθητηριακές αντιλήψεις που είχαμε για τους οργανισμούς αυτούς. Επομένως, οι ιδιότητες των ατόμων απορρέουν τελικά από το μέγεθος, τον αριθμό, το βάρος και την επακόλουθη κινητικότητά τους.³¹³

³¹² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 372-373.

³¹³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 394. Ο Gassendi προσπάθησε να εξηγήσει όλα τα είδη των ιδιοτήτων (την αραιότητα και την πυκνότητα, τη διαφάνεια και τη βραδύνοια, το μέγεθος, τον αριθμό, τη λεπτότητα, την ομαλότητα και την τραχύτητα, την κινητικότητα, τη βαρύτητα και την άνωση, τη θερμότητα και την ψυχρότητα, τη ρευστότητα και τη σκληρότητα, την υγρασία και την ξηρότητα, την απαλότητα, την ακαμψία, την ευελιξία, την ελαστικότητα, την ευπλασία, γεύση και μυρωδιά, ήχος, φως και χρώματα) σύμφωνα με τη μηχανιστική φιλοσοφία. (Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο *Opera Omnia*, II: 372- 449.)

2. Η έννοια του κενού

Ο Gassendi ξεκινά τον απολογισμό του για τη φύση στο *Syntagma Philosophicum* με μια συζήτηση περί κενού, επειδή πίστευε ότι σε ολόκληρο το σύμπαν υπάρχει κενός χώρος, μέσα στον οποίο κινούνται τα άτομα. Σύμφωνα με τον Gassendi το κενό είναι ασώματο, διαπερατό, ακίνητο και γι' αυτό αδιαίρετο³¹⁴ και δεν έχει δημιουργηθεί πρωταρχικά από το Θεό, όπως τα άτομα³¹⁵.

Επιπλέον, εξέτασε τις οντότητες που αποτελούν το φυσικό κόσμο και τα μέσα με τα οποία αυτές αλληλεπιδρούν. Ο στόχος του αυτός συντελέστηκε με τον προσδιορισμό μιας υλικής και μιας γενεσιουργού αρχής,³¹⁶ δηλαδή δύο από τις τέσσερις αριστοτελικές αιτίες, απαραίτητες για να διασφαλιστεί η θεολογική ορθοδοξία. Οι τροποποιήσεις αυτές περιλαμβάνουν την προσθήκη του Θεού, των Αγγέλων και της λογικής ψυχής- ασώματες ουσίες όλες τους- στη λίστα των οντοτήτων που αποτελούν τον κόσμο³¹⁷, την άρνηση του επικούρειου ισχυρισμού ότι τα άτομα είναι αιώνια και την υποστήριξη της θέσης ότι αυτά, όπως και οτιδήποτε άλλο στο σύμπαν, δημιουργήθηκαν από το Θεό³¹⁸, την απόρριψη της επικούρειας

³¹⁴ Antonia LoLordo, (2006), σ. 121.

³¹⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 183-4. Το ζήτημα της δημιουργίας του κενού από τον Θεό –εάν δηλαδή το κενό υπήρξε πριν τη Δημιουργία- απασχόλησε τη φυσική σκέψη από την ελληνική αρχαιότητα μέχρι την επιστημονική επανάσταση του 16^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Gassendi, το κενό δεν έχει οντολογική υπόσταση, αλλά υφίσταται δευτερογενώς, ως συνέπεια της όλης λειτουργίας της ύλης, ώστε να εξυπηρετεί μερικούς φυσικούς νόμους. Ο Θεός δημιούργησε τα άτομα μόνο, και το κενό ανέκυψε ως αναγκάια κατάσταση στα όρια της πρόνοιας του Θεού προκύπτοντας εκ των υστέρων, ώστε να δικαιολογείται η κίνηση τους μέσα σε κενό χώρο. Η λειτουργία του κενού επεκτείνεται και στο ζήτημα της ελεύθερης βούλησης των ανθρωπων, άποψη που αναλύεται στο κεφάλαιο V (4: *Ηδονή και Κίνηση*) της παρούσας εργασίας. Σύμφωνα με τον χριστιανό Gassendi, ο Θεός δεν ήταν δυνατόν να δημιουργήσει ένα *μή ὄν*, όπως το κενό, σύμφωνα με τον φυσικό φιλόσοφο όμως δεν ήταν καθόλου εύκολη και η άρνηση των επιστημονικών παρατηρήσεων και των πειραμάτων της εποχής του, που ισχυρίζονταν την ύπαρξη του κενού χώρου μεταξύ των ατόμων. Ακολουθώντας τη μέση οδό και προσπαθώντας να συμβιβάσει ακόμη μια φορά θεολογία και επιστήμη, ο Gassendi φαίνεται να υποστήριξε ότι το κενό *υφίσταται* αλλά *δεν είναι*, μάλιστα δε, *υφίσταται* δευτερογενώς μεταξύ των ατόμων. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η φύση “απεχθάνεται” το κενό, επομένως η παραπάνω αντίληψη του Gassendi για το κενό αποδεικνύεται ως ένα ακόμη στοιχείο του αντι-Αριστοτελισμού του. Συνδυάζοντας την επικούρεια άποψη για τον πεπερασμένο αριθμό ατόμων, με τη στωική ερμηνεία του κενού μεταξύ των ατόμων, ο Gassendi καταφέρνει να αντιμετωπίσει την απόρριψη της Δημιουργίας στο σύμπαν στη φιλοσοφία του Επικούρου. (Edward Grand, *Much Udo About Nothing. Theories of Space and Vacuum from the Middle Ages to the Scientific Revolution*, Cambridge University Press, 1981, σσ. xi, 207).

³¹⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 229.

³¹⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 231.

³¹⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 234,280.

παρέκκλισης ως τρόπου εκτίμησης της επιρροής των ατόμων³¹⁹, και τέλος την άρνηση του ισχυρισμού ότι τα άτομα είναι άπειρα στον αριθμό και στο σχήμα και ότι κατέχουν μια ενδογενή κίνηση³²⁰. Ο Gassendi ξεκινά τη συζήτηση για την ύλη με την τοποθέτηση ενός ορίου μεταξύ της σωματικής ουσίας (ύλης) και των ασώματων οντοτήτων (Θεού, Αγγέλων, λογικής ψυχής). Η υλική ουσία διαφέρει από την άυλη επειδή έχει μάζα, είναι απτή, και είναι ικανή να προβάλλει αντίσταση. Αυτές οι ιδιότητες την καθιστούν αισθητή, ως προς τον προσδιορισμό της ποιότητάς της, επειδή μόνο μέσω της επαφής η ύλη μπορεί να δράσει.³²¹ Παρόλο ότι διέκρινε την ύπαρξη τριών υλικών διαστάσεων, έκανε σαφή διάκριση μεταξύ της υλικής ουσίας και της αμιγώς μαθηματικής έκτασης. Τα υλικά σώματα σε αντίθεση προς τα γεωμετρικά σύμβολα³²², δεν μπορούν να έχουν μήκος χωρίς πλάτος, ούτε μπορούν να μην έχουν μάζα και μέγεθος. Αντιθέτως, τα υλικά σώματα απαιτούν αυτές τις ιδιότητες προκειμένου να ενεργήσουν μέσω της αφής.³²³ Το χαρακτηριστικό αυτό των υλικών σωμάτων είναι επίσης ενδεικτικό της διάκρισης της ύλης από το ασώματο/άυλο κενό.³²⁴

Το πρώτο τμήμα της “Φυσικής” αρχίζει με τα επιχειρήματα του Gassendi για την ύπαρξη του κενού.³²⁵ Μερικά από τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί για να υποστηρίξει την ύπαρξη του κενού υιοθετήθηκαν κατά την αρχαιότητα από τον Επίκουρο, το Λουκρήτιο και τα περισσότερα από αυτά χρησιμοποιήθηκαν στα βαρομετρικά πειράματα των συγχρόνων του Gassendi, του Torricelli, του Pascal και του Auzout.³²⁶

Ο Gassendi ταξινομήσε το κενό στις τέσσερις παραδοσιακές κατηγορίες³²⁷: το αυτόνομο (*separatum*), το εξωκοσμικό, το διαμερές (*interparticulatum*) ή

³¹⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 277.

³²⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 280.

³²¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 231.

³²² Για τη διάκριση του Gassendi μεταξύ φυσικών ατόμων και μαθηματικών μονάδων, βλ.: Lynn Sumida Joy, *Gassendi the Atomist: Advocate of History in an Age of Science*, Cambridge University Press, 1987, κεφ. 5.

³²³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 232.

³²⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 231.

³²⁵ Ο φυσικός κόσμος, σύμφωνα με τον Gassendi, αποτελείται από άτομα και κενό. Αρνήθηκε την άποψη ότι το κενό είναι ουσία ή τυχαιότητα, αλλά μάλλον ένα είδος άυλης έκτασης. Το κενό, σύμφωνα με αυτόν, συνεχίζει να υπάρχει ακόμα και όταν η ουσία, η οποία ενυπάρχει σε αυτό απομακρύνεται ή παύει να υπάρχει.

³²⁶ Margaret Osler, (1994), σ. 183.

³²⁷ Margaret Osler, (1994), σ. 183.

ενδοδιακενικό³²⁸ (*interstitial*), και τέλος το *coacervatum* ή διάμεσο κενό, το οποίο δημιουργείται από την ένωση ενός αριθμού ενδιάμεσων κενών, εξαιτίας κάποιου είδους μηχανιστικών συγκυριών. Αξίζει να αναφερθεί ότι περιέλαβε τη συζήτηση περί κενού μέσα στο γενικό πλαίσιο του χώρου και του χρόνου, τη φύση των οποίων υπέβαλε σε λογική φιλοσοφική ανάλυση. Μολονότι η ανάλυση αυτή δεν ήταν εμπειρική, επέτρεψε ωστόσο στον Gassendi να θέσει τις παραμέτρους, μέσα στις οποίες θα μπορούσε να διεξάγει την εμπειρική έρευνα. Υποστήριξε³²⁹ ότι ο χώρος και ο χρόνος δεν είναι ούτε ουσίες ούτε τυχαία γεγονότα, αλλά δύο διαφορετικές κατηγορίες ύπαρξης, μια αντίληψη που δανείστηκε από τον αναγεννησιακό Πλατωνιστή Francesco Patrizi (1529-1597)³³⁰. Έτσι, ο Gassendi, όπως ο Patrizi, του οποίου το έργο γνώριζε, απέρριψε τις αριστοτελικές κατηγορίες της ουσίας (*substance*) και της τυχαιότητας (*accident*) και συμπεριέλαβε αντ' αυτών δύο πρόσθετα είδη αντικειμένων στον κόσμο, το χώρο και το χρόνο.³³¹

Το τεράστιο εκτός υλικού κόσμου κενό είναι ο χώρος στον οποίο ο Θεός δημιούργησε το σύμπαν, σύμφωνα με τον Gassendi, που πρόκειται για μια απεριόριστη και άυλη έκταση. Ο Gassendi κατέδειξε την πιθανότητα ύπαρξης μιας ασώματης/άυλης φύσης με το ακόλουθο συλλογιστικό επιχείρημα: εάν ο Θεός επρόκειτο να εκμηδενίσει όλη την ύλη του σύμπαντος, ο χώρος θα συνέχιζε να υπάρχει. Με αυτή την ρητή απόρριψη της καρτεσιανής άποψης περί χωρικής έκτασης και ύλης, ο Gassendi υπερασπίστηκε την ύπαρξη ενός κενού εκτός του υλικού κόσμου.³³² Οι ρίζες του παραπάνω γκασσεντιανού συλλογιστικού πειράματος

³²⁸ Ο Επίκουρος υποστήριξε ότι τα θεμελιώδη συστατικά στοιχεία του φυσικού κόσμου είναι τα άτομα και το κενό. (Επίκουρος, *Περί φύσεως*, Βιβλίο Ι, XIII: «Ἡ τῶν ὄλων φύσις σώματά ἐστι καὶ κενόν», XIV: «Ἡ τῶν ὄντων φύσις σώματά ἐστι καὶ τόπος», (Epicurus, *The Extant Remains*, (1989), σ. 124). Μάλιστα ο Επίκουρος, σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο, είχε γράψει σύγγραμμα με τίτλο *Περί ατόμων καὶ κενοῦ* (Διογένης, Λαέρτιος, 27). Ακολουθώντας τον Επίκουρο, ο Gassendi υποστήριξε ότι η ύπαρξη ενός διάμεσου κενού είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κίνηση, επειδή χωρίς την ύπαρξη κενού χώρου θα ήταν αδύνατη η κίνηση των μικρών αυτών τμημάτων της ύλης. (Margaret Osler, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, σ. 852).

³²⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 179-184.

³³⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 179-184. Για την άποψη του Patrizi περί κενού βλ.: John Henry, "Francesco Patrizi da Cherso's Concept of Space and its later Influence", *Annals of Science*, 36 (1979), σσ. 549-73.

³³¹ John Henry, *Elements of Early Modern Physics*, Berkeley, University of California Press, 1982, σσ. 567-569.

³³² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 182-183.

εκτείνονται πίσω στις μεσαιωνικές συζητήσεις περί της Θείας δύναμης και της δυνατότητας ύπαρξης ενός εξωκοσμικού κενού.³³³

Ενώ η συζήτηση του Gassendi για το εξωκοσμικό κενό ήταν κατά ένα μεγάλο μέρος θεολογική και εννοιολογική, τα επιχειρήματά του για την ύπαρξη του ενδοδιακενικού κενού (interstitial) και του *coacervatum* (διάμεσου κενού) ήταν εμπειρικά. Η ύπαρξη διάκενου μεταξύ των διαστημάτων κενού χώρου που διαδίδεται μεταξύ των ατόμων της ύλης και ξεχωρίζει το ένα από το άλλο, είναι ένα κεντρικό αξίωμα της ατομικής θεωρίας.³³⁴ Ο Επίκουρος είχε υποστηρίξει ότι η ύπαρξη του κενού θεωρείται απαραίτητη προκειμένου να υπάρξει κίνηση. Από τη στιγμή που η ύλη είναι αδιαπέραστη, μια ιδιότητα που καθιέρωσε ο Gassendi³³⁵ στη βάση των παρατηρηθέντων υλικών αντικειμένων, κανένα άτομο της ύλης δεν θα μπορούσε να κινηθεί, εάν δεν υπήρχε κενός χώρος. Το φαινόμενο της κίνησης παρατηρείται συχνά να λαμβάνει χώρα κατά την κίνηση των ατόμων, για το λόγο αυτό τα κενά διαστήματα πρέπει να υπάρχουν μεταξύ των ατόμων της ύλης.³³⁶

«Τέτοια είναι η κίνηση, δεδομένου ότι δείχνει την ύπαρξη του κενού (τουλάχιστον σύμφωνα με τον Επίκουρο)»³³⁷. Ο Gassendi επικαλέσθηκε επίσης διάφορα επιχειρήματα που διατυπώθηκαν από τον Ήρωνα της Αλεξανδρείας³³⁸ (62 μ.Χ.), ο οποίος είχε υπερασπιστεί την ύπαρξη του κενού κατά την αρχαιότητα, δημιουργώντας μια αναλογία μεταξύ της ύλης που παράγει τους οργανισμούς και των ιδιοτήτων ενός σωρού άμμου ή σιταριού. Έτσι, ακριβώς όπως οι μεμονωμένοι κόκκοι άμμου ή σίτου διαχωρίζονται μεταξύ τους με τον αέρα ή το νερό, έτσι και τα μόρια που συνθέτουν τους οργανισμούς χωρίζονται από τα μικρά διαστήματα κενού.³³⁹

Το *coacervatum* ήταν το είδος του κενού που ενδιέφερε τον Gassendi ιδιαίτερος. Σε αντίθεση προς το εξωκοσμικό και το διάμεσο κενό, το *coacervatum* δεν είναι προϊόν της φύσης, αλλά παράγεται από τη δράση ποικίλων παραγόντων.³⁴⁰ Μερικές φορές παράγεται στιγμιαία, όπως συμβαίνει κατά τη συμπίεση του αέρα (...)

³³³ Amos Funkenstein, *Theology and the Scientific Imagination from the Middle Ages to the Seventeenth-Century*, Princeton University Press, 1986, σ. 172.

³³⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 231.

³³⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 231.

³³⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 192-193.

³³⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 81.

³³⁸ Για τα επιχειρήματα του Ήρωνα βλ.: Hero of Alexandria, *The Pneumatics of Hero of Alexandria*, μετάφρ. Joseph Gouge Greenwood, London, Taylor Walton & Maberly, 1851 (και επανέκδοση London: MacDonald, 1971).

³³⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 192.

³⁴⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 196.

στις αντλίες (...).³⁴¹ Άλλες φορές ένα μακράς διάρκειας κενό διάστημα παράγεται, όπως στο χώρο πάνω από τον υδράργυρο σε ένα βαρόμετρο.³⁴² Απορρίπτοντας τις παραδοσιακές εξηγήσεις αυτών των φαινομένων, τα οποία επικαλούνταν την απόκρυφη ποιότητα, την *horror vacui*³⁴³, ο Gassendi³⁴⁴ τα εξήγησε με μηχανιστικούς όρους- π.χ. η πίεση και η αντίσταση του αέρα, ως ιδιότητες που προκαλούνται από τη βαρύτητα του αέρα.³⁴⁵

³⁴¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 197-201.

³⁴² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 203-216.

³⁴³ Margaret Osler, (1994), σ. 186.

³⁴⁴ Ο Gassendi επηρεάστηκε από τα πειράματα των συγχρόνων του Torricelli, Galileo, Mersenne, Petit, Pascal και Auzout. Πρβλ.: Richard S. Westfall, *The Construction of Modern Science: Mechanisms and Mechanics*, New York, 1971, σσ. 45-48, και René Dugas, *Mechanics in the Seventeenth-Century*, μετάφρ. Freda Jacquat, New York, 1958, σσ. 229-233.

³⁴⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 198-199.

3. Τα άτομα

Ο Gassendi κάνει σημαντικές τροποποιήσεις στην ατομική θεωρία του Επίκουρου για να αποφύγει αντι-θεολογικές επιπτώσεις, μερικές από τις οποίες είναι: η άρνηση ότι το σύμπαν είναι άπειρο, ακίνητο και αμετάβλητο, το ότι υπάρχει ένας άπειρος αριθμός κόσμων, ότι τα χαρακτηριστικά των ατόμων είναι άπειρα, και ότι τα άτομα και το κενό είναι αιώνια και τη βασική θέση περί της αφθαρσίας και του αδημιούργητου της ύλης.³⁴⁶

Η άποψη του Gassendi για τα άτομα είναι η εξής: Ο Θεός δημιούργησε και τα άτομα και την παγκόσμια τάξη, καθώς και τη δυνατότητα να κινούνται.³⁴⁷ Αρνείται τους ισχυρισμούς του Επίκουρου ότι τα άτομα είναι αιώνια και αδημιούργητα, άπειρα στο σχήμα και τον αριθμό, και ότι κινούνται με δική τους ώθηση. Ο Gassendi υποστηρίζει ότι μπορεί να υποτεθεί πως η αλυσίδα της γένεσης και της φθοράς που συνεχίζει ακόμη και σήμερα να υπάρχει και θα υπάρχει και στο μέλλον, έχει την αρχή της στο ανεξάντλητο χάος των ατόμων, που συνεχώς τροφοδοτεί την ύλη από την οποία δημιουργούνται τα σώματα και την κίνηση, ή την αιτία, από την οποία διαμορφώθηκαν.³⁴⁸ Είναι εμφανές πως ο Gassendi εισηγήθηκε μια οντολογία ατόμων και κενού, ως το καλύτερο δυνατό υπόστρωμα, ευπροσάρμοστο και εύπλαστο, για την πραγματοποίηση της βούλησης του Θεού (των βουλευσιαρχικών επιλογών και σχεδίων του Θεού). Σύμφωνα με τον Gassendi, ο ατομισμός χρησιμεύει ως βάση ενός νατουραλισμού που επιβεβαιώνει τον κεντρικό ρόλο ενός Θεού προνοητικού και Δημιουργού της λειτουργίας της φύσης. Η βιωσιμότητα της ατομικής του υπόθεσης, προϋποθέτει ότι ένα ανώτερο ον δημιουργεί, τακτοποιεί και διατηρεί τα άτομα και την τροχιά τους σκόπιμα. Μια τέτοια άποψη έχει εδραιωμένες μέσα της ηθικές συνέπειες, μία από αυτές είναι ότι η πίστη και η λατρεία στο Θεό γίνεται ένα επιστημονικά νομιμοποιημένο όργανο.³⁴⁹

Ο Gassendi συνδυάζει με μοναδικό τρόπο τον ατομισμό με τη βουλευσιαρχική θεολογία, προκαλώντας έτσι τη μετάβαση από τη δημοκρίτεια σύλληψη των ατόμων, ως απολύτως αμετάβλητων στοιχείων της φυσικής πραγματικότητας- των οποίων τις κινήσεις υπόκεινται οι άνθρωποι- στην άποψη για τα άτομα υπό τον όρο της

³⁴⁶ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, III: 18. Πρβλ.: Monte Ransome Johnson, "Was Gassendi an Epicurean?", *History of Philosophy Quarterly*, v. 20 (2003), σσ. 345-346.

³⁴⁷ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, I: 280.

³⁴⁸ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, I: 280.

³⁴⁹ Monte Ransome Johnson, (2003), σ. 351.

δημιουργίας και του χειρισμού των ανθρωπίνων υποθέσεων. Γι' αυτό το λόγο, η γκασσαντιανή φιλοσοφία, πάνω στην οποία βασίστηκε η μεταγενέστερη πειραματική και τεχνολογική επεξεργασία του επιστημονικού ατομισμού, αξίζει να συντηρηθεί με όλη της την πληρότητα και με όλες της τις μοναδικές απόψεις, για λόγους παρόμοιους με εκείνους που οδήγησαν τον Gassendi να προστατέψει και να διαφυλάξει την ατομική φιλοσοφία του προκατόχου του, του Επίκουρου.³⁵⁰ Ο Bloch³⁵¹ παρουσιάζει τους εξής διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους ο Gassendi εναρμονίζει τον υλισμό με τη θρησκεία:

- με τις λεκτικές αποκρύψεις των υλιστικών αρχών,
- με τη χρήση της θεωρίας της διπλής αλήθειας,
- με την αντιπαράθεση των μεταφυσικών θέσεων στη φυσική,
- με την εννοιολογική επεξεργασία των επικούρειων και νομιναλιστικών θεμάτων, των οποίων η κυριολεκτική σημασία αλλάζει προκειμένου να υπόκεινται στις επιταγές της θρησκείας, και τέλος
- με τη μεταφυσική εξήγηση των επικούρειων απόψεων.

Άρα στο σημείο αυτό λειτουργεί περισσότερο ως θεολόγος παρά ως φιλόσοφος ή επιστήμονας.

Τα άτομα, σύμφωνα με τον Gassendi, είναι πλήρη, στερεά, σκληρά, αδιαίρετα και τόσο μικρά που δεν γίνονται αντιληπτά από τις αισθήσεις.³⁵² Ακολουθώντας το Λουκρήτιο, ο Gassendi σημείωσε ότι αρκετά από τα παρατηρηθέντα φαινόμενα, υποστηρίζουν την ύπαρξη τέτοιου είδους ατόμων. Ο αέρας είναι η απόδειξη ότι η αόρατη ύλη μπορεί να παράγει ορατά φυσικά αποτελέσματα. Έτσι, η μετάβαση των οσμών μέσω του αέρα, μπορεί να εξηγηθεί από την άποψη των μικροσκοπικών μορίων που ταξιδεύουν από την πηγή της μυρωδιάς στη μύτη.³⁵³ Τα άτομα κατέχουν μόνο μερικές από τις αρχικές ποιότητες: μέγεθος και μορφή, αριθμό, βάρος αντοχή, και στερεότητα³⁵⁴. Ο Gassendi κατέληξε στις παραπάνω παρατηρήσεις με τη βοήθεια του μικροσκοπίου, προκειμένου να αποδείξει

³⁵⁰ Monte Ransome Johnson, ο.π., σ. 352.

³⁵¹ René Bloch, *La Philosophie de Gassendi*, όπως παρατίθεται στο: Lisa Sarasohn, «Motion and Mortality: Pierre Gassendi, Thomas Hobbes and the Mechanical World-View», *Journal of the History of Ideas* 46 (1985), σ. 367.

³⁵² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 257-258.

³⁵³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia* I: 456a. Πρβλ. την επικούρεια άποψη για τα είδωλα (*Πρὸς Ἡρόδοτον*, 49-53).

³⁵⁴ Οι δύο τελευταίες αποτελούν προσθήκη στις επικούρειες ιδιότητες.

το μικρό μέγεθος των σωματιδίων αυτών.³⁵⁵ Υπό την μορφή ατόμων, η ύλη είναι η υλική αρχή του κόσμου, κατά την άποψη του Gassendi. Σύμφωνα με αυτόν, ο κόσμος υπόκειται σε αιτιώδη δομή. Η πρώτη αιτία είναι ο Θεός, ο οποίος δημιούργησε τον κόσμο συμπεριλαμβανομένων και των ατόμων. Δευτερεύουσες αιτίες, οι οποίες είναι οι φυσικές αιτίες που υπάρχουν στον φυσικό κόσμο, περιορίζονται στις συγκρούσεις μεταξύ των ατόμων που κινούνται στο κενό χώρο. Σε αντίθεση με τον Επίκουρο που ισχυρίστηκε ότι ένας άπειρος αριθμός κόσμων³⁵⁶ μπορεί να παράγεται από έναν άπειρο αριθμό τυχαίων συγκρούσεων ενός απείρου αριθμού ατόμων, ο Gassendi ισχυρίστηκε ότι ο κόσμος και ο μεγάλος αλλά πεπερασμένος αριθμός ατόμων, που τον αποτελούν, έχει δημιουργηθεί από το Θεό, ο οποίος κυβερνά τον κόσμο προνοιακά και με μια ειδική πρόνοια για την ανθρωπότητα.³⁵⁷ Απορρίπτοντας την παρέκκλιση (*clinamen*) των ατόμων, που είχε εισάγει ο Επίκουρος για να εξηγήσει τη σύγκρουση των ατόμων, ο Gassendi υποστήριξε ότι ο Θεός έδωσε στα άτομα την ικανότητα της κίνησης στην αρχή της δημιουργίας τους.³⁵⁸

Τα άτομα, σύμφωνα με τον Gassendi, είναι επίσης και δυναμικά και κινούμενα (*materia actiosa*), και κινούνται σε ομοιόμορφες ευθείες γραμμές. Ο Gassendi υποστήριξε ότι η αυτονομία των ατόμων δεν έρχεται σε αντίθεση με την πρωταρχική αιτιότητα του Θεού, διότι Αυτός, ως απόλυτα ισχυρή Θεότητα, μπορεί πάντα να αλλάζει τις ενέργειες της φύσης.³⁵⁹ Παρολαυτά, δεν παρεμβαίνει άμεσα στο σύμπαν γιατί η κανονικότητα των μηχανισμών στη φύση αποδεικνύει την ύπαρξη, την παντοδυναμία και την πρόνοιά Του καλύτερα από κάθε είδους θαύμα.³⁶⁰ Η κίνηση των ατόμων είναι το θεϊκό εργαλείο για την καθοδήγηση του κόσμου, και αυτή η κίνηση είναι αδρανής : «*Τα άτομα περιέχουν τη δύναμη μέσα τους, και μέσω αυτών, αυτή η αόριστη κίνηση διατηρείται, και σίγουρα έχει ανατεθεί από το Θεό-Δημιουργό... έτσι ώστε να υπάρχει μια αρχή στον κόσμο που θα διαρκέσει μέχρι το*

³⁵⁵ Βλ. Υποσημείωση 344.

³⁵⁶ Πρὸς Ἡρόδοτον, 45: «*Ἄλλὰ μὴν καὶ κόσμοι ἄπειροι εἰσιν, οἱ δ' ὅμοιοι τούτῳ καὶ ἀνόμοιοι. Αἱ τὲ γὰρ ἄτομοι ἄπειροι οὐσαι, ὡς ἄρτι ἀπεδείχθη, φέρονται καὶ πορρωτάτω. Οὐ γὰρ κατανήλωνται αἴτιοαῦται ἄτομοι, ἐξ ὧν ἂν γένοιτο κόσμος ἢ ὑφ' ὧν ἂν ποιηθεῖη, οὐτ' εἰς ἓνα οὐτ' εἰς πεπερασμένους, οὐθ' ὅσοι τοιοῦτοι οὐθ' ὅσοι διάφοροι τούτοις. Ὡστε οὐδὲν τὸ ἐμποδοστατήσον ἐστι πρὸς τὴν ἀπειρίαν τῶν κόσμων».*

³⁵⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 327.

³⁵⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 280a. (Robert Kargon, "Walter Charleton, Robert Boyle and the Acceptance of Epicurean Atomism in England", *Isis* 55:2 (1964), σσ. 184-192).

³⁵⁹ Pierre Gassendi, "Physica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 318.

³⁶⁰ Pierre Gassendi, "Physica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 315.

τέλος. Σίγουρα αυτό είναι αρκετό, ώστε τα αίτια των πραγμάτων να μπορούν να εξηγηθούν»³⁶¹.

Από τη στιγμή που είναι τόσο μικρά και βρίσκονται κάτω από το κατώτατο όριο της αίσθησης, ο Gassendi έπρεπε να επιχειρηματολογήσει για την ύπαρξη και την αδιαιρετότητά τους έμμεσα, με το να επικαλεσθεί τα κοινώς παρατηρηθέντα φαινόμενα από τα οποία εξήγαγε τις απαραίτητες ιδιότητες των ατόμων. Ο αέρας, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι η απόδειξη ότι η αόρατη ύλη μπορεί να παράγει ορατά και φυσικά αποτελέσματα. Η δίοδος των μυρωδιών μέσω του αέρα μπορεί να εξηγηθεί με την άποψη των μικροσκοπικών μορίων που ταξιδεύουν από το αρχικό σώμα προς τη μύτη.³⁶²

Πώς μπορούμε να γνωρίζουμε ότι τα μικροσκοπικά μόρια από τα οποία αποτελούνται οι μυρωδιές είναι πραγματικά αδιαίρετα άτομα; Εάν αυτά τα αδιαίρετα άτομα δεν υπήρχαν, θα ήταν απαραίτητο να θεωρήσουμε αξιωματικά την επ' άπειρον διαιρετότητα της ύλης. Η άπειρη διαιρετότητα της ύλης φαίνεται στον Gassendi να οδηγεί σε ένα πλήθος παραλογισμών, όπως ακριβώς και τα Παράδοξα του Ζήνωνα.³⁶³ Γι' αυτό το λόγο θα πρέπει να υπάρχει ένα πεπερασμένο όριο στη διαδικασία διαίρεσης της ύλης.³⁶⁴ Τα άτομα είναι τελείως πλήρη και δεν περιέχουν κανένα κενό. Αυτός είναι και ο λόγος της αδιαιρετότητάς τους. Από τη στιγμή που είναι αδιαίρετα, το διάμεσο κενό πρέπει να υπάρχει για να χωρίσει τα άτομα μεταξύ τους.³⁶⁵ Η αδιαιρετότητα των ατόμων δεν αποτελεί εμπόδιο στη Θεία δύναμη κι έτσι δεν έρχεται σε αντίθεση με τη βουλησιαρχία του Gassendi.³⁶⁶

³⁶¹ Pierre Gassendi, "Physica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 417, 493ff, και Craig B. Brush, *The Selected Works of Pierre Gassendi*, σσ. 126-127.

³⁶² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 259.

³⁶³ Margaret Osler, (1994), σ. 190.

³⁶⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 258, 263-266. Για την αδιαιρετότητα των ατόμων βλ. επίσης Lynn Sumida Joy, *Gassendi the Atomist: Advocate of History in an Age of Science*, Cambridge University Press, 1987, κεφ. 7.

³⁶⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 262.

³⁶⁶ Margaret Osler, ο.π., σ. 190.

4. Τα χαρακτηριστικά των ατόμων

Η ύλη υπό μορφή ατόμων είναι η υλική αρχή του κόσμου του Gassendi. Η γενεσιουργός αρχή εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αυτά αλληλεπιδρούν. Στο σημείο αυτό ο Gassendi έχει υιοθετήσει την χαρακτηριστική ανάλυση της *αιτιότητας* του 17^{ου} αιώνα, σύμφωνα με την οποία η πρώτη αιτία είναι ο Θεός, ο οποίος δημιούργησε τα πάντα συμπεριλαμβανομένων και των δευτερευουσών αιτιών. Απορρίπτοντας την τετραπλή ανάλυση της αιτίας του Αριστοτέλη σε γενεσιουργό, υλική, μορφική και τελική, ο Gassendi υποστήριξε ότι η λέξη «αιτία» είναι συνώνυμη με τη λέξη «γενεσιουργός», και ότι όλα τα είδη αιτιών του Αριστοτέλη μπορούν να περιληφθούν στη «γενεσιουργό αιτία».³⁶⁷ Από τη στιγμή λοιπόν που τα άτομα αποτελούν την υλική αρχή του φυσικού κόσμου τα ερωτήματα περί *αιτιότητας* μετασχηματίζονται σε ερωτήματα για τον τρόπο αλληλεπίδρασης των ατόμων. Η απάντηση του Gassendi στο ερώτημα αυτό είναι η εξής: η δράση των ατόμων βρίσκεται στην κίνησή τους. Ως εκ τούτου η δράση των αιτιών είναι η κίνηση των ατόμων.³⁶⁸ Ο Θεός, η πρωταρχική αιτία, παρόλο που δεν δρα με οποιαδήποτε κίνηση ο ίδιος, ωστόσο ενεργεί μέσω της Θείας εντολής, με την οποία ενστάλαξε την κίνηση στα πρώτα άτομα κατά τη στιγμή της δημιουργίας τους, και κατά συνέπεια μέσω της δράσης των ατόμων.³⁶⁹ Έτσι, η αιτιώδης δομή του φυσικού κόσμου ανάγεται στις κινήσεις της ύλης. Ο Gassendi υιοθέτησε τον επικούρειο ορισμό της "κίνησης" ως μιας μετακίνησης από ένα μέρος σε άλλο, είτε ολόκληρου του σώματος είτε των μερών του.³⁷⁰

Ο Gassendi γενικά απέδωσε όλη τη φυσική μεταβλητότητα στην κίνηση των ατόμων. Τα άτομα μεταβιβάζουν τις κινήσεις τους το ένα στο άλλο μέσω της επαφής και της σύγκρουσης. Πολλές φορές η επαφή μεταξύ κινούντος και κινουμένου δεν είναι εμφανής, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της μαγνητικής έλξης, ωστόσο όμως η επαφή υπάρχει σε αόρατο ατομικό επίπεδο.³⁷¹

Έχοντας καθιερώσει τις υλικές και γενεσιουργές αρχές των πραγμάτων, ο Gassendi προχώρησε υποστηρίζοντας ότι όλες οι ποιότητες των σωμάτων μπορούν να εξηγηθούν από την άποψη της κίνησης και της διάταξης των ατόμων από τα οποία

³⁶⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 283-284.

³⁶⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 336-338.

³⁶⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 334.

³⁷⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 338-339.

³⁷¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 362-364.

αποτελούνται. Κατ' αυτόν τον τρόπο έδωσε μηχανιστικού τύπου εξηγήσεις για όλο το φάσμα των ποιοτήτων, όπως η σπανιότητα, η πυκνότητα, η διαφάνεια, το μέγεθος και η μορφή, η τραχύτητα, η ένταση, η ρευστότητα, η σταθερότητα, η ξηρότητα, η φωτεινότητα και η ένταση, η γεύση, ο ήχος, το χρώμα κ.α. Στον απολογισμό αυτό των ποιοτήτων συμπεριέλαβε σε ένα κεφάλαιο τις επονομαζόμενες «απόκρυφες ποιότητες», όπως ο μαγνητισμός, για τις οποίες ισχυρίστηκε ότι δεν υπάρχει δράση από απόσταση, και ότι τέτοιου είδους ποιότητες μπορούν να εξηγηθούν με μηχανιστικούς όρους.³⁷²

Τα χαρακτηριστικά που προσγράφει ο Gassendi στα άτομα είναι το μέγεθος, το σχήμα, η αντίσταση, το συμπαγές και η ακαμψία.³⁷³ Παρόλο που τα άτομα κατέχουν ένα πεπερασμένο μέγεθος και για το λόγο αυτό είναι ευδιάκριτα από τις γεωμετρικές οντότητες, είναι εξαιρετικά μικρά με αποτέλεσμα να βρίσκονται κάτω από το κατώτατο όριο της αίσθησης. Σε αντίθεση με τα αισθητά σώματα, τα οποία μπορούμε να μετρήσουμε με την άμεση χρήση των αισθήσεών μας, το μέγεθος των ατόμων μετράται μέσω μιας σύνθετης συλλογιστικής διαδικασίας.³⁷⁴ Το μικροσκόπιο, το νέο όργανο που ο Gassendi ονόμασε «*Engyscopius*»³⁷⁵, του παρείχε τα διαπιστευτήρια για τον ισχυρισμό του ότι τα άτομα είναι μικροσκοπικά.

Το μικροσκόπιο αποκάλυπτε ότι τα μικροσκοπικά μόρια των πραγμάτων κατέχουν μεγάλη ποικιλομορφία κι έτσι ο Gassendi, σε συνδυασμό με την καθημερινή παρατήρηση, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι τα ίδια τα άτομα διαμορφώνονται ποικιλοτρόπως.³⁷⁶ Παρόλο που τα άτομα απαντούν με ποικίλες μορφές, θεώρησε ότι θα πρέπει να υπάρχει ένας πεπερασμένος αριθμός τέτοιων μορφών. Το πλήθος των πραγμάτων στον κόσμο μπορεί να παραχθεί από έναν πεπερασμένο αριθμό ειδών ατόμων με τον ίδιο συνδυαστικό τρόπο που η πολυπλοκότητα της γλώσσας μπορεί να παραχθεί μόνο από είκοσι δυο γράμματα του λατινικού αλφαβήτου (συνδυαστική μέθοδος).³⁷⁷

Εκτός από τις γεωμετρικές ιδιότητες του μεγέθους και του σχήματος /της μορφής, τα άτομα κατέχουν δυο ιδιότητες απαραίτητες για να αποτελούν την υλική

³⁷² Margaret Osler, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, σ. 853.

³⁷³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 266.

³⁷⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 267-268.

³⁷⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 269. Τα επιχειρήματα του Gassendi είναι τα τυπικά επιχειρήματα του 17^{ου} αιώνα. Πρβλ.: Christoph Meinel, "Early Seventeenth-Century Atomism: Theory, Epistemology, and the Insufficiency of Experiment", *Isis*, 79 (1988), σσ. 68-103.

³⁷⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 268.

³⁷⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 271.

αρχή των πραγμάτων, οι οποίες είναι η αντοχή ή αντίσταση και το βάρος. Η αντοχή (ή η στερεότητα), που είναι η αδιαπερατότητα της ύλης, είναι απαραίτητη προκειμένου τα άτομα να είναι υλικά και να ενεργούν μέσω της επαφής.³⁷⁸ Η αντίσταση, η στερεότητα και το μέγεθος των ατόμων είναι οι ιδιότητες που τα διακρίνουν από τα μαθηματικά αντικείμενα. Τα άτομα κατέχουν επίσης ένα έμφυτο/ενυπάρχον βάρος (*pondus*), ή βαρύτητα (*gravitas*). Ο Gassendi θεώρησε ότι αυτό το βάρος ήταν μια φυσική ενδογενής δύναμη των ατόμων, με την οποία τα άτομα μπορούν να κινηθούν. Αντίθετα από τον Επίκουρο, που είχε θεωρήσει τη ροπή για την κίνηση ως έμφυτη στα άτομα, ο Gassendi θεώρησε ότι τα άτομα είναι ευκίνητα και αεικίνητα λόγω της δύναμης της κίνησης που ο Θεός ενστάλαξε σ' αυτά τη στιγμή της δημιουργίας τους.³⁷⁹ Εάν η κινητικότητα και η δράση των ατόμων ήταν όντως έμφυτες, τότε οι κίνδυνοι του υλισμού θα ήταν πολύ μεγάλοι. Γι' αυτό το λόγο συνέδεσε τις λειτουργίες αυτές με τη Θεία συναίνεση. Παρόλο που η κίνηση επιβάλλεται στα άτομα από τον Θεό, εμμένει για πάντα σε αυτά. Γίνεται φανερό στο σημείο αυτό ότι το θεολογικό πλαίσιο του Gassendi εμποτίζει εκτός από την ηθική, και ολόκληρη τη φυσική φιλοσοφία του. Το γεγονός ότι ο Θεός μεταδίδει την κίνηση στα άτομα και μπορεί με τη βούληση του και μόνο να την αφαιρέσει, προλαμβάνει την αυτάρκεια του υλικού κόσμου, που ένας γνήσιος υλισμός απαιτεί.³⁸⁰

Οι ιδιότητες της στερεότητας, της αντίστασης (*resistance*) και του βάρους των ατόμων, αποτελούν σύμφωνα με την Osler³⁸¹, εμπειρικά στοιχεία διότι η ύπαρξή τους μπορεί να κατανοηθεί μόνο μέσω της εμπειρίας μας από τη συμπεριφορά των υλικών αντικειμένων. Όλα τα επιχειρήματα του Gassendi για την ύπαρξη των ατόμων και των έμφυτων ιδιοτήτων τους βασίζονται στις παρατηρούμενες ιδιότητες της ύλης. Από τις παρατηρήσεις αυτές ο Gassendi προχώρησε αναλογικά σε συλλογισμούς και μερικές φορές σε ελέγξιμες υποθέσεις για να περιγράψει τις ιδιότητες των ατόμων. Τα άτομα, καταλήγει ο Gassendi, πρέπει να θεωρηθούν ως η υλική αρχή των πραγμάτων. Ο Θεός τα δημιούργησε αρχικά και έπειτα έπλασε τα πρώτα αντικείμενα που δημιουργήθηκαν από αυτά. Όλες οι υπόλοιπες γενεές αντικειμένων και οι

³⁷⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 232.

³⁷⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 280.

³⁸⁰ Margaret Osler, (1994), σ. 192.

³⁸¹ Αυτόθι.

αλλαγές που συντελέστηκαν σε εκείνα, προκύπτουν από την κίνηση και τη σύγκρουση των αρχικών ατόμων.³⁸²

Το εύλογο ερώτημα που γεννάται είναι με ποιον τρόπο ο Gassendi, ένας εμπειριστής, δικαιολόγησε όλη αυτή τη συζήτηση για τις ιδιότητες των ατόμων, οι οποίες βρίσκονται κάτω από το κατώτατο όριο της αίσθησης. Ο ίδιος απαντά με δύο επιχειρήματα. Κατ' αρχάς, μέσω της αναλογίας των ορατών σωμάτων με εκείνα που καταστήθηκαν ορατά μέσω του μικροσκοπίου³⁸³, και δεύτερον με τον ισχυρισμό του ότι οτιδήποτε δεν μπορούμε να δούμε, το γνωρίζουμε όταν μπορούμε να το καταλάβουμε, αλλά η κατανόηση πραγματώνεται εξολοκλήρου από την αίσθηση.³⁸⁴

³⁸² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 280.

³⁸³ Βλ.: Catherine Wilson, "Visual Surface and Visual Symbol: The Microscope and the Occult in Early Modern Science", *Journal of the History of Ideas*, 49 (1988), σσ. 85-108.

³⁸⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, στο: *Opera Omnia*, I: 269.

5. Η κίνηση των ατόμων

Ενώ ο Δημόκριτος και ο Επίκουρος³⁸⁵, όπως και οι στωικοί, είχαν δεχθεί την κίνηση ως εγγενή στην ύλη, ο Gassendi θεώρησε ότι η κίνηση εμβάλλεται στα άτομα κατά τη διάρκεια της δημιουργίας τους από το Θεό.³⁸⁶ Τα άτομα παρέλαβαν από το Θεό την αναγκαία δύναμη για να κινούνται τα ίδια και για να μεταδίδουν την κίνηση και σε άλλα.³⁸⁷ Και όλα αυτά στο βαθμό που ο Θεός προνοιακά προέβλεπε τι θα ήταν αναγκαίο για κάθε σκοπό, για τον οποίο τα προόριζε.³⁸⁸ Κατά συνέπεια η κινητικότητα και δραστηριότητα των ατόμων δεν είναι έμφυτες. Αυτό, σύμφωνα με την Osler³⁸⁹, συμβαίνει για να αποφύγει ο Gassendi μια ματεριαλιστική φυσική που θα καθιστούσε το Θεό περιττό στο πρωταρχικό στάδιο της δημιουργίας. Είναι θεολογικής- μεταφυσικής φύσεως οι αιτίες που ωθούν τον Gassendi στον περιορισμό της δραστηριότητας της ύλης. Από τη στιγμή που ο Θεός, σύμφωνα με τον Gassendi, είναι ο δημιουργός της κίνησης, αποφεύγονται με αυτόν τον τρόπο οι αθεϊστικές συνέπειες του δημοκρίτειου και επικούρειου ατομισμού, όπου η πανταχού παρούσα αιώνια κίνηση των ατόμων καθορίζει όλα τα φυσικά φαινόμενα.

Το επιχείρημα του Gassendi σχετικά με την επικούρεια θεωρία για την κίνηση των ατόμων περιλαμβάνει τρεις ισχυρισμούς³⁹⁰:

- 1) Τον ισχυρισμό του ότι ο υλικός κόσμος περιέχει μια ενεργό δύναμη υπεύθυνη για τη φυσική λειτουργία
- 2) Τον ισχυρισμό ότι η ενεργός δύναμη είναι εγγενής και απαραίτητη σε κάθε μεμονωμένο άτομο. Πρόκειται για την έμφυτη κινητήρια δύναμη των ατόμων (*vis motrix*)
- 3) Από τη στιγμή που δεν υπάρχει καμιά άλλη θεμελιώδης δύναμη (που να ωθεί τα άτομα σε κίνηση), η έμφυτη κινητήρια δύναμη των ατόμων πρέπει να βρίσκεται σε λειτουργία. Γι' αυτό και κάθε μεμονωμένο άτομο πρέπει πάντοτε να κινείται με την ιδιαίτερη ταχύτητά του, η οποία προέρχεται από την έμφυτη

³⁸⁵ Πρβλ. David Furley, "Knowledge of Atoms and Void in Epicureanism", στο: *Cosmic Problems: Essays on Greek and Roman Philosophy of Nature*, Cambridge University Press, 1989.

³⁸⁶ Antonia LoLordo, «The Activity of Matter in Gassendi's Physics», *Oxford Studies in Early Modern Philosophy* 2 (2005), σ. 75.

³⁸⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 280.

³⁸⁸ Craig B. Brush, *The Selected Works of Pierre Gassendi*, New York, 1972, σσ. 400-401.

³⁸⁹ Margaret Osler, (1994), σσ. 191-192.

³⁹⁰ Antonia LoLordo, «Epicurean and Galilean Motion in Gassendi's Physics», *Philosophy Compass* 3/2 (2008), σ. 308.

κινητήρια δύναμή του (με την οποία το προίκισε ο Θεός τη στιγμή της δημιουργίας του). Αντίθετα, σύμφωνα με την επικούρεια αντίληψη όλα τα άτομα κινούνται με την ίδια αμετάβλητη ταχύτητα, τόσο γρήγορα όσο η σκέψη.³⁹¹ Αυτή η σταθερή κίνηση των ατόμων θεώρησε ότι απαιτούσε κάποια γενεσιουργό-θεμελιώδη αιτία, και συμπέρανε πως η αιτία αυτή ήταν κάποιο εγγενές χαρακτηριστικό των ατόμων, το οποίο στον Λουκρήτιο³⁹² απαντά ως *βάρος* (Λουκρήτιος, *De rerum natura*, 2.216, 2.284). Επειδή το βάρος ούτε κερδίζεται ούτε χάνεται, γι' αυτό και τα άτομα ούτε μπορούν να χάνουν αλλά ούτε και να κερδίζουν ταχύτητα. Ακόμα και στη σύγκρουση των ατόμων το μόνο που συμβαίνει είναι η αλλαγή της τροχιάς-κατεύθυνσής τους.³⁹³

Ο ισχυρισμός ότι τα άτομα ακόμη και σε κατάσταση ηρεμίας διαρκώς πάλλονται³⁹⁴, είναι καθαρά επικούρεια³⁹⁵, και ο Gassendi εξηγεί αυτή την άποψη αυτή ως εξής, ότι «*ακόμη και στα σύνθετα σώματα τα άτομα συνεχώς κινούνται*».³⁹⁶ Στο *Syntagma Philosophicum* ο Gassendi υποστηρίζει³⁹⁷ πως η κίνηση των ατόμων βρίσκεται σε μια ευθεία γραμμή και γίνεται πολύ γρήγορα, και ότι τα άτομα έχουν μια «*ροπή στην κίνηση*» ή μια «*ώθηση και ορμή*», η οποία «*δεν μπορεί να χαθεί*».³⁹⁸ Αυτή η ώθηση αναφέρεται και ως βαρύτητα (*gravitas*), ως βάρος (*pondum*), ή ως κινητήρια ισχύς ή δύναμη (*vis motrix*).³⁹⁹ Η αιτία της αλλαγής της ταχύτητας ή της κατεύθυνσης ενός σύνθετου σώματος δεν είναι άλλη, σύμφωνα με τον Gassendi, από

³⁹¹ Επίκουρος, *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 61: «*Καὶ μὴν καὶ ἰσοταχεῖς ἀναγκαῖον τὰς ἀτόμους εἶναι, ὅταν διὰ τοῦ κενοῦ εἰσφέρονται μηδενὸς ἀντικόπτοντος. Οὔτε γὰρ τὰ βαρέα θᾶπτον οἰσθήσεται τῶν μικρῶν καὶ κουφῶν, ὅταν γέ δῃ μηδὲν ἅπαντα αὐτοῖς, οὔτε τὰ μικρὰ τῶν μεγάλων, πάντα πόρον σύμμετρον ἔχοντα, ὅταν μηθεν μηδὲ ἐκείνοις ἀντικόπη, οὔθ' ἢ ἄνω οὔθ' ἢ εἰς τὸ πλάγιον διὰ τῶν κρούσεων φορά, οὔθ' ἢ κάτω διὰ τῶν ἰδίων βαρῶν. Ἐφ' ὑπόσον γὰρ ἂν κατισοχῇ ἐκάτερα αὐτῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ἅμα νοήματι τὴν φορὰν σχήσει, ἕως <ἂν τί> ἀντικόψει, ἢ ἔξωθεν ἢ ἐκ τοῦ ἴδιου βάρους πρὸς τὴν τοῦ πλήξαντος δύναμιν*».

³⁹² Antonia LoLordo, (2008), σ. 301.

³⁹³ Ο.π., σ. 301.

³⁹⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 335-336, I: 343, I: 384, I: 385.

³⁹⁵ Σύμφωνα με τον Επίκουρο, οι μικροσκοπικοί οργανισμοί που αποτελούνται από άτομα χαρακτηρίζονται από ποικιλία καταστάσεων κίνησης και ακινησίας, αλλά ακόμη κι όταν βρίσκονται σε κατάσταση ακινησίας-ηρεμίας, τα άτομα, από τα οποία αποτελούνται, εξακολουθούν να βρίσκονται σε συνεχή κίνηση με σταθερό παλμικό τρόπο. (Επίκουρος, *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 61.)

³⁹⁶ Πρβλ.: Antonia LoLordo, (2008), σ. 304.

³⁹⁷ Το ζήτημα της κίνησης των ατόμων πραγματεύεται εκτεταμένα στο έργο του *Animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii*. Στην ουσία πρόκειται για σημειώσεις του Gassendi στο X βιβλίο του Διογένη Λαέρτιου που αφορά στη ζωή και στο έργο του Επίκουρου.

³⁹⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 273.

³⁹⁹ Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, I: 186a, 683b, III: 487b, 488a.

την αναπήδηση των ίδιων των ατόμων⁴⁰⁰, και συμπεραίνει πως η πραγματική αιτία της κίνησης ενός σώματος μετά από σύγκρουση είναι η *vis motrix* που βρίσκεται εσωτερικά στο σώμα, και όχι το ίδιο το σώμα που συγκρούστηκε με την κινητήρια αυτή δύναμη. Παρολαυτά οι απόψεις του Gassendi σχετικά με την κίνηση των ατόμων διαφοροποιούνται σε ορισμένα σημεία από εκείνες του αρχαίου φιλοσόφου. Οι διαφορές εντοπίζονται σε τρία σημεία: Πρώτον, στο ότι ο Επίκουρος θεωρεί ότι όλα τα άτομα κινούνται με την ίδια ταχύτητα. Ο Gassendi δεν ασπάζεται αυτόν τον ισχυρισμό, δεδομένου ότι ο Θεός δημιούργησε τα άτομα με όποια ταχύτητα ήθελε, αφού δεν έχουμε κάποιο άλλο άμεσο στοιχείο για την ταχύτητα των ατόμων.⁴⁰¹

Δεύτερον, ο Gassendi αρνείται ότι η κινητήρια δύναμη (*vis motrix*) είναι κάτι σαν το βάρος, με την καθομιλουμένη έννοια, και ότι η φυσική κατεύθυνση που ακολουθούν τα άτομα είναι προς τα κάτω. Αυτό προκύπτει από την άποψή του για τη βαρύτητα, ως δύναμη της γης παρά ως κάτι εγγενές των βαρέων σωμάτων.⁴⁰² Στο σημείο αυτό επιχειρηματολογεί πάλι ως θεολόγος.

Τέλος, ο Gassendi τονίζει πως η έσχατη πηγή της ατομικής δραστηριότητας και κίνησης είναι η δύναμη, την οποία ο Θεός ενστάλαξε στα άτομα τη στιγμή που τα δημιούργησε.⁴⁰³ Ο τελευταίος μεταφυσικός συλλογισμός εξηγεί την επιλογή του Gassendi να χρησιμοποιήσει τη φιλοσοφία του Επίκουρου και του Γαλιλαίου στη δική του φυσική και εν γένει ηθική φιλοσοφία.⁴⁰⁴

Μέσω της εκτενούς συζήτησης για τα άτομα, το κενό, την αλλαγή και την κίνηση, ο Gassendi απάντησε σε θεμελιώδη οντολογικά ζητήματα για τον φυσικό κόσμο, όπως από ποια είδη οντοτήτων αποτελείται ο κόσμος και με ποια μέσα αλληλεπιδρούν αυτές οι οντότητες. Απαντώντας στα ζητήματα αυτά κατόρθωσε να αντικαταστήσει τον παραδοσιακό αριστοτελισμό με το μηχανιστικό εννοιολογικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο θεώρησε ότι έπρεπε να διατυπωθεί η φυσική φιλοσοφία.⁴⁰⁵ Το φιλοσοφικό έργο του Pierre Gassendi είναι ένα σύστημα, του οποίου τα τμήματα αποτελούν απόψεις ενός συνεπούς όλου. Ενώ η Ηθική, η Φυσική και η Λογική του αντανακλούν τις απόψεις του αρχαίου ατομιστή και ηδονιστή, Επίκουρου, ο ίδιος ο

⁴⁰⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 385.

⁴⁰¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 335-336.

⁴⁰² Antonia LoLordo, «Epicurean and Galilean Motion in Gassendi's Physics», *Philosophy Compass* 3/2 (2008), σσ. 304-305.

⁴⁰³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 280.

⁴⁰⁴ Antonia LoLordo, ο.π., σσ. 305, 309- 310.

⁴⁰⁵ Margaret Osler, (1994), σ. 194.

Gassendi συνδυάζει τα παραπάνω στοιχεία με τη χριστιανική θεολογία και τη μηχανιστική φιλοσοφία. Ως ένας πραγματικός Ουμανιστής, χρησιμοποίησε ό, τι χρειάστηκε από τα παραπάνω φιλοσοφικά πεδία σε μια προσπάθεια να παρουσιάσει με όσο το δυνατόν πειστικότερο τρόπο την αξία της ανθρωπότητας στον κόσμο.

ΚΕΦ. V: ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ- ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Η ηθική φιλοσοφία του Gassendi αποτελεί ένα διάλογο με τους προγενεστέρους του φιλοσόφους, όπως με τον αρχαίο φιλόσοφο Επίκουρο, αλλά και με τους συγχρόνους του. Τον 17^ο αιώνα εμφανίζονται στο φιλοσοφικό προσκήνιο εξέχουσες προσωπικότητες, όπως ο Rene Descartes, ο Thomas Hobbes, που αναδιοργάνωσαν το φιλοσοφικό σύμπαν, την ίδια στιγμή που ο Galileo⁴⁰⁶ άλλαζε τη δομή του φυσικού κόσμου. Συνειδητοποιώντας τις επιπτώσεις της νέας φιλοσοφικής σκέψης, ο Gassendi αντιλήφθηκε ότι σε έναν κόσμο ύλης και κίνησης, έπρεπε να βρεθεί χώρος και για την ανθρωπότητα και συγκεκριμένα για την ανθρώπινη ελευθερία.⁴⁰⁷

Σε συνάρτηση προς αυτό απέρριψε τον υλισμό του Hobbes και τον ορθολογισμό του Descartes⁴⁰⁸, επειδή θεώρησε ότι οι προσεγγίσεις αυτές κατέστρεφαν κάθε δυνατότητα ανθρώπινης ελευθερίας. Ενώ στο σύμπαν του Hobbes ο άνθρωπος είναι ενοποιημένος με την ύλη, και στον καρτεσιανό κόσμο, πνεύμα ή ψυχή είναι διαχωρισμένα μεταξύ τους, ο Gassendi, στο δικό του φιλοσοφικό σύμπαν και συμπλέοντας στο σημείο αυτό με τη Στοά, προσπάθησε να συνενώσει φύση και ανθρωπότητα σε μια πολυπλοκότερη αλληλοσυσχέτιση, η οποία να μην διαχωρίζει την ανθρωπότητα από τα υπόλοιπα τμήματα της θεϊκής δημιουργίας. Ο Gassendi αποτελεί το συνδυαστικό κρίκο μεταξύ του ουμανισμού και του σκεπτικισμού του ύστερου 16^{ου} αιώνα και της υποθετικής και πιθανοκρατικής προσέγγισης της γνώσης του ύστερου 17^{ου} αιώνα. Για να κατανοηθεί η φιλοσοφική σκέψη του Gassendi- αλλά και η φύση της σύγχρονης του επιστημονικής σκέψης- θα πρέπει να ειπωθεί μέσα από το πρίσμα θεολογικών προϋποθέσεων, οι οποίες αποτελούν ουσιαστικό παράγοντα στη διαμόρφωση της νέας φυσικής και ηθικής φιλοσοφίας του 17^{ου} αιώνα.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Για την επιρροή που άσκησε ο Γαλιλαίος στον Gassendi και τον τρόπο που ο δεύτερος αντιμετώπισε την καταδίκη του βλ: Antonia LoLordo, *Pierre Gassendi and the Birth of Early Modern Philosophy*, Cambridge University Press, 2006, σσ. 24-26, και «Epicurean and Galilean Motion in Gassendi's Physics», *Philosophy Compass* 3/2 (2008), Lisa Sarasohn, «French Reaction to the Condemnation of Galileo, 1632-1642», *Catholic Historical ReView* 74 (1988), σσ. 34-54.

⁴⁰⁷ Lisa Sarasohn, (1996), σ. x.

⁴⁰⁸ Ο καρτεσιανισμός χρησιμεύει όχι ως επιρροή αλλά ως βάση πάνω στην οποία ο Gassendi θα επιχειρηματολογήσει για τις απόψεις του, Βλ. Antonia LoLordo, *Pierre Gassendi and the Birth of Early Modern Philosophy*, Cambridge University Press, 2006, σσ. 54-56.

⁴⁰⁹ Lisa Sarasohn, (1996), σ. x, xi.

1. Η έννοια της ηδονής

Η “Ηθική” (*Ethica*) του Gassendi περιλαμβάνεται στο τρίτο και τελευταίο τμήμα του έργου του *Syntagma Philosophicum*. Εδώ ο συγγραφέας συμπληρώνει τη νεανική του πρόθεση να εκχριστιανίσει όλα τα τμήματα της φιλοσοφίας του Επίκουρου. Η επικούρεια ηθική βασίστηκε στην αρχή ότι η ευδαιμονία είναι ο σκοπός της ζωής. Η ευδαιμονία⁴¹⁰, σύμφωνα με τον Επίκουρο, προέρχεται μέσω της αποδέσμευσης του ανθρώπου από τον σωματικό πόνο και από την διανοητική αναταραχή.

Το πρώτο τμήμα της “Ηθικής” του Gassendi ονομάζεται «De Felicitate»⁴¹¹. Ο Gassendi γνώριζε πως δεν θα μπορούσε να ενσωματώσει με ασφάλεια τον επικούρειο ατομισμό στη δική του φιλοσοφία, εάν δεν αποσαφηνιζόταν πρώτα η επικούρεια έννοια της ηδονής ως ύψιστο Αγαθό (*voluptas*) και σκοπός της ζωής.⁴¹² Έτσι, τονίζει στην “Ηθική”⁴¹³ του ότι «ο Επίκουρος θεωρεί ότι καμιά άλλη ευδαιμονία δεν είναι το τέλος (ο τελικός σκοπός), εκτός από εκείνη που αποτελείται από σταθερότητα, κάτι σαν την ανάπαυση, που ονομάζεται ηρεμία (αταραξία) και ελευθερία από τον πόνο». Είναι γνωστό ότι ο επικούρειος ηδονισμός δεν αντιμετωπίστηκε θετικά ούτε κατά την αρχαιότητα, ούτε κατά τον χριστιανικό Μεσαίωνα. Όντας περιβεβλημένη η επικούρεια φιλοσοφία από την φήμη του ίδιου του Επίκουρου περί αθεϊσμού και ηθικής παρακμής, χρειάστηκε να αποκατασταθεί ώστε να μπορεί να γίνει αποδεκτή

⁴¹⁰ Επίκουρος, *Ηθική*, εισαγωγή-μετάφραση- σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, εκδ. Εξάντας, σ. 21, 22: «Σύμφωνα με τον Επίκουρο σκοπός της φιλοσοφίας είναι να ελευθερώσει τον άνθρωπο από τα πάθη της ψυχής, που είναι ο φόβος και οι επιθυμίες, και να κάνει τη ζωή του ευτυχισμένη. Πρόκειται για το φόβο του θανάτου, των Θεών, των φυσικών φαινομένων, που προκαλούν δέος και μένουν ανεξήγητα, καθώς επίσης και για τις μη αναγκαίες επιθυμίες που προξενούν πόνο. Τους ανυπόστατους φόβους τους διαλύει η φυσική επιστήμη, αρκεί να ακολουθούμε τη φύση για να επιθυμούμε πράγματα φυσικά και αναγκαία».

⁴¹¹ Pierre Gassendi, “De Felicitate”, *Opera Omnia*, II: 659-735.

⁴¹² Επίσης, στον πρόλογο του πρώτου δημοσιευμένου έργου του, με τίτλο *Exercitationes Paradoxicae adversus Aristoteleos* (1624), δηλώνει ότι το VII βιβλίο του έργου αυτού ασχολείται με την ηθική φιλοσοφία και αναφέρεται στο επικούρειο δόγμα της ευδαιμονίας, αποδεικνύοντας ότι αυτή είναι το ύψιστο αγαθό και συνίσταται στην ηδονή, καθώς επίσης και τον τρόπο που η ανταμοιβή κάθε ανθρώπινης πράξης βασίζεται πάνω στην αρχή αυτή. (Brush, Craig B., *The Selected Works of Pierre Gassendi*, New York, 1972, σ. 25)

⁴¹³ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum*, *Opera Omnia*, “De Felicitate”, II: 682: “*Quippe, cum Epicurus non aliam voluptatem esse sinem censuerit, quam eam, quae consistit in stabilitate & quasi quiete, Indolentiam putat & Tranquillitatem (...)*”. Πρβλ.: Lisa Sarasohn, «The Ethical and Political Philosophy of Pierre Gassendi», *Journal of the History of Philosophy* 20 (1982), σ. 241.

από το χριστιανικό δόγμα. Αυτό ακριβώς επιχείρησε να εξετάσει ο Pierre Gassendi στην “Ηθική” του.

Στην εισαγωγή του «De Felicitate» ο Gassendi σημειώνει: «Αλλά αυτή η ευτυχία, παρόλο που ζούμε θνητή ζωή, βιώνεται περισσότερο ως μια ευχή παρά ως πραγματικότητα, και μπορεί να θεωρηθεί περισσότερο ως ιδέα ή ιδανικό, και όσο, περισσότερο ή λιγότερο, η ζωή μας προσεγγίζει αυτό το ιδανικό, τόσο περισσότερο ή λιγότερο ευτυχισμένοι μπορούμε να γίνουμε».⁴¹⁴

Ο άνθρωπος πάντοτε προσπαθεί για μια πιο ευτυχισμένη ζωή από αυτή που έχει. Είναι μεγάλη η προσπάθεια που κάνει για να επιτύχει κάτι τέτοιο, δηλαδή μια μελλοντική ευτυχία, ακόμη κι αν μια τέτοια προσπάθεια του προκαλεί προσωρινά πόνο, γεγονός που ανυψώνει τον άνθρωπο απέναντι στα άλλα έμψυχα όντα, τα οποία δεν διακρίνει η ικανότητα της προνοητικότητας. Γι’ αυτό και ο Gassendi, στο «De Felicitate», αφού πρώτα καθόρισε την ευδαιμονία ως την καλύτερη δυνατή κατάσταση -όπου τα απαραίτητα αγαθά είναι όσο το δυνατό περισσότερα και τα κακά όσο το δυνατό λιγότερα, και γι’ αυτό το λόγο η ζωή είναι τόσο ωραία και ήρεμη- καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ευτυχία είναι αυτή που οι άνθρωποι φαίνεται να είναι σε θέση να επιδιώξουν με ένα φυσικό δικαίωμα που έχουν χάρη στη Θεία πρόνοια.⁴¹⁵

Η ύψιστη ευδαιμονία ισοδυναμεί με μια κατάσταση ηρεμίας. Η επίτευξη της ηρεμίας (αταραξίας) παρέχει στους ανθρώπους την αυτάρκεια, έτσι ώστε να είναι ελεύθεροι να ακολουθήσουν την προσωπική τους ευχαρίστηση. Ο Επίκουρος αναγνώριζε πως δεν είχαν όλες οι μορφές ηδονής την ίδια αξία, και γι’ αυτό έδωσε έμφαση στον υπολογισμό της ηδονής και του πόνου. Έτσι, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η μικρής διάρκειας ηδονή έχει μεγαλύτερη αξία από την μεγαλύτερης διάρκειας, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε μακράς διάρκειας πόνο.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, “De Felicitate”, II: 662: “*Verum talis felicitas, donec mortalem vivimus vitam, in voto potius, quam in re est, ac potest ad summum haberi ut Idea, sive exemplar, ad quod provit magis, vel minus vitae status accesserit, possit pro maiore, minoreve felicitate reputari*”.

⁴¹⁵ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 662: “*Nempe haec Felicitas est, ad quam solam videntur posse homines, secundum naturam iure adspirare, cum sibi alioquin polliceri, affectareque eximiam illam, sit mortalitatis suae oblivisci, neque agnoscere hominem se esse, hoc est animal imbecillum & ex naturae conditione innumeris malis, miseriusque obnoxium*”.

⁴¹⁶ Βλ. επίσης: François Bernier, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο I, Κεφάλαιο II: “What kind of pleasure it is that Epicurus recommends as the End of a happy life”, σ. 44, και Βιβλίο I, Κεφάλαιο III: “Whether at any time pain ought to be preferr’d before pleasure”, σ. 84.

Ο Gassendi περιγράφει τέσσερα είδη ηδονής στην ηθική του φιλοσοφία, τα οποία ακολουθούν μια ηθική διαβάθμιση⁴¹⁷:

- την ενστικτώδη επιθυμία για ευδαιμονία, που διαθέτουν ακόμη και τα πιο άλογα πλάσματα,
- την υπολογισμένη στρατηγική για τη μεγιστοποίηση της φυσικής ευδαιμονίας,
- τη σύνεση του σοφού που κατανοεί ότι η αληθινή ευδαιμονία αποτελείται από ηρεμία και από την απουσία του πόνου⁴¹⁸,
- και τέλος, τη μακάρια ευδαιμονία του Θεού, η οποία δεν μπορεί να επιτευχθεί όσο ζούμε⁴¹⁹.

Ο Gassendi υποστηρίζει πως ο Θεός εμφυτεύει την επιθυμία για ευχαρίστηση στον άνθρωπο προκειμένου να τον παρακινήσει να χρησιμοποιήσει τις δυνατότητές του, να «εξανθρωπίσει» δηλαδή τον εαυτό του. Μέσα από αυτή τη διαδικασία οι άνθρωποι μπορούν να συνειδητοποιήσουν ότι παρόλο που οι μη απαραίτητες απολαύσεις, όπως οι τιμές και ο πλούτος μπορεί να είναι αγαθά, ωστόσο το ύψιστο Αγαθό όλων είναι η ηρεμία της ψυχής και η έλλειψη του πόνου στο σώμα,⁴²⁰ για την απόκτηση των οποίων αρκούν μόνο τα βασικά και απαραίτητα αγαθά της ζωής, τα οποία τα παρέχει απλόχερα η φύση.

Στην ηθική φιλοσοφία του Gassendi η ενστικτώδης αναζήτηση της ηδονής και της αποφυγής του πόνου που ενσταλάχτηκε στους ανθρώπους από το Θεό, παίζει τον ίδιο ρόλο στην καθοδήγηση των ανθρωπίνων ζητημάτων, όπως και η ενσταλαγμένη κίνηση των ατόμων στον καθορισμό της φυσικής λειτουργίας. Η αρχή της «ύλης σε κίνηση» λειτουργεί ως παράδειγμα το οποίο επιτρέπει στον Gassendi να αναπτύξει την προσωπική του ηθική θεωρία με έναν περισσότερο πολύπλοκο τρόπο. Η έννοια της κίνησης συμβάλλει στην κατανόηση των ελεύθερων πράξεων των ανθρώπων και των θεϊκά καθορισμένων ενεργειών των φυσικών πραγμάτων. Η ηδονή έχει διπλό ρόλο στη σκέψη του Gassendi: ως κίνητρο για την άμεση δράση και ως τελικός

⁴¹⁷ Pierre Gassendi, “De Felicitate”, *Opera Omnia*, II: 659-735. Πρβλ. επίσης Margaret Osler, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, σ. 855, και Lisa Sarasohn, (1996), σ. 52.

⁴¹⁸ Πρβλ.: Bernier François, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο I, Κεφάλαιο II: “The condition of satisfaction of the Wise Man, according to Epicurus opinion”, σ. 61.

⁴¹⁹ Η μεγάλη διαφορά του Gassendi από τον Επίκουρο είναι ότι για τον πρώτο η ανώτερη ευδαιμονία επιφυλάσσεται γιατί ο άνθρωπος ως κατ’ομοίωσιν Θεού μπορεί να βιώσει τη Θεία έκσταση, αν και όχι στην παρούσα ζωή.

⁴²⁰ Bernier François, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο I, Κεφάλαιο II: “Some particular needful to be examined and considered which Will contribute very much to the Repose and Happiness of Mankind”, σσ. 14-43.

σκοπός ενός συνετού υπολογισμού της ηδονής. Η επιθυμία για την απόκτηση της ηδονής ωθεί το άτομο στη δράση και η εμπειρία της απόλαυσης είναι μια κατάσταση σταθερής και αμετάβλητης ευχαρίστησης.⁴²¹ Ο ίδιος απέδειξε ότι η επικούρεια ηδονή συνδέεται με την ηθικότητα και οδηγεί σε έναν ασκητικό τρόπο ζωής.⁴²²

Ο Gassendi⁴²³ εξήγησε ότι ο Επίκουρος θεώρησε ως τελικό σκοπό της ζωής ένα συγκεκριμένο είδος ηδονής, την καταστηματική ηδονή που βασίζεται στη σταθερότητα, η οποία μοιάζει με τη νηφαλιότητα και ονομάζεται ηρεμία και αποφυγή του πόνου. Πρόκειται για την επικούρεια έννοια της αταραξίας. Η πραγματική ευχαρίστηση δεν συνίσταται στην ικανοποίηση μιας επιθυμίας, αλλά στην παραμονή, για κάποιο χρονικό διάστημα, σε μια κατάσταση ικανοποίησης. Και ο πιο σίγουρος τρόπος για την επίτευξη αυτής της κατάστασης είναι, σύμφωνα με τον Gassendi και τον Επίκουρο, η αρετή⁴²⁴.

Η έννοια της ασκητικής ευδαιμονίας και η σύνδεσή της με την αρετή αποτέλεσαν το κλειδί στη δικαίωση της επικούρειας ηθικής για τον Gassendi. Στον προσδιορισμό της αρετής ο Gassendi ακολούθησε και την επικούρεια άποψη ότι οι κύριες αρετές είναι η φρόνηση, η σύνεση, η γενναιότητα, η εγκράτεια και η δικαιοσύνη.⁴²⁵ Οι αρετές της εγκράτειας και της φρόνησης είναι ουσιαστικές στον επικούρειο ηθικό κώδικα, επειδή επιτρέπουν στο σοφό άνθρωπο να κατανοήσει ότι οι περισσότερες ανθρώπινες επιθυμίες είναι μάταιες και άλογες. Σύμφωνα με τον Gassendi, όπως και με τον Επίκουρο, οι βασικές ανάγκες, που είναι οι φυσικές ανάγκες, είναι περιορισμένες και εύκολα προσβάσιμες. Η ορθή κατανόηση των ανθρωπίνων αναγκών είναι ζωτικής σημασίας για την απόκτηση της αυτάρκειας, βασικής προϋπόθεσης της ανθρώπινης ευδαιμονίας. Γίνεται έτσι επιτακτική η ανάγκη της αρετής, η οποία εξασφαλίζει την ηρεμία του νου και την απονία του σώματος, «η αρετή είναι αδιάσπαστη από την ευδαιμονία, επειδή... είναι απαραίτητη προϋπόθεση της ευδαιμονίας, δηλαδή όταν προϋποτεθεί η αρετή η ευδαιμονία ακολουθεί».⁴²⁶ Και

⁴²¹ Lisa Sarasohn, (1996), σσ. 60-61.

⁴²² Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum., Opera Omnia*, I: 692-94.

⁴²³ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 682.

⁴²⁴ Πρβλ. Bernier François, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο I, Κεφάλαιο III: "That those things which we call honest have the nearest relation to pleasure", σσ. 93-96, Βιβλίο I, Κεφάλαιο IV: "What Advantage Moral Virtue Procures", σσ. 100-110, Βιβλίο II, Κεφάλαιο I: "Of Virtue in General", σσ. 173-175.

⁴²⁵ Bernier François, *Three Discourses of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο II, Κεφάλαιο I: "A general division of Virtue", σσ. 188-190. Πρβλ. Lisa, Sarasohn, (1996), σ. 61.

⁴²⁶ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 692-3.

παρόλο που οι αρετές μπορεί να επιθυμούνται για χάρη του εαυτού τους, προκαλούν ωστόσο και ευχαρίστηση στο πρόσωπο που τις κατέχει. Πρόκειται για άρρηκτη σχέση μεταξύ αρετής-ηδονής-ευδαιμονίας. Το τελευταίο κριτήριο της αλήθειας, το οποίο χρησιμοποιεί ο Επίκουρος στη Λογική του είναι τα «Πάθη», που στην ουσία δεν είναι τίποτε άλλο- όπως γράφει ο Gassendi στον πάτρωνά του, Louis deValois⁴²⁷- από τις καταστάσεις της ηδονής και του πόνου. Ο Gassendi αναγνώρισε ότι τα πάθη, θα μπορούσαν να απευθύνονται στην ειλικρινή επιδίωξη της αρετής, υπό την έννοια της μεγιστοποίησης μιας αίσθησης ή ενός αισθήματος εξαιρετικής απόλαυσης. Ωστόσο, λόγω της ιδιότητάς του ως κληρικού, αντιμετώπισε με καχυποψία τη σαρκική ευχαρίστηση. Εάν ένας άνθρωπος, σύμφωνα με τον Gassendi, δεν συνειδητοποιήσει ότι η ηρεμία είναι πεπερασμένο και τελικό αγαθό, η αναζήτηση της ευχαρίστησης θα τον ταραξεί συνεχώς, «δεδομένου ότι... τα πράγματα που ήδη κατέχει δεν θα τον ευχαριστούν και θα ψάχνει για ευχαρίστηση σε αυτά που νομίζει ότι του λείπουν»⁴²⁸.

Ο Gassendi χρησιμοποίησε το βασικό επικούρειο επιχείρημα, ότι το πρώτο πράγμα που επιδιώκει ενστικτωδώς ένα νεογέννητο⁴²⁹ είναι η ηδονή και το πρώτο πράγμα που αποφεύγει είναι ο πόνος, μετατρέποντάς το σε ένα από τα κρισιμότερα στοιχεία της ηθικής φιλοσοφίας του. Σύμφωνα με τον θεολογικό τρόπο του Gassendi⁴³⁰, ο Θεός χρησιμοποιεί την ηδονή και τον πόνο ως θεόσταλα μέσα για να φέρει εις πέρας τα αιώνια σχέδιά του χωρίς να πρέπει να παρέμβει ως εκ θαύματος στη φυσική διαδικασία. Επέμεινε μάλιστα στο ότι τα έμψυχα όντα δεν θα έκαναν τίποτα για τη συντήρησή τους, εάν δεν υπήρχε σε αυτά η ενστικτώδης επιθυμία που

⁴²⁷ Gassendi to Valois, August 29., 1642, "Letters", *Opera Omnia*, VI: 153.

⁴²⁸ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum*, *Opera Omnia*, I: 661, 706, 703. Ο Gassendi φαίνεται να αντιφάσκει στο σημείο αυτό και, για ακόμα μία φορά, στο τέλος τείνει να υπερασπιστεί την ιδιότητα του κληρικού στην προσπάθειά του να συνταιριάζει την επικούρεια φιλοσοφία με τη χριστιανική πίστη.

⁴²⁹ Η παραπάνω άποψη βρίσκεται στο έργο του Διογένη Λαέρτιου, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων*, X, 137, όπου αναφέρεται πως στην προσπάθειά του ο Επίκουρος να αποδείξει ότι ο σκοπός είναι η ηδονή, υποστηρίζει ότι τα έμβια όντα από τη στιγμή που θα γεννηθούν ενστικτωδώς ευχαριστιούνται με την ηδονή και αποκρούουν τον πόνο: «... ἀποδείξει δὲ χρήται τοῦ τέλος εἶναι τὴν ἡδονὴν τῷ τὰ ζῶα ἅμα τῷ γεννηθῆναι τῇ μὲν εὐαρεστεῖσθαι, τῷ δὲ πόνῳ προσκρούειν φυσικῶς καὶ χωρὶς λόγου. Αὐτοπαθῶς οὖν φεύγομεν τὴν ἀλγηδὸνα...». Η ηδονή ειδώθηκε από τον Επίκουρο ως ενστικτώδης ανάγκη του ανθρώπου. Στην επιστολή *Πρὸς Μενοικέα*, 129 αναφέρει πως η ηδονή είναι το πρωταρχικό και έμφυτο (σύμφυτον και συγγενικόν) ανθρώπινο αγαθό: «ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν, καὶ ἀπὸ ταύτης καταρχόμεθα πάσης αἰρέσεως καὶ φυγῆς, καὶ ἐπὶ ταύτην καταντῶμεν ὡς κανόνι τῷ πάθει πᾶν ἀγαθὸν κρίνοντες. Καὶ ἐπεὶ πρῶτον ἀγαθὸν τοῦτο καὶ σύμφυτον, διὰ τοῦτο καὶ οὐ πᾶσαν ἡδονὴν αἰρούμεθα, ἀλλ' ἔστιν ὅτε πολλὰς ἡδονὰς ὑπερβαίνομεν, ὅταν πλεῖον ἡμῖν τὸ δυσχερὲς ἐκ τούτων ἔπηται.».

⁴³⁰ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum*, *Opera Omnia*, II: 701.

εμφυτεύθηκε από το Θεό.⁴³¹ Έτσι, εισήγαγε τη Θεία πρόνοια στο επικούρειο σύστημα με τη βοήθεια μιας θεμελιώδους ηδονιστικής αρχής. Η φυσική επιθυμία της επιδίωξης της ηδονής και της αποφυγής του πόνου μετατράπηκε, σύμφωνα με τη γκασαντιανή φιλοσοφική σκέψη, στο αόρατο χέρι του Θεού, το οποίο καθοδηγεί τους ανθρώπους σε μια ήδη προκαθορισμένη πορεία, χωρίς όμως να τους αρνείται τη χρήση της ελεύθερης βούλησής τους. Με τον παραπάνω συλλογισμό εξηγείται η σύνδεση της αρχής της ηδονής με ένα αξιοποιήσιμο χριστιανικό κριτήριο από τον Gassendi.⁴³²

Η επιθυμία της ηδονής συνεχίζει να λειτουργεί ως βασικό κίνητρο της δράσης κατά τη διάρκεια της ζωής στη γκασαντιανή ηθική θεωρία, όπως ακριβώς και στην επικούρεια. Ακόμη και η επιθυμία για προσωρινή ευχαρίστηση οδηγεί τα ανθρώπινα όντα στο να αναπτύξουν την κοινωνική φύση τους και αποτελεί βασική εξήγηση της ανάπτυξης των κοινωνιών και της δράσης των κοινωνικών ομάδων.⁴³³

Επιπλέον, ο Gassendi δίνει έμφαση στο γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι στην επιδίωξη της ηδονής λοξοδρομούν, με αποτέλεσμα να επιδιώκουν στιγμιαίες ηδονές παρεκκλίνοντας από τον τελικό σκοπό που είναι η ευδαιμονία.⁴³⁴ Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το Λόγο τους για να προσδιορίσουν τι είναι αυτό που θα τους επιφέρει το μεγαλύτερο ποσό ηδονής και το μικρότερο ποσό πόνου μακροπρόθεσμα. Ένας τέτοιος υπολογισμός πολλές φορές αποδεικνύεται επισφαλής, εάν δεν έχει κατανοηθεί ορθά η φύση της ηδονής. Σε αυτή την περίπτωση το «πάθος», δηλαδή η ηδονή, τους απομακρύνει από την έλλογη συμπεριφορά. Ωστόσο, ο σοφός, αναγνωρίζει αυτό το «συγκεκριμένο, ειδικό είδος της ηδονής... ως το πιο φυσικό, το πιο εύκολα αποκτήσιμο, το πιο σταθερό, και αυτό το οποίο στερείται περισσότερο μειονεκτημάτων».⁴³⁵ Ενώ οι άνθρωποι κατέχουν την ηδονή προκειμένου να ικανοποιήσουν ορισμένες βασικές τους ανάγκες, «είναι η κατάσταση της ηρεμίας αυτή που καθιερώνεται ως το ύψιστο αγαθό»⁴³⁶. Όλες οι άλλες απολαύσεις είναι ασταθείς και μόνο η ηρεμία του νου και η έλλειψη πόνου στο σώμα είναι σταθερές και εύκολο να διατηρηθούν, εάν βέβαια κάποιος αναγνωρίζει τι είναι πραγματικά απαραίτητο για

⁴³¹ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 64.

⁴³² Αυτόθι.

⁴³³ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 703, 721. Για την πολιτική φιλοσοφία του Gassendi βλ. Lisa, Sarasohn, (1996), κεφάλαιο 7 (σσ. 142-167), σ. 142. Στο σημείο αυτό ο Gassendi δεν συμφωνεί με τον Επίκουρο, για τον οποίο η κοινωνία είναι σύμβαση.

⁴³⁴ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum Opera Omnia*, II: 706.

⁴³⁵ Pierre Gassendi, "Ethica". *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 715.

⁴³⁶ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 715.

τη ζωή, και το γεγονός ότι η αρετή είναι το καλύτερο μέσο για την επίτευξη της ευδαιμονίας.⁴³⁷

Η διπλή ερμηνεία της έννοιας της ηδονής από τον Επίκουρο⁴³⁸ - *κινητική* (εκπλήρωση ηδονών) και *καταστηματική* ηδονή (επίτευξη ηρεμίας και αποφυγής πόνου)- οδήγησε τον Gassendi σε μια διπλή ερμηνεία του υπολογισμού της ηδονής και του πόνου αντίστοιχα. Η καταστηματική ηδονή διαδραμάτισε ένα διπλό ρόλο στην ηθική φιλοσοφία του Gassendi. Από τη μια μεριά, είναι ένα είδος ψυχολογικής κατάστασης, στην οποία το άτομο κατέχει ένα είδος ατάραχης ευδαιμονίας, από τη στιγμή που δεν υπάρχουν πόνοι και ανησυχίες. Από την άλλη μεριά είναι το *τέλος* (η ευδαιμονία), στο οποίο στοχεύει ο σοφός, επιλέγοντας συνεχώς εκείνα τα αγαθά, τα οποία θα τον οδηγήσουν σε αυτό και αποφεύγοντας εκείνα τα κακά που θα τον απομακρύνουν από αυτό.⁴³⁹

⁴³⁷ Πρβλ.: Bernier François, *Three Discourse of Happiness, Virtue and Liberty*, Βιβλίο I, Κεφάλαιο II: “That the pains and pleasures of the Mind are greater than those to the body”, σσ. 63-66.

⁴³⁸ John Rist, *Epicurus: An Introduction*, Cambridge University Press, 1972, σσ. 109-111, 170-172.

⁴³⁹ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 65.

2. Ο Ορθός Λόγος και η αρετή της φρόνησης ως προϋποθέσεις για την ορθή επιλογή της ηδονής στη γκασσαντιανή ηθική φιλοσοφία

Τόσο στον Gassendi όσο και στον Επίκουρο, ο ορθός Λόγος (*ratio sana*) είναι το μέσο για την ευχαρίστηση και την αρετή. Ο ορθός Λόγος είναι αυτός που προστατεύει από το άγχος που παράγουν οι κοινωνικές προκαταλήψεις (*ingenerantia opiniones*)⁴⁴⁰, και χρησιμεύει ως μέσο για τον υπολογισμό του τι επιφέρει τη μεγαλύτερη δυνατή ευδαιμονία και τον λιγότερο δυνατό πόνο. Οι ηθικές φιλοσοφίες του Gassendi και του Επίκουρου έχουν κοινή συνισταμένη. Σκοπός της ζωής του ανθρώπου είναι η επίτευξη της μέγιστης ευδαιμονίας, που επιτυγχάνεται από την παντελή έλλειψη του πόνου, σωματικού και ψυχικού, και από την επίτευξη της ηδονής, μιας ηδονής όμως όχι άκρατης αλλά ενάρετης, δηλαδή υπαγορευμένης από τον ορθό Λόγο. Όλη η ηθική φιλοσοφία δεν μένει στη θεωρία, αλλά έχει στόχο την εφαρμογή στην πράξη. Στοχεύει στο να καθορίσει τα κριτήρια της ηθικής πράξης, όχι δογματικά, αλλά πάντοτε χρησιμοποιώντας ως μέσο γι' αυτό την ανθρώπινη λογική, τον ορθό Λόγο, το ιδιαίτερο γνώρισμα του ανθρωπίνου όντος, ο οποίος καθορίζει την ποιότητα των ηδονών που πρέπει να επιδιώκονται και την ποιότητα των πόνων που πρέπει να αποφεύγονται. Σύμφωνα με τον Gassendi, ο ορθός Λόγος, συνυφασμένος με την αρετή της φρονήσεως⁴⁴¹, μας απαλλάσσει από το φόβο του Θεού ή του θανάτου, και κατά συνέπεια την μεταθανάτια τιμωρία της κόλασης, παρόλο που οι αθάνατες ψυχές μας εξακολουθούν να υπάρχουν.

Ο Επίκουρος, υποστηρίζει ότι ο Λόγος μάς διδάσκει πως δεν υπάρχει τίποτα κακό να φοβόμαστε από το Θεό ή από το θάνατο, αφού η αισθητηριακή αντίληψη παύει να υπάρχει μετά το θάνατο και δεν μπορούμε να αισθανθούμε τον πόνο. Επιπλέον, θα πρέπει να μένουμε ατάραχοι απέναντι στο μέλλον και να ζούμε το παρόν, μιας και η ευτυχία δεν κρίνεται με την ποσότητα των υλικών απολαύσεων, αλλά με την ποιότητα των ανθρώπινων σχέσεων. Παρά το γεγονός ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να επιτύχει την πλήρη ευδαιμονία, εξαιτίας της έλλειψης της πλήρους σοφίας, ο Σοφός⁴⁴² μπορεί να μεγιστοποιεί την ηδονή και να ελαχιστοποιεί τον πόνο

⁴⁴⁰ Lisa Sarasohn, «The Ethical and Political Philosophy of Pierre Gassendi», *Journal of the History of Philosophy* 20 (1982), σ. 242.

⁴⁴¹ Την ταύτιση ορθού Λόγου και αρετής της φρονήσεως έκανε και ο Επίκουρος.

⁴⁴² Ο σοφός χρησιμοποιεί την αρετή της φρόνησης για να κρίνει τις προσωπικές του ικανότητες γύρω από ένα θέμα, τις ικανότητες των άλλων και για να χρησιμοποιήσει την προηγούμενη εμπειρία του προκειμένου να βοηθηθεί σε τρέχοντα ζητήματα. Εν ολίγοις, θα είναι προετοιμασμένος για κάθε

ακολουθώντας το Λόγο, ο οποίος μας διδάσκει να επιθυμούμε μόνο ό, τι είναι φυσικό και αναγκαίο.⁴⁴³ Όλα αυτά τα αξιώματα ήταν ήδη γνωστά από την επικούρεια φιλοσοφία⁴⁴⁴. Ο Gassendi εξισώνει τη χρήση του Λόγου με την κυριώτερη των αρετών, αυτή της φρόνησης. Θεωρεί ότι «*η αρετή της φρόνησης είναι αυτή που ορίζει τι πρέπει να γίνει, έτσι ώστε να επιδιώκουμε τους σκοπούς της αρετής ως κάτι Αγαθό, και να αποφεύγουμε τα αντίθετα των σκοπών αυτών, ως κακά*».⁴⁴⁵

Όπως και να ονομάζεται, είτε ορθός Λόγος είτε φρόνηση, είναι η ικανότητα να αντιλαμβανόμαστε ότι κάτι θα προκαλέσει ευχαρίστηση ή πόνο μακροπρόθεσμα, και έτσι να δρομολογήσουμε τις πράξεις μας σύμφωνα με αυτή τη γνώση. Σύμφωνα με τον Gassendi, πριν ενεργήσουμε, θα πρέπει να έχουμε βεβαιωθεί ότι δεν υπάρχει κανείς νόμος ή έθιμο που να απαγορεύει την ενέργειά μας, παρά μόνον αν αυτή δεν θα προκαλέσει βλάβη στην υγεία ή στη φήμη μας, και ότι δεν θα δημιουργήσει ανάγκη ή πόνο ή ποινή είτε στο παρόν είτε στο μέλλον. Μέσα από αυτά τα κριτήρια, η Αρετή γίνεται ο δρόμος για την ευδαιμονία.⁴⁴⁶

Ο Gassendi, όπως και ο Επίκουρος, ενδιαφέρθηκε για τη χρήση της φρόνησης ιδιαίτερα στον υπολογισμό της ηδονής και του πόνου. Η φρόνηση είναι γι' αυτόν, όπως και για τον Επίκουρο, μια ηθική αρετή, η οποία διακρίνει το Αγαθό από το κακό και το χρήσιμο από το άχρηστο, καθορίζει τι είναι απαραίτητο να ακολουθηθεί ή να

ενδεχόμενο και, ακόμη κι αν αποτύχει, κατά τύχη, δεν θα καταστραφεί, επειδή πάντα θα διατηρεί την εσωτερική ηρεμία και τη γνώση ότι έκανε το καλύτερο που μπορούσε σε κάθε περίπτωση. Η αταραξία γίνεται στη σκέψη του Gassendi εργαλείο για μια ευτυχισμένη ζωή. Η ψυχή είναι ήρεμη όχι μόνο όταν κάποιος έχει ελεύθερο χρόνο για τον εαυτό του, αλλά ειδικά όταν αναλαμβάνει και φέρει εις πέρας σπουδαία ζητήματα χωρίς εσωτερική αναταραχή. Pierre, Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 717, 745-46.

⁴⁴³ Pierre Gassendi, "Ethica", II: 664ff, 694. Το ίδιο ακριβώς πρεσβεύει και η επικούρεια ηθική φιλοσοφία.

⁴⁴⁴ Επίκουρου Προσφώνησις, XLIV: «*Ὁ σοφὸς εἰς τὰ ἀναγκαῖα συγκριθεὶς μᾶλλον ἐπίσταται μεταδιδόναι ἢ μεταλαμβάνειν, τηλικούτον αὐταρκειᾶς εὐρὲ θησαυρόν*». Πρβλ. Επίκουρος, *Πρὸς Μενοικέα*, 123, Κ. Δ., XVI: «*Βραχέα σοφῶ τύχη παρεμπίπτει, τὰ δὲ μέγιστα καὶ κυριώτατα ὀλογισμὸς δῖώκηκε καὶ κατὰ τὸν συνεχῆ χρόνον τοῦ βίου διοικεῖ καὶ διοικῆσει*».

⁴⁴⁵ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 744: "*quasi nimirum Prudentiae sit, ita agendum praescribere, ut fineis virtutum, tamquam bonos assequamur, opposita finium, tanquam mala declinemus*". Ο ορθός Λόγος και η Πρόνοια, κληροδοτήματα της αναβίωσης του Στωικισμού και του Επικουρισμού, αποτελούσαν κοινό τόπο στις συζητήσεις του 16^{ου} αιώνα σχετικά με την υπεροχή της ενεργού έναντι της στοχαστικής ζωής. Σύμφωνα με τον Robert Hoopes (*Right Reason in the English Renaissance*, Cambridge, 1962) ο ορθός Λόγος είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα που διακρίνει τον άνθρωπο από τα θηρία και αυτός που τον συνδέει με άλλους ανθρώπους καθώς και με το Θεό. Ο Θεός εμφύτευσε αυτή τη δυνατότητα σε όλους τους ανθρώπους, για να τη χρησιμοποιούν ως οδηγό της αλήθειας και της συμπεριφοράς τους. Ο Gassendi φαίνεται να ασπάζεται την Στωική κυρίως προέλευσης μέσω του Κικέρωνα και του Σενέκα, άποψη αυτή.

⁴⁴⁶ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia* II: 694.

αποφευχθεί, και τέλος υποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο θα ζήσουν οι άνθρωποι μια ευτυχισμένη ζωή.⁴⁴⁷ Η φρόνηση, υποστηρίζει ο Gassendi, μας διδάσκει ότι δεν υπάρχει τίποτε κακό που να μας ωθεί στο να φοβόμαστε το Θεό ή το θάνατο, δεδομένου ότι η αίσθηση της αντίληψης παύει να υπάρχει μετά το θάνατο και, έτσι δεν μπορούμε να νιώσουμε τον πόνο, παρόλο που οι αθάνατες ψυχές μας εξακολουθούν να υπάρχουν.⁴⁴⁸ Γι' αυτό το λόγο ο σοφός είναι ευτυχισμένος, επειδή η φρόνηση του έχει διδάξει να εκτιμά μόνο το φυσικό και το αναγκαίο.⁴⁴⁹

Σαφώς, η αρετή της φρόνησης χαρακτηρίζει ολόκληρη τη γκασαντιανή ηθική θεωρία, ως μια τέχνη που διδάσκει τους κανόνες που οδηγούν σε μια ενάρετη ζωή. Για τον Gassendi, η τιμιότητα, η ευτυχία και η χρησιμότητα⁴⁵⁰ είναι στενά συνδεδεμένες. Όπως επισημαίνει ο ίδιος «ένα άτομο επιθυμεί κάτι όχι επειδή είναι χρήσιμο, αλλά επειδή του δίνει ευχαρίστηση»⁴⁵¹.

Στην αρχή της “Ηθικής” ο Gassendi υπογραμμίζει τη σημασία που πρόκειται να δώσει στην αρχή της ηδονής και του πόνου. Στην εισαγωγή του «De Felicitate», του πρώτου βιβλίου της “Ηθικής” του, ισχυρίζεται ότι μια τέτοια ευτυχία, εφόσον ζούμε μια θνητή ζωή, βιώνεται περισσότερο ως ευχή παρά ως πραγματικότητα, και όσο περισσότερο ή όσο λιγότερο η ζωή μας προσεγγίζει αυτή την ιδέα, τόσο περισσότερο ή λιγότερο ευτυχισμένοι μπορούμε να γίνουμε.⁴⁵² Συνεχίζοντας επισημαίνει ότι «η ευδαιμονία, την οποία μόνο οι άνθρωποι φαίνεται να είναι σε θέση να επιδιώξουν ως φυσικό τους δικαίωμα, είναι αυτή που τους καθιστά ικανούς να ξεχάσουν τη θνητότητά τους και να μην αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους όπως τα αδύναμα ζώα που εκτίθενται σε αναρίθμητα βάσανα».⁴⁵³ Μόνο τον άνθρωπο, σε σχέση

⁴⁴⁷ Pierre, Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 744.

⁴⁴⁸ Την αρχή ότι η αίσθηση παύει να υπάρχει μετά το θάνατο και, κατά συνέπεια, δεν υπάρχει λόγος να τον φοβούνται οι άνθρωποι, όπως και τη μεταθανάτια τιμωρία, την συναντούμε ιδίως και στον Επίκουρο. Σύμφωνα με τον Επίκουρο το νεκρό σώμα δεν αισθάνεται τον πόνο, οπότε ο θάνατος είναι κάτι που γι' αυτό το λόγο δεν θα πρέπει να φοβίζει τους ανθρώπους. (Κ. Δ. II: «Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ, τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς»). Βέβαια, σύμφωνα με τον Επίκουρο, και η ψυχή αποσυντίθεται στα αρχικά της συστατικά μετά το θάνατο (για την υλική υπόσταση της ψυχής σύμφωνα με τον Επίκουρο βλ. *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 63-67), κάτι που δεν ισχύει φυσικά στη φιλοσοφία το χριστιανού Gassendi. Η ψυχή κατ' αυτόν εξακολουθεί να υπάρχει μετά το θάνατο.

⁴⁴⁹ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 664.

⁴⁵⁰ Για το ρόλο της χρησιμότητας στη σκέψη του Gassendi βλ. G. Paganini, “Épicurisme et philosophie au XVIIe siècle. Convention, utilité, et droit selon Gassendi”, *Studi Filosofici* 12-13 (1989-90), σσ. 4-45.

⁴⁵¹ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 703.

⁴⁵² Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum., Opera Omnia*, II: 662.

⁴⁵³ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 662.

με τα άλλα έμψυχα όντα, τον διακρίνει η ικανότητα της φρόνησης και της προνοητικότητας που τον καθιστά ώριμο στο να υπομένει τους προσωρινούς πόνους που είναι δυνατό να προκληθούν κατά την πορεία την επιδίωξης της ηδονής και της ευδαιμονίας.

Την ύψιστη ευδαιμονία, σύμφωνα με τον Gassendi, η οποία έγκειται στην ολοκληρωτική απουσία οποιασδήποτε ανησυχίας και πόνου και στην επισώρευση κάθε ευχαρίστησης, την κατέχει μόνο ο Θεός.⁴⁵⁴ Ακόμη και όσα ανθρώπινα όντα κατανοούν σωστά τη φύση της ηδονής και αντιλαμβάνονται την αληθινή ευχαρίστηση, είναι καταδικασμένα σε μια ζωή γεμάτη προσπάθεια χωρίς να καταφέρνουν τελικά την ολοκληρωτική επίτευξή της. Παρόλο που η ηδονή μπορεί να επιτευχθεί από κάθε άνθρωπο που καταλαβαίνει ορθά τη φύση της, ο Gassendi επιφυλάσσει την απώτατη ηδονή για το Θεό και όσους Εκείνος σώζει.⁴⁵⁵ Στο σημείο αυτό γίνεται φανερή η απομάκρυνση από την επικούρεια θέση ότι κάθε άνθρωπος μπορεί να προσεγγίσει την ευδαιμονία⁴⁵⁶, μέσω της αταραξίας της ψυχής και της απονίας του σώματος⁴⁵⁷, και να καταφέρει να ζήσει τελικά «ώς θεός εν ανθρώποις». Κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να γίνει δεκτό από έναν χριστιανό κληρικό, όπως ο Gassendi, στο ηθικό και φυσικό σύστημα του οποίου την πρωτεύουσα αρχή των πάντων αποτελεί ο Θεός.

Με άλλα λόγια, ο Gassendi, εισήγαγε ένα τέταρτο επίπεδο ηδονής⁴⁵⁸ στα τρία που είχε εισάγει ο Επίκουρος, αυτό της μετουσίωσης των ανθρωπίνων όντων σε μακάριες υπάρξεις, ως αποτέλεσμα της σύνδεσής τους με το Θεό, η οποία συντελείται μέσω της μακάριας όρασης του Θεού. Όπως επισημαίνει η Sarasohn⁴⁵⁹, η ύψιστη

⁴⁵⁴ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 717.

⁴⁵⁵ Επομένως, δέχεται και την έννοια της Θείας Χάριτος. Lisa Sarasohn, (1996), σ. 66.

⁴⁵⁶ *Επιστολή Προς Μενοικέα*, 135: «... Ταῦτα οὖν καὶ τὰ τούτοις συγγενῆ μελέτα πρὸς σεαυτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς πρὸς τε τὸν ὄμοιον σεαυτῶ, καὶ οὐδέποτε οὔθ' ὕπαρ οὔτ' ὄναρ διαταραχθήσῃ, ζήσῃ δὲ ὡς θεὸς ἐν ἀνθρώποις. οὐθὲν γὰρ ἔοικε θνητῶ ζῶν ἄνθρωπος ἐν ἀθανάτοις ἀγαθοῖς». Ο Bailey (*The Greek Atomists and Epicurus*, (1926), σ. 343) σημειώνει ότι η απολύτως ατάραχη ζωή των Θεών είναι το ιδανικό στο οποίο θα πρέπει να τείνει η (επίγεια) ζωή των ανθρώπων, σύμφωνα με τον Επίκουρο, και ότι ο άνθρωπος που έχει πλησιάσει αυτό το ιδανικό μπορεί δικαίως να θεωρηθεί ως Θεός επί της γης. Ο Επίκουρος δεν θέτει καμία προϋπόθεση στην απόκτηση αυτού του ιδεώδους, όπως ο Gassendi, για τον οποίο η προϋπόθεση είναι η σωτηρία του ανθρώπου από το Θεό σε μια μεταθανάτια ζωή.

⁴⁵⁷ *Επίκουρου Προσφώνησις*, LXV: «Μάταιόν ἐστὶ παρὰ Θεῶν αἰτεῖσθαι ἃ τίς ἑαυτῶ χορηγήσῃ ἱκανός ἐστι».

⁴⁵⁸ Η ύψιστη μορφή ηδονής εξισώνεται με τη μακάρια όραση του Θεού, η οποία συνδέει τα ανθρώπινα όντα μαζί του (Pierre, Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 710).

⁴⁵⁹ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 66.

μορφή ηδονής δεν είναι σε αυτή την περίπτωση η αταραξία, αλλά η «Θεία έκσταση». Η απάντηση στο ερώτημα γιατί ο Θεός αρνείται στον άνθρωπο τη δυνατότητα απόκτησης της πλήρους ηδονής όσο ζει, βρίσκεται στην άποψη του Gassendi για την ελεύθερη βούληση, το οποίο θα εξεταστεί σε επόμενο κεφάλαιο.

3. Ο ρόλος της ελευθερίας στην ηθική φιλοσοφία του Pierre Gassendi.

Τον Gassendi απασχολούσε πολύ η έννοια της ελευθερίας, η πραγμάτευση της οποίας διέπει τις ηθικές και επιστημονικές του θεωρίες. Ήταν ο πυρήνας της ηθικής φιλοσοφίας του, στην οποία η ανθρώπινη φύση ερμηνεύεται με βάση την ικανότητα της ελεύθερης επιλογής. Η ελευθερία αποτελεί επίσης το υπόστρωμα της φυσικής φιλοσοφίας, στα πλαίσια της οποίας ο Θεός δημιούργησε ελεύθερα τη φυσική τάξη. Τέλος, αποτελεί τον θεμέλιο λίθο της επιστημολογίας και της Λογικής του Gassendi⁴⁶⁰, στην οποία η πιθανή γνώση του φυσικού και του ηθικού σύμπαντος καθιστά τους ανθρώπους ελεύθερους να επιλέγουν την καλύτερη δυνατή φυσική εξήγηση των φαινομένων και τη μέγιστη δυνατή πορεία δράσης.⁴⁶¹ Ο Gassendi δεν δέχεται ότι ο αιτιώδης καθορισμός (*determinatio*) είναι συνεπής με την ανθρώπινη ελευθερία. Η μοναδική εγγύηση της ανθρώπινης ελευθερίας είναι η αταραξία (*indifferentia*) του πνεύματος, η οποία εξασφαλίζεται από τον επιστημολογικό σχετικισμό⁴⁶².

Ο Gassendi ενοποίησε την έννοια της ανθρώπινης ελευθερίας με μια “νέο-επικούρεια” ηθική, όπου η ευδαιμονία είναι το ύψιστο Αγαθό, ενώ την ίδια στιγμή ισχυρίζεται ότι κάτι τέτοιο είναι σύμφωνο με τη Θεία πρόνοια. Ήταν από τους πρώτους νεότερους φιλοσόφους που εξέτασε τις συνέπειες της νέας φιλοσοφίας της φύσης στα ανθρώπινα όντα. Ενώ υιοθέτησε τη μηχανιστική κοσμοθεωρία ότι το σύμπαν δεν αποτελείται από τίποτα άλλο εκτός από ύλη και κίνηση (άτομα και κενό), αρνήθηκε την στωική άποψη της φυσικής αναγκαιότητας για να ακολουθήσει το όραμά του για την ελεύθερη ανθρώπινη επιλογή σε ένα σύμπαν εξαρτώμενο από τη Θεία βούληση. Η βασική προϋπόθεση της ηθικής φιλοσοφίας του Gassendi, είναι ότι η ηθικότητα είναι αδύνατη, εάν οι ανθρώπινες αποφάσεις δεν λαμβάνονται ελεύθερα. Στη σκέψη του Gassendi η οριοθέτηση της ανθρώπινης ελευθερίας σχετίζεται άμεσα

⁴⁶⁰ Η υπεράσπιση της ελευθερίας βασίζεται στην ψυχολογία και τον εμπειρισμό του. Η ελευθερία βρίσκεται στον νου. Συμφωνεί με τον Επίκουρο και με τους Στωικούς στο ότι η αταραξία της ανθρώπινης φύσης είναι η ουσία της ανθρώπινης ελευθερίας. Όπως ο Επίκουρος, έτσι και ο Gassendi συνέδεσε την ηδονή με την ελευθερία, εφόσον ο ανθρώπινος Λόγος μπορεί να επιλέξει και να υπολογίσει ποιες πράξεις οδηγούν στην ηδονή ή το αντίθετο (διάκριση *libertas-libentia*). Η διαφορά προς το αρχαίο πρότυπό του βρίσκεται στη σύνδεση που κάνει ο Gassendi μεταξύ ηδονής και ελευθερίας με τη Θεία Πρόνοια.

⁴⁶¹ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 1.

⁴⁶² Lisa Sarasohn, «Motion and Mortality: Pierre Gassendi, Thomas Hobbes and the Mechanical World-View», *Journal of the History of Ideas* 46 (1985), σ. 374.

με την κατανόηση της κίνησης, σύμφωνα με τη μηχανιστική φιλοσοφία, και με την παραδοσιακή κατανόηση των ικανοτήτων της βούλησης και της διάνοιας.⁴⁶³

Ο Bloch⁴⁶⁴, συνδέει το γκασσαντιανό δόγμα περί ελευθερίας με την γενικότερη ουμανιστική επιδίωξη του 16^{ου} αιώνα για απαλλαγή από την αυθεντία. Ωστόσο για τη Sarasohn, η υπεράσπιση της ανθρώπινης ελευθερίας από τον Gassendi βασίζεται στην κατανόηση των δυνατοτήτων του νου και στον ριζοσπαστικό εμπειρισμό του. Σύμφωνα με τον Gassendi, η ελευθερία βρίσκεται πρώτιστα στη διάνοια και δευτερευόντως στη βούληση. Η φαντασία πάντοτε παρουσιάζει τις αληθινές απεικονίσεις των αναπαραστάσεων των υλικών αντικειμένων στη διάνοια, αλλά από τη διάνοια εξαρτάται η διατύπωση των ορθών κρίσεων για αυτές τις αναπαραστάσεις.⁴⁶⁵ Η θεωρία του Gassendi για το ρόλο της ‘φαντασίας’ και της διάνοιας στη διατύπωση κρίσεων, συγκλίνει με αυτή του Επικούρου,⁴⁶⁶ ότι τα πάντα πρέπει να ελέγχονται από τις αισθήσεις, αφού αυτές αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο στην επικούρεια θεωρία της γνώσης.⁴⁶⁷

Ο Gassendi υιοθέτησε εκτός των άλλων και τον υπολογισμό της ηδονής και του πόνου από τον μέντορά του, τον Επικούρο. Χρησιμοποιώντας το Λογικό μας υπολογίζουμε τι θα μας προκαλέσει τη μέγιστη ευχαρίστηση και το λιγότερο πόνο σε μακροπρόθεσμη βάση, και έτσι προετοιμάζουμε τις πράξεις μας προς αυτή την

⁴⁶³ Lisa Sarasohn, ο.π., σ. 2.

⁴⁶⁴ Olivier René Bloch, *Philosophie de Gassendi*, (1971), σσ. 60-67.

⁴⁶⁵ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 93.

⁴⁶⁶ Εδώ ο Gassendi κάνει χρήση του όρου ‘φαντασία’ κατά επικούρειο και στωικό τρόπο ως παραστάσεις. *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 38: «ἔτι δὲ καὶ τὰς αἰσθήσεις δεῖ πάντως τηρεῖν καὶ ἀπλῶς τὰς παρούσας ἐπιβολὰς εἶτε διάνοιας εἶθ’ ὅτου δηποτε τῶν κριτηρίων, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ὑπάρχοντα πάθη, ὅπως ἂν καὶ τὸ προσμένον καὶ τὸ ἄδηλον ἔχωμεν οἷς σημειωσόμεθα». *Φαντασία*, σύμφωνα με τον Επικούρο, είναι η εικόνα που δημιουργείται στην αισθητηριακή αντίληψη από την ταχεία διάδοση των «ειδώλων», τα οποία δεν μπορούν να γίνουν από μόνα τους αντιληπτά, αλλά μόνο στο νου μπορεί κάποιες φορές να σχηματιστεί μια εικόνα από ένα «μεμονωμένο» είδωλο: *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 50: «...καὶ ἦν ἂν λαβόμεν φαντασίαν ἐπιβλητικῶς τῇ διάνοια ἢ τοῖς αἰσθητήρισις εἶτε μορφῆς εἶτε συμβεβηκότων, μορφὴ ἐστὶν αὐτῇ τοῦ στρεμνίου, γινόμενη κατὰ τὸ ἐξῆς πύκνωμα ἢ ἐγκαταλειμμα τοῦ εἰδώλου».

⁴⁶⁷ Η «αἰσθήσεις» σύμφωνα με τον Επικούρο αρχίζει από την ὄραση και προκαλείται από «εἶδωλα», τα οποία εξέρχονται από τα αντικείμενα, διασχίζουν τον ενδιάμεσο αέρα, προσπίπτουν πάνω στα αισθητήρια ὄργανά μας κι έτσι προκαλούν τη αίσθηση. Η πληροφορία που δίνεται από τις αισθήσεις για τα είδωλα είναι πάντοτε αληθής. Τα «εἶδωλα» δεν αντιπροσωπεύουν τίποτα που να μην υπάρχει, αλλά απαιτείται μια εκ του σύνεγγυς θεώρηση, η οποία θα καθορίσει κατά πόσον το είδωλο που φτάνει ως εμάς αντιπροσωπεύει ή όχι το αντικείμενο. Η περίπτωση λάθους («ψεύδους»), σύμφωνα με τον Επικούρο, βρίσκεται στην επίδραση της διάνοιας πάνω στην αίσθηση και όχι στην ίδια την αίσθηση. (*Πρὸς Ἡρόδοτον*, 50: «... τὸ δὲ ψευδὸς καὶ τὸ διημαρτημένον ἐν τῷ προσδοξαζομένῳ ἀεὶ ἐστὶν [ἐπὶ τοῦ προσμένοντος] ἐπιμαρτυρηθῆσθαι ἢ μὴ ἀντιμαρτυρηθῆσθαι, εἴτ’ οὐκ ἐπιμαρτυρουμένου [ἢ ἀντιμαρτυρουμένου]»).

κατεύθυνση.⁴⁶⁸ Σύμφωνα με τον Gassendi ο Λόγος, μπορεί να διορθώσει την αντίληψη των αισθήσεων, έτσι ώστε να μην αποδεχτεί οποιοδήποτε σημάδι των αισθήσεων, αν δεν το έχει ελέγξει πρώτιστα και έπειτα αν δεν έχει καταλήξει σε μια ορθή κρίση για το εκάστοτε αντικείμενο.⁴⁶⁹ Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι το Λογικό παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάλυση των αισθήσεων. Ο Λόγος ή η ελευθερία της επιλογής, υπάρχουν, όταν μετά από προσεκτική εξέταση κάποιος έχει τη δυνατότητα της εναλλακτικής επιλογής.⁴⁷⁰

Αυτό είναι ιδιαιτέρως σημαντικό για τον υπολογισμό της ευχαρίστησης και του πόνου. Ο Gassendi επεξεργάζεται και τροποποιεί τη θεωρία των παθών σε σχέση με την ηδονή και τον πόνο. Χωρίς να υποστηρίζει την στωική απάθεια, ήταν επιφυλακτικός, όπως και ο Επίκουρος, στα πάθη των αισθήσεων. Υιοθετώντας τον επικούρειο ορισμό της ευδαιμονίας,⁴⁷¹ σε καμιά περίπτωση δεν ερμήνευσε τα συναισθήματα αυτά απλώς ως μια φυσιολογική εσωτερική κίνηση. Αντιθέτως, πίστευε ότι η λογική μπορεί να κυριαρχεί στα πάθη κάποιου, έτσι ώστε οποιοδήποτε άτομο καταλαβαίνει την πραγματική φύση της ηδονής- ηρεμίας της ψυχής και απουσία πόνου στο σώμα- θα είναι πάντοτε ενάρετο και ηθικό.⁴⁷² Η ουσία της ανθρώπινης

⁴⁶⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, "Ethica", σ. 694 ff.

⁴⁶⁹ Craig B., *Brush The Selected Works of Pierre Gassendi*, New York, 1972, σ. 333.

⁴⁷⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, "Ethica", II: 822-823: "*Et quod actio quidem Spontanea, impulsio quaedam naturae sit (...) quandoquidem ista, ut sic loquar, Volentia non Libertatem sonat, sed Libentiam, hoc est, complacentiam, seu collubescenciam, exclusionemque adeo coactionis, violentiae, renitentiae, molestiae(...)*"

⁴⁷¹ Πρβλ: Επίκουρος, *Κ.Δ.*, III: «*Όρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ἢ παντός τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις, ὅπου ὁ ἄν τὸ ἡδόμενον ἐνῆ, καθ' ὃν ἄν χρόνον ἦ, οὐκ ἔστι τὸ ἀλγοῦν ἢ λυπούμενον ἢ τὸ συναμφοτέρον*». Σύμφωνα με το παραπάνω απόσπασμα το μέτρο της ηδονής ορίζεται ως ποσοτικό, και είναι η παντελής εξάλειψη του πόνου. Είναι εμφανής η αντίθεσή του Επίκουρου τόσο με τον Πλάτωνα που δέχεται τις μικτές ηδονές όσο και με τους Κυρηναϊκούς, που θεωρούν την εξάλειψη του πόνου απλώς σαν μια κατάσταση ηρεμίας. (Επίκουρος, *Ηθική*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, εκδ. Εξάντας, 1992, σ. 325, §91). Για την επικούρεια ευδαιμονία βλ. επίσης *Επίκουρου Προσφώνησις* xxxiii, Διογένους Λαέρτιου, *Βίος*, 121a. Προϋπόθεση της Επικούρειας ευδαιμονίας (*Πρός Μενοικέα*, 122-127) είναι ο επικούρειος τρόπος του φιλοσοφείν, ο οποίος συνίσταται στην ορθή μελέτη της φύσης και έχει διπλό σκοπό: 1) καθαρτικό, επειδή μας απαλλάσσει από το φόβο για τα φυσικά φαινόμενα, τους Θεούς και το θάνατο, και 2) διδακτικό, καθώς διδάσκει τα όρια του πόνου και της ηδονής. Ο πρακτικός προσανατολισμός της φιλοσοφίας του Επίκουρου είναι εμφανής και έχει ως αποτέλεσμα τον *ευδαίμονα και ελεύθερο βίο*. (Επίκουρος, *Ηθική*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, εκδ. Εξάντας, 1992, σ. 318, §71).

⁴⁷² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, "Ethica", σ. 715. Πρβλ. και: Lisa Sarasohn, (1985), σ. 377. Αντίστοιχη άποψη διατυπώνει και ο Επίκουρος για το Σοφό: «*Ό σοφός εις τὰ ἀναγκαῖα συγκριθείς μᾶλλον ἐπίσταται μεταδιδόναι ἢ μεταλαμβάνειν, τηλικούτον αὐτάρκειας εὐρὲ θησαυρόν*» (*Επίκουρου προσφώνησις*, 44). Ο Σοφός σύμφωνα με τον Επίκουρο είναι αυτάρκης, δεν φοβάται το θάνατο, ούτε τη ζωή (*Πρός Μενοικέα*, 126) και οι πράξεις του καθοδηγούνται από το Λόγο (*Κ.Δ.*, XVI).

ιδιότητας έγκειται στη δυνατότητα που έχει ο άνθρωπος να αποφασίσει τι προκαλεί ευτυχία και τι πόνο, πέρα από την άμεση αισθητηριακή ικανοποίηση. Το ένστικτο για αναζήτηση της ευχαρίστησης είναι μια υπαγόρευση της φύσης κοινή για όλα τα έμψυχα όντα, αλλά η χρήση της λογικής για τον υπολογισμό του ύψιστου Αγαθού αποτελεί μοναδικό πλεονέκτημα των ανθρωπίνων όντων και χαρακτηριστικό στοιχείο της πραγματικής ελευθερίας τους.⁴⁷³

⁴⁷³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, “Ethica”, σ. 800ff, 701-703, 715-716. Πρβλ.: Lisa Sarasohn, «Motion and Mortality: Pierre Gassendi, Thomas Hobbes and the Mechanical World-View», *Journal of the History of Ideas* 46 (1985), σ. 377.

3.1 Η διάκριση της ελευθερίας σε *libertas* και *libentia*

Ο Gassendi στην “Ηθική” του διατυπώνει μια διπλή διάσταση της Ελευθερίας. Αναφέρεται στη Θεία και στην ανθρώπινη ελευθερία. Η *Libertas* είναι η πραγματική ελευθερία, ελευθερία και από τον εξαναγκασμό και από την αιτιώδη ευελιξία. Συνίσταται στην αταραξία και στη δυνατότητα επιλογής. Η αταραξία είναι απολύτως απαραίτητη συνθήκη για την ελευθερία. Σύμφωνα με τον Gassendi, «η διάνοια δεν καθορίζεται, όπως οι άλλες ικανότητες από ένα πράγμα, όπως για παράδειγμα τα άψυχα αντικείμενα καθορίζονται από τη βαρύτητα και τα έμψυχα από την αναπαραγωγή, αλλά η φύση της διάνοιας είναι τόσο ευέλικτη με αποτέλεσμα να έχει ως αντικείμενό της την αλήθεια και να μπορεί να εξετάσει μια κρίση και στη συνέχεια μια άλλη ως αληθή».⁴⁷⁴

Η ελεύθερη επιλογή, ή *libertas*, εξαρτάται από την ικανότητα της διάνοιας να διατυπώνει κρίσεις και να αξιολογεί τα στοιχεία των κρίσεων με ηρεμία. Είναι η δυνατότητα επιλογής ή απόρριψης μιας εναλλακτικής λύσης, ή ακόμα και η αλλαγή της γνώμης κάποιου, όταν υπάρχουν ισχυρότερες ενδείξεις.⁴⁷⁵ Το γεγονός ότι η διάνοια ή η λογική ενός άτομου δεν υπόκειται σε εξωτερικές δυνάμεις, μαρτυρά σε κάποιο βαθμό την ελευθερία που χαρακτηρίζει το άτομο αυτό ως προς τις επιλογές του. Όταν η διάνοια δρα ελεύθερα, ακολουθεί πάντα μια πορεία εξέτασης όλων των πιθανών επιλογών. Ο Gassendi υποστηρίζει ότι ένα ελεύθερο άτομο δεν προσδιορίζεται από το τι είναι καλύτερο γενικά, αλλά από το τι είναι καλύτερο για το ίδιο προσωπικά.⁴⁷⁶ Από τη στιγμή που η διάνοια έχει αποφασίσει τι θα πράξει, η βούληση θα πρέπει απαραιτήτως να ακολουθήσει την απόφαση της διάνοιας για να ολοκληρωθεί η δράση.⁴⁷⁷

Η ουσία της *Libertas*, ή της ελεύθερης πράξης της διάνοιας, είναι η ευελιξία. Απαλλάσσοντας την ελεύθερη πράξη από τις φυσικώς καθορισμένες επιπτώσεις της

⁴⁷⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, “Ethica”, II: 824: “*Scilicet non est intellectus ex iis facultatibus, quae sunt determinatae ad unum, ut est in rebus inanimis gravitas, in viventibus generatrix facultas, atque ita de caeteris, sed suapte natura ita est flexilis, ut verum pro obiecto habens, possit nunc unum, nunc aliud iudicare de quapiam re, & nunc unum, nunc aliud iudicium de ipsa pro vero habere*”.

⁴⁷⁵ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 821.

⁴⁷⁶ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 68.

⁴⁷⁷ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 822-25.

βαρύτητας και της αναπαραγωγής, ο Gassendi, σύμφωνα με την Sarasohn⁴⁷⁸, οριοθετεί ένα οντολογικά αυτόνομο πεδίο δράσης για την άσκηση του ελεύθερου ορθολογισμού, το οποίο και τον διακρίνει από την υπόλοιπη Δημιουργία. Η έννοια της *Libertas* αντικατοπτρίζεται στη δυνατότητα επιλογής που έχει κάποιος να ακολουθήσει τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Η γλώσσα που ο Gassendi χρησιμοποιεί για τον καθορισμό αυτής της διαφοράς, είναι η γλώσσα της κίνησης, η οποία καθιστά σαφή μια άλλη μορφή της ελευθερίας, τη *Libentia*.⁴⁷⁹

Η *Libentia*, η επιθυμία ή βουλησιαρχική πράξη, είναι συνώνυμη της αυθόρμητης πράξης («*actio spontanea*”).⁴⁸⁰ Πρόκειται για τις ενστικτώδεις φυσικές κινήσεις.⁴⁸¹ Παρατηρείται στα θηρία, στις πέτρες, στην ανθρώπινη επιθυμία και σε οτιδήποτε ακολουθεί ένα συγκεκριμένο σκοπό δίχως προηγούμενη επιστάμενη μελέτη. Ο Gassendi⁴⁸² υποστηρίζει ότι «...όπως η πέτρα, επειδή καθορίζεται από την καθοδική κίνηση, δεν διαθέτει αντίσταση (*indifferentiam*) προς αυτή την κίνηση, έτσι και οι επιθυμίες (ορέξεις), επειδή καθορίζονται από το Αγαθό, με τον ίδιο τρόπο δεν αντιστέκονται προς το Αγαθό και το κακό, και η πέτρα εξαιτίας της έλλειψης αντίστασης προς τις κινήσεις, θεωρείται ότι κινείται προς τα κάτω αυθόρμητα (*sponte*) αλλά όχι ελεύθερα, έτσι και η επιθυμία εξαιτίας της έλλειψης αντίστασης προς το Αγαθό και το κακό, θεωρείται ότι διατίθεται οικειοθελώς, αλλά όχι ελεύθερα προς το Αγαθό». Ο παραπάνω συλλογισμός είναι μια καθαρή αναλογία και πηγάζει από τον τρόπο που ο Gassendi κατανοεί την κίνηση στο *De Motu Impresso*: Η *Libertas*, ή αλλιώς η πραγματική ελευθερία, είναι όπως η ικανότητα ενός παράγοντα να κινεί προς μια από τις δύο κατευθύνσεις, ανάλογα με την κρίση του σχετικά με το Αγαθό και το κακό.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Lisa Sarasohn, (1985), σ. 371.

⁴⁷⁹ Ο.π.

⁴⁸⁰ Στην “Ηθική”, ορίζει την αυθόρμητη πράξη (*actio spontanea*) ως μια «παρόρμηση της φύσης», η οποία χαρακτηρίζεται από την απουσία κάθε είδους εξαναγκασμού, βίας, ανταγωνισμού και αντίστασης. Η βουλησιαρχική πράξη και η φυσική κίνηση χαρακτηρίζονται και οι δύο από την απουσία κάθε είδους εξαναγκασμού, έτσι ώστε να διαθέτουν κάποιου είδους ελευθερία, όχι όμως την πραγματική ελευθερία, την οποία διαθέτουν μόνο τα ανθρώπινα όντα. Lisa Sarasohn, (1985), σσ. 371-375.

⁴⁸¹ Μ’ αυτές τις αναλογίες ο Gassendi ξεπέρασε τον Επίκουρο. Βρίσκεται πιο κοντά στη στωική φιλοσοφία.

⁴⁸² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, “Ethica”, II: 823: “Unde & sit, ut quemadmodum lapis, quia est determinatus ad motum deorsum, indifferentiam non habet ad ipsum, & ad motum sursum, ita appetitus, quia est determinatus ad bonum, non sit similiter ad ipsum, & ad malum indifferentem, atque ut quemadmodum lapis defectu indifferentiae ad utrumque motum, dicitur quidem sponte, at non tamen liberé moveri deorsum, ita appetitus defectu indifferentiae ad bonum, & malum, dicatur quidem sponte, at non tamen liberé ferri ad bonum in commune”.

⁴⁸³ Lisa Sarasohn, (1985), σ. 372.

Στο *De Motu Impresso*, ο Gassendi υποστήριξε ότι η φυσική κίνηση είναι αμετάβλητη και ότι θα εξακολουθεί να υπάρχει όσο δεν αντιμετωπίζει κάποια αντίσταση. Η αδρανής ή οριζόντια κίνηση, θα είναι αιώνια, αν κάποια άλλη δύναμη δεν παρέμβει για να εκτρέψει από την πορεία του το κινούμενο αντικείμενο.⁴⁸⁴ Κατ' αναλογία και η έλλειψη ταραχής στην επιθυμία είναι όπως η αδρανής κίνηση. Η επιθυμία ακολουθεί αυτό που αντιλαμβάνεται ως καλό, εκτός αν η διάνοια αντιλαμβάνεται κάτι καλύτερο. Μια αλλαγή στην επιθυμία, είναι όπως μια αλλαγή στην κατεύθυνση της πέτρας: συντελείται μόνο εξαιτίας της επιρροής μιας άλλης δύναμης ή ενός κάποιου άλλου αγαθού που έγινε αντιληπτό. Εάν η βούληση καθορίζεται από το ύψιστο αγαθό, δεν μπορεί ποτέ να αποκλίνει προς κάποιο άλλο αγαθό, και ως εκ τούτου κατέχει τη *Libentia* παρά τη *Libertas*.⁴⁸⁵

Οι ηθικές θεωρίες του Gassendi που αναφέρονται στην ελευθερία του ανθρώπου εξαρτώνται από την επιστημολογία του, η οποία κάνει φανερό ότι οι άνθρωποι μπορούν να κατέχουν μόνο πιθανή παρά βέβαιη και ασφαλή γνώση. Από τη στιγμή που δεν υπάρχει βέβαιη γνώση των ουσιών, οι άνθρωποι υπόκεινται στη συνεχή δημιουργία, αναθεώρηση και απόρριψη των κρίσεών τους.⁴⁸⁶ Η ανθρώπινη διάνοια παρομοιάζεται από τον Gassendi με τον ομιλητή ενός κοινού, ο οποίος προσπαθεί να το συμβουλευσει τι να αποφεύγει και τι να επιδιώκει. Συγκεκριμένα, ένας ομιλητής πρέπει να μετακινήσει το ακροατήριό του (*movere et flectere*), να το διδάξει (*docere*) και στο τέλος να το παρακαλέσει προκειμένου να το πείσει να περάσει στην πράξη. Έτσι και η διάνοια – «ο προσωπικός αυτοκατευθυνόμενος ομιλητής» - διδάσκει αυτό που πρέπει να επιδιωχθεί ή να αποφευχθεί, η βούληση δρα, και το αποτέλεσμα είναι η ηδονή που προέρχεται και από την πράξη και από τη σκέψη.⁴⁸⁷

Η ανθρώπινη πράξη, σύμφωνα με τον Gassendi, χαρακτηρίζεται από το κατά πόσον ακολουθεί ή όχι την ελευθερία δράσης ή κρίσης. Ο Gassendi κάνει διάκριση μεταξύ μιας «αυθόρμητης δράσης» (*spontaneam*), και μιας «ελεύθερης δράσης» (*libera*). Μια αυθόρμητη δράση (*spontaneam*) είναι όπως μια ώθηση της φύσης. Είναι κοινή σε όλα τα πλάσματα που δεν έχουν τη δυνατότητα του Λόγου. Για παράδειγμα μια πέτρα θα πέσει στο έδαφος όχι ελεύθερα, επειδή η πτώση της δεν είναι επιλογή

⁴⁸⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, "Physics", σ. 274 ff. Πρβλ. René Bloch, *La philosophie de Gassendi: nominalisme, matérialisme et métaphysique*, M. Nijhoff, 1971, σσ. 210-211.

⁴⁸⁵ Lisa Sarasohn, ο.π., σ. 373.

⁴⁸⁶ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 824.

⁴⁸⁷ Gassendi to Valois, February 6, 1642, "Letters", *Opera Omnia*, VI: 131.

της αλλά φυσικός νόμος. Επιπλέον, η ενστικτώδης ώθηση οποιασδήποτε ζωντανής ύπαρξης που δεν κατέχει την πλήρη ορθολογική ικανότητα, για την επιδίωξη του Αγαθού ή της ηδονής είναι ακούσια, επειδή οι ορέξεις από τη φύση τους τείνουν προς τη ηδονή.⁴⁸⁸

Ο Gassendi περιγράφει την ηδονή ως «κίνηση της ψυχής»⁴⁸⁹, υιοθετώντας την επικούρεια θεωρία ότι η ηδονή είναι το ύψιστο Αγαθό, άρρηκτα συνδεδεμένη με την αρετή, ενσωματώνοντας την όμως στη φυσική του θεωρία⁴⁹⁰. Όλα τα όντα επιδιώκουν ενστικτωδώς την ηδονή, συνεπώς η ευχαρίστηση γίνεται εργαλείο στα χέρια του Θεού για την καθοδήγηση των δημιουργηθέντων όντων προκειμένου να διαφυλάττουν και να διατηρούν την ύπαρξή τους, επομένως αποτελεί μέρος του μηχανισμού επιβίωσης. Η έννοια της ηδονής είναι ανάλογη στο σημείο αυτό με την αρχή της αδράνειας: ο Θεός εμφύτευσε την επιθυμία για ηδονή στα έμψυχα όντα, ενώ ταυτόχρονα έχει εμποτίσει την αρχή της αέναης κίνησης στα άτομα. Και οι δύο αυτές έννοιες, η ηδονή και η αδράνεια, λειτουργούν χωρίς την άμεση παρεμβολή του Θεού. Και οι δύο είναι εκούσιες (voluntary) και αυτενεργείς (*libentia*), δεν είναι όμως πραγματικά ελεύθερες (*libertas*).⁴⁹¹

Σύμφωνα με την Sarasohn⁴⁹², δύο από τις μορφές της ηδονής που αναγνώρισε ο Gassendi – η άμεση ευχαρίστηση της αίσθησης και η ηδονή της όρασης του Θεού- αποκλείουν την απόλυτη ανθρώπινη ελευθερία, επειδή αποκλείουν την επιλογή. Μόνο η αναζήτηση της μακροπρόθεσμης ευχαρίστησης, και ειδικά η ηρεμία-αταραξία, επιτρέπουν την ελευθερία στον άνθρωπο, επειδή η επιλογή του τι θα επιδιωχθεί και τι θα αποφευχθεί εξακολουθούν να είναι αυτοκατευθυνόμενες από τα ίδια τα άτομα. Ο Θεός χρησιμοποιεί την ηδονή μέσω της Θείας πρόνοιας για να κατευθύνει τον άνθρωπο προς το Αγαθό, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που χρησιμοποιεί την κίνηση για την κατεύθυνση των ενεργειών του φυσικού κόσμου.

⁴⁸⁸ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 824.

⁴⁸⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, “Ethica”, II: 693: “*Addo heic solum, cum Voluptas, qua de hoc loco agitur, ea intelligatur, quae vera, germanaque sit & in qua ratio summi boni, foelicitasque ipsa consistant, ideo Virtutem solam dici ab ea inseparabilem, quod ea sit sola, ut vera, ac germana, sic necessaria illius causa, hoc est, qua posita voluptas, felicitasque consequatur*”.

⁴⁹⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, “Ethica”, II: 701: “*Admirari nos potius decet eam fuisse solertiam sapientissimi Naturae Opificis, ut, quia omnis operatio futura ex se laboriosa erat, etiam quae naturalis foret,(...) idcirco omnem operationem blandimento quodam voluptatis condierit, ac tanto esse vehementiorem voluptatem voluerit, quanto ipsa operatio erat magis necessaria futura, sive ad totius generis, sive ad animalis cuiusque singularis conservationem*”.

⁴⁹¹ Lisa Sarasohn, (1985), σ. 376.

⁴⁹² Lisa Sarasohn, (1996), σσ. 69-70.

Σύμφωνα με τον Gassendi οι άνθρωποι κατέχουν τόσο την *libertas* όσο και την *libentia*. Ενώ το φυσικό σύμπαν κυβερνάται από μια γενική πρόνοια, η οποία εκφράζεται μέσω της κίνησης, ο Θεός κυβερνά τους ανθρώπους μέσω μιας ειδικής πρόνοιας, η οποία τους επιτρέπει να δρουν, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι τους φροντίζει λιγότερο σε σχέση με την υπόλοιπη Δημιουργία. Ακριβώς επειδή είμαστε ελεύθεροι από τη φύση μας, ο Θεός μας επιτρέπει να απολαύσουμε την ελευθερία μας και μας κατευθύνει από απόσταση προς την καλύτερη δυνατή κατεύθυνση,⁴⁹³ άρα η ανθρώπινη ελευθερία είναι ετεροκαθοριζόμενη από τον Θεό. Και ενώ ο Θεός δημιούργησε το Σύμπαν και τα διάφορα τμήματά του ως τις απαραίτητες αιτίες που λειτουργούν σύμφωνα με την αδρανή κίνηση, δημιούργησε τους ανθρώπους ως ελεύθερους παράγοντες που μπορούν να επιλέγουν μεταξύ εναλλακτικών λύσεων. Μόνο οι άνθρωποι μπορούν να απαλλαγούν από την αλυσίδα της φυσικής *αιτιότητας*, παίρνοντας ελεύθερα τις αποφάσεις τους ως φορείς και όχι ως εργαλεία της Θεϊκής πρόνοιας.⁴⁹⁴

3.2 Η ελευθερία της βούλησης

⁴⁹³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, “Physica”, I: 330: “*Quippe, qui natura sumus liberi, idcirco nos, quae maxima ipsius benignitas est, frui patitur libertate nostra, ac nos interea procul dubio versus meliora dirigit*”.

⁴⁹⁴ Lisa Sarasohn, (1985), σσ. 378-379.

Ο λόγος που ο Gassendi πιστεύει πως ο Θεός αρνείται στον άνθρωπο τη δυνατότητα να επιτύχει την πλήρη ευδαιμονία είναι η ερμηνεία που δίνει ο ίδιος στην έννοια της ελεύθερης βούλησης. Συμφωνώντας τόσο με τον Επίκουρο όσο και με την καθολική Εκκλησία, ο Gassendi καταδικάζει απερίφραστα την στωική Ειμαρμένη. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο ίδιος, «*εάν οι ψυχές μας τη στιγμή που είναι εγκατεστημένες στον υλικό κόσμο, καθορίζονται από το πεπρωμένο, εάν οι ψυχές μας στερούνται ελευθερίας, εάν ακινητοποιούνται χάρη της αναγκαιότητας, εάν πράττουν το οτιδήποτε αναπόφευκτα και αναπόδραστα, ο λόγος της ανθρώπινης ζωής χάνεται, και ούτε υπάρχει κάποιο (άλλο, πέραν της ψυχής) μέρος για περίσκεψη. Γι' αυτό το λόγο και η φρόνηση θα ήταν εντελώς μάταιη, το ίδιο και η μελέτη της σοφίας*».⁴⁹⁵

Σύμφωνα με τον Gassendi η ελευθερία βρίσκεται κατά κύριο λόγο στη διάνοια και δευτερευόντως στη βούληση. Η ελεύθερη βούληση συνίσταται στην αταραξία, δηλαδή στη δυνατότητα επιλογής ή απόρριψης μιας εναλλακτικής λύσης, ή στην αλλαγή της γνώμης κάποιου μετά από μια διαδικασία που έχει αποφασιστεί, όταν οι βαρύνοντες λόγοι υπερισχύουν των άλλων. Η διάνοια πρέπει πάντα να διαλέγει τη διαδικασία που της φαίνεται η καλύτερη («*όπως η ζυγαριά γέρνει πάντα προς τη βαρύτερη πλευρά*»), αλλά η αξιολόγηση των στοιχείων εξαρτάται από το κάθε μεμονωμένο άτομο. Κάθε φορά που η διάνοια αποφασίζει ποια πράξη θα εκτελέσει, η βούληση πρέπει απαραίτητως να ακολουθήσει την εκτέλεση της πράξης αυτής.⁴⁹⁶

Η βούληση υπόκειται πάντοτε στη διάνοια και στις κρίσεις της. Η διάνοια, με την έννοια της αρετής της φρονήσεως ή του Ορθού Λόγου, δίνεται στον άνθρωπο από τη Θεία πρόνοια για να τον βοηθήσει να αποφασίζει ορθά για τις ηδονές που του προκαλούν μεγαλύτερη ευχαρίστηση και λιγότερο πόνο- αυτός είναι και ο εξανθρωπισμός του ατόμου. Επομένως αίρεται οποιαδήποτε αμφιβολία υπάρχει σχετικά με το ενδεχόμενο λάθους που πιθανόν να έκανε η διάνοια, αφού μεταδίδεται στον άνθρωπο από το μόνο αλάνθαστο ον, το Θεό.

Ο Gassendi κάνει διάκριση μεταξύ της αυθόρμητης «βουλευσιαρχικής πράξης» (*Spontaneam*) και της «ελεύθερης πράξης» (*Liberam*). Μια βουλευσιαρχική πράξη

⁴⁹⁵ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 831: "(...) quod si animi quoque nostri, cum sint in ipsa rerum serie constituti, Fato regantur, si libertate destituti, necessitate immobili, ineluctabili, inevitabili omnia faciant, perit humanae vitae ratio, neque omnino esse ullus consultationi locus potest (...) Heinc vana prorsus erit Prudentia, vanum studium sapientiae (...)"

⁴⁹⁶ Pierre Gassendi, "Ethica", Liber III, "De Libertate, Fortuna, Fato, ac Divinatione", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 822ff.

είναι όπως μια ακούσια ώθηση της φύσης και είναι κοινή σε όλα τα πλάσματα που δεν έχουν την ικανότητα του Λόγου. Έτσι, μια πέτρα θα πέσει στο έδαφος βουλησιαρχικά, αλλά όχι ελεύθερα, επειδή δεν υπήρχε προηγούμενη εναλλακτική λύση στο «νου» της πέτρας, η οποία αποφάσισε την πτώση. Επομένως, η ώθηση κάθε έμβιου όντος για την επιδίωξη του Αγαθού είναι ακούσια, επειδή όλες οι ορέξεις κλίνουν προς το Αγαθό από την ίδια τη φύση τους. Η *Libentia* χαρακτηρίζει τους Αγίους, σύμφωνα με τον Gassendi, διότι γνωρίζουν και κατανοούν πλήρως το ύψιστο Αγαθό και γι' αυτό δεν μπορούν να το αγνοήσουν.⁴⁹⁷ Η ελεύθερη βούληση είναι σε τελευταία ανάλυση το *ius humanum*, η ικανότητα του ανθρώπου να υπολογίζει ποια διαδικασία είναι η καλύτερη για να επιτύχει τη μέγιστη ευχαρίστηση και να αποφύγει τον πόνο.⁴⁹⁸

Η ηθική και η πολιτική φιλοσοφία του Gassendi αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο. Το *ius humanum* εμφυτεύεται στον άνθρωπο από το Θεό και τον εξανθρωπίζει, δηλαδή τον κάνει κοινωνικό και ελεύθερο ον. Αυτό σημαίνει πως ο άνθρωπος είναι ένα ον που συνεχώς αγωνίζεται για την απόλυτη ευδαιμονία, την οποία όμως δεν μπορεί να κατακτήσει εξαιτίας της ανθρώπινης φύσης του. Η ελευθερία του συνίσταται στην εσφαλμένη ικανότητα να διαλέγει το πιο ασήμαντο και περισσότερο άμεσο Αγαθό, από το απώτατο. Όμως, το πεπρωμένο του ανθρώπου εξαρτάται από τον ίδιο, αυτός είναι που θα ρυθμίσει τη ζωή του με τέτοιο τρόπο ώστε να απολαμβάνει τη μεγαλύτερη δυνατή ευδαιμονία. Η εξουσία και η δύναμη του Θεού παραμένουν ανεπηρέαστες από την ελεύθερη βούληση του ανθρώπου. Χάρη στη συνεχή αναζήτηση της ευδαιμονίας, η ελεύθερη βούληση γίνεται το εργαλείο που χρησιμοποιεί η Θεία πρόνοια για την καθοδήγηση του ανθρώπου και του κόσμου προς το Αγαθό. Παρόλο που ο Θεός, ως Παντογνώστης, ξέρει τι πρόκειται να αποφασίσει ένας άνθρωπος, και παρόλο που είναι η πρωταρχική πηγή των λογικών ικανοτήτων του ανθρώπου, η πράξη της απόφασης αυτή καθεαυτή είναι απολύτως ανθρώπινη.⁴⁹⁹ Επομένως, ο Gassendi δέχεται και χρησιμοποιεί την έννοια του αυτεξούσιου.

⁴⁹⁷ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 822-823. Η *Spontaneam* ορίζεται ως βουλησιαρχική πράξη, γιατί παρόλο που προσδιορίζεται από εξωτερικές δυνάμεις, ωστόσο δεν είναι εξαναγκαστική. Πρβλ. Lisa Sarasohn, «The Ethical and Political Philosophy of Pierre Gassendi», *Journal of the History of Philosophy* 20 (1982), σ. 259.

⁴⁹⁸ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 825.

⁴⁹⁹ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 717, 843.

4. Ηδονή και Κίνηση

Ο Gassendi στη διατύπωση της ηθικής του φιλοσοφίας κατέληξε στο συμπέρασμα, όπως ακριβώς και ο Επίκουρος, ότι η ηδονή είναι το ύψιστο Αγαθό και ότι τα ανθρώπινα όντα είναι ελεύθερα. Η δικαιολόγηση της θέσης ότι η ηδονή είναι

το ύψιστο Αγαθό προβάλλει αναγκαία και έτσι καταλήγει στο γεγονός ότι η αρετή είναι συναφής με την ηδονή και ότι η ηδονή είναι το κίνητρο της ηθικής πράξης. Στην ηθική του φιλοσοφία τα νοήματα της ηδονής πολλαπλασιάζονται. Θίγει το ερώτημα γιατί οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το Λόγο για τη μεγιστοποίηση της ηδονής- εδώ μπαίνει η έννοια του ενάρετου, που επιδιώκει την καταστηματική ηδονή.⁵⁰⁰ Η επιθυμία για άμεση ικανοποίηση οδηγεί τα άλογα όντα στην ενστικτώδη δράση, ενώ η αναζήτηση μακροπρόθεσμης ηδονής οδηγεί σε μια συνεχή επιδίωξη του Αγαθού. Ενώ το στοιχείο του Λόγου (της ορθολογικής ικανότητας), είναι εμφανές στην αναζήτηση της έντονης ηδονής, περιλαμβάνει ωστόσο μια εσφαλμένη εκτίμηση για το ποιά είναι η καλύτερη ηδονή. Για το σοφό άνθρωπο, ηδονή αποτελεί η αναγνώριση ότι η διαρκής ηρεμία είναι η ευτυχέστερη δυνατή κατάσταση για τα ανθρώπινα όντα, είτε βρίσκονται σε αυτό τον κόσμο είτε αποσύρονται από αυτόν. Αλλά ακόμη κι αυτό το είδος ηδονής είναι κατώτερο από την πραγματικά ύψιστη ηδονή, που είναι, σύμφωνα με τον Gassendi, η μακάρια θέαση του Θεού. Η ελευθερία κινήσεων είναι το δώρο του Θεού στο σοφό άνθρωπο. Στην ηθική φιλοσοφία του ο Gassendi κάνει έναν συνδυασμό του Θεού των Χριστιανών και του Επικούρου, του ανθρώπου με τη φύση και της ελευθερίας με την αναγκαιότητα. Κάθε τμήμα του σύμπαντος του Gassendi λειτουργεί και κινείται σύμφωνα με τους κανόνες του θεϊκού σχεδίου πρόνοιας. Ακόμη και στα πλαίσια ενός μηχανιστικού σύμπαντος υπάρχει χώρος για την ανθρώπινη ελευθερία και την ελεύθερη επιλογή. Ο άνθρωπος ξεφεύγει από τη μοίρα και τη φυσική αναγκαιότητα, επειδή, ενώ ο Θεός, παρόλο που έδωσε στον φυσικό κόσμο μια προκαθορισμένη δομή, έδωσε στα ανθρώπινα όντα το χαρακτηριστικό της ελευθερίας.⁵⁰¹

Τη σκέψη του Gassendi χαρακτηρίζει η χρήση μεταφορών και αναλογιών που προέρχονται από την αρχή της κίνησης για να εξηγήσει τη σχέση της θεϊκής πρόνοιας απέναντι στους ανθρώπους και τη φύση. Συγκεκριμένα περιγράφει την ανθρώπινη αναζήτηση της ηδονής με μεταφορές που προέρχονται από τη μηχανιστική κατανόηση της κίνησης. Έτσι, η αναζήτηση της ηδονής γίνεται όπως ένα είδος κίνησης.⁵⁰² Σύμφωνα με τον Gassendi η ψυχή αποτελείται από δύο μέρη, τη διάνοια ή νου και τη βούληση. Η διάνοια κατευθύνει τον εαυτό της προς την αλήθεια, όσο

⁵⁰⁰ «Η καταστηματική ηδονή είχε διπλό ρόλο στο ηθικό του σύστημα: αφ' ενός είναι μια ψυχολογική κατάσταση ψυχικής αταραξίας και έλλειψης πόνου, και από την άλλη είναι το τέλος των πράξεων του ενάρετου», βλ. Lisa Sarasohn, (1996), σ. 65.

⁵⁰¹ Ο.π., σ. 70.

⁵⁰² Αυτόθι.

αυτό της επιτρέπεται, ενώ η βούληση τείνει προς την τιμιότητα μέσω μιας παρεκκλίνουσας πορείας.⁵⁰³ Η επιθυμία της βούλησης για οποιοδήποτε είδος ηδονής είναι η γενεσιουργός αιτία της ανθρώπινης δράσης, όπως ακριβώς η κίνηση που ενστάλαξε ο Θεός στα άτομα είναι η αιτία της αλλαγής και της αλληλεπίδρασης στο μηχανιστικό σύμπαν.⁵⁰⁴

Ο Gassendi θεωρεί ότι η ζωική ψυχή (*anima*), είναι η άλογη, αισθητηριακή ψυχή των ανθρωπίνων όντων και βρίσκεται σε «σταθερή κίνηση». Η κίνηση της *anima* είναι η ίδια με την κίνηση της φυσικής ύλης σύμφωνα με τον Gassendi. Όπως αναφέρει στην “Φυσική”⁵⁰⁵ του, όταν ένα αγόρι τρέχει προς ένα μήλο που του έχει προσφερθεί, η κίνηση που το ωθεί σε αυτή την ενέργεια είναι μια κίνηση φυσική και θα πρέπει να αναζητηθεί στο ίδιο το αγόρι. Είναι μια κίνηση που κατευθύνει και ωθεί το αγόρι προς το μήλο. Έτσι, η πρωταρχική αιτία της κίνησης των φυσικών αντικειμένων είναι τα *άτομα*, γιατί εξασφαλίζουν την κίνηση όλων των αντικειμένων. Τα άτομα κινούνται αυτόνομα και σύμφωνα με τη δύναμη που έλαβαν από το Δημιουργό Θεό κατά τη στιγμή της δημιουργίας τους. Συνεπώς, τα άτομα είναι η αρχή και η αιτία της κίνησης που υπάρχει στη φύση. Όταν ο Gassendi χρησιμοποιεί τον όρο «αγόρι» εννοεί ένα άλογο όν, όπως είναι και τα θηρία. Τα αγόρια δεν κατέχουν την ελευθερία για να αξιολογήσουν μια κρίση. Όπως επισημαίνει ο ίδιος τα αγόρια και τα θηρία, τα οποία δεν χρησιμοποιούν ούτε το Λόγο ούτε την ελευθερία, δρουν αυθόρμητα (*sponte*), όπως και τα άψυχα πράγματα. Άρα εξάγεται το συμπέρασμα ότι το να συμβαίνει κάτι βουλησιαρχικά είναι το ίδιο με το να συμβαίνει φυσικά.⁵⁰⁶ Ωστόσο, και τα έλλογα όντα έχουν στοιχεία στην ψυχή τους που τα ωθούν να επιδιώξουν την ηδονή, επειδή η βούληση πάντοτε επιδιώκει το Αγαθό. Συνεπώς η επιδίωξη της ηδονής-Αγαθού στη γκασσαντιανή φιλοσοφική ηθική σκέψη είναι κάτι το φυσικό και υπάρχει σε όλα τα όντα, έλλογα ή μη.

Κυρίως στην περιγραφή της καταστηματικής ηδονής⁵⁰⁷, ο Gassendi χρησιμοποιεί τις κυριότερες μεταφορές από την αρχή της κίνησης. Η καταστηματική

⁵⁰³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 1.

⁵⁰⁴ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 70.

⁵⁰⁵ Pierre Gassendi, “Physica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 337.

⁵⁰⁶ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 824.

⁵⁰⁷ Για τους Κυρηναϊκούς όπως και για τον Επίκουρο, η ηδονή αποτελεί το *τέλος*. Ο Επίκουρος αποδέχεται δύο μορφές ηδονής, την ηδονή της ψυχής (καταστηματική ηδονή, η οποία συνίσταται στην ηρεμία που απορρέει από την πλήρη απομάκρυνση του πόνου) και την ηδονή του σώματος (κινητική ηδονή, η οποία δεν αυξάνει την ευχαρίστηση παρά μόνο της δίνει μια άλλα μορφή), σε αντίθεση με του Κυρηναϊκούς που αποδέχονται μόνο την κινητική ηδονή. (Cyril Bailey, *Epicurus, The Extant*

ηδονή, κατά επικούρειο τρόπο, ορίζεται από τον Gassendi ως μια συνεχής κατάσταση, αντίθετη από την κινητική ηδονή που είναι παροδική⁵⁰⁸. Ενώ στην επιδίωξη της κινητικής ηδονής το άτομο είναι πιθανό να υφίσταται τη δράση κι άλλων δυνάμεων -όπως είναι τα θέλητρα άλλων ειδών ευχαρίστησης, με αποτέλεσμα να υπάρχει αλλαγή στην πορεία της κίνησης- στην καταστηματική ηδονή η κίνηση δεν ποικίλλει ποτέ και το πρόσωπο δεν εγκαταλείπει ποτέ το αληθινό

Remains, σ. 421). Σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο, ο Μητρόδωρος, μαθητής του Επικούρου, στο έργο του *Τιμοκράτης* αναφέρει ότι «η ηδονή επιτυγχάνεται και στην κίνηση και στην ακινησία». Επίσης ο Επικούρος στο έργο του *Περὶ Αἰρέσεων καὶ Φυγῶν*, όπως διασώζει ο Διογένης, αναφέρει ότι η αταραξία και η έλλειψη πόνου είναι ηδονές της ηρεμίας, η χαρά και η ευχαρίστηση συνυπάρχουν με την κίνηση. Διογένης Λαέρτιος, *Βίος Επικούρου*, 136: «*Διαφέρεται δὲ πρὸς τοὺς Κυρηναίκοις περὶ τῆς ἡδονῆς. Οἱ μὲν γὰρ τὴν καταστηματικὴν οὐκ ἐγκρίνουσι, μόνην δὲ τὴν ἐν κινήσει. Ὁ δὲ ἀμφοτέρα (τὰ γένη) ψυχῆς καὶ σώματος, ὡς φησιν ἐν τῷ Περὶ αἰρέσεως καὶ φύγης καὶ ἐν τῷ Περὶ τέλους καὶ ἐν ᾧ Περὶ βιῶν καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἐν Μυτιλήνῃ φίλους ἐπιστολῇ. [...] καὶ Μητρόδωρος ἐν τῷ Τιμοκράτει λέγουσι οὕτω, Νοούμενης δὲ ἡδονῆς τῆς τὲ κατὰ κίνησιν καὶ τῆς καταστηματικῆς. Ὁ δὲ Επικούρος ἐν τῷ Περὶ αἰρέσεων οὕτω λέγει, Ἡ μὲν γὰρ ἀταραξία καὶ ἀπονία καταστηματικαὶ εἰσιν ἡδοναί, ἡ δὲ χαρὰ καὶ ἡ εὐφροσύνη κατὰ κίνησιν ἐνέργεια βλέπονται*». Για τη διάρκεια της ηδονής βλ. επίσης Κ. Δ., IX : «*Εἰ κατεπυκνοῦτο πᾶσα ἡδονὴ τόπω καὶ χρόνω καὶ περὶ ὅλον τὸ ἄθροισμα ὑπῆρχεν ἢ τὰ κυριώτατα μέρη τῆς φύσεως, οὐκ ἂν ποτε διέφερον ἀλλήλων αἱ ἡδοναί.*» και Κ. Δ., III: «*Ὅρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ἢ παντός τοῦ ἀλοῦντος ὑπεξαίρεισις. ὅπου δ' ἂν τὸ ἡδόμενον ἐνῆ, καθ' ὃν ἂν χρόνον ἦ, οὐκ ἔστι τὸ ἀλοῦν ἢ λυπούμενον ἢ τὸ συναμφοτέρον*». Η παραπάνω δήλωση του Επικούρου είναι μοναδική και πάρα πολύ σημαντική, σύμφωνα με τον Bailey, επειδή ανοίγει το έδαφος για τη διαφοροποίηση των ηδονών. Cyril Bailey, *Epicurus, The Extant Remains*, σσ. 353-354: Σύμφωνα με τον Gassendi, η παραπάνω θέση του Επικούρου στρέφεται ενάντια στην άποψη των Κυρηναϊκών για την ηδονή, οι οποίοι θεωρούν ότι οι ηδονές δεν διαφέρουν μεταξύ τους και ότι καμία ηδονή δεν παρέχει μεγαλύτερη ευχαρίστηση από ότι και οι άλλες. Οι Κυρηναϊκοί πίστευαν επίσης ότι οι ηδονές είναι μερικώς εφήμερες και ότι δεν μπορούν να παραταθούν, επομένως στόχο της ζωής αποτελεί η συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερων ηδονικών στιγμών, χωρίς να έχει σημασία η προέλευσή τους. Κατά συνέπεια η ζωή σύμφωνα με την Κυρηναϊκή φιλοσοφία είναι αποκλειστικά απολαυστική. Αντιθέτως, η άποψη του Επικούρου, όπως γίνεται φανερό από το παραπάνω απόσπασμα, είναι ότι παρόλο που η ηδονή μπορεί να αυξάνεται ποσοτικά πέραν του ορίου της πλήρους απουσίας του πόνου, εντούτοις οι ηδονές μπορεί να ποικίλλουν και να έχουν ποιοτικές διαφορές. Μπορεί να διαφέρουν κατά τρεις τρόπους, είτε έχοντας μεγαλύτερη διάρκεια, είτε επηρεάζοντας όλο τον οργανισμό ή τα «*κυριώτατα μέρη*» του οργανισμού, και συγκεκριμένα το νου. Εάν όλες οι ηδονές ήταν όμοιες μεταξύ τους δεν θα μπορούσε να υπάρξει ο υπολογισμός τους. Λέγοντας «υπολογισμός μιας ηδονής» εννοούμε την επιλογή της, παραδείγματος χάριν, ως περισσότερο αγνής, ή ως περισσότερο ικανής να απομακρύνει ολοκληρωτικά τον πόνο (Κ.Δ., XI και VIII), ή τέλος ως ικανής να έχει μεγαλύτερη διάρκεια ή να επηρεάζει όλο τον οργανισμό ή τα σημαντικότερα μέρη του. Η ηδονή του νου προέρχεται αποκλειστικά και μόνο από την *Τετραφάρμακον*, σύμφωνα με τον Επικούρο, η οποία περιλαμβάνεται στις τέσσερις πρώτες *Κύριες Δόξεις* (I, II, III, IV), και συνίσταται στην αληθή γνώση της φύσης των Θεών, του θανάτου και στην κατανόηση των ορίων της ηδονής και του πόνου. Δεν είναι οι ηδονές της απόλυτης αισθησιαρχίας που συντελούν προς αυτόν τον σκοπό, αλλά η φιλοσοφία, η οποία μας εξασφαλίζει την αληθή γνώση της φύσης του σύμπαντος και των αρχών που μας καθοδηγούν (*Πρὸς Μενοικέα*, 122).

Σχετικά με το ζήτημα των ειδών των ηδονών στον Επικούρο βλ., Boris Nikoltsky, «Epicurus on Pleasure», *Phronesis* 46 (2001), σσ. 440-465.

⁵⁰⁸ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 686, 715.

Αγαθό.⁵⁰⁹ Είναι προφανές ότι η ευχαρίστηση που προέρχεται από την καταστηματική ηδονή είναι ένα είδος σταθερής και ομοιόμορφης κίνησης, μιας διαρκούς κίνησης η οποία δεν υφίσταται τη δράση εξωτερικών δυνάμεων που πιθανόν να άλλαζαν την πορεία της.

Ο Gassendi ωστόσο γενικά απέρριψε την επικούρεια άποψη⁵¹⁰ ότι η απροσδιόριστη κίνηση της ψυχής μοιάζει με την απροσδιόριστη κίνηση των ατόμων, δηλαδή μια πιθανοκρατική αντίληψη, επειδή στο δικό του «χριστιανικό» σύμπαν, ο Θεός είναι αυτός που προίκισε τον άνθρωπο με το Λόγο και την ελευθερία ώστε οι αποφάσεις που παίρνει να οφείλονται στον ίδιο και όχι στην τυχαία επικούρεια παρέκκλιση των ατόμων. Έτσι, αφενός η επιθυμία για την ηδονή λειτουργεί όπως η εσωτερική δύναμη των ατόμων, η οποία είναι η βασική αρχή της κίνησης, και αφετέρου η αταραξία, δηλαδή η ύψιστη ευδαιμονία, λειτουργεί όπως η κατάσταση της αδρανούς κίνησης. Όπως δηλαδή η κίνηση μιας πέτρας ή ενός ατόμου που κινείται σε κενό χώρο αποτελεί μια σπάνια περίπτωση αδρανούς κίνησης, έτσι και η απόλυτη ηδονή που μπορεί να βιώσει ο σοφός άνθρωπος, είναι μια σπάνια περίπτωση γήινης ευδαιμονίας.⁵¹¹

5. Νοησιαρχία-Βουλησιαρχία

Υπάρχουν δύο προσεγγίσεις, σύμφωνα με την Osler⁵¹², που προσδιορίζουν τη σχέση μεταξύ του Θεού και της δημιουργίας στην χριστιανική παράδοση. Πρόκειται για την προσέγγιση της νοησιαρχίας (intellectualism) και της βουλησιαρχίας

⁵⁰⁹ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 71.

⁵¹⁰ Για τη σχέση μεταξύ παρέκκλισης και βουλησιαρχικής πράξης στην επικούρεια φιλοσοφία, πρβλ.: Walter Englert, *Epicurus on the Swerve and Voluntary Action*, Atlanta, Scholars Press, Susanne Bobzien, «Did Epicurus discover the Free-Will Problem?», *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 19 (2000).

⁵¹¹ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 72.

⁵¹² Margaret Osler, «Providence and Divine Will in Gassendi's Views on Scientific Knowledge», *Journal of the History of Ideas* 44 (1983), σ. 551. Πρβλ. Margaret, Osler, (1994), σσ. 17, 19.

(voluntarism). Παρόλο που και οι δύο αναγνωρίζουν την παντογνωσία και την παντοδυναμία του Θεού, οι οπαδοί της νοησιαρχίας τονίζουν την υπεροχή του πνεύματος του Θεού, ενώ οι οπαδοί της βουλευσιαρχίας την απόλυτη εξουσία και την ελευθερία της βούλησης του Θεού.

Οι οπαδοί της πρώτης θέσης, ακολουθώντας μια σχετικά πλατωνική θέση, υποστηρίζουν ότι ο φυσικός κόσμος είναι υποδεέστερος του νοητού και ότι υπάρχει μια λογική τάξη, ανεξάρτητη από το Θεό, και ότι, αφού ο Θεός δημιούργησε τους νόμους της φύσης ελεύθερα, οι νόμοι αυτοί, που διέπουν τον δημιουργηθέντα κόσμο, χαρακτηρίζονται από αναγκαιότητα.

Οι οπαδοί της βουλευσιαρχίας⁵¹³, υποστηρίζουν ότι η ελευθερία της βούλησης του Θεού είναι απόλυτη και ότι τίποτα δεν μπορεί να την εμποδίσει. Αντιλαμβάνονται οποιαδήποτε εκδοχή της νοησιαρχίας ως περιορισμό της ελευθερίας του Θεού. Μια λογική τάξη ανεξάρτητη από το Θεό περιορίζει τη δράση Του στον κόσμο. Ακόμη και η αναγκαιότητα των νόμων, που Εκείνος δημιούργησε, θα περιόριζε την ελεύθερη βούληση και την παντοδυναμία του. Οι οπαδοί της βουλευσιαρχίας δέχονται ότι ο Θεός ενεργεί άμεσα στη Δημιουργία και ότι μόνο Εκείνος μπορεί να αλλάξει τις παρατηρούμενες κανονικότητες, οποιαδήποτε στιγμή. Έτσι η οποιαδήποτε εμπειρική γνώση δεν είναι ποτέ βέβαιη, αλλά στην καλύτερη περίπτωση ενέχει μόνο πιθανότητα.⁵¹⁴

Συμπερασματικά, σε ό, τι αφορά την επιστημονική γνώση, οι οπαδοί της νοησιαρχίας τείνουν να είναι ρεαλιστές σε ό, τι αφορά την οντολογία, και ορθολογιστές στην επιστημολογία τους. Σύμφωνα με αυτούς οι νόμοι είναι έμφυτοι στη φύση, ενώ σύμφωνα με τους οπαδούς της βουλευσιαρχίας, οι οποίοι είναι εμπειριστές αναφορικά με την επιστημολογία, οι νόμοι (κανονικότητες) επιβάλλονται στη φύση μέσω της ελεύθερης βούλησης του Θεού.⁵¹⁵ Η διαφορά των δύο προσεγγίσεων είναι πολύ σημαντική, καθώς εξηγεί το λόγο που ο Gassendi κατέφυγε στον εμπειρισμό του υλιστή Επίκουρου και όχι στον εμπειρισμό των Στωικών. Ο κίνδυνος βρισκόταν στην αναγκαιοκρατία των Στωικών.

Οι διαφορές στις δυο αυτές απόψεις αποσαφηνίζονται μέσω της διαφορετικής κατανόησης της Θείας πρόνοιας και της έννοιας της Ειμαρμένης. Η έμφαση που

⁵¹³ Για τη βουλευσιαρχία βλ. Richard Taylor, "Voluntarism", στο: *The Encyclopedia of Philosophy*, (ed.) Paul Edwards, 8 τόμοι, New York, Macmillan and Free Press, 1967, τόμος 8, σσ. 270-272.

⁵¹⁴ Margaret Osler, (1983), σσ. 551, 552.

⁵¹⁵ Ο.π., σ. 552.

δίνεται, από τους οπαδούς της βουλησιαρχίας, στην παντοδυναμία και στην ελεύθερη βούληση του Θεού, είναι εκ διαμέτρου αντίθετη προς την άποψη των οπαδών της νοησιαρχίας, οι οποίοι εστιάζουν στην αμεταβλητότητα και στην κατανόηση του Θεού. Αυτή η διαφορά των δύο προσεγγίσεων σχετικά με τη σχέση του Θεού με τον φυσικό κόσμο οδηγεί σε διαφορετικά επιστημολογικά συμπεράσματα. Ενώ η αμεταβλησία του Θεού, για τους οπαδούς της νοησιαρχίας, αποτελεί αποδεικτική αιτιολογία για τη φυσική τάξη των πραγμάτων, για τους οπαδούς της βουλησιαρχίας η παντοδυναμία του Θεού υπονομεύει ριζικά το πεδίο εφαρμογής και ισχύος της ανθρώπινης λογικής. Οι τελευταίοι αντιλαμβάνονται την απόλυτη ελευθερία της βούλησης του Θεού ως συνεπαγωγή του περιορισμού της λογικής ικανότητας του ανθρώπου να «γνωρίσει» τη Δημιουργία. Η ανθρώπινη γνώση των αιτιών και των σκοπών της φυσικής τάξης των πραγμάτων, είναι τόσο περιορισμένη, ώστε πρέπει απλώς να βασίζεται στις παρατηρήσεις (μας) του τι στην πραγματικότητα συμβαίνει, παρά στη μάταιη προσπάθεια να μαντέψουμε τα θεϊκά κίνητρα του κάθε φαινομένου που παρατηρούμε. Ο Gassendi, ως βουλησιαρχικός, πιστεύει ότι η τάξη και η αναγκαιότητα αποτελούν τη βάση των παρατηρούμενων γεγονότων και εξαρτάται από πίστη μόνο και όχι από την ορθολογική γνώση. Η πρωτοκαθεδρία της απόλυτης δύναμης (*potentia absoluta*) του Θεού είναι υπεύθυνη, σύμφωνα με τους οπαδούς της βουλησιαρχίας, για τον περιορισμό της ανθρώπινης γνώσης πάνω σε ζητήματα της φυσικής τάξης.⁵¹⁶

Ο Gassendi τοποθετείται στη βουλησιαρχική παράδοση, είναι νομιναλιστής και εμπειριστής, και οι παραπάνω φιλοσοφικές απόψεις συνάδουν προς τις δικές του αντιλήψεις σχετικά με τη Θεία βούληση και πρόνοια. Η Θεία πρόνοια παίζει καθοριστικό ρόλο στη φυσική φιλοσοφία του Gassendi, και παρέχει μια σύνδεση ανάμεσα στις θεολογικές του υποθέσεις και τις απόψεις του για την επιστημονική γνώση.⁵¹⁷

⁵¹⁶ Ο.π., σσ. 552-553.

⁵¹⁷ Για τις απόψεις του Gassendi σχετικά με την Θεία πρόνοια βλ. *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 311.

5.1 *Ο ρόλος της Θείας πρόνοιας και βούλησης στις απόψεις του Gassendi γύρω από την επιστημονική γνώση*

Τα θεολογικά ζητήματα και κυρίως η Θεία πρόνοια και η Θεία βούληση, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των απόψεων του Gassendi σχετικά με την επιστημονική γνώση. Ως οπαδός των απόψεων του επικουρισμού, ο Gassendi προσπάθησε να απαλλάξει την ατομική θεωρία του Επίκουρου από τις υπόνοιες περί αθεϊσμού που τη συνόδευαν από τα αρχαία χρόνια, δεδομένου ότι τα θεολογικά θέματα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των ιδεών του Gassendi σχετικά με τη φυσική φιλοσοφία και την επιστημονική μέθοδο. Το παραπάνω επιχείρημα είναι

μέρος μιας γενικότερης άποψης, η οποία εμπλέκει την έννοια του Θεού, της Δημιουργία και της πρόνοιας με την ανάπτυξη της επιστήμης.⁵¹⁸

Το θεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο Gassendi οικειοποιήθηκε τον επικουρισμό είναι, όπως ήδη ελέγχθη, η βουλησιαρχία. Η βουλησιαρχία επέδρασε στις απόψεις του σχετικά με ζητήματα φυσικής, θεωρίας της γνώσης και ηθικής, δεσμεύοντας αυτές τις τρεις πτυχές της φιλοσοφίας του σε ένα συνεπές σύνολο.⁵¹⁹ Η βουλησιαρχία είναι μια ερμηνεία της σχέσης του Θεού με τη Δημιουργία Του, η οποία επιμένει στη παντοδυναμία του Θεού και στην απόλυτη ελευθερία της βούλησής Του. Τίποτε δεν ζει ανεξάρτητα από Αυτόν και κανένα από τα δημιουργήματά του δεν μπορεί να τον δεσμεύσει ή να τον εμποδίσει. Ο Gassendi πίστευε ότι σε καμιά περίπτωση δεν περιορίζεται η παντοδυναμία του Θεού από τη Δημιουργία: «Αυτός (ο Θεός) είναι ελεύθερος από τους νόμους της φύσης, τους οποίους ο ίδιος συνέστησε με τη δική του ελεύθερη βούληση».⁵²⁰

Η κατανόηση της Δημιουργίας και της Θείας πρόνοιας από τον Gassendi πλησιάζει περισσότερο τη βουλησιαρχική αντίληψη παρά τη νοησιαρχική. Ο ίδιος παρουσιάζει λεπτομερώς και με σαφήνεια τα επιστημολογικά συμπεράσματα της βουλησιαρχίας. Πίστευε κατηγορηματικά ότι ο Θεός είναι ο δημιουργός του κόσμου και ότι εξακολουθεί να τον κατευθύνει «με μια γενική πρόνοια καθώς και με μια ειδική πρόνοιά για την ανθρωπότητα».⁵²¹ Σύμφωνα με τον Gassendi, «τα άτομα είναι η πρωταρχική μορφή της ύλης, με την οποία ο Θεός διαμόρφωσε τον ορατό κόσμο, την οποία δημιούργησε από την αρχή, και την οποία τελικά όρισε και επέτρεψε να υποβληθεί σε μετασχηματισμούς, από τους οποίους, εν ολίγοις, αποτελούνται όλοι οι οργανισμοί που υπάρχουν στο σύμπαν».⁵²²

Ο Gassendi εισήγαγε την πρόνοια του Θεού στο επικούρειο σύστημα, μέσα από μια βασική επικούρεια αρχή, τη φυσική επιθυμία για ευχαρίστηση και αποστροφή στον πόνο⁵²³. Σύμφωνα με τον Gassendi, ο Θεός χρησιμοποιεί την

⁵¹⁸ Σχετικά με τη σχέση θρησκείας και επιστήμης κατά τους νεότερους χρόνους βλ. R. Hooykaas, *Religion and the Rise of Modern Science*, Grand Rapids, 1972, και M.B. Foster, "The Christian Doctrine of Creation and the Rise of Modern Natural Science", *Mind*, 45 (1936), σσ. 1-28.

⁵¹⁹ Margaret Osler, (1991), σ. 157.

⁵²⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 381.

⁵²¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 311.

⁵²² Craig B. Brush, *The Selected Works of Pierre Gassendi*, New York, 1972, σ. 399.

⁵²³ Διογένης Λαέρτιος, *Επίκουρου Βίος*, 34: «Πάθη δὲ λέγουσι εἶναι δύο, ἡδονὴν καὶ ἀλγηδόνα, ἰστάμενα περὶ πᾶν ζῶον, καὶ τὴν μὲν οἰκείον, τὴν δὲ ἀλλότριον, δι' ὧν κρίνεσθαι τὰς αἰρέσεις καὶ τὰς φυγάς».

ευδαιμονία και τον πόνο ως θεϊκά εργαλεία για την εκτέλεση των αιωνίων σχεδίων του χωρίς να χρειάζεται να παρεμβαίνει ως εκ θαύματος στη φυσική διαδικασία.⁵²⁴ Οι ενστικτώδεις επιθυμίες για επιδίωξη της ευχαρίστησης και αποφυγής του πόνου, μαζί με την φυσική ικανότητα ενός έλλογου όντος να υπολογίζει τι θα του προσφέρει ευχαρίστηση ή πόνο μακροπρόθεσμα, γίνεται το αόρατο χέρι του Θεού, το οποίο καθοδηγεί τον άνθρωπο, χωρίς να του αρνείται τη χρήση της ελεύθερης βούλησης. Ο Θεός λοιπόν χρησιμοποιεί δευτερεύουσες αιτίες και στην ηθική σφαίρα, όπως και στη φυσική.

Η Θεία πρόνοια και η ανθρώπινη ελευθερία είναι θεμελιώδη στοιχεία της σύλληψης του κόσμου από τον Gassendi. Αν και συμφωνεί με τον Επίκουρο στο ότι ο απώτερος σκοπός της φυσικής φιλοσοφίας είναι η εξασφάλιση ηρεμίας μέσα από την εξήγηση των φυσικών αιτιών των πραγμάτων, διαφώνησε όμως με τους αρχαίους ατομικούς υλιστές ως προς τις προοπτικές εξήγησης που δεν βασίζονταν στη Θεία πρόνοια. Έτσι, σε αντίθεση προς τον Επίκουρο, για τον οποίο η γνώση των φυσικών νόμων οδηγεί στην αταραξία, για τον Gassendi η φυσική φιλοσοφία οδηγεί στην αληθινή θρησκεία. Συγκεκριμένα, ισχυρίστηκε πως η φυσική φιλοσοφία είναι η ενατένιση των φυσικών πραγμάτων, του μεγέθους, της ποικιλίας, της διάταξης και της ωραιότητάς τους. Ο φυσικός λόγος μάς διδάσκει ότι υπάρχει μια απόλυτα σοφή, δυνατή και αγαθή Θεία βούληση (*Numen*) από την οποία κυβερνάται, επομένως γνωρίζουμε την ύπαρξή της από το μεγαλείο της υπεροχής και της αγαθοεργίας της.⁵²⁵

Η άποψη του Επίκουρου ότι η αιτία της δημιουργίας του κόσμου είναι η τύχη και όχι ο Θεός απορρίφθηκε από τον Gassendi με μια σειρά ισχυρισμών προκειμένου να κατανοηθεί η φύση μέσω της Θείας πρόνοιας. Ο μεταφορικός του ισχυρισμός είναι ο εξής:

- Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο και δεν τον παραμελεί.⁵²⁶

Ο Θεός κυβερνά τον κόσμο όπως ο καπετάνιος το πλοίο και η ψυχή το σώμα.⁵²⁷ Μέσα από αυτές τις μεταφορές ο Gassendi καταδεικνύει την άμεση και απόλυτη

⁵²⁴ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 309, II: 701.

⁵²⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 128.

⁵²⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 323.

⁵²⁷ Αυτόθι.

εξουσία του Θεού στον κόσμο.⁵²⁸ Φυσικά πρόκειται για αναπόδεικτους ισχυρισμούς, όπως και του Επικούρου ότι τα πάντα ανάγονται στην τύχη.

Ο Θεός όχι μόνο κυβερνά, αλλά κυβερνά σοφά. Τίποτα δεν δείχνει την πρόνοια του Θεού περισσότερο άμεσα από το γεγονός ότι προβλέπει για τα δημιουργήματά του.⁵²⁹ Τα πράγματα στον κόσμο ακολουθούν πιστά τον φυσικό τους προορισμό, ο οποίος έχει συσταθεί από ένα σοφό πλάνο και όχι από τύχη. Εάν η φύση ενεργούσε τυφλά, τότε η αρχή της θα μπορούσε να αποδοθεί στην τύχη. Από τη στιγμή όμως που τα πάντα είναι προγραμματισμένα, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι έχουν δημιουργηθεί με σοφία.⁵³⁰ Ο Θεός είναι εκείνος που δημιούργησε τις φυσικές αιτίες και η γνώση του γεγονότος αυτού, δηλαδή της θεϊκής σοφίας και δύναμης, είναι που αμβλύνει τους φόβους και παράγει ηρεμία.⁵³¹

Ο Επικούρος ως γνωστόν θεωρούσε τους Θεούς ως απόλυτα ήρεμα όντα, μακριά από οποιοδήποτε ανθρώπινες ανησυχίες, και υποστήριξε ότι δεν μπορεί να οργίζονται με τα ανθρώπινα ζητήματα, αλλά αφήνουν τους ανθρώπους στην τύχη τους⁵³². Ως απόδειξη της άρνησης της ύπαρξης του προνοιακού Θεού επικαλέστηκε την ύπαρξη του κακού στον κόσμο. Ορισμένες φορές, σύμφωνα με τον Gassendi, δε δίστασε να υποστηρίξει πως ο Θεός ενδιαφέρονταν περισσότερο για τα ζώα παρά για το ανθρώπινο είδος.⁵³³

Σύμφωνα με τον Gassendi, από όλα τα πλάσματα μόνο ο άνθρωπος γνωρίζει τον Δημιουργό του και τα οφέλη που αποκομίζει από αυτόν. Η προσεκτική παρατήρηση της φύσης αποκαλύπτει ότι οτιδήποτε έχει δημιουργηθεί, έχει δημιουργηθεί προς όφελος του ανθρώπου.⁵³⁴ Όσον αφορά το πρόβλημα του κακού, ο Gassendi επισημαίνει πως ο Θεός έδωσε στον άνθρωπο μια αθάνατη ψυχή προκειμένου να αντισταθμιστούν οι τιμωρίες με τις αμοιβές σε μια μεταθανάτια ζωή, εξαιτίας της έλλειψης δικαιοσύνης και της παρουσίας του κακού στην επίγεια ζωή.⁵³⁵

Σύμφωνα με τον Gassendi, ο Θεός διαφέρει ριζικά από τη Δημιουργία Του, δεν μπορούμε να τον γνωρίσουμε επειδή στερείται ατελειών και η ουσία του δεν είναι

⁵²⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 324.

⁵²⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 324-325.

⁵³⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 325.

⁵³¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 326. Στο σημείο αυτό ο Gassendi αντεστρέφει τελείως τον Επικούρο.

⁵³² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 326.

⁵³³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 327.

⁵³⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 329.

⁵³⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 329-330.

αυτό που επιχειρούμε μάταια με τις λέξεις να περιγράψουμε.⁵³⁶ Η τελειότητά Του υπερβαίνει κατά πολύ αυτό το οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε. Σύμφωνα με τον Gassendi, είναι αρκετό να πούμε ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο σε κάποια στιγμή του απείρου χρόνου, αλλά παρόλο που ξέρουμε ότι κάποιο λόγο είχε να το πράξει, ο λόγος αυτός θα μας είναι πάντα άγνωστος.⁵³⁷ Το μόνο πράγμα που μπορούμε να γνωρίζουμε για το Θεό είναι ότι είναι απαλλαγμένος από οποιαδήποτε αναγκαιότητα και όρια. Δεν υπάρχει τίποτα στο σύμπαν που να μη μπορεί ο Θεός να καταστρέψει, τίποτα που δεν μπορεί να δημιουργήσει, τίποτα που δεν μπορεί να αλλάξει ακόμα και στις αντίθετές του ποιότητες.⁵³⁸

Η παντοδυναμία του Θεού εκφράζεται όχι μόνο με την απόλυτη ελευθερία της βούλησής Του, αλλά και με την πρόνοιά Του. Στο σημείο αυτό ο Gassendi συμφωνεί με τη βουλησιαρχική θεολογία. Ο Θεός έχοντας δημιουργήσει τον κόσμο δεν τον εγκαταλείπει αφήνοντάς τον να λειτουργήσει με τις ενυπάρχουσες αρχές του, αλλά ο κόσμος εξαρτάται απολύτως από το Θεό για τη συνέχιση της ύπαρξής του.⁵³⁹

Η παντελής εξάρτηση του κόσμου από το Θεό συνεπάγεται ότι ο κόσμος που ο Θεός δημιούργησε δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να παρέμβει στην ελεύθερη και παντοδύναμη δράση Του.⁵⁴⁰ «Δεν εξαρτάται λιγότερο (ο κόσμος) από τον δημιουργό του από το φως που εξαρτάται από την πηγή του, γι' αυτό όπως το φως δεν μπορεί να παρατηρηθεί χωρίς τον ήλιο, από τον οποίο δημιουργήθηκε, (έτσι) ο κόσμος δεν μπορεί να διατηρηθεί ασφαλής χωρίς το Θεό, από τον οποίο κάποτε δημιουργήθηκε... και ο κόσμος, ο οποίος δεν είναι τίποτα χωρίς το Θεό, δεν έχει τίποτα δικό του με το οποίο να μπορεί να επιβιώσει μόνος του και να σταθεί χωρίς το Θεό. Ο κόσμος θα μπορούσε να καταλήξει στο τίποτα, εάν ο Θεός έπαυε να τον υποβασιάζει»⁵⁴¹.

Όσον αφορά τη διατήρηση του κόσμου, ο Θεός κάνει χρήση δευτερευουσών αιτιών για να επιτύχει τη συνήθη πορεία της φυσικής τάξης.⁵⁴² Η χρήση τους ωστόσο δεν αποδεικνύει κανένα περιορισμό της δύναμής Του. Στο πλαίσιο της συζήτησης

⁵³⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 246.

⁵³⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 317. Διακρίνουμε στην μεταφυσική του Gassendi ένα στοιχείο αγνωστικισμού.

⁵³⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 308. Ο Gassendi ως κλασικός χριστιανός εδώ έρχεται σε αντίθεση με τον σχετικιστή Επίκουρο αλλά και των διανοητικών Στωικών, για τους οποίους οι κακές επιλογές αποτελούν προνόμιο του ανθρώπου και μόνον.

⁵³⁹ Margaret Osler, (1983), σ. 553.

⁵⁴⁰ Ο.π., σ. 554.

⁵⁴¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 323. Πρβλ.: Margaret, Osler, ο.π., σ. 553.

⁵⁴² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 326,

των δευτερευουσών αιτιών και τη διάκρισή τους από την πρώτη αρχή που είναι ο Θεός, ο Gassendi επικαλέστηκε τη διάκριση μεταξύ της απόλυτης δύναμης του Θεού (*potentia absoluta*) και της *potentia ordinata*: «*Η δύναμη του Θεού είτε είναι απόλυτη, και είναι εκείνη με την οποία ο Θεός ολοκληρώνει πράξεις που είναι αντίθετες με τη φυσική τάξη ή με αυτό που αποκαλούμε "θαύμα"; ή είναι (η δύναμη του Θεού) συνηθισμένη, είναι εκείνη με την οποία ο Θεός ολοκληρώνει δράσεις που προσαρμόζονται στη φυσική τάξη*». ⁵⁴³

Ο Gassendi υποστηρίζει ότι ο Θεός μπορεί να αθετήσει την καθεστηκυία τάξη των δευτερευουσών αιτιών μέσω της απόλυτης δύναμής του (*potentia absoluta*), υπογραμμίζοντας έτσι τη θεϊκή ελευθερία και παντοδυναμία. «*Και πραγματικά ο Θεός είναι ελεύθερος, δεδομένου ότι ούτε περιορίζεται από τίποτα ούτε επιβάλλει τυχόν νόμους στον εαυτό του, τους οποίους δεν μπορεί να αθετήσει εάν το θέλει... γι' αυτό ο Θεός... είναι κατά το μέγιστο ελεύθερος, και δεν περιορίζεται στο να κάνει οτιδήποτε... θελήσει*» ⁵⁴⁴.

Η άποψη του Gassendi γύρω από το θέμα της παντοδυναμίας και της παντογνωσίας του Θεού, παρουσιάζεται στο IV βιβλίο του πρώτου κεφαλαίου της «Φυσικής» του, με τίτλο «Περί της Γενεσιουργού Αρχής είτε Περί των Αιτιών των Πραγμάτων» ⁵⁴⁵. Εκεί, περιγράφονται οι ιδιότητες του Θεού, και ο Θεός παρουσιάζεται ως η πρωταρχική αιτία των πάντων, είναι η δύναμη της πρόνοιας που διατηρεί και κυβερνά τον κόσμο αλλά προνοεί και για τα ανθρώπινα ζητήματα. ⁵⁴⁶

Η προσέγγιση του Θεού, της φύσης Του, και του ρόλου Του στον κόσμο λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο των επιχειρημάτων του Gassendi ενάντια στην υλιστική άποψη του Επίκουρου, σύμφωνα με την οποία το σύμπαν λειτουργεί κατά τύχη ⁵⁴⁷, αλλά και στη στωική άποψη ότι τα πάντα λειτουργούν με απόλυτη αιτιοκρατία. Στο *Syntagma Philosophicum* ο Gassendi προσπάθησε να εξηγήσει την έννοια της

⁵⁴³ Pierre Gassendi, *Disquisitio Metaphysica seu dubitationes et instantiae adversus Renati Cartesii metaphysicam et responsa*, γαλλική μετάφραση από τον Bernard Rochot, Paris, J. Vrin, 1962, σ. 562. Η μετάφραση είναι από την Margaret Osler, όπως παρατίθεται στο: Margaret Osler, «Providence and Divine Will in Gassendi's Views on Scientific Knowledge», *Journal of the History of Ideas* 44 (1983), σ. 554.

⁵⁴⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 309.

⁵⁴⁵ Pierre Gassendi, «Physica», *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: iv.

⁵⁴⁶ Margaret Osler, (1994), σ. 48.

⁵⁴⁷ Ο.π., σ. 49. Ο Rist επισημαίνει πως ο Επίκουρος και οι Επικούρειοι ορισμένες φορές μίλησαν για την τύχη ως αιτία, παρολαυτά όμως στην ηθική τους διδασκαλία αρνούνται κατηγορηματικά οποιοδήποτε ενδεχόμενο τυχαιότητας. (John Rist, *Epicurus: An Introduction*, Cambridge University Press, 1972, σ. 51).

αιτιότητας σε συνάρτηση με τη σχέση του Θεού με τη Δημιουργία. Για τον Gassendi ο κύριος σκοπός της φυσικής είναι η γενεσιουργός αρχή. Προσδιόρισε την αιτία με την γενεσιουργό αρχή, καταδεικνύοντας πως οι άλλες τρεις αριστοτελικές αιτίες μπορούν να υπαχθούν στην γενεσιουργό αιτία ως δευτερεύουσες ιδιότητες.⁵⁴⁸ Αυτό που ο Gassendi χαρακτήρισε ως τελικές αιτίες είναι Θεϊκές προθέσεις που απεικονίζονται στο σχέδιο της Δημιουργίας. Συνεπώς, η σκοπιμότητα που παρατηρείται στη φύση, σύμφωνα με τον Gassendi, επιβάλλεται εξωτερικά από το Θεό.

Η γνώση που έχουμε για τις αιτίες πρέπει να βασίζεται στα φαινόμενα, τη μόνη πηγή της γνώσης μας για τον κόσμο.⁵⁴⁹ Ο Gassendi ερμήνευσε την αιτιώδη τάξη της φύσης ως απόδειξη της διάνοιας του Δημιουργού Θεού, εφόσον ο Θεός χρησιμοποιεί τις τελεσιουργές αιτίες στο σχεδιασμό του κόσμου. Ο Ίδιος χρησιμοποιεί και τις δευτερεύουσες αιτίες, όπως ο κατασκευαστής ρολογιών χρησιμοποιεί τη λογική του προκειμένου να κατασκευάσει ένα κομψό ρολόι.⁵⁵⁰ Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι ο Θεός, διαφέρει από τον κατασκευαστή ρολογιών, επειδή Εκείνος δημιουργεί τις δευτερεύουσες αιτίες που χρησιμοποιεί, ενώ ο δεύτερος χρησιμοποιεί τα έτοιμα υλικά που βρίσκει στη φύση.

Ο Gassendi διέκρινε δύο είδη τελεσιουργών αιτιών, την πρώτη αιτία και τις δευτερεύουσες αιτίες. Η πρώτη αιτία είναι ο Θεός, η γενικότερη αιτία όλων των αιτιών⁵⁵¹, ενώ οι δευτερεύουσες αιτίες είναι οι φυσικές αιτίες των φαινομένων του φυσικού κόσμου, των κινήσεων και των συγκρούσεων των ατόμων, από τα οποία κάθε τι στον κόσμο αποτελείται.⁵⁵²

Έχοντας εισάγει με αυτόν τον τρόπο τη Θεότητα στη συζήτηση περί αιτιότητας, ο Gassendi προσπάθησε να καθιερώσει την ύπαρξη του Θεού και να περιγράψει τις ιδιότητές του. Υποστηρίζοντας την ύπαρξη του Θεού ισχυρίστηκε πως ο Επίκουρος έσφαλε στην περιγραφή της φύσης του Θεού όχι από κακοβουλία αλλά

⁵⁴⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 283-287, και Barry Brundell, *Pierre Gassendi. From Aristotelianism to a New Natural Philosophy*, D. Reidel Publishing Company, 1987, σσ. 69-76.

⁵⁴⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 286. Για το ζήτημα αυτό βλ. Margaret Osler, (1994), κεφάλαιο 4: «Theology, Metaphysics, and Epistemology: Gassendi's "Science of Appearances"», σσ. 102-118.

⁵⁵⁰ Για τη παρομοίωση του Θεού με τον κατασκευαστή ρολογιών βλ. Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 285. Χρησιμοποιεί την αναλογία του τεχνίτη, κοινή στον πλατωνικό *Τίμαιο*, τη Στοά και τον Αριστοτέλη.

⁵⁵¹ Pierre, Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 286-287.

⁵⁵² Pierre, Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 338-371.

από άγνοια.⁵⁵³ Σύμφωνα με τον Gassendi, η πίστη⁵⁵⁴ στο Θεό είναι καθολική, γεγονός που αποδεικνύει την ύπαρξή του. Ακόμα και η ύπαρξη ανθρώπων που είναι άθεοι και γενικότερα η ποικιλομορφία των απόψεων σχετικά με τη φύση του Θεού δεν αντιτίθεται στον ισχυρισμό ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν κάποια ιδέα σχετικά με το Θεό. Στο σημείο αυτό ο Gassendi μέσω της παρομοίωσης για την ικανότητα των ανθρώπων- πλην των τυφλών- να βλέπουν το φως, εξάγει ως λογικό συμπέρασμα ότι ακόμη και οι άθεοι γνωρίζουν την ύπαρξη του Θεού, απλώς επιλέγουν να την αγνοούν: «*Το συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι από τη στιγμή που όλοι οι άνθρωποι, εκτός αν εξαιρέσουμε ορισμένους, οι οποίοι είναι τυφλοί, πρέπει να έχουν την ικανότητα να βλέπουν το φως και να λένε ότι υπάρχει, έτσι και ο Θεός υπάρχει από τη στιγμή που όλοι οι άνθρωποι, εκτός κι αν εξαιρέσουμε ορισμένους, οι οποίοι είναι άθεοι, έχουν την ιδέα (anticipatio) του Θεού. Γνωρίζουν ότι ο Θεός υπάρχει, αλλά αγνοούν τη γνώση τους αυτή*».⁵⁵⁵ Είναι φανερό στο σημείο αυτό ότι ο Gassendi, προκειμένου να θεμελιώσει τον ισχυρισμό του περί της ύπαρξης του Θεού, στη συλλογιστική πορεία που παραθέτει αντλεί την πρώτη προκειμένη από την περιοχή της αισθητηριακής αντίληψης, για να θεμελιώσει στην ουσία έναν ισχυρισμό που ανήκει στη σφαίρα της μεταφυσικής.

⁵⁵³ Pierre, Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 290. Όσον αφορά τη δομή των Θεών, σύμφωνα με τον Επίκουρο, είναι υλικά σώματα, σύνθετα από άτομα που ζουν στα μετακόσμια και υπόκεινται στη φθορά. (Προς Μενοικέα, 123, 124: «[123] οἷους δ' αὐτοὺς οἱ πολλοὶ νομίζουσιν, οὐκ εἰσίν· οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς οἷους νοοῦσιν. ἀσεβῆς δὲ οὐχ ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, [124] ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων. οὐ γὰρ προλήψεις εἰσίν ἀλλ' ὑπολήψεις ψευδεῖς αἱ τῶν πολλῶν ὑπὲρ θεῶν ἀποφάσεις. ἔνθεν αἱ μέγιστα βλάβαι αἴτιαι τοῖς κακοῖς ἐκ θεῶν ἐπάγονται καὶ ὠφέλειαι. ταῖς γὰρ ἰδίαις οἰκειούμενοι διὰ παντός ἀρεταῖς τοὺς ὁμοίους ἀποδέχονται, πᾶν τὸ μὴ τοιοῦτον ὡς ἀλλότριον νομίζοντες»). Αυτό είναι το κύριο σημείο αντίθεσης του Επικούρου με τις υπάρχουσες δοξασίες της εποχής του, ιδιαίτερα του Στωικισμού. Ήταν ενάντιος σε κάθε Θεία παρέμβαση των Θεών στη διακυβέρνηση του κόσμου και σε κάθε είδους Πρόνοια, γεγονός που τον εμφάνισε ως άθεο στα μάτια χριστιανών Πατέρων. Η ασέβεια όμως για τον Επίκουρο ορίζεται ως η απόδοση ανυπόστατων ιδιοτήτων και προθέσεων στους Θεούς, που είναι αταίριαστες προς τη μακαριότητα των όντων αυτών (σχετικά με τους Επικούρειους Θεούς βλ. Elizabeth Asmis, *Epicurus' Scientific Method*, Cornell University Press, 1984, σσ. 316-330. Πρβλ. Κ.Δ., I.: *Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλω παρέχει· ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον. (ἐν ἄλλοις δὲ φησι τοὺς θεοὺς λόγῳ θεωρητοὺς, οὐς μὲν κατ' ἀριθμὸν ὑφ'εστώτας, οὐς δὲ κατὰ ὁμοειδέϊαν, ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιρρύσεως τῶν ὁμοίων εἰδώλων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀποτελεσμένων, ἀνθρωποειδεῖς)*). Αν δεχθούμε την προσθήκη του Gassendi (οι) πολλοί, έχουμε εδώ μια ακόμη μαρτυρία για την αντίθεση του Επικούρου προς τους πολλούς, τον απαίδευτο όγλο. (Cyril Bailey, *The Greek Atomists and Epicurus*, σ. 330. Για την αντίθεση του Επικούρου προς τους πολλούς βλ. *Πρὸς Μενοικέα*, 125, *Ἐπικούρου Προσφώνησις*, 29,45,59).

⁵⁵⁴ Η διαφορά έγκειται στο ότι ο Gassendi δέχεται την πίστη, ενώ για τον Επίκουρο είναι εξοβελιστέα.

⁵⁵⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 290-292.

Η γνώση του Θεού, σύμφωνα με τον Gassendi, όπως και κάθε είδους γνώση, προέρχεται από τις αισθήσεις (νατουραλιστική ερμηνεία)⁵⁵⁶. Η ιδέα του Θεού δημιουργείται από το φόβο των φυσικών δυνάμεων, όπως για παράδειγμα είναι οι βροντές και οι αστραπές.⁵⁵⁷ Ο Θεός αποκαλύφθηκε στον Αδάμ και στην Εύα και η αποκάλυψη αυτή αποτελεί δώρο εμπιστοσύνης του Θεού προς του πρωτόπλαστους.⁵⁵⁸ Στο σημείο αυτό ο Gassendi κάνει διάκριση μεταξύ της δημιουργίας θρησκευτικών παραστάσεων και της Βιβλικής Αποκάλυψης. Παρόλο που η γνώση αυτή του Θεού, που μεταβιβάστηκε από τους πρωτόπλαστους και από προφήτες στις επόμενες γενεές, είναι εμπειρική, δεν έχουμε ωστόσο μια αισθητήρια εικόνα του Θεού. Σε αντίθεση προς τον Επίκουρο, ο οποίος πρέσβευε μια αισθητηριακή εικόνα των Θεών.⁵⁵⁹ Ωστόσο, σύμφωνα με τον Επίκουρο (*Πρὸς Ἡρόδοτον*, 38)⁵⁶⁰ η ύπαρξη των Θεών γνωστοποιείται σε εμάς κατευθείαν στον νου μέσω των ειδώλων.

⁵⁵⁶ Στο σημείο αυτό συμφωνεί με τον Επίκουρο, όχι όμως προς τη φύση του Θεού. Ο Gassendi συνδυάζει τον νατουραλισμό με την Αποκάλυψη.

⁵⁵⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 292.

⁵⁵⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 293.

⁵⁵⁹ Margaret Osler (1994), Cambridge University Press, σ. 51. Βλ. υποσημείωση 553: Στο απόσπασμα αυτό φαίνεται να δέχεται ο Επίκουρος δύο κατηγορίες Θεών, αυτοί που γίνονται αντιληπτοί με την αίσθηση μέσω των *ειδώλων* (ἀποτετελεσμένων), και αυτούς που γίνονται αντιληπτοί με τον νου (ὑφεστώτας). Σύμφωνα με τον Bailey, σε κανένα άλλο έργο του Επίκουρου δεν μαρτυρούνται δύο κατηγορίες Θεών. Η μορφή των θεϊκών σωμάτων παραμένει πάντοτε η ίδια. Η υλική δομή τους είναι μια διαρκής εναλλαγή ατομικών μορφών (τα εκάστοτε άτομα έρχονται εντός των ορίων της Θείας μορφής για μερικά λεπτά ώστε να αποτελέσουν το θεϊκό σώμα κι έπειτα εξέρχονται απ' αυτό και τη μορφή μιας εικόνας (ενός ειδώλου), διεισδύουν στον ανθρώπινο νου. Τέλος, το θεϊκό σώμα θεωρούνταν πάντοτε από τον Επίκουρο ως ανθρωπόμορφο (ἀνθρωποειδής) (Epicurus, *The Extant Remains*, κριτικό υπόμνημα, μετάφραση και σημειώσεις του Cyril Bailey, Georg Olms, 1989, σ. 348), σε αντίθεση προς τους Στωικούς, για τους οποίους ο Λόγος δεν είναι ανθρωπόμορφος. (S.V.F., II: 1021, και Δ.Λ. 7, 147 : «Οι Στωικοί λέγουν ότι ο Θεός είναι ζώο αθάνατο, λογικό, τέλειο ή έννουν σε κατάσταση ευδαιμονίας, μη επιδεχόμενος οποιοδήποτε κακό, προνοητικός για τον κόσμο και το περιεχόμενό του. είναι δε δημιουργός του σύμπαντος και ως πατέρας όλων και γενικά και ως προς το μέρος του, το οποίο διατρέχει τα πάντα και που χαρακτηρίζεται με διάφορα ονόματα ανάλογα με τις εκάστοτε δυνάμεις του».

⁵⁶⁰ Στο απόσπασμα 38 της *Επιστολής Πρὸς Ἡρόδοτον*, ο Επίκουρος μιλά *περί των αδήλων*, και αναφέρει ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες αδήλων, που δεν ανήκουν στο πεδίο δράσης των αισθήσεων. Η πρώτη κατηγορία *αδήλων* περιλαμβάνει κάποια συστατικά που δεν μπορούν μεν να γίνουν αντιληπτά μέσω των αισθήσεων, ωστόσο όμως γνωστοποιούν την ύπαρξή τους μέσω των ειδώλων, όπως είναι για παράδειγμα οι Θεοί. Η δεύτερη κατηγορία *αδήλων* περιλαμβάνει πράγματα που δεν γίνονται αντιληπτά ούτε ως είδωλα από τον νου, αλλά φθάνει κανείς στην αποδοχή της ύπαρξής τους μέσω λογικών συλλογισμών, όπως είναι τα άτομα και το κενό. (βλ. Epicurus, *The Extant Remains*, κριτικό υπόμνημα, μετάφραση και σημειώσεις του Cyril Bailey, Georg Olms, 1989, σ. 179). Σχετικά με το ζήτημα αυτό, ο Αέτιος (1.7.34) αναφέρει πως «ο Επίκουρος θεωρεί τους Θεούς ανθρωπόμορφους και αντιληπτούς με το λογικό, χάρη στη λεπτότητα της φύσης των ειδώλων τους», (βλ. Επίκουρος, *Ηθική*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, "Αποσπάσματα από χαμένα έργα", σ. 256). Ο Επικούρειος

Ο Gassendi, ωστόσο, ακολουθώντας κατά ορισμένο τρόπο τον Επίκουρο, ισχυρίστηκε ότι τα φαινόμενα που κατανοούνται μέσω των αισθήσεων είναι περιπτώσεις που μας οδηγούν στη διαμόρφωση μιας διανοητικής εικόνας του Θεού. Τέτοιου είδους περιπτώσεις, σύμφωνα με τον Gassendi, προκύπτουν από ορισμένες αισθήσεις, όπως για παράδειγμα από την αίσθηση της ακοής, μιας και ο Θεός μίλησε άμεσα στον Αδάμ και στην Εύα, ή από την αίσθηση της όρασης, η οποία αποκαλύπτει στους ανθρώπους το ευφυέστατο σχέδιο του Θεού για τον κόσμο.⁵⁶¹

Το επιχείρημα του θεϊκού σχεδιασμού έπαιξε σημαντικό ρόλο στη σκέψη του Gassendi, παρέχοντάς του την απόδειξη και για την ύπαρξη του Θεού για τη σχέση πρόνοιας που έχει απέναντι στη Δημιουργία.⁵⁶² Και, παρόλο που το χριστιανικό δόγμα μας πληροφορεί για την ύπαρξη του Θεού, την επίγνωση της σοφίας Του πάνω στη Δημιουργία μας την παρέχει η ίδια μας η εμπειρία, ότι δηλαδή ο κόσμος έχει δημιουργηθεί από κάποιον ευφυή Δημιουργό και ότι από τη στιγμή που υπάρχει η κοσμική τάξη θα πρέπει να υπάρχει και ο Δημιουργός της.⁵⁶³

Σύμφωνα με τον Επίκουρο όλα τα πράγματα αποτελούνται από άτομα, που κινούνται αενάως εξαιτίας του βάρους τους. Παράγοντας τον έναν σχηματισμό μετά τον άλλο, τυχαία, τα άτομα απαρτίζουν τον κόσμο έτσι όπως τον αντιλαμβανόμαστε.⁵⁶⁴ Αντίθετα ο Gassendi υποστηρίζει ότι η τύχη δεν αποτελεί αιτία της τάξης που κυβερνά τον κόσμο.⁵⁶⁵ Η αρμονία και η καλαισθησία που παρατηρούνται στο σύμπαν μαρτυρούν πως έχει δημιουργηθεί από παράγοντα διαφορετικό, πλην του τυχαίου.⁵⁶⁶ Η παρατηρούμενη κοσμική τάξη είναι αποτέλεσμα μεθοδικού σχεδιασμού, προϊόν της δουλειάς ενός «αρχιτέκτονα»⁵⁶⁷. Το σύμπαν δεν έχει την αρμοδιότητα να σχεδιάζει και να δρα με βάση την κοσμική τάξη μόνο του, επειδή αυτή είναι, σύμφωνα με τον Gassendi, αρμοδιότητα ενός «έλλογου σχεδιασμού». Η πηγή αυτού του έλλογου σχεδιασμού είναι διαφορετική από την τάξη καθεαυτή, και είναι ο Θεός. Η πρώτη αιτία είναι «αυτή που ονομάζουμε Θεό, και που

Φιλόδημος, στο έργο του *Περί εὐσεβείας*, 133.7, αναφέρει πως «Ο Επίκουρος στο *Περί Θεῶν* λέει με κατηγορηματικό τρόπο ότι το *ον* που έχει τέλεια φύση πρέπει να είναι απολύτως νοητό και να μη νοείται σαν να ήταν αισθητό», (βλ. Επίκουρος, *Ηθική*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, "Αποσπάσματα από χαμένα έργα", σ. 156).

⁵⁶¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 293.

⁵⁶² Margaret Osler, (1994), σ. 51.

⁵⁶³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 294.

⁵⁶⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 312.

⁵⁶⁵ Αυτόθι.

⁵⁶⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 312-316.

⁵⁶⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 316.

μπορεί να ονομαστεί πρώτη αιτία και πρωταρχικός υποκινητής, ιδρυτής όλων των όντων και αρχή της τελειότητας, το ύψιστο ον και ο άρχοντας του κόσμου τούτου». ⁵⁶⁸ Η προσεκτική παρατήρηση του κόσμου γύρω μας, η τελειότητα και η τάξη που τον διέπει, είναι η περίτρανη απόδειξη της ύπαρξης ενός ευφύεστατου Δημιουργού του σύμπαντος, μιας πρώτης αιτίας, που σύμφωνα με τον Gassendi είναι ο Θεός.

Ο ανθρώπινος νους δεν μπορεί να συλλάβει το Θεό και τις ιδιότητές του έτσι όπως πραγματικά είναι, επειδή η τελειότητά του ξεπερνά οποιαδήποτε πιθανή αναπαράσταση που προσπαθούμε να φτιάξουμε στο μυαλό μας για Εκείνον. Συνεπώς, η γνώση μας για το Θεό είναι πολύ περιορισμένη. ⁵⁶⁹ Μπορούμε ωστόσο να του προσδώσουμε ως χαρακτηριστικό κάθε είδος τελειότητας που χαρακτηρίζει τα πράγματα, δεδομένου ότι απορρέει από Εκείνον. ⁵⁷⁰ Έτσι, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τον χαρακτηρίζει η απεραντοσύνη, η αιωνιότητα, η σοφία και η παντοδυναμία. Γνωρίζουμε επίσης ότι είναι μοναδικός, δεδομένου ότι η πολλαπλότητα θα τον καθιστούσε επιρρεπή στη φαυλότητα και επομένως ατελή ⁵⁷¹, πράγμα αδύνατον, εφόσον εξ' ορισμού τίποτα τελειότερο δεν υπάρχει από το Θεό. ⁵⁷²

Το χαρακτηριστικό της παντογνωσίας και της παντοδυναμίας Τον καθιστά γνώστη του παρόντος, του παρελθόντος και του μέλλοντος, καθώς και όλων των αιτιών. Γνωρίζει όχι μόνο ό, τι έχει δημιουργήσει αλλά και τις άπειρες δυνατότητες, τις οποίες δεν δημιούργησε. ⁵⁷³ Ο Gassendi ερμήνευσε την παντοδυναμία του Θεού ως ελευθερία από οποιαδήποτε ανάγκη και όρια: «Δεν υπάρχει τίποτα στο σύμπαν το οποίο ο Θεός δεν θα μπορούσε να καταστρέψει, τίποτα που να μην μπορούσε να δημιουργήσει, τίποτα που να μην μπορούσε να αλλάξει ακόμη και στις αντίθετες του ποιότητες». ⁵⁷⁴ Η απόλυτη δύναμη του Θεού σε καμιά περίπτωση δεν περιορίζεται από τη Δημιουργία, η οποία περιλαμβάνει μη αναγκαίες σχέσεις που πιθανώς θα περιόριζαν τη δύναμη ή τη βούληση του Θεού. «Ο Θεός είναι απαλλαγμένος από τους νόμους της φύσης, που ο Ίδιος δημιούργησε με την προσωπική Του ελεύθερη βούληση» ⁵⁷⁵. Η επιλογή του Θεού να δημιουργήσει το σύμπαν ήταν τόσο ελεύθερη

⁵⁶⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 295.

⁵⁶⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 302.

⁵⁷⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 303.

⁵⁷¹ Αυτόθι.

⁵⁷² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 305.

⁵⁷³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 307.

⁵⁷⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 308.

⁵⁷⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 281, 234.

όσο ελεύθερη θα μπορούσε να είναι και η μη υλοποίησή του.⁵⁷⁶ Επιπλέον θα μπορούσε, εάν το ήθελε, να έχει δημιουργήσει μια εντελώς διαφορετική φυσική τάξη, εάν κάτι τέτοιο του έδινε ευχαρίστηση.⁵⁷⁷

Η κοσμική τάξη που ο Θεός δημιούργησε εξαρτάται εντελώς από την απόλυτη δύναμη Του και, παρόλο που επέλεξε να δημιουργήσει το σύμπαν, δεν υπάρχει τίποτα μέσα σε αυτό που να μην μπορεί να το αλλάξει κατά βούληση. Ο μόνος περιορισμός του Θεού είναι ο νόμος της μη αντίφασης. Θα μπορούσε να έχει δημιουργήσει, εάν το ήθελε, εντελώς διαφορετικές ιδιότητες των ουσιών που ήδη υπάρχουν, αρκεί να μην ήταν αντιθετικές μεταξύ τους, όπως για παράδειγμα θερμό χιόνι. Η ιδιότητα του χιονιού να είναι άσπρο σε καμιά περίπτωση δεν περιορίζει την ιδιότητα του να είναι ψυχρό. Από τη στιγμή που οι δυο ιδιότητες του δεν είναι αντιθετικές και αλληλοσυγκρουόμενες, δεν υπάρχει κανένας περιορισμός στη δημιουργία του συνδυασμού τους.⁵⁷⁸ Η ανικανότητα του Θεού να δημιουργήσει αντιφάσεις δεν έγκειται στον περιορισμό της δύναμής Του, αλλά στον ανταγωνισμό των ίδιων των φαινομένων, επειδή είναι αλληλοσυγκρουόμενα.⁵⁷⁹ Ο Θεός χρησιμοποιεί δευτερεύουσες αιτίες για να πραγματοποιήσει τη συνηθισμένη πορεία της φύσης.⁵⁸⁰ Οι δευτερεύουσες αιτίες, ως τμήμα της δημιουργηθείσας τάξης, δεν περιορίζουν τη ελευθερία του Θεού, επειδή μπορεί να απαλλαγεί από όλες αυτές εάν το θελήσει.⁵⁸¹ «Ο Θεός είναι πραγματικά ελεύθερος, από τη στιγμή που δεν περιορίζεται από τίποτα, ούτε έχει επιβάλλει στον εαυτό του νόμους, τους οποίους δεν μπορεί να αθετήσει, εάν τον ευχαριστεί κάτι τέτοιο... Γι' αυτό ο Θεός είναι άκρως ελεύθερος και δεν περιορίζεται από τίποτα, από τη στιγμή που μπορεί να κάνει οτιδήποτε θελήσει».⁵⁸² Στις περιπτώσεις που ο Θεός επιλέγει να διακόψει τη γενική τάξη των αιτίων και των αιτιατών προκαλώντας ένα θαύμα, συμβαίνει γιατί έχει την ελευθερία και τη δύναμη να το κάνει εάν το θελήσει.

⁵⁷⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 318.

⁵⁷⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 851.

⁵⁷⁸ Margaret Osler, (1994), σ. 53.

⁵⁷⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 308.

⁵⁸⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 309.

⁵⁸¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 317. Στο σημείο αυτό ο Gassendi παρομοιάζει το Θεό με έναν επιδέξιο τεχνίτη του οποίου η δουλειά απαιτεί όλο και λιγότερα υλικά, έτσι και ο «Θεός-τεχνίτης», το ευφύεστατο ον όλων, δεν απαιτεί (για τη «δουλειά») του ούτε ύλη, ούτε εξοπλισμό.

⁵⁸² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 309.

Ο Gassendi αντιτίθεται στα πρωταρχικά σημεία της επικούρειας κοσμολογίας⁵⁸³, ότι τίποτα δεν δημιουργήθηκε από το τίποτα⁵⁸⁴, και ότι ο Θεός δεν δημιούργησε τον κόσμο⁵⁸⁵. Ο Gassendi πιστεύει πως ο Θεός είναι εκείνος που δημιούργησε το σύμπαν από το μηδέν, τα άτομα και το κενό. Σύμφωνα με τους επικούρειους⁵⁸⁶, ο κόσμος είναι απλώς κομμάτι του ουρανού που έχει αποσπαστεί από το άπειρο, με τον Θεό να μην εμπλέκεται στη διαδικασία της δημιουργίας του σύμπαντος. Ο Gassendi αρνήθηκε επίσης τις ακόλουθες θέσεις της επικούρειας κοσμολογίας, ότι το σύμπαν είναι άπειρο, ακίνητο και αμετάβλητο⁵⁸⁷, και ότι υπάρχουν άπειροι κόσμοι⁵⁸⁸, ότι ο αριθμός και τα χαρακτηριστικά των ατόμων είναι άπειρα⁵⁸⁹, ότι τα άτομα και το κενό είναι αιώνια⁵⁹⁰, ότι η αιτία της τάξης στον κόσμο είναι πλήρως φυσική⁵⁹¹ (διέπεται από φυσικούς νόμους), ότι ο κόσμος δεν κυβερνείται από Θεία πρόνοια⁵⁹² και ότι αυτός ο κόσμος θα καταλήξει, όπως ακριβώς και όλα τα φυσικά πράγματα⁵⁹³, δηλαδή στη διάλυση στα συστατικά του άτομα. Αυτές οι βασικές επικούρειες αρχές απορρίπτονται από τον Gassendi επειδή περιορίζουν τη δύναμη του Θεού. Εάν για παράδειγμα το σύμπαν ήταν άπειρο,⁵⁹⁴ αυτομάτως η δύναμη του Θεού πάνω σ' αυτό θα περιοριζόταν. Το ίδιο ισχύει και για την απειρότητα των ατόμων. Η αιωνιότητα, η αφθαρσία των ατόμων και η

⁵⁸³ Επίκουρου, *Πρός Ἡρόδοτον*, 38, και Ιππόλυτου, *Φιλοσοφούμενα* Α' 22, (Επίκουρος, *Ἠθική*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, "Αποσπάσματα και μαρτυρίες", σ. 254): «*τὸν δὲ Θεὸν ὁμολογῶν εἶναι ἀίδιον καὶ ἀφθαρτον φησὶ μηδενὸς προνοεῖν, καὶ ὅλως Πρόνοιαν μὴ εἶναι μηδὲ εἰμαρμένην, ἀλλὰ πάντα αὐτοματισμῶ γίνεσθαι. Καθῆσθαι γὰρ τὸν Θεὸν ἐν τοῖς μετακοσμίσις οὕτω καλουμένοις ὑπ' αὐτοῦ, ἔξω γὰρ τι τοῦ κόσμου οἰκητήριον τοῦ θεοῦ ἔθετο εἶναι, λεγόμενον τὰ μετακόσμια. Ἦδεσθαι δὲ καὶ ἡσυχάζειν ἐν τῇ ἀκροτάτῃ εὐφροσύνῃ, καὶ οὔτε αὐτὸν πράγματα ἔχειν οὔτε ἄλλω παρέχειν*». (Μετάφρ.: (Ο Επίκουρος) δέχεται ότι ο Θεός είναι αίδιος και αφθαρτος και λέει ότι δεν προνοεῖ για τίποτε. Και δεν υπάρχει ούτε Πρόνοια ούτε ειμαρμένη, αλλά τα πάντα γίνονται από μόνα τους. ο Θεός κατοικεῖ στα μετακόσμια, όπως τα ονομάζει. Ὀρισε, λοιπόν, την κατοικία του Θεού ἔξω από τον κόσμο, στα λεγόμενα μετακόσμια. Ζει ευχάριστα και αδιατάρακτα σε ἄκρα ευφροσύνη και ούτε ἔχει δικά του προβλήματα, ούτε δημιουργεῖ σε ἄλλους).

⁵⁸⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 16. Πρβλ. Monte Ransome Johnson, "Was Gassendi an Epicurean?", *History of Philosophy Quarterly*, v. 20 (2003), σ. 340.

⁵⁸⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 28.

⁵⁸⁶ Επίκουρου, *Πρός Ἡρόδοτον* 45, 73-4, και *Πρός Πυθοκλέα* 88.

⁵⁸⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 13.

⁵⁸⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 33.

⁵⁸⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 17.

⁵⁹⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 18.

⁵⁹¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 29.

⁵⁹² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 30.

⁵⁹³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 32.

⁵⁹⁴ Επίκουρου, *Πρός Ἡρόδοτον* 41-42.

καταστροφή του κόσμου απορρίπτονται, αφού ο Θεός πρέπει να έχει τη δύναμη να καταστρέψει τα άτομα, να δημιουργήσει και να διατηρήσει τον κόσμο.⁵⁹⁵

Σε ιστοριογραφικό επίπεδο αξίζει να αναφερθεί σύντομα ότι ο Gassendi αναφέρεται στις επιστολές του Επίκουρου⁵⁹⁶, οι οποίες περιγράφουν τους Θεούς ως μακάρια όντα που απολαμβάνουν την ύψιστη ευδαιμονία, χωρίς να έχουν καμιά έννοια για το φυσικό κόσμο και τα όντα που τον κατοικούν,⁵⁹⁷ και πάλι στις επικούρειες αυτές θέσεις, ο Gassendi παραθέτει τις στωικές αναιρέσεις τους κάνοντας αναφορά σε σχετικά έργα του Κικέρωνα (ιδιαίτερα το *De Natura Deorum*), και του Σενέκα, συμπληρωμένα με επιχειρήματα από τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και την πολεμική που άσκησε ο Lactantius. Οι απόψεις του ίδιου του Gassendi παρατίθενται σε επόμενο κεφάλαιο με τίτλο “Περί Δημιουργού Θεού, είτε Περί της Δημιουργού Αιτίας του Κόσμου”⁵⁹⁸.

6. Οι έννοιες της Τύχης, της Μοίρας και της Ειμαρμένης στη βουλησιαρχική θεολογία του Pierre Gassendi

Ο Pierre Gassendi ως καθολικός ιερέας, θεώρησε απαραίτητο να τροποποιήσει τον κλασικό επικουρισμό υπό το πρίσμα των δικών του θεολογικών προϋποθέσεων. Έτσι, ορισμένες προσωπικές του φιλοσοφικές απόψεις, κυρίως αυτές που αφορούν στην τύχη, τη μοίρα και τη μαντεία, μπορούν να γίνουν κατανοητές μόνο μέσα στο πλαίσιο των συζητήσεων για την ελεύθερη βούληση και τη Θεία πρόνοια. Οι απόψεις του Gassendi για τη Θεία βούληση αναπτύχθηκαν μέσα από τη

⁵⁹⁵ Monte Ransome Johnson, (2003), σ. 341.

⁵⁹⁶ Επίκουρου, *Πρός Μενοικέα*, 123-124.

⁵⁹⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 289.

⁵⁹⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 311, “*Esse Deum Authorem, seu Causam Productricem Mundi*”. Η προνοιακή του θεωρία είναι ανθρωποκεντρική, αφού διακρίνει την ειδική πρόνοια του Θεού για τα ελεύθερα-λογικά, ανθρώπινα όντα. Στο χωρίο αυτό ο Gassendi αναφέρει πως ο Θεός, όχι αδιάφορος δεν είναι, αλλά φροντίζει και καθοδηγεί με Πρόνοια και το σύμπαν και με μια ειδική Πρόνοια το ανθρώπινο είδος.

μεσαιωνική διάκριση των αρχαίων φιλοσόφων και πρώτων Πατέρων της εκκλησίας, σχετικά με την απόλυτη ή όχι Θεία δύναμη,⁵⁹⁹ με την προσθήκη των δικών του αναζητήσεων στο πλαίσιο της ανάπτυξης των φυσικών επιστημών της εποχής του.

Όπως ήδη ελέχθη, η έμφαση που δίνει ο Gassendi στην ελευθερία, ανθρώπινη και Θεία, τον οδήγησε στο ερώτημα του πεπρωμένου και της τύχης, το οποίο, ιδίως από την ελληνιστική φιλοσοφία, απετέλεσε το κύριο πλαίσιο των συζητήσεων για την ελευθερία και την αιτιοκρατία. Πώς μπορεί η ανθρώπινη πράξη να είναι ελεύθερη, εάν ο Θεός προνοεί για το ποιός πρόκειται να σωθεί και ποιός θα καταδικαστεί, ως συνέχεια του στωικού ερωτήματος, αν ισχύει η απόλυτη φυσική αιτιοκρατία, πώς σώζεται η ανθρώπινη ελευθερία. Ο Gassendi απέρριψε εντελώς τη μοίρα, γιατί, όπως λέγει ο ίδιος, εάν οι ψυχές όταν εγκαταστάθηκαν στον υλικό κόσμο κυβερνούσαν από τη μοίρα και στερούνταν ελευθερίας, εάν ακινητοποιούνταν από την αναγκαιότητα και εάν έκαναν τα πάντα αναπόφευκτα και μοιραία, ο ανθρώπινος Λόγος δεν έχει λόγο ύπαρξης. Ως εκ τούτου η φρόνηση θα ήταν εντελώς μάταια.⁶⁰⁰ Η πίστη στον ντετερμινισμό (αιτιοκρατία) θα είχε ως αποτέλεσμα ότι το άτομο δεν θα μπορούσε να εγκωμιαστεί ή να κατηγορηθεί σύμφωνα με τις ενέργειές του. Συγκεκριμένα η έλλογη ικανότητα του ατόμου χάνεται, και έτσι ολόκληρη η ανθρώπινη Δημιουργία αποβαίνει άσκοπη. Η έννοια της ελευθερίας δεν έχει κανένα λόγο σε ένα αιτιοκρατικό σύμπαν, σε αντίθεση προς τον Επίκουρο, για τον οποίο το σύμπαν καθορίζεται από την αιτιοκρατία (ανάγκη) και από την τύχη⁶⁰¹, και τους στωικούς, στους οποίους μόνο η αναγκαιότητα υπάρχει.

⁵⁹⁹ Margaret Osler, (2002), σ. 531.

⁶⁰⁰ Pierre Gassendi, "Ethica", *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 831.

⁶⁰¹ Επιστολή προς Μενουκία, 133- 134: «Ἐπεὶ τίνα νομίζεις εἶναι κρείττονα τοῦ καὶ περὶ θεῶν ὅσα δοξάζοντος καὶ περὶ θανάτου διὰ παντός ἀφόβως ἔχοντος καὶ τὸ τῆς φύσεως ἐπιλελογισμένου τέλος, καὶ τὸ μὲν τῶν ἀγαθῶν πέρας ὡς ἔστιν εὐσυμπλήρωτόν τε καὶ εὐπόριστον διαλαμβάνοντος, τὸ δὲ τῶν κακῶν ὡς ἢ χρόνους ἢ πόνους ἔχει βραχεῖς; τὴν δὲ ὑπὸ τινῶν δεσπότην εἰσαγομένην πάντων ἀγγέλλοντος (λέγει ἐν ἄλλοις γίνεσθαι ἃ μὲν κατ' ἀνάγκην, ἃ δὲ ἀπὸ τύχης, ἃ δὲ παρ' ἡμᾶς, διὰ τὸ τὴν μὲν ἀνάγκην ἀνυπεύθυνον εἶναι, τὴν δὲ τύχην ἄστατον ὄραν, τὸ δὲ παρ' ἡμᾶς ἀδέσποτον, ὃ καὶ τὸ μεμπτόν καὶ τὸ ἐναντίον παρακολουθεῖν πέφυκεν). [134] ἐπεὶ κρείττον ἦν τῶν περὶ θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν ἢ τῆ τῶν φυσικῶν εἰμαρμένη δουλεύειν· ὁ μὲν γὰρ ἐλπίδα παραιτήσεως ὑπογράφει θεῶν διὰ τιμῆς, ἢ δὲ ἀπαραίτητον ἔχει τὴν ἀνάγκην...». Παραθέτω την μετάφραση του αποσπάσματος: «Ποιός πιστεύεις άραγε ότι είναι ο καλύτερος από εκείνον που έχει ευσεβείς γνώμες για τους Θεούς, είναι δια παντός απαλλαγμένος από το φόβο του θανάτου και κατανόησε το σκοπό που καθόρισε η φύση; Από εκείνον που κατάλαβε ότι είναι ιδιαίτερα εύκολο να προσεγγίσει την τελείωση των αγαθών, ενώ αντίθετα το έσχατο κακό ή κρατάει λίγο ή δεν είναι οδυνηρό; Μάλιστα για εκείνη την δύναμη που ορισμένοι την εισάγουν σαν κυρίαρχη των πάντων, αναγγέλει... μερικά από τα οποία γίνονται κατ' ανάγκη, άλλα από τύχη και άλλα οφείλονται στη δική μας αυτενέργεια. Γιατί βλέπει ότι η ανάγκη είναι ανεύθυνη, η τύχη

Το ΙΙΙ βιβλίο της “Ηθικής” του Gassendi, και τελευταίο τμήμα του *Syntagma Philosophicum*, τιτλοφορείται «Περί Ελευθερίας, Τύχης, Ειμαρμένης και Μαντικής». Το θέμα του βιβλίου αυτού γίνεται κατανοητό μέσα στο πλαίσιο της βουλησιαρχικής θεολογίας με το οποίο προσπάθησε ο Gassendi να αποκαταστήσει τον επικουρισμό.⁶⁰² Σε αυτό το τμήμα του *Syntagma Philosophicum* ο Gassendi πραγματεύεται τις απόψεις των σπουδαιότερων κλασικών φιλοσοφιών για τη φύση και τον άνθρωπο στα πλαίσια της ανθρώπινης και Θεϊκής ελευθερίας.⁶⁰³

Επηρεασμένος από τη μετριοπαθή θέση του Ιησουίτη Luis de Molina⁶⁰⁴ σχετικά με το ερώτημα για τη μαντική, ο Gassendi υποστήριξε ότι ο Θεός δημιουργεί ανθρώπους ελεύθερους να επιλέγουν, παρόλο που ο ίδιος γνωρίζει τον τρόπο που τελικά θα επιλέξουν. Ακολουθώντας τον Molina, ο Gassendi ισχυρίστηκε ότι η εκ των προτέρων θεϊκή γνώση δεν παρεμβαίνει στην ανθρώπινη ελευθερία. Παρόμοιες ανησυχίες σχετικά με την ελεύθερη βούληση, οδήγησαν τον Gassendi να απορρίψει τόσο τη στωική έκφραση στην ειμαρμένη όσο και την έστω επιστημονικά θεμελιωμένη αστρολογία.⁶⁰⁵

Ο Gassendi αποδεχόταν την ιδέα ότι ο Θεός μπορεί να εκφράσει τη δύναμή μου μέσω των αστερών και άλλων υπερανθρώπινων όντων, όπως Αγγέλων ή Δαιμόνων, αρνήθηκε όμως τη δυνατότητα στους αστρολόγους να μπορούν να διεισδύουν στο θεϊκό σχέδιο και να προφητεύουν το μέλλον, και ο λόγος είναι επειδή, σύμφωνα με τον Gassendi, η ανθρώπινη γνωστική αδυναμία αποκλείει οποιοδήποτε είδους πρόγνωση/προφητεία. Ο λόγος που ο Gassendi ήταν τόσο αρνητικός απέναντι στην αστρολογία, ήταν επειδή εκείνη υπονόμει μεταξύ άλλων την πρόνοια και την ηθική, ήταν προκλητική απέναντι στη θέση που κατείχε η φυσική ως επιστημονικός κλάδος, και επιπλέον, επειδή ισχυριζόταν ότι προσφέρει αποδείξιμη γνώση σε ένα

άστατη και η αυτενέργειά μας, στην οποία είναι φυσικό να αποδίδονται έπαινος και ψόγος, ελεύθερη. Πράγματι, θα ήταν καλύτερο να πιστέψουμε στο μύθο για τους Θεούς, παρά να υποδουλωθούμε στην ειμαρμένη των φυσικών φιλοσόφων: ο μύθος αφήνει κάποια ελπίδα για εξευμενισμό των Θεών με τη λατρεία, η ειμαρμένη αντίθετα δέχεται μια ανεξίτηλη αναγκαιότητα».

⁶⁰² Margaret Osler, “Fortune, Fate and Divination: Gassendi’s Voluntaristic Theology and the Baptism of Epicureanism”, στο *Atoms, Pneuma and Tranquillity. Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, Cambridge University Press, 1991. σ. 157. Για τη βουλησιαρχία στο φιλοσοφικό οικοδόμημα του Gassendi, βλ. επίσης: Margaret Osler, “Providence and Divine Will in Gassendi’s Views on Scientific Knowledge”, *Journal of the History of Ideas*, 44 (1983), σσ. 549-560.

⁶⁰³ Margaret Osler, (1991), σ. 157.

⁶⁰⁴ Margaret Osler, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, σ. 855.

⁶⁰⁵ Για την άποψη του Gassendi σχετικά με την αστρολογία βλ. Lisa Sarasohn, (1996), σσ. 98-118.

πιθανοκρατούμενο κόσμο.⁶⁰⁶ Συγκεκριμένα θεωρούσε ότι η αστρολογία κατέστρεφε την ηθική, επειδή η υπεράσπιση μιας τέτοιου είδους προσέγγισης υπονόμει την ηθική επιλογή. Επιπλέον, θεωρούσε ότι η προσφυγή στην αστρολογία επέφερε μόνο δυστυχία, ενώ η ευτυχία ήταν αποκλειστική συνέπεια των επιταγών και κανόνων της ηθικής αρετής της φρόνησης, του να ζει κανείς έντιμα, όσον αφορά τον εαυτό του, δίκαια, όσον αφορά τους άλλους, και όσον αφορά όλα τα υπόλοιπα, να ζει και να πράττει σύμφωνα με τις επιταγές της Θείας πρόνοιας και όντας ωστόσο προετοιμασμένος να αντιμετωπίσει όλες τις αναποδιές της τύχης.⁶⁰⁷

Επιπλέον, θεωρούσε βλάσφημο και προσβλητικό απέναντι στο Θεό, το μοναδικό ον το οποίο θα μπορούσε να έχει πλήρη γνώση σχετικά με τους Αστέρες, το γεγονός ότι η αστρολογία πρέσβευε ότι εκείνη ήταν η πραγματική επιστήμη. Όπως εύστοχα διατυπώνει η Sarasohn, ο Gassendi πίστευε ότι η αστρολογία περιέγραφε ένα σύμπαν, όπου η αναγκαιότητα κατέστρεφε κάθε είδους ανθρώπινη ελευθερία.⁶⁰⁸

Κατά τη εποχή του Gassendi ερωτήματα σχετικά με τη μοίρα, την τύχη και την μαντική περιελάμβαναν αναγκαστικά μεταφυσικής φύσεως ζητήματα, σημαντικά για τη δομή της μηχανιστικής φιλοσοφίας, όπως: ο βαθμός πιθανότητας και αναγκαιότητας στον κόσμο, η φύση της *αιτιότητας*, ο ρόλος της πρόνοιας και ο βαθμός της ανθρώπινης ελευθερίας σε ένα μηχανιστικό σύμπαν. Παρά το γεγονός ότι από την αρχαιότητα οι φυσικοί φιλόσοφοι είχαν ασχοληθεί σε μεγάλο βαθμό με τέτοιου είδους ερωτήματα, από όλους σχεδόν τους πρώιμους απολογητές και τον Αυγουστίνο, με την ανάπτυξη της χριστιανικής θεολογίας, οι έννοιες της μοίρας, της τύχης και του πεπρωμένου ήταν αναγκαίο να επαναπροσδιοριστούν, συμφιλιώνοντας τη φυσική φιλοσοφία με τη χριστιανική θεολογία.⁶⁰⁹ Με τη σημειολογία της αρχαίας φιλοσοφικής παράδοσης, έμοιαζαν να προκαλούν την χριστιανική, βουλησιαρχική

⁶⁰⁶ Pierre Gassendi, “Physica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 731, και “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 851. Οι επιθέσεις του Gassendi προς την αστρολογία εντοπίζονται στα εξής σημεία: “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 847-860, και “Physica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I:713-752, και στο 1^ο Βιβλίο του έργου του *Tychonis Brahei, Equitis Dani Astronomorum Coryphaei Vitae*, V:387-399.

⁶⁰⁷ Pierre, Gassendi, *Vanity of Judiciary Astrology or Divination by the Stars*, translated by a Person of Quality, London, Humphrey Moseley, 1569, σ. 77.

⁶⁰⁸ Pierre Gassendi, “Ethica”, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 847. Χριστιανοί Πατέρες (Αυγουστίνος, Ωριγένης), αιώνες πριν τον Gassendi, είχαν υποστηρίξει ότι η αιτιοκρατία των αστέρων αμφισβητεί την ανθρώπινη ελευθερία και την ηθική επιλογή, και αναμφίβολα μειώνει τη Θεία παντοδυναμία. Βλ. Tim Hegedur, *Early Christianity and Ancient Astrology*, Peter Lang, 2007.

⁶⁰⁹ Margaret Osler, (1991), σ. 158. Για την μεσαιωνική και αναγεννησιακή συζήτηση των θεμάτων αυτών, πριν τον Gassendi, βλ. Antonino Poppi, «Fate, Fortune, Providence and Human Freedom», στο: *The Cambridge History of Renaissance Philosophy* (1988), σσ. 641-667.

και προνοιακή εικόνα του Gassendi για το Θεό, τη φύση και τον άνθρωπο, με την απαίτηση της εξάλειψης της ανάμειξης είτε της Δημιουργίας και της πρόνοιας ή της ελεύθερης βούλησης στον κόσμο.⁶¹⁰ Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής, η έννοια της τύχης και της επιλογής που έχει κεντρικό ρόλο στη φυσική και ηθική φιλοσοφία του Επίκουρου, έπρεπε να αντικρουστεί. Σύμφωνα με τον Gassendi, ο Επίκουρος μοιάζει να αντιλήφθηκε την τύχη ως κάποιο είδος αιτίας, αλλά ο ίδιος αρνείται τον ισχυρισμό αυτό διότι κατά τη γνώμη του δεν υπάρχουν αυτόνομες αιτίες στον κόσμο εκτός από το Θεό.⁶¹¹

Το επιχείρημα του Gassendi στο III βιβλίο της “Ηθικής” του βασίζεται σε δύο σημαντικές αρχές. Πρώτον, στο ότι μια αξιοπρεπής θεώρηση του κόσμου πρέπει να περιλαμβάνει τη Θεϊκή ελευθερία, δημιουργία και πρόνοια, και δεύτερον στο ότι η δυνατότητα της ηθικής- ηθική επιλογή και κρίση- απαιτεί την ανθρώπινη ελευθερία. Η πρώτη αρχή περιλαμβάνει τη βουλησιαρχική σημασία που δίνει ο Gassendi στη σχέση του Θεού με τη Δημιουργία. Οι γενικές θέσεις αυτής της άποψης εμφανίζονται στην “Φυσική”, ως τμήμα της γενικότερης συζήτησης του κεφαλαίου “Περί των Φυσικών Πραγμάτων του Σύμπαντος” (“*De Rebus Naturae Universe*”), και στην “Ηθική”, στα πλαίσια των συζητήσεων περί της Θεϊας και ανθρώπινης ελευθερίας (“*De Libertate, Fortuna, Fato ac Divinatione*”).⁶¹²

Είναι σημαντικό να ξανατονιστεί ότι ο Gassendi πιστεύει κατηγορηματικά πως ο Θεός είναι ο Δημιουργός του κόσμου και ότι συνεχίζει να τον κυβερνά με μια γενική πρόνοια και επίσης με μια ειδική πρόνοια για την ανθρωπότητα⁶¹³. Ο Θεός διαχωρίζεται από τη Δημιουργία Του και είναι αδύνατον να Τον γνωρίσουν οι άνθρωποι τη στιγμή που ο Ίδιος στερείται οποιασδήποτε ατέλειας, και δεν προσιδιάζει με τίποτα από όσα με λέξεις προσπαθούν οι άνθρωποι να τον προσδιορίσουν.⁶¹⁴ Ο Θεός είναι απαλλαγμένος από οποιαδήποτε ανάγκη ή όρια⁶¹⁵ και τα κίνητρά του είναι άγνωστα στους ανθρώπους.⁶¹⁶

Καθώς τίποτα από όσα δημιουργεί ο Θεός δεν μπορεί να εμποδίσει την ελευθερία Του, χρησιμοποιεί τις δευτερεύουσες αιτίες για να επιτύχει τη συνηθισμένη

⁶¹⁰ Margaret Osler, ο.π., σσ. 161-162.

⁶¹¹ John Rist, *Epicurus: An Introduction*, Cambridge University Press, 1972, σ. 51.

⁶¹² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 133-494, II: 821-860.

⁶¹³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 311.

⁶¹⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 296-297.

⁶¹⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 308.

⁶¹⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 317-318.

πορεία της φύσης.⁶¹⁷ Παρόλο που ο Θεός χρησιμοποιεί δευτερεύουσες αιτίες, μπορεί ωστόσο να μην κάνει χρήση τους, εάν το θελήσει. Συμφωνώντας απόλυτα με μια από τις βασικές αρχές της βουλησιαρχικής θεολογίας, ο Gassendi υποστήριξε πως ο Θεός μπορεί να απαλλαγεί από όλες τις δευτερεύουσες αιτίες εάν το επιθυμεί⁶¹⁸ και επιπλέον ότι θα μπορούσε να έχει δημιουργήσει μια εντελώς διαφορετική φυσική τάξη, εάν κάτι τέτοιο τον ευχαριστούσε.⁶¹⁹ Επομένως, ο κόσμος έχοντας δημιουργηθεί από το Θεό είναι απόλυτα εξαρτώμενος από Αυτόν.⁶²⁰ Δεν υπάρχουν δηλαδή κανόνες ή οτιδήποτε άλλο, το οποίο θα καθιστούσε τον κόσμο ικανό να ενεργεί αυτόνομα χωρίς τη Θεία βούληση. Ακόμη και τα άτομα, από τα οποία αποτελείται ο κόσμος, εξαρτώνται απολύτως από τη Θεία βούληση. Συνεπώς, δεν υπάρχει καμία αναγκαιότητα στη Δημιουργία, η οποία να μπορεί να περιορίσει την ελευθερία της βούλησης και της πράξης του Θεού.⁶²¹

Εάν η ελευθερία του Θεού παρέχει τα θεολογικά θεμέλια της φυσικής φιλοσοφίας του Gassendi, η ανθρώπινη ελευθερία είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της ηθικής του.⁶²² Σύμφωνα με αυτόν, η ηθική επιλογή και η ηθική κρίση εξαρτώνται από τη δυνατότητα εκείνων των επιλογών και ενεργειών που έχουν δημιουργηθεί ελεύθερα και εσκεμμένα. Αντίθετα οι ενέργειες που γίνονται τυχαία ή από ανάγκη δεν αξίζουν τον έπαινο ή τον ψόγο.⁶²³ Η ανθρώπινη ελευθερία είναι ουσιαστική συνέπεια της βουλησιαρχικής θεολογίας, γιατί εάν οποιαδήποτε ανθρώπινη πράξη ήταν καθορισμένη από αναγκαιότητα, θα υπήρχε και κάποιο στοιχείο αναγκαιότητας και στο σύμπαν, μια αναγκαιότητα η οποία θα περιόριζε την ελευθερία του Θεού.⁶²⁴

⁶¹⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 326.

⁶¹⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 317.

⁶¹⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 851.

⁶²⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 323.

⁶²¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, I: 309.

⁶²² Lisa Sarasohn, «The Ethical and Political Philosophy of Pierre Gassendi», *Journal of the History of Philosophy* 20:3 (1982), σ. 259.

⁶²³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 821. Σύμφωνα με τον Gassendi, η έννοια της ελευθερίας (*libertas*), συνίσταται στην αταραξία (*Syntagma Philosophicum*, II: 823). Αυτό σημαίνει ότι η βούληση και η διάνοια είναι πραγματικά ελεύθερες, εάν είναι εξίσου ικανές να επιλέγουν τη μια ή την άλλη από τις πιθανές εκδοχές, χωρίς να είναι καθορισμένο το ποια από τις δύο θα επιλέξουν. Η πραγματική ελευθερία, κατά τον Επίκουρο, που κατανοείται ως αταραξία, ανήκει μόνο σε όσα όντα κατέχουν λογική, και βρίσκεται σε αντίθεση με αυτό που ο Gassendi ονομάζει βούληση (*libentia*).

⁶²⁴ Margaret Osler, (1991), σ. 160.

Σύμφωνα με τον Gassendi, η τύχη είναι μια απροσδόκητη συνέπεια.⁶²⁵ Για να καταστεί ο ορισμός της έννοιας αυτής περισσότερο σαφής, δίνει το παράδειγμα ενός ατόμου που ανακαλύπτει ένα θησαυρό σκάβοντας στο έδαφος για να φυτέψει ένα δέντρο. Η εύρεση του θησαυρού είναι μια απροσδόκητη συνέπεια της πράξης του. Η αιτία της ανακάλυψης του θησαυρού είναι τυχαία, δεδομένου ότι δεν αποτελεί φυσική κατάληξη του σκαψίματος στο έδαφος. Τέτοιου είδους απρόσμενες συνέπειες ονομάζονται “συμπτωματικές” (accidentales) σε σχέση με τους παράγοντες που δρουν ελεύθερα, οι οποίοι ονομάζονται “τυχαίοι” (fortuiti) (σε σχέση με άψυχα αντικείμενα).⁶²⁶

Σύμφωνα με τον Gassendi και η τύχη (fortuna) και η σύμπτωση (chance) εκφράζουν την πιθανότητα τον κόσμο. Τύχη ονομάζεται το είδος της πιθανότητας που περιγράφει ένα γεγονός, το οποίο μπορεί να γίνει στο μέλλον μπορεί και όχι. Ένα γεγονός το οποίο θεωρείται ότι έχει προκληθεί μοιραία ή τυχαία, είναι αποτέλεσμα της απροσδόκητης συμβολής διαφόρων ανεξάρτητων αιτιών.⁶²⁷ Κάθε γεγονός είναι το άψογο φυσικό αποτέλεσμα μιας σειράς αιτιών. Τα δύο αίτια δεν σχετίζονται μεταξύ τους κι έτσι η συνένωση τους είναι απρόσμενη. Η μοίρα, σύμφωνα με τον Gassendi, δεν είναι τίποτα από μόνη της παρά μόνο η άρνηση της πρόγνωσης και της πρόθεσης για τα γεγονότα.⁶²⁸

Σύμφωνα με τον Gassendi ο Επίκουρος είχε συγκρίνει τη ζωή με ένα παιχνίδι με ζάρια, είχε αποτύχει να εκτιμήσει ότι η Θεία πρόνοια αγγίζει κάθε πτυχή της φύσης και της ανθρώπινης ζωής, εξίσωσε τη μοίρα με την τύχη και αρνήθηκε ότι υπάρχει θεϊκή σοφία στον κόσμο.⁶²⁹ Η τύχη και η ευκαιρία, κατανοούνται ως απροσδόκητα αποτελέσματα μη αναμενόμενων συσσωρευμένων αιτιών που εύκολα θα μπορούσαν να ενσωματωθούν σε μια Ορθόδοξη φιλοσοφία της φύσης, περιλαμβάνοντας τη Θεία πρόνοια και τη Θεϊκή βούληση μεταξύ της τάξης των αιτιών.⁶³⁰ Και όσοι αποκαλούν τη μοίρα θεϊκή, μια θέση που και ο ίδιος ο

⁶²⁵ Όπως σημειώνει ο Bailey, ο σοφός άνθρωπος κατανοεί τελικά τη φύση της τύχης, ότι δηλαδή αυτή δεν είναι μια θεϊκή δύναμη ούτε μια άμεση αιτία του καλού ή του κακού, απλώς σχετίζεται με τις καλές ή τις κακές καταστάσεις. (Cyril Bailey, *The Greek Atomists and Epicurus*, σ. 341).

⁶²⁶ Pierre, Gassendi *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 828.

⁶²⁷ Pierre, Gassendi *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 828.

⁶²⁸ Pierre, Gassendi *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 829.

⁶²⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 830.

⁶³⁰ Margaret Osler, (1991), σ. 162.

Επίκουρος⁶³¹ αρνήθηκε, αγνοούν, σύμφωνα με τον Gassendi, τις αιτίες των εκάστοτε γεγονότων.⁶³² Σε αντίθεση με τον υλισμό του Επίκουρου και δίνοντας έμφαση στα όρια της ανθρώπινης γνώσης, ο Gassendi πίστευε ότι μπορούσε να επανερμηνεύσει ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της ατομικής φιλοσοφίας με έναν θεολογικά αποδεκτό τρόπο.

Ενώ οι έννοιες της μοίρας και της τύχης αντλήθηκαν από τη φιλοσοφία του Επίκουρου, η έννοια της ειμαρμένης κατείχε σημαντική θέση στη στωική φιλοσοφία.⁶³³ Ενώ, η μοίρα και η τύχη έγειραν ερωτήματα σχετικά με τη φύση της πιθανότητας και *αιτιότητας* στο σύμπαν, η ειμαρμένη έδινε έμφαση στο πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης και του ντετερμινισμού.⁶³⁴ Οι στωικοί βάσισαν την αιτιοκρατία τους στην άποψη ότι κάθε συμβάν πρέπει να έχει μια αιτία. Έχοντας την πεποίθηση ότι το σύμπαν είναι ένα ενοποιημένο σύστημα υποστήριζαν ότι οποιοδήποτε αναίτιο συμβάν θα υπονόμει τη συνοχή του σύμπαντος (*SVF* 2. 945), και ό,τι αποκαλείται τύχη είναι μια άδηλη αιτία. Η φύση, ως πνεύμα ή λόγος που διαπερνά τα πάντα, είναι ο νοήμων ρυθμιστής του σύμπαντος. Επομένως οι ιδιότητες που απέδιδαν οι στωικοί στη φύση τους υποχρέωναν να είναι ντετερμινιστές.⁶³⁵

Σύμφωνα με τη στωική φιλοσοφία η ειμαρμένη⁶³⁶ περιγράφει την αιτιώδη σχέση ενός ντετερμινιστικού σύμπαντος. «Από τη στιγμή που το σύμπαν κυβερνάται από ένα θεϊκό Λόγο και είναι πανομοιότυπο με αυτόν, εξ' ορισμού πρέπει να είναι Λογικό. Ο Λόγος καθορίζει τα πάντα σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους, με τους οποίους όλα τα συμβάντα υπόκεινται στη σχέση αιτίας- αποτελέσματος. Η τυχαιότητα δεν έχει καμιά θέση στο στωικό σύστημα. Η σχέση αιτίου- αιτιατού στο

⁶³¹ Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων*, βιβλίο X, 135: «*Μαντικήν δ' ἄπασαν ἐν ἄλλοις ἀναιρεῖ, ὡς καὶ ἐν τῇ Μικρᾷ ἐπιτομῇ. Καὶ φησὶ μαντικὴ οὐσα ἀνύπαρκτος, εἰ καὶ ὑπαρκτή, οὐδὲν παρ' ἡμᾶς ἠγητέα τὰ γινόμενα, τοσαῦτα καὶ περὶ τῶν βιωτικῶν, καὶ ἐπὶ πλείω διείλεκται ἀλλαγῶθαι*», (Epicurus, *The Extant Remains*, κριτικό υπόμνημα, μετάφραση και σημειώσεις του Cyril Bailey, σ. 168)

⁶³² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 829.

⁶³³ Μεταφράζω τις έννοιες fortuna, chance, fatum ως σύμπτωση, τύχη και ειμαρμένη αντίστοιχα.

⁶³⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 830- 831. Πρβλ., Margaret Osler, (1991), σ. 162.

⁶³⁵ A. A. Long, *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, μετάφρ. Σ. Δημόπουλος-Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2003, σ. 263, Ποσειδώνιος Απαμεύς ή Ρόδιος, Ελληνιστική Φιλοσοφία και επιστήμη, εισαγωγή-φιλοσοφική ερμηνεία-σχόλια Ελένη Α. Καραμπατζάκη, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη, 2011.

⁶³⁶ Για τις έννοιες της ειμαρμένης και της ελεύθερης βούλησης στο Στωικισμό βλ. επίσης: Tad Brennan, "Fate and Free Will in Stoicism", *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 21 (2001), σσ. 259-286, John Rist, *The Stoic Philosophy*, Cambridge University Press, 1969, σ. 122, και Josiah B. Gould, "The Stoic Conception of Fate", *Journal of the History of Ideas* 35 (1974), σσ. 17-32.

σύμπαν καθορίζεται από την ειμαρμένη, η οποία προσδιορίζεται από την αγαθή βούληση της Θεότητας, και την πρόνοια». ⁶³⁷

Ο Gassendi παρατήρησε ότι υπάρχουν δύο κυρίαρχες απόψεις για την ειμαρμένη. Οι Πλατωνικοί και οι στωικοί τη θεώρησαν ως κάτι θεϊκό, ενώ μεταξύ εκείνων που θεώρησαν ότι δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια φυσική αναγκαιότητα, αναφέρει το Δημόκριτο. ⁶³⁸ Ο Gassendi, παρά τα θεολογικά στοιχεία που προσέδωσαν στην ειμαρμένη οι στωικοί, θεώρησε την αιτιοκρατία τους απαράδεκτη, με το επιχείρημα ότι δρώντας οι άνθρωποι κάτω από τις επιταγές του Λόγου του σύμπαντος, μοιάζουν να είναι πλήρως κατευθυνόμενοι από αυτόν και χωρίς κανένα περιθώριο ελεύθερης επιλογής και κρίσης. Καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι πρόκειται στην ουσία για μια αμετάκλητη διαδικασία, που εξ' ορισμού αποτελεί το πεπρωμένο (*fatum*). ⁶³⁹ Η ειμαρμένη, υπό την έννοια της αναγκαιότητας, όπως παρουσιάζεται από τους στωικούς ⁶⁴⁰, θα υπονόμευε τις βασικές αρχές, στις οποίες ο κόσμος του Gassendi στηρίχτηκε. Από τη στιγμή που αρνείται την ελεύθερη βούληση, δεν θα υπάρχει κανένα νόημα στη ζωή. Δεν υπάρχει περιθώριο για πλάνα, φρόνηση ή σοφία, από τη στιγμή που καθετί συμβαίνει σύμφωνα με την ειμαρμένη. Καμία δράση δεν θα υπόκειται στον ηθικό έπαινο ή την επίκριση δεδομένου ότι δεν θα προέκυπτε από μια ελεύθερη πράξη. Κάθε είδους ενδεχόμενο στο σύμπαν θα αποκλείονταν, και κάθε είδους προφητεία, προσευχή και θυσία θα καθίστατο άχρηστη. ⁶⁴¹ Η στωική άποψη, η οποία προσδιορίζει την ειμαρμένη ως Θεότητα, εισάγει στη φύση μια αδυσώπητη αναγκαιότητα που καταστρέφει κάθε δυνατότητα ανθρώπινης ελευθερίας. Ο Gassendi αγνοεί την αποδοχή και της πρόνοιας από τους στωικούς ως μιας άλλης έκφανσης του Θείου Λόγου, όπως και την έννοια της απάθειας ⁶⁴².

Μεταξύ εκείνων που υποστήριξαν ότι η ειμαρμένη είναι κάτι μόνο φυσικό, ο Gassendi διακρίνει δύο ομάδες διανοητών: εκείνους που ερμηνεύουν την ειμαρμένη από την άποψη της φυσικής αναγκαιότητας, όπως ο Δημόκριτος και προφανώς οι

⁶³⁷ Marcia L. Colish, *The Stoic Tradition from Antiquity to the Middle Ages*, 2 τόμοι, Leiden, Brill, 1985, I: 31-32.

⁶³⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 830-832.

⁶³⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 831.

⁶⁴⁰ Οι στωικοί είχαν καθορίσει την ειμαρμένη ως κινητήρια δύναμη του σκοπού και ως πνευματική δύναμη του Λόγου της τάξης του σύμπαντος. (Margaret Osler, (1991), σ. 163).

⁶⁴¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 832.

⁶⁴² Ο Gassendi φαίνεται να αγνοεί τη γνωσιοθεωρία και την ηθική των Στωικών, όπου δεν αποκλείεται η ελευθερία της σκέψης, της κρίσης και του λόγου.

στωικοί, και εκείνους που υποστήριξαν μια μετριοπαθέστερη άποψη, όπως ο Αριστοτέλης και ο Επίκουρος, οι οποίοι κατανόησαν την έννοια της μοίρας μέσα από όρους της φυσικής αλλά μη αναπόφευκτης αναγκαιότητας.⁶⁴³

Για τον Gassendi, η δημοκρίτεια έννοια της ειμαρμένης ήταν παρόμοια με εκείνη των Στωικών, όμως απογυμνωμένη από οποιοδήποτε θεολογικό στοιχείο. Η δημοκρίτεια εκδοχή του ατομισμού αποτελούσε για τον Gassendi παράδειγμα μιας υλιστικής και υπεραπλουστευμένης αιτιοκρατίας, μιας και ο αρχαίος φιλόσοφος δίδασκε ότι η αναγκαιότητα δεν είναι τίποτε άλλο από την κίνηση της ύλης, δηλαδή των ατόμων, τα οποία αποτελούν την ύλη όλων των πραγμάτων.⁶⁴⁴ Επομένως, καταλήγει ο Gassendi, από τη στιγμή που για τον Δημόκριτο, όλα αποτελούνται από άτομα, συμπεριλαμβανομένης και της ανθρώπινης ψυχής, δεν υπάρχει καθόλου χώρος για την πραγματική ελευθερία στο σύμπαν⁶⁴⁵, ούτε για Δημιουργία και Θεία πρόνοια⁶⁴⁶. Σε έναν τέτοιο κόσμο, όχι μόνο η ελευθερία είναι αδύνατο να υπάρχει, αλλά ακόμη και η πιθανότητα σφάλματος.⁶⁴⁷ Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει χώρος ούτε για τη Θεία πρόνοια, εφόσον τα πάντα είναι αιτιοκρατικά καθορισμένα από την κίνηση και τη σύγκρουση των ατόμων.⁶⁴⁸

Ο Gassendi βρίσκει στα γραπτά του Επίκουρου, ιδίως στην εισαγωγή της έννοιας της "παρεκκλίσεως" των ατόμων, ότι η αναγκαιότητα στη φύση δεν είναι απόλυτη.⁶⁴⁹ Η μεταφρασμένη επικούρεια θεωρία περί ανάγκης επέτρεπε στον Gassendi την εισαγωγή της Θείας πρόνοιας στην προσωπική του ηθική φιλοσοφία. Σύμφωνα με τον Επίκουρο τα πράγματα συμβαίνουν χάρη σε τρεις τρόπους: από ανάγκη, από σχεδιασμό και από τύχη.⁶⁵⁰ Είχε δηλαδή προσδιορίσει την αναγκαιότητα με φυσικό αλλά όχι με αμετάβλητο, αναπόφευκτο και απόλυτο τρόπο.⁶⁵¹ Επιπλέον, ο Επίκουρος είχε καταλήξει στο λογικό συμπέρασμα ότι είναι αδύνατον να υποστηριχθεί ότι όλες οι δηλώσεις είναι είτε σωστές είτε εσφαλμένες και ότι υπάρχει

⁶⁴³ Margaret Osler, (1991), σσ. 163-164.

⁶⁴⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 834.

⁶⁴⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 835.

⁶⁴⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 840.

⁶⁴⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 834.

⁶⁴⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 840.

⁶⁴⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 837.

⁶⁵⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 837. Για την επικούρεια αντίληψη περί ανάγκης βλ., *Πρός Μενοικέα*, 134, *Επίκουρου Προσφώνησις*, 40, *περί τύχης* Αέτιος I: 29.6, όπως παρουσιάζεται στο: Επίκουρος, *Ηθική*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, εκδ. Εξάντας, 1992, σ. 262.

⁶⁵¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 836-837.

απόλυτη αναγκαιότητα στη φύση, επειδή κάτι τέτοιο θα συνεπάγονταν ότι προσδίδουμε αλήθεια σε δηλώσεις σχετικές με μελλοντικά ενδεχόμενα, κάτι που ο ίδιος θεωρούσε αδύνατο. Επομένως, καταλήγει ο Gassendi, από τη στιγμή που δεν μπορούμε να έχουμε γνώση για μελλοντικά ενδεχόμενα, κατά συνέπεια δεν μπορεί να υπάρχει τέτοιου είδους αναγκαιότητα στη φύση.⁶⁵² Σύμφωνα με τον Gassendi, ο Επίκουρος εισήγαγε την τυχαία παρέκκλιση με τη ρητή πρόθεση ότι «*θα κατέστρεφε την ανάγκη της μοίρας και θα εξασφάλιζε έτσι την ελευθερία των ψυχών*».⁶⁵³

Ωστόσο η Osler⁶⁵⁴ πιστεύει ότι ακόμα κι αν ο Επίκουρος είχε θεωρήσει ότι όλα τα γεγονότα στον φυσικό κόσμο μπορούν να εξηγηθούν από τις κινήσεις και τις συγκρούσεις των ατόμων⁶⁵⁵, κι ακόμα κι αν είχε υποστηρίξει μια υλιστική άποψη της ψυχής,⁶⁵⁶ η προσθήκη της παρέκκλισης φαινομενικά προσέδωσε μια έλλειψη πρόβλεψης στα φυσικά γεγονότα και στην ελευθερία των ανθρωπίνων πράξεων.

Παρά το γεγονός ότι διαφαίνεται μια προσπάθεια του Επίκουρου να εξασφαλίσει την ελευθερία της βούλησης, σύμφωνα με τις προσλαμβάνουσες του Gassendi, ωστόσο ο τελευταίος τον έκρινε για την αποτυχία της προσπάθειάς του να αφήσει χώρο για το Θεό, τη Θεία πρόνοια και την αθάνατη ανθρώπινη ψυχή.⁶⁵⁷ Επιπλέον, η παρέκκλιση των ατόμων δεν αρκεί για να υπερνικήσει την αναγκαιότητα της ειμαρμένης. Η μη προβλεψιμότητα της παρέκκλισης των ατόμων είναι αυτή που ο Επίκουρος εισήγαγε για να προστατέψει την ελεύθερη βούληση.⁶⁵⁸ Όπως η έννοια της παρέκκλισης αποτέλεσε για τον Επίκουρο τη βάση για την περί ελευθερίας θεωρία του, στον Gassendi τον ίδιο ρόλο έχει η έννοια της φυσικής αδράνειας. Σύμφωνα με τον Επίκουρο η παρέκκλιση εξηγεί την ελευθερία της βούλησης επειδή κι αυτή προέρχεται από την τυχαία παρέκκλιση των ατόμων της ψυχής, για τον Gassendi όμως είναι σημαντική στο σημείο αυτό η εισαγωγή της θεϊκής πρώτης

⁶⁵² Margaret Osler, (1991), σσ. 165-165.

⁶⁵³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 837.

⁶⁵⁴ Margaret Osler, (1991), σ. 165.

⁶⁵⁵ Για την ατελεύτητη κίνηση των ατόμων και τη συνεπαγόμενη εσωτερική δόνηση βλ. *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 35, 61.

⁶⁵⁶ Για την επικούρεια υλιστική άποψη της ψυχής βλ. Επίκουρου, *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 63-67: « [...] ἡ ψυχὴ σῶμα ἔστι λεπτομερές παρ' ὄλον τὸ ἄθροισμα παρεσπαρμένον, προσεμφερέστατον δὲ πνεύματι θερμοῦ τινα κρᾶσιν ἔχοντι καὶ πῆ μὲν τούτῳ προσεμφερές, πῆ δὲ τούτῳ ». Για τον Επίκουρο η μόνη ἀύλη οντότητα που υπάρχει αυτόνομα είναι το κενό (Επίκουρου, *Πρὸς Ἡρόδοτον*, 66).

⁶⁵⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 840.

⁶⁵⁸ Margaret Osler, (1991), σ. 166.

κίνησης -οπότε δεν χρειάζεται η παρέκκλιση ως πρωταρχική αιτία- ενώ όλες οι άλλες κινήσεις, ιδίως η αδράνεια, είναι δευτερεύουσες αιτίες.

Η νέα χριστιανική ερμηνεία που ο Gassendi ανέλαβε να διατυπώσει για την τύχη και την ειμαρμένη άφησαν το περιθώριο για την εμφάνιση της Θεϊκής ελευθερίας και πρόνοιας. Και το γεγονός ότι ορισμένα γεγονότα μοιάζουν να εμφανίζονται τυχαία, αυτό σε καμιά περίπτωση δεν εξασθενεί τη Θεϊκή παντογνωσία.⁶⁵⁹ Η ειμαρμένη μπορεί να οριστεί, σύμφωνα με τον Gassendi, με την προϋπόθεση ότι είναι απόφαση της Θεϊκής βούλησης, χωρίς την οποία τίποτα δεν μπορεί να συμβεί.⁶⁶⁰ Η συμφιλίωση της ειμαρμένης με τη θεϊκή πρόνοια δεν ήταν τόσο δύσκολο εγχείρημα για τον Gassendi, όσο ήταν η σύνδεση της μοίρας με την ελεύθερη βούληση, ζήτημα που επιλύθηκε αναζητώντας τη χρυσή τομή για ακόμη μια φορά στη θεολογία. Εισηγήθηκε, λοιπόν, ότι η ειμαρμένη είναι αυτό που ονομάζουν οι θεολόγοι «προκαθορισμός από το Θεό».⁶⁶¹

Η γνώση του Θεού για οτιδήποτε πρόκειται να συμβεί, δεν είναι η αιτία των γεγονότων, αλλά η πρόνοια του Θεού είναι αυτή που συντελεί στην πραγματοποίησή τους. Και δεδομένου ότι μερικά από αυτά τα γεγονότα είναι οι πράξεις ελεύθερων παραγόντων, δεν υπάρχει καμιά αντίφαση στην πρόγνωση του Θεού και στην ανθρώπινη ελευθερία.⁶⁶²

7. Η γκασαντιανή άποψη περί ψυχής. Η αποκατάσταση της αθανασίας της ψυχής

Μία από τις πτυχές του επικουρισμού που προβλημάτισαν πολύ σοβαρά τον Gassendi ήταν η άρνηση της αθανασίας της ψυχής. Σύμφωνα με τους επικούρειους ο φόβος του θανάτου και η τιμωρία ή η ανταμοιβή στη μεταθανάτια ζωή αποτελούσαν

⁶⁵⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 840.

⁶⁶⁰ Αυτόθι.

⁶⁶¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 841. Πρόκειται για την αντίδραση ενός Καθολικού βουλησιάρχη, απέναντι στον προτεσταντικό βουλησιαρχισμό π.χ. του Boyle (Βλ. David N. Livingstone, *Evangelicals and Science in Historical Perspective*, Oxford University Press, 1999).

⁶⁶² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 844.

τις κυριότερες πηγές άγχους.⁶⁶³ Έτσι προσδίδοντας μια υλιστική υπόσταση στη θνητή ψυχή και επομένως εξαλείφοντας τη πιθανότητα οποιασδήποτε ζωής μετά το θάνατο, πίστευαν ότι τέτοιου είδους φόβοι θα καθησυχαστούν και θα προαχθεί η ηρεμία. Για τον Χριστιανό Gassendi, σε αντίθεση με την οντολογική αντιμετώπιση του θέματος από τον Επίκουρο, ο φόβος του θανάτου εξοβελίζεται με την αποδοχή της Θείας πρόνοιας και την αθανασία της ψυχής, επομένως ο φόβος αυτός αντιμετωπίζεται μεταφυσικά.

Ωστόσο, το επιχείρημα του Gassendi για την αθανασία της ψυχής υπήρξε ένας παράγοντας κλειδί στον εκχριστιανισμένο Επικουρισμό του. Σύμφωνα με εκείνον, μπορούμε να γνωρίζουμε πιθανοκρατικά και όχι αποδεικτικά την αθανασία της ψυχής, μέσω του λόγου και της πίστης. Η αθανασία της ψυχής μπορεί να αποδειχθεί όχι με τη μαθηματική λογική, αλλά με ενδείξεις από τη φυσική και την ηθική.⁶⁶⁴

Ο Επίκουρος προκειμένου να αποβάλλει το φόβο του θανάτου και την ανησυχία για την τιμωρία ή την επιβράβευση στη μεταθανάτια ζωή, ως κύριες πηγές της ανθρώπινης αγωνίας, ισχυρίστηκε ότι η ψυχή είναι υλική και θνητή. Εξετάζοντας τη φύση της ψυχής, ο Gassendi ισχυρίστηκε ότι η ψυχή είναι ο παράγοντας που διακρίνει τα έμβια από τα άψυχα όντα. Επίσης, υποστήριξε ότι η αισθητήρια ψυχή (*anima*) είναι υλική και παρούσα σε όλο το σώμα, και ότι η λογική ψυχή (*animus*) είναι άυλη.⁶⁶⁵ Έτσι, όπως τα ζώα, οι άνθρωποι κατέχουν μια αισθητήρια ψυχή, αλλά η κατοχή της λογικής ψυχής είναι αυτή που τους διαχωρίζει από αυτά.

Ο Gassendi πίστευε στην ύπαρξη ασώματων οντοτήτων, όπως είναι ο Θεός, οι άγγελοι, η αθάνατη και λογική ανθρώπινη ψυχή και αντιτίθεται στις ακόλουθες επικούρειες θέσεις: ότι δεν υπάρχουν ασώματες φύσεις εκτός από το κενό, ότι η ψυχή είναι υλική⁶⁶⁶, ότι το πνεύμα (*anima*) και η ψυχή (*animus*) έχουν υλική υπόσταση, και τέλος ότι η ψυχή είναι θνητή.⁶⁶⁷

⁶⁶³ Επίκουρος, *Κύριαι Δόξαι*, XI: «*Εί μηθὲν ἡμᾶς αἱ τῶν μετεώρων ὑποψίαι ἠνώχλουν καὶ αἱ περὶ θανάτου, μήποτε πρὸς ἡμᾶς ἦ τι, ἔτι τε τὸ μὴ κατανοεῖν τοὺς ὄρους τῶν ἀληθῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐκ ἂν προσεδεόμεθα φυσιολογίας.*»

⁶⁶⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 617b.

⁶⁶⁵ Η διάκριση μεταξύ αισθητήριας ψυχής και νου ανάγεται στον Αριστοτέλη. Βλ. *De Anima*, W. D. Ross (ed.), Oxford, 1956.

⁶⁶⁶ Για την επικούρεια άποψη περί ψυχής βλ. Επίκουρος, *Επιστολή Πρὸς Ἡρόδοτον* 63-67.

⁶⁶⁷ Οι έννοιες αυτές βρίσκονται και στο έργο του Θωμά του Ακινάτη αλλά και του Descartes. Βλ. C. F. Fowler, "Descartes on the Human Soul: Philosophy and the Demands of Christian Doctrine", στο: *International Archives of the History of Ideas*, Kluwer Academic Publishers, 1999, σ. 161.

Κάνοντας μια οντολογική διάκριση μεταξύ του πνεύματος και της ψυχής, ο Gassendi κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η λογική ψυχή δεν είναι υλική και συνεπώς είναι αθάνατη. Αφιέρωσε μάλιστα ένα ολόκληρο βιβλίο από το έργο του *Syntagma Philosophicum*, με τίτλο «Περί της Αθανασίας της Ψυχής»⁶⁶⁸, το οποίο περιλαμβάνει επιχειρήματα για την πίστη, την φυσική και την ηθική. Στο τρίτο κεφάλαιο του ίδιου βιβλίου, με τίτλο «Αντικρούοντας τις αντιρρήσεις του Επίκουρου για την αθανασία της ψυχής»⁶⁶⁹, η επικούρεια άποψη «Ο θάνατος δεν είναι τίποτα για εμάς»⁶⁷⁰, ανατρέπεται. Αντίθετα ο χριστιανός Gassendi περιγράφει το θάνατο ως μια μετάβαση σε μια καλύτερη ζωή.⁶⁷¹

Εκτός από την επικούρεια θέση για την υλική υπόσταση της ψυχής, ο Gassendi αρνείται και τις εξής επικούρειες θέσεις που σχετίζονται με τη θεολογία⁶⁷²:

- ότι υπάρχουν πολλοί Θεοί (*Syntagma Philosophicum*, "Physica" I: 4),
- ότι πιστεύουμε στους Θεούς επειδή έχουμε αποκυήματα της φαντασίας στα όνειρά μας (*Syntagma Philosophicum*, "Physica" II: 398),
 - ότι οι Θεοί δεν επεμβαίνουν στις ανθρώπινες υποθέσεις,
- ότι ο θάνατος δεν είναι τίποτα και η αυτοκτονία είναι επιτρεπτή (*Opera Omnia, Syntagma Philosophicum*, III: 84),
- ότι οι Θεοί δεν πρέπει να λατρεύονται για τα οφέλη που παρέχουν στους ανθρώπους (*Syntagma Philosophicum, Opera Omnia* III: 93).

Πάντως, και οι δύο φιλόσοφοι, έχουν μετατρέψει την παραπάνω θεολογική συζήτηση, σε ηθικής φύσεως ζήτημα, δεδομένου ότι άπτεται του ζητήματος της ανθρώπινης ευδαιμονίας.

Σε γράμμα προς τον de Valois⁶⁷³ υποστηρίζει ότι ο Επίκουρος σφάλλει όχι μόνο όταν αναγνωρίζει το κενό ως ασώματο, αλλά όταν δεν αναγνωρίζει τα (πραγματικά)

⁶⁶⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, "Physica", *Opera Omnia*, II: 620 (Liber XIV: *De Animorum Immortalitate*). Πρβλ. επίσης II: 440 κ.ε.

⁶⁶⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 633, Liber XIV, cap. 3: "*Obiectionum Epicuri ad Animorum Immortalitatem Refutatio*".

⁶⁷⁰ Επίκουρος, *Κ.Δ.*, II και *Επιστολή Προς Μενοικέα*, 124: «*Συνέθιζε δὲ ἐν τῷ νομίζειν μηδὲν πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸν θάνατον ἐπεὶ πᾶν ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἐν αἰσθήσει· στέρησις δὲ ἐστὶν αἰσθήσεως ὁ θάνατος. ὅθεν γινώσις ὀρθὴ τοῦ μηθὲν εἶναι πρὸς ἡμᾶς τὸν θάνατον ἀπολαυστὸν ποιεῖ τὸ τῆς ζωῆς θνητὸν, οὐκ ἄπειρον προσπιθεῖσα χρόνον, ἀλλὰ τὸν τῆς ἀθανασίας ἀφελομένη πόθον*». Επίσης πρβλ. *Κύρια Δόξαι* II: «*Ο θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ, τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς*».

⁶⁷¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 634.

⁶⁷² Monte Ransome Johnson, "Was Gassendi an Epicurean?", *History of Philosophy Quarterly*, v. 20 (2003), σ. 343.

ασώματα πράγματα, όπως είναι η Θεότητα, οι Άγγελοι, και οι ανθρώπινη ψυχή. Σύμφωνα με την επικούρεια φιλοσοφία η ψυχή είναι, όπως και οτιδήποτε άλλο στον κόσμο, υλική και θνητή, επομένως αποτελείται από άτομα και κενό.⁶⁷⁴ Προκειμένου ο Gassendi να προσαρμόσει τον επικούρειο ατομισμό στο χριστιανικό πνεύμα επέμεινε στην ύπαρξη μιας αθάνατης άυλης ανθρώπινης ψυχής. Στην επιχειρηματολογία του σχετικά με την αθανασία της ψυχής, ανέλυσε λεπτομερώς τα όρια της μηχανοποίησης της φύσης. Παρόλο που αναδημιούργησε τον επικούρειο ατομισμό, δεν ήταν υλιστής και επέμεινε να επιβληθούν όρια στη μηχανοποίηση του σύμπαντος. Έτσι, ο Θεός, οι άγγελοι και η αθάνατη ψυχή δεν αποκλείστηκαν σκόπιμα από τη μηχανιστική φιλοσοφία του⁶⁷⁵, ενώ η επικούρεια θεωρία για την ψυχή δεν συνάδει *in principio* με την ορθόδοξη χριστιανική πεποίθηση, η οποία πρεσβεύει την επιβίωση της ψυχής μετά το θάνατο, τη Θεία τιμωρία ή ανταμοιβή στη μεταθανάτια ζωή και την ανάσταση των νεκρών κατά τη Δευτέρα παρουσία.

Ο Gassendi κατανοώντας ότι η φύση της ψυχής αποτελούσε ένα σημαντικό πρόβλημα για μια χριστιανική ερμηνεία του ατομισμού, αφιέρωσε πολλές σελίδες στο *Syntagma Philosophicum*⁶⁷⁶ σχετικά με το θέμα αυτό. Απορρίπτοντας τον αριστοτελισμό, έπρεπε να βρει μια νέα φιλοσοφική απόδειξη για την αθανασία της ψυχής, από τη στιγμή που η παραδοσιακή φιλοσοφική απόδειξη προϋπέθετε την αριστοτελική μεταφυσική της ύλης και της μορφής.⁶⁷⁷

Η πληρέστερη επεξεργασία του ζητήματος αυτού παρουσιάζεται στο τελευταίο βιβλίο της *Φυσικής*, το οποίο τιτλοφορείται «Περί της αθανασίας των ψυχών» (*De*

⁶⁷³ Gassendi to Valois, November 1642, *Opera Omnia*, VI: 157.

⁶⁷⁴ Επίκουρος, *Επιστολή Προς Ηρόδοτον* 63-67: Το πρώτο κεφάλαιο (63) αναφέρεται στη φύση και την ατομική σύσταση της ψυχής. Το δεύτερο (64) στην αρχή της αίσθησης (η αίσθηση δημιουργείται από την κίνηση των ατόμων της ψυχής, τα οποία συγκρατούνται από το σώμα που τα περικλείει και στο οποίο μεταδίδουν την αίσθηση). Τα κεφάλαια 65 και 66 περιέχουν συμπεράσματα από το συνδυασμό της ψυχής και του σώματος (εάν το σώμα καταστραφεί εντελώς, η ψυχή χάνει την ικανότητα αίσθησης). Στα παραπάνω χωρία ο Επίκουρος ασχολείται με τη φύση της ψυχής. Τα κύρια σημεία της Επικούρειας θεωρίας για την ψυχή είναι ότι α) έχει υλικό χαρακτήρα, αποτελεί ενσώματη οντότητα που αποτελείται από άτομα, β) ότι τα άτομα που τη συνιστούν είναι εξαιρετικά λεπτής υφής, γ) ότι τα σωματίδια της ψυχής μοιάζουν περισσότερο με εκείνα του αέρα και της θερμότητας, τα οποία ο Επίκουρος θεωρεί επίσης υλικά, δ) ότι επιπλέον των δύο αυτών στοιχείων υπάρχει μια τρίτη ανώνυμη ουσία, πολύ λεπτότερης υφής από τις άλλες δύο, ε) ότι η ψυχή είναι διάχυτη στο σώμα, το οποίο την προστατεύει από τις φθορές και αυτή με τη σειρά της του μεταδίδει την αίσθηση, στ) ότι κατά την αποσύνθεση του σώματος, αποσυντίθεται και η ψυχή. Cyril Bailey, *The Greek Atomists and Epicurus*, Oxford at The Clarendon Press, 1926, σσ. 39-43, 225-236. Βλ. επίσης John Rist, *Epicurus: An Introduction*, κεφάλαιο 5, Cambridge University Press, 1972. σσ. 74-99.

⁶⁷⁵ Margaret Osler, (1994), σ. 60.

⁶⁷⁶ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, *Opera Omnia*, II.

⁶⁷⁷ Margaret Osler, (1994), σ. 62.

Animorum Immortalitate”). Ξεκινά τη συζήτηση για τη φύση των ψυχών γενικά, συνεχίζει για τις ψυχές των ζώων και καταλήγει στην ανθρώπινη ψυχή, όπου και ολοκληρώνει καταδεικνύοντας την αθανασία της ανθρώπινης ψυχής. Η επιθυμία του να αντικρούσει την επικούρεια θεωρία της θνητής-υλικής ψυχής ήταν κεντρική, γιατί αφιέρωσε ένα ολόκληρο κεφάλαιο σε μια σημείο προς σημείο διάψευση των αντιρρήσεων του Επίκουρου σχετικά με την αθανασία της ψυχής⁶⁷⁸ με πλατωνικό, αριστοτελικό και στωικό τρόπο.

Ο Gassendi ορίζει την ψυχή ως χαρακτηριστικό και ειδοποιό διαφορά των έμβιων όντων από τα άψυχα αντικείμενα.⁶⁷⁹ Υιοθετώντας τη διάκριση της ψυχής σε *anima* και *animus* από το Λουκρήτιο, σημειώνει ότι «*anima είναι αυτό χάρη στο οποίο τρεφόμαστε και αισθανόμαστε, και animus είναι αυτό χάρη στο οποίο διαλογιζόμαστε*»⁶⁸⁰. Ένα από τα κύρια επιχειρήματα του Gassendi για την αξίωση ότι η ψυχή αποτελείται από δύο μέρη, ένα λογικό και ένα αισθητηριακό, είναι το γεγονός ότι το δόγμα της Αγίας Γραφής πρεσβεύει κάτι τέτοιο.⁶⁸¹ Συμφωνεί ωστόσο με το Λουκρήτιο στο ότι η αισθητήρια ψυχή (*anima*) είναι παρούσα σε όλο το σώμα, αλλά διαφωνεί μαζί του στην τοποθεσία της λογικής ψυχής (*animus*) στο κεφάλι παρά στο στήθος.⁶⁸² Διαφωνεί επίσης και με το επικούρειο επιχείρημα ότι αφού δεν υπάρχει τίποτα άυλο εκτός από το κενό, τότε και η αισθητήρια και η λογική ψυχή είναι υλικές.⁶⁸³

Η αισθητήρια ψυχή (*anima*) -πρόκειται στην ουσία για τη θεωρία περί ψυχής του Επίκουρου- θεωρείτο ότι αποτελείται από πολύ λεπτά και ιδιαίτερος ενεργά άτομα, άρα είναι υλική. Αυτή είναι και η αρχή της οργάνωσης και της δραστηριότητας του οργανισμού και η πηγή της ζωτικής θερμότητας του ζώου. Είναι επίσης υπεύθυνη για την αντίληψη που διαμορφώνει τη φαντασία, ένα φυσικό εργαλείο, το οποίο διαμορφώνει τις εικόνες που προέρχονται από την εμπειρία. Η αισθητήρια ψυχή μεταβιβάζεται από τη μια γενιά στην επόμενη τη στιγμή της σύλληψης⁶⁸⁴.

⁶⁷⁸ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 633-650.

⁶⁷⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 237.

⁶⁸⁰ Αυτόθι.

⁶⁸¹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 257.

⁶⁸² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 445-446.

⁶⁸³ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 146.

⁶⁸⁴ Θα μπορούσαμε να πούμε με όρους μοριακής βιολογίας, ότι στην ουσία πρόκειται για το γενετικό υλικό κάθε ατόμου (DNA), που μεταδίδεται από γενεά σε γενεά.

Η λογική ψυχή (*animus*) είναι μια άυλη υπόσταση, δημιουργημένη από το Θεό, εμφυτευμένη στο σώμα, αθάνατη, λειτουργεί ως μια μορφή πληροφόρησης⁶⁸⁵ και έχει την ικανότητα να στοχάζεται τον εαυτό της (αφηρημένη σκέψη, η δυνατότητα του ανθρώπου για διαλογισμό, δηλαδή η νόησις νοήσεως). Ο Gassendi υποστήριξε την απουσία υλικής υπόστασης της λογικής ψυχής. Αυτό γίνεται φανερό από το γεγονός ότι μπορούμε να κατανοούμε ορισμένα φαινόμενα, για τα οποία δεν έχουμε προηγουμένως διαμορφώσει εικόνες μέσω της φαντασίας μας, όπως για παράδειγμα το ότι γνωρίζουμε πως ο ήλιος είναι μεγαλύτερος από τη γη. Θεώρησε δηλαδή, ως πυθαγόρειας καταβολής απόδειξη της άυλης φύσης της λογικής ψυχής, το γεγονός του μαθηματικού προσδιορισμού των φυσικών αντικειμένων. Ο Gassendi ισχυρίζεται ότι η λογική ψυχή σε αντίθεση με τη ψυχή των ζώων⁶⁸⁶, είναι άυλη. Άρα, το *animus* είναι η συνείδηση ή ο Νους.

Καθορίζοντας την απουσία υλικής υπόστασης της λογικής ψυχής (*animus*), ο Gassendi προχώρησε στην υποστήριξη της αθανασίας της, προσπαθώντας να θεμελιώσει την άποψη αυτή με βάση ηθικά και φυσικά επιχειρήματα. Βασισμένος στη φυσική, υποστήριξε ότι η ψυχή είναι αθάνατη, επειδή είναι άυλη. Ακολουθώντας την ηθική, επιχειρηματολογεί υπέρ της αθανασίας της ψυχής, επειδή μια μεταθανάτια ζωή είναι απαραίτητη για να αντισταθμίσει ποικίλες αδικίες που λαμβάνουν χώρα στην επίγεια ζωή.⁶⁸⁷ Το επιχείρημα του Gassendi, σε αντίθεση με τον Επίκουρο⁶⁸⁸, ότι η λογική ψυχή είναι άυλη και αθάνατη, αποδεικνύει ότι δεν είναι τελικά υλιστής.

Ο Gassendi ωστόσο δεν αντιτέθηκε στην υλική υπόσταση της αισθητήριας ψυχής, την οποία εξίσωνε με τη ζωική ψυχή.⁶⁸⁹ Η ζωική ψυχή (*anima*) βρίσκεται στο σώμα του ζώου όταν είναι ζωντανό και παύει να υπάρχει όταν αυτό δεν ζει.⁶⁹⁰ Η ζωική ψυχή μεταφέρεται από τη μια γενιά στην άλλη κατά τη στιγμή της σύλληψης.

⁶⁸⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 440.

⁶⁸⁶ Για τις απόψεις του Gassendi σχετικά με τη ψυχή των ζώων βλ. Sylvia Murr, “L’ âme des bêtes chez Gassendi”, *Corpus*, 16-17 (1991), σσ. 37-63.

⁶⁸⁷ Margaret Osler, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, σ. 854.

⁶⁸⁸ Επίκουρος, *Ηθική*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, εκδ. Εξάντας, σ. 20: «Η φυσική του Επίκουρου προσδιορίζει και τη θεωρία του για τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος οργανισμός αποτελείται από άτομα και δεν είναι δημιούργημα κανενός. Ψυχή και σώμα βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση. Η ψυχή είναι κράμα τεσσάρων στοιχείων, είναι σώμα φθαρτό, θνητό και σύνθετο από λεία και στρογγυλά άτομα. Πρέπει να είναι σωματική η ψυχή, σύμφωνα με την επικούρεια σκέψη, ειδάλλως δεν θα μπορούσε να ενεργήσει, γιατί ασώματο είναι μόνο το κενό. Είναι διάσπαρτη στο σύνολο του ανθρωπίνου σώματος και αποτελεί την κύρια πηγή της αίσθησης. Η ψυχολογία αυτή έχει μεγάλη σημασία για την ηθική καθώς αποκλείει τη μετά θάνατον ζωή της ψυχής».

⁶⁸⁹ Πρόκειται για την αριστοτελική αισθητηριακή διάσταση της ψυχής.

⁶⁹⁰ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 250.

Μάλιστα χρησιμοποίησε μια αναλογία μεταξύ της ζωικής ψυχής και της φλόγας.⁶⁹¹ Ισχυρίστηκε ότι όπως ένα αναμμένο κερί δίνει τη φλόγα του και σε ένα άλλο, έτσι και το σπέρμα «ανάβει»- δηλαδή δίνει ζωή στο έμβρυο.⁶⁹²

Σύμφωνα με τον Gassendi, οι άνθρωποι διαφέρουν από τα ζώα επειδή είναι κάτοχοι της λογικής ψυχής, στην ουσία εξίσωσε τις ψυχές των ζώων με το άλογο μέρος της ανθρώπινης ψυχής (*anima*). Υιοθέτησε την αριστοτελική θεωρία της τριμερούς διαίρεσης της ψυχής, η οποία αποτελείται από το αυξητικό, το αισθητηριακό και το λογικό μέρος. Μόνο ο άνθρωπος είναι κάτοχος και των τριών αυτών μερών, τα ζώα κατέχουν μόνο τα δύο πρώτα μέρη, ενώ τα φυτά μόνο το φυτικό.⁶⁹³ Χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ψυχής, είναι σύμφωνα με τον Gassendi το ζήτημα του θεολογικού και φιλοσοφικού ενδιαφέροντος.⁶⁹⁴ «*Η ανθρώπινη ψυχή αποτελείται από δύο μέρη:... το άλογο, το οποίο περιλαμβάνει το φυτικό και το αισθησιακό τμήμα, που είναι υλικά και προέρχονται από τους γονείς, ... και το λογικό ή διανοητικό μέρος, το οποίο είναι άυλο, δημιουργήθηκε από το Θεό και ενοποιήθηκε ως η αληθινή μορφή του σώματος*»⁶⁹⁵.

Η ζωική ψυχή καθώς επίσης και το ζωικό τμήμα της ανθρώπινης ψυχής, δεν στάθηκε εμπόδιο στη μηχανιστική φιλοσοφική θεώρηση του Gassendi. Υποστηρίζοντας ότι όλα τα φυσικά φαινόμενα πρέπει να εξηγούνται υπό τους όρους της ύλης και της κίνησης, ο Gassendi δεν αντιμετώπισε κανένα ιδιαίτερο πρόβλημα στην εξήγηση φαινομένων που υπάγονται στη σφαίρα της βιολογίας.⁶⁹⁶

Όσον αφορά τη λογική ψυχή, μπορεί να ειπωθεί ότι ο άνθρωπος φτιάχτηκε καθ' εικόνα του Θεού, αντίθετα από την υλική, αισθητηριακή ψυχή που είναι απλώς μια επικοινωνία του εμβρύου με το σπέρμα του πατέρα.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ Σύμφωνα με τον Gassendi η ψυχή αποτελείται από τα πιο λεπτά, κινητά και ενεργά μέρη, από τα οποία αποτελούνται και η φωτιά και η θερμότητα (II: 250), και στη συνέχεια παρουσιάζει πέντε ευδιάκριτους λόγους από τους οποίους προκύπτει ότι η ψυχή είναι ένα ορισμένο είδος φωτιάς (II:251b). Πρβλ. Antonia LoLordo, (2006), σ. 204.

⁶⁹² Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 252.

⁶⁹³ Margaret Osler, (1994), σ. 64, Για την αριστοτελική θεωρία περί ψυχής βλ.: W. D. Ross, *Αριστοτέλης, μετάφραση Μ. Μήτσιου, γ' έκδοση*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2001, σσ. 185-218.

⁶⁹⁴ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 255.

⁶⁹⁵ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 256.

⁶⁹⁶ Margaret Osler, (1994), σ. 66.

⁶⁹⁷ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 256.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Pierre Gassendi υπήρξε ο κύριος εισηγητής της αρχαίας ατομικής φιλοσοφίας του Επίκουρου στην ευρωπαϊκή σκέψη του 17^{ου} αιώνα. Ως αντίπαλο δέος με την επαναφορά της ατομικής επικούρειας σκέψης, ο Gassendi επεδίωκε να «αρθρώσει» μια νέα φιλοσοφία της φύσης, προκειμένου να αντικαταστήσει τον Αριστοτελισμό, ο οποίος παραδοσιακά κατείχε θέση αυθεντίας στη σχολαστική παιδεία των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων για αιώνες και αποτελούσε τη βάση σε

θέματα φυσικής αλλά και ηθικής φιλοσοφίας. Μια αυθεντία, η οποία κατά τον Gassendi και άλλους αντι-Αριστοτελικούς αποτελούσε τροχοπέδη στην εξέλιξη και διάδοση των νεότερων φυσικών επιστημών, λόγω όχι τόσο του περιεχομένου της, αλλά της σχέσης και χρήσης της από τον Καθολικισμό.

Ο Gassendi ως ιερωμένος και ένθερμος οπαδός της νέας επιστημονικής μεθοδολογίας, του εμπειρισμού και της πειραματικής μεθόδου, ανέλαβε ως έργο της ζωής του να συμβιβάσει τα χριστιανικά δόγματα με τις αρχές των νέων επιστημών. Από όσα έχουν παρατεθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, είναι προφανές ότι οι ποικίλοι ρόλοι του Pierre Gassendi, κατά τη διάρκεια της ζωής του, ως Ουμανιστής, κληρικού και φυσικού φιλοσόφου εναρμονίζονται στο ηθικό και φυσικό σύμπαν που οικοδόμησε ο ίδιος, στο οποίο πρωτεύοντα ρόλο έχει ο Δημιουργός Θεός της χριστιανικής πίστης. Ο ίδιος έχει χαρακτηριστεί από σημαντικούς μελετητές ως ιδρυτής της μηχανιστικής φιλοσοφίας⁶⁹⁸, ως διάδοχος της ουμανιστικής ιστοριογραφίας⁶⁹⁹, ως υπερασπιστής της ατομικής θεωρίας που άκμαζε κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα και επηρέασε σημαντικά τον John Locke⁷⁰⁰, ως σημαντικός μελετητής της ηθικής θεωρίας. Η συμβολή του Gassendi στην ηθική φιλοσοφία είναι αδιαμφισβήτητη, με τις γκασαντιανές έννοιες της ελευθερίας και της ηδονής ν' αποτελούν απόκτημα της επικρατούσας φιλελεύθερης παράδοσης του ύστερου 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Αποτελεί ωστόσο ιστορικό παράδοξο το γεγονός ότι ένας καθολικός κληρικός υπήρξε ένας από τους γεννήτορες μιας ηθικής παράδοσης αντίθετης προς το τέλος μιας απόλυτης θρησκευτικής ιδεολογίας, ενός απόλυτου, θρησκευτικού κόσμου, στον οποίο έζησε και έγραψε.⁷⁰¹

Ο Gassendi ήταν ένας από τους φιλοσόφους της εποχής του που αγωνίστηκαν να απεγκλωβιστούν από το σχολαστικό αριστοτελισμό, ώστε να μπορέσουν να συμβάλουν στην επικράτηση του νέου επιστημονικού κινήματος, το οποίο κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα κέρδιζε έδαφος όλο και περισσότερο.⁷⁰² Στόχος του ήταν η αντικατάσταση του αριστοτελισμού -ο οποίος αν και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ερμηνεία της χριστιανικής φιλοσοφίας ήδη από τον 13^ο αιώνα και κατείχε κυρίαρχη

⁶⁹⁸ Margaret Osler, (1994).

⁶⁹⁹ Joy Sumida Lynn, (1987).

⁷⁰⁰ Thomas Lennon, *The Battle of the Gods and Giants: The Legacies of Descartes and Gassendi, 1655-1715*, Princenton, 1993.

⁷⁰¹ Lisa Sarasohn, (1993), σ. 3.

⁷⁰² Πρβλ. L.W.B. Brockliss, "Philosophy Teaching in France, 1600-1740", *History of Universities*, τ. 1, 1981.

θέση ως εργαλείο στη φιλοσοφική σκέψη της εποχής, θεωρείτο από πολλούς επιστήμονες και φιλοσόφους ασυμβίβαστος με τις νέες επιστημονικές ιδέες, και σε ιδεολογικό επίπεδο αναγνωριζόταν ως όργανο του καθολικού συντηρητισμού- από τον επικουρισμό και η αποδοχή του δεύτερου από τις εκκλησιαστικές προσωπικότητες της εποχής του.⁷⁰³ Οι λόγοι, επομένως, που τον έκαναν να στραφεί ενάντια στον αριστοτελισμό, ως οπαδός του νομιναλισμού και της *via moderna*, μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

A) επειδή ο ίδιος ήταν θιασώτης των νέων επιστημονικών εξελίξεων και ιδιαίτερα της αστρονομίας του Γαλιλαίου και της μηχανιστικής φυσικής, και

B) διότι θεωρούσε ότι η επικούρεια μηχανιστική θεώρηση των φαινομένων της κίνησης, της μεταβολής και των ποιοτήτων ήταν η πλέον υποσχόμενη αρχαία προοπτική, συμβατή με τις νεώτερες επιστημονικές ανακαλύψεις.⁷⁰⁴ Ωστόσο, ο ίδιος αναγνωρίζει στον πρόλογο του *Exercitationes*⁷⁰⁵ ότι ανδρώθηκε με την αριστοτελική

⁷⁰³ Ο Gassendi σε γράμμα του προς τον φίλο και πάτρωνά του Francois Luillier (B. Rochot (ed.), *Pierre Gassendi, lettres familières à Francois Luillier pendant l'hiver 1632-1633*, Paris, J. Vrin, 1944) το οποίο δημοσιεύθηκε στην αρχή του *De Vita et Moribus Epicuri*, εφιστά την προσοχή στα αίτια του αντι-αριστοτελισμού του (εσφαλμένες αρχές) και στην επιλογή του επικουρισμού και όχι του στωικισμού ως άξονα αναφοράς και καθιστά σαφές πως η αντικατάσταση του αριστοτελισμού ήταν προτεραιότητά του. Στόχος του ήταν, όπως αναφέρει στην επιστολή, να κάνει για την επικούρεια φιλοσοφία ό, τι είχε γίνει και για τον αριστοτελισμό, δηλαδή να την καταστήσει κατάλληλη ώστε να εγκριθεί από την Εκκλησία. (Barry Brundell (1987), σ. 51, Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, V: 171, I: 4: “*Prisci Patres invicti fuere maxime adversus Aristotelem eiusque philosophiam, sectamque exosam habuerunt, ubi vero etiam philosophi fuere qui dedere nomen sacrae fidei, coepere graviore errore seponi, et quod superses, philosophia ita religioni fuit accommodate, ut illi non amplius suspecta, sed quasi ancillans subserviensque evaserit. Quod dico non modo ob Aristoteleam, quae publice etiam foret praelegi, verum etiam ob caeteras, Stoicam quoque ac Epicuream, quarum nulla est quae frugi plurima non contineat, ac adscisci quoque, seclusis confutatisque erroribus, perinde ac Aristotelea, cuius errors oppido graves reiciuntur, non valeat, ut nos certe in hoc negotio affecti comparatique simus, testatum fecimus abunde cum praefati in vitam Moresque Epicuri sumus*”). Για την κριτική του Gassendi προς τον Αριστοτελισμό πρβλ. René-Olivier Bloch, “Pierre Gassendi et la critique de l’Aristotelisme”, στο: *Πρακτικά Παγκοσμίου Συνεδρίου Αριστοτέλης, Θεσσαλονίκη*, 1981, σσ. 385-388. Για τις αριστοτελικές επιρροές στην ηθική φιλοσοφία του Gassendi βλ. Veronica Gventsadze, «Aristotelian Influences in Gassendi’s Moral Philosophy», *Journal of the History of Philosophy* 45:2, (2007), σσ. 223-242.

⁷⁰⁴ Jurgen Overhoff, *Hobbes Theory of the Will: Ideological Reasons and Historical Circumstances*, Rowman and Littlefield Publishers, Oxford, 2000, σσ. 51-52.

⁷⁰⁵ Η ονομασία *Paradoxicae* (*Exercitationes Paradoxicae Adversus Aristoteleos*, (1624)) δικαιολογείται από το γεγονός πως ο Gassendi γνώριζε ότι ο σχολαστικός αριστοτελισμός διέφερε σημαντικά από τον ίδιο τον Αριστοτέλη (Praefatio **2).

Ενδεικτικά παρουσιάζεται το περιεχόμενο των *Exercitationes*, όπου ο Gassendi:

A’ Βιβλίο: Αναιρεί τις κοσμολογικές θέσεις των Αριστοτελιστών.

B’ Βιβλίο: Αντιτίθεται στη διαλεκτική του Αριστοτέλη

Γ’ Βιβλίο: Στόχος του είναι η Φυσική του Αριστοτέλη

Δ’ Βιβλίο: Ασχολείται με την αστρονομία του Σταγειρίτη

φιλοσοφία, αλλά τη θεώρησε ανεπαρκή για πρακτικούς λόγους. (*Praefatio*, σ. 6), και συνδυάζει την αριστοτελική ένταξη της μελέτης της φύσης στην *Φυσική*, με την επικούρεια αντίληψη της επίτευξης της αταραξίας μέσω της αποφυγής των φόβων.

Προκειμένου να μπορέσει να γίνει αποδεκτός ο επικουρισμός από τους Ευρωπαίους διανοητές της εποχής, ως ένα εναλλακτικό φιλοσοφικό ρεύμα που έδινε τις δικές του εξηγήσεις σχετικά με τα φυσικά φαινόμενα, ο Gassendi φρόντισε να τροποποιήσει τη φιλοσοφία του Επίκουρου, η οποία χρησίμευσε ως δικό του πρότυπο για την έκθεση των προσωπικών του απόψεων, με στόχο την προσαρμογή της στις απαιτήσεις της χριστιανικής θεολογίας.⁷⁰⁶ Παρά τον εμφανή επικουρισμό του, ωστόσο, ο Gassendi ως ιερέας ήταν υποχρεωμένος να διαφωνήσει με την αθεϊστική, κατά βάση, θεολογία του επικουρισμού. Έτσι, απέρριψε τις θεολογικά ασυμβίβαστες επικούρειες θέσεις περί αϊδιότητας του κόσμου, την απειρότητα, την αιωνιότητα των ατόμων και του σύμπαντος, τη θεωρία πολλαπλότητας των κόσμων, την υλιστική κοσμολογία, την επικούρεια αντι-προνοιακή αντίληψη, την απόρριψη της *ex nihilo* δημιουργίας, τον πολυθεϊσμό, την υλική σύλληψη της Θείας φύσης, τη θνητότητα της ανθρώπινης ψυχής, την απόδοση της αιτίας του κόσμου στην πιθανότητα και τη συμβολή της τύχης, την οποία μετασημάτισε σε σύμπτωση (στο σημείο αυτό συμπλέει με την Στοά)⁷⁰⁷. Όλες τις παραπάνω επικούρειες θέσεις τις αντικατέστησε από έναν «εκχριστιανισμένο ατομισμό», ο οποίος διαβεβαίωνε ότι ο

E' Βιβλίο: Πραγματεύεται μετεωρολογικά θέματα

ΣΤ' Βιβλίο: Αντιτίθεται στη μεταφυσική του Αριστοτέλη

Z' Βιβλίο: Απευθύνεται στην ηθική φιλοσοφία, όπου και εισάγεται η επικούρεια προοπτική του.

⁷⁰⁶ Ο λόγος που ο Gassendi απέρριψε την πλατωνική φιλοσοφία ήταν επειδή η ιδεαλιστική μεταφυσική της ήταν ασυμβίβαστη με την βουλησιαρχία του. Ο στωικισμός από την άλλη μεριά απορρίφθηκε λόγω της υλοζωικής οντολογίας και του αιτιοκρατικού ντετερμινισμού του, ιδιαίτερα εξαιτίας της έννοιας της ειμαρμένης, αλλά και της απόρριψης των παθών, μεταξύ των οποίων και της ηδονής. Δεν μπορούμε όμως να παραβλέψουμε το γεγονός ότι συμπλέει σε ορισμένα σημεία με την στοά και τον σκεπτικισμό. Ο ίδιος έχει επηρεαστεί από τον στωικό Vives και από τον σκεπτικό Charron. (Lisa, Sarasohn, (1996), σσ. 27-28). Μάλιστα το έργο του *Exercitationes* θεωρείται ότι το έχει εμπνευστεί από τον Charron (José R., Maia, Neto, "Charron's Epoché and Descartes' Cogito: The Sceptical base of Descartes Refutation of Scepticism", στο: *The Return of Scepticism from Hobbes and Descartes to Bayle*, (ed.) Gianni Paganini, *Archives Internationales d' Histoire des Idées* 184 (2003), σ. 111, υποσ. 89). Ο ίδιος ισχυρίζεται στον πρόλογο του *Exercitationes* ότι οι αναγνώσεις του Charron και του Vives του έδωσαν την ώθηση ώστε να μπορέσει να αντιμετωπίσει τους αριστοτελικούς. (Desmond M. Clarke, Catherine Wilson, *The Oxford Handbook of Philosophy in Early Modern Europe*, Oxford University Press, 2001, σ. 231).

⁷⁰⁷ David Fate Norton, "The Myth of British Empiricism", *History of European Ideas* 1, (1981), σσ. 331-344, Margaret Osler, "Pierre Gassendi", στο: *A Companion to Early Modern Philosophy*, (2002), σ. 82-83.

κόσμος είναι αποτέλεσμα δημιουργίας και αποτελείται από άτομα.⁷⁰⁸ Η θέση ότι τα άτομα είναι αδημιούργητα, αιώνια και άπειρα σε αριθμό και ποικιλία, αντικαταστάθηκε από τη θέση ότι τα άτομα έχουν την κίνηση που τους δόθηκε από τον Δημιουργό Θεό. Η παραπάνω θέση αποδεικνύεται χάρη στην βουλησιαρχική παντοδυναμία που προσδίδει ο Gassendi στο Θεό, ο οποίος έχει την ελευθερία να δημιουργεί τον κόσμο, όπως θέλει, διατηρώντας έτσι στο σημείο αυτό την αριστοτελική θέση που βλέπει το Θεό ως *efficientis causa*. Ο ίδιος κατέληξε σε μια φιλοσοφία που συνδύαζε τη βουλησιαρχική θεωρία της Δημιουργίας και της πρόνοιας με μια μηχανιστική-ατομιστική αντίληψη του φυσικού κόσμου.⁷⁰⁹ Σύμφωνα με την Sarasohn, ο επικουρισμός εφοδίασε τον Gassendi με την δυνατότητα αντίδρασης προς τον σκεπτικισμό, χωρίς αποκλεισμό της δυνατότητας γνώσης του φυσικού κόσμου.⁷¹⁰

Παρά το γεγονός ότι ο Pierre Gassendi έχει χαρακτηριστεί ως επικούρειος καθολικός φιλόσοφος, παρά την κριτική που ο ίδιος ασκεί στον Επίκουρο, αρκετοί σύγχρονοι μελετητές⁷¹¹ διατείνονται ότι η εμμονή του Gassendi σε έναν δημιουργηθέντα, Θεόσταλτο απολογισμό της φύσης και της ανθρώπινης ζωής αποτελούσε μια ρητή αποκήρυξη των προθέσεων του Επικούρου.

Ορισμένοι μελετητές ωστόσο θεωρούν ότι ο Gassendi παρεκκλίνει ελαφρώς μόνο από τον Επίκουρο⁷¹², άλλοι πιστεύουν πως η φιλοσοφία του δεν είναι παρά μια αντι-αριστοτελική εκδοχή του επικουρισμού,⁷¹³ ενώ άλλοι υποστηρίζουν πως διατύπωσε μια εκχριστιανισμένη επικούρεια ηθική θεωρία.⁷¹⁴ Ανεξάρτητα ωστόσο

⁷⁰⁸ Margaret Osler, ο.π.

⁷⁰⁹ Margaret Osler, "Ancient and Moderns and the History of Philosophy: Gassendi's Epicurean Project", στο: *The Rise of Modern Philosophy: The Tension between the New and Traditional Philosophies from Machiavelli to Leibniz*, ed. Tom Sorell, Oxford University Press, 1993, σ. 138. Ο Gassendi αντικατέστησε τα απορριφθέντα επικούρεια δόγματα από έναν «εκχριστιανισμένο ατομισμό», στον οποίο συναίνεσε α) υπέρ της Δημιουργίας του κόσμου και των ατόμων από τον Θεό-Δημιουργό, ο οποίος τον κυβερνά με πρόνοια και, β) υπέρ της ύπαρξης ενός τεράστιου αλλά πεπερασμένου αριθμού ατόμων, ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην φυσική φιλοσοφία και στην αθανασία και αϋλότητα της ανθρώπινης ψυχής. (Steven Nadler, (2002), σ. 83).

⁷¹⁰ Lisa Sarasohn, "The Influence of Epicurean Philosophy on Seventeenth Century Ethical and Political Thought: The Moral Philosophy of Pierre Gassendi", Ph.D. Dissertation, University of California, Los Angeles, 1979, σ. 118.

⁷¹¹ Margaret Osler, (1994), σ. 45.

⁷¹² J. R. Partington, "The Origins of the Atomic Theory", *Annals of Science*, 4:3 (1939), σ. 264. Πρβλ. Monte Ransome Johnson, "Was Gassendi an Epicurean?", *History of Philosophy Quarterly*, v. 20 (2003), σ. 339.

⁷¹³ Barry Brundell, (1987), σ. 140.

⁷¹⁴ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 74.

από τις διάφορες ερμηνείες, το επίτευγμά του ήταν ότι κατόρθωσε να παρουσιάσει μια εκδοχή του επικουρισμού στη σύγχρονη με εκείνον εποχή.⁷¹⁵

Κύρια θέματα του φιλοσοφικού του έργου ήταν μια εμπειρικού τύπου επιστημολογία και μια νομιναλιστικού τύπου μεταφυσική. Ο ίδιος είχε συνδεθεί με τους νομιναλιστές και ρητά αρνιόταν οποιαδήποτε πιθανότητα γνώσης της ουσίας των πραγμάτων. Έτσι, υιοθέτησε έναν «μετριασμένο σκεπτικισμό», ο οποίος συνηγορεί υπέρ μιας γνώσης των πραγμάτων, βασισμένης στην εξωτερική τους εμφάνιση, στο «φαίνεσθαι».⁷¹⁶

Όπως ο Επίκουρος, έτσι και ο Gassendi ισχυριζόταν ότι ο φυσικός κόσμος αποτελείται από αόρατα άτομα που κινούνται σε κενό χώρο. Ο Gassendi χρησιμοποίησε δύο διαφορετικές ιστορικές μεθόδους υπεράσπισης του επικούρειου ατομισμού: α) τη δικαιολόγηση των μεταφυσικών θέσεων του Επίκουρου και, β) τη δικαιολόγηση ειδικών φυσικών θεωριών του Επίκουρου. Η πρώτη χρειαζόταν στην αναμέτρηση με την αριστοτελική αλλά και στωική μεταφυσική, ενώ η δεύτερη ικανοποιούσε τις νέες επιστημονικές ενατενίσεις.⁷¹⁷ Σε αντίθεση με τους αρχαίους ατομικούς, ο Gassendi δεν δεχόταν την αφθαρσία της ύλης και το αεικίνητο των ατόμων, εφόσον ως ιερέας ήταν Δημιουργιστής. Τα άτομα και ο κόσμος είναι δημιουργήματα της Θείας πρόνοιας και όχι αποτέλεσμα τυχαιότητας.

Σε αντίθεση με τον ανθρωπολογικό υλισμό του Επίκουρου, ο Gassendi εμπλούτισε τον ατομισμό του υπερασπιζόμενος την ύπαρξη μιας αθάνατης ψυχής, ενώ ως κληρικός δεχόταν επίσης την ύπαρξη αγγέλων και δαιμόνων. Η θεολογία του είναι βουλησιαρχική και δίνει έμφαση στην ελευθερία του Θεού να επιβάλλει τη βούλησή Του στη Δημιουργία Του. Ο Gassendi υπερασπίστηκε την αθανασία της ψυχής με τον συνδυασμό θέσεων του Επίκουρου, του Αριστοτέλη και του Θωμά του Ακινάτη στη βάση της πίστης, της φυσικής και της ηθικής.⁷¹⁸ Σύμφωνα με τον Gassendi, μπορούμε να γνωρίζουμε πιθανοκρατικά και όχι αποδεικτικά την αθανασία της ψυχής, μέσω του λόγου και της πίστης. Η αθανασία της ψυχής μπορεί να αποδειχθεί όχι με τη μαθηματική λογική, αλλά με ενδείξεις από τη φυσική και την

⁷¹⁵ R. W. Johnson, *Lucretius and the Modern World*, London, Duckworth, 2000, σ. 80.

⁷¹⁶ Steven Nadler, (2002), σ. 82.

⁷¹⁷ Lynn Sumida Joy, (1987), σ. 184.

⁷¹⁸ M. J. Osler, "Baptizing Epicurean Atomism: Pierre Gassendi on the Immortality of the Soul", στο: M. Osler and P. L. Farber (eds.), *Religion, Science and Worldview, Essays in Honor of Richard S. Westfall*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, σσ. 163-183.

ηθική.⁷¹⁹ Η ηθική απόδειξη είναι καθαρά κανονιστική, εφόσον η αθανασία της ψυχής θεωρείται ως αναγκαία για την απονομή δικαιοσύνης, ενώ και το φυσικό επιχείρημα είναι εξίσου απλοϊκό. Οι αποδείξεις του Gassendi και για την αϋλότητα του λογικού είναι εξίσου ταυτολογικά και επιστημολογικά αθεμελίωτες⁷²⁰, εφόσον φαίνεται να υποστηρίζει ότι γνωρίζουμε το άυλο σε αντίθεση προς το υλικό. Ο Gassendi πίστευε στην ύπαρξη ασώματων οντοτήτων, όπως είναι ο Θεός, οι άγγελοι, η αθάνατη και λογική ανθρώπινη ψυχή και αντιτίθεται στις ακόλουθες επικούρειες θέσεις: ότι δεν υπάρχουν ασώματες φύσεις εκτός από το κενό, ότι η ψυχή είναι υλική⁷²¹, ότι το πνεύμα (*anima*) και η ψυχή (*animus*) έχουν υλική υπόσταση, και τέλος ότι η ψυχή είναι θνητή.⁷²² Κάνοντας μια οντολογική διάκριση μεταξύ του πνεύματος και της ψυχής, ο Gassendi κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η λογική ψυχή δεν είναι υλική και συνεπώς είναι αθάνατη. Τα επιχειρήματα του Gassendi είναι εξ' αποκαλύψεως, ταυτολογικά και δεοντολογικά και όχι φιλοσοφικά-αποδεικτικά. Η ψυχή, σύμφωνα με εκείνον, είναι αθάνατη, επειδή είναι άυλη και επειδή πρέπει να υπάρχει μια άλλη ζωή για την αμοιβή των δικαίων και την τιμωρία των αδίκων. Η αποδοχή της αθανασίας της ψυχής ήταν βασικό σημείο του εκχριστιανισμού της επικούρειας φιλοσοφίας.

Η σύγκλιση του Gassendi με τον Επίκουρο γίνεται και στους τρεις κλάδους της φιλοσοφίας (φυσική, λογική και ηθική). Στη *Λογική*, ο Gassendi ακολουθεί την αρχή του υλιστικού σενσουαλισμού (αισθησιαρχίας), που αποτελεί το θεμέλιο της διδασκαλίας του για τη γνώση. Στη *Φυσική* υπερασπίζεται την υλική ενότητα του κόσμου, ο οποίος αποτελείται από πολύμορφα και αυτοκινούμενα άτομα, τα οποία θεωρεί δημιουργήματα του Θεού, όπως και κάθε τι στον κόσμο, αποδεικνύοντας έτσι και την αντικειμενική ύπαρξη του χρόνου και του χώρου. Στην *Ηθική*⁷²³,

⁷¹⁹ Pierre Gassendi, *Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, II: 617b.

⁷²⁰ Antonia Lolordo, (2006), σ. 236.

⁷²¹ Για την επικούρεια άποψη περί ψυχής βλ. Επίκουρος, *Επιστολή Πρὸς Ἡρόδοτον* 63-67.

⁷²² Οι έννοιες αυτές βρίσκονται και στο έργο του Θωμά του Ακινάτη αλλά και του Descartes. Βλ. C. F. Fowler, "Descartes on the Human Soul: Philosophy and the Demands of Christian Doctrine", στο: *International Archives of the History of Ideas*, Kluwer Academic Publishers, 1999, σ. 161.

⁷²³ Margaret Osler, "Fortune, Fate and Divination: Gassendi's Voluntaristic Theology and the Baptism of Epicureanism", στο *Atoms, Pneuma and Tranquillity. Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, Cambridge University Press, 1991, σ. 174: «Το III βιβλίο της "Ηθικής" αποτελεί τμήμα της ενασχόλησής του Gassendi με τη μηχανιστική φιλοσοφία της φύσης, την οποία ανέπτυξε ως εννοιολογικό πλαίσιο για να αντικαταστήσει τα αριστοτελικά θεμέλια της επιστήμης. Η προσπάθειά του στο βιβλίο αυτό επικεντρώνεται στις θεμελιώδεις έννοιες για την περιγραφή της αιτιώδους τάξης του κόσμου: την αναγκαιότητα, την πιθανότητα και την αιτιότητα. Η δέσμευσή του στη βουλησιαρχική θεολογία και την ανθρώπινη ελευθερία του παρείχε τα κριτήρια για την επιλογή της Επικούρειας φιλοσοφίας, από τη μεγάλη γκάμα των αρχαίων κλασικών φιλοσοφιών, για να χρησιμεύσει ως πρότυπό του. Παρόλο που ο

ακολουθώντας τον Επίκουρο, θεωρεί την ηδονή ύψιστο Αγαθό, απορρίπτοντας την ασκητική ηθική της δυτικής Εκκλησίας, αλλά και του στωικισμού,⁷²⁴ δεδομένου ότι ενώ ο Επίκουρος έχει τη θεολογία στο περιθώριο της φυσικής, οι στωικοί την εντάσσουν μέσα στη φυσική τους φιλοσοφία, και αυτή τη γραμμή ακολουθεί και ο Gassendi. Όπως ο Ficino είχε συνδυάσει τον πλατωνικό έρωτα και τη χριστιανική φιλανθρωπία του 15^{ου} αιώνα, οι Νέο-στωικοί επιχείρησαν να εξισώσουν στωική και χριστιανική αρετή τον 16^ο αιώνα, έτσι και ο Gassendi πίστευε ότι η επικούρεια ηδονή μπορούσε να αναμορφωθεί ως χριστιανική έννοια.⁷²⁵

Σε συμφωνία προς τον Descartes, ο Gassendi ορμήθηκε από τον σκεπτικισμό για να θεμελιώσει τη σκεπτικιστική κριτική απέναντι στη γνώση μέσω των αισθήσεων στη δική του εμπειριστική θεωρία της γνώσης, αρνούμενος την επίτευξη της ασφαλούς γνώσης διαμέσου της αληθούς ουσίας των πραγμάτων. Με άλλα λόγια, αρνήθηκε το γεγονός ότι μπορούμε να αποκτήσουμε ασφαλή γνώση από τον τρόπο που τα πράγματα παρουσιάζονται σε μας. Αυτή η διαδικασία των αποκαλύψεων-εμφανίσεων των αντικειμένων βασίζεται στην αισθητηριακή εμπειρία και χαρακτηρίζεται μόνο από πιθανότητα σε ό, τι αφορά την κατάκτηση της γνώσης. Έτσι, η επιστημολογία του χαρακτηρίζεται από έντονη πιθανοκρατία. Η θεωρία των φαινομένων του Gassendi και η απόρριψη της *a priori* γνώσης, τον καθιστούν σύμφωνα με τον Norton⁷²⁶ πατέρα του βρετανικού εμπειρισμού.

Υιοθετώντας την ηδονιστική ηθική του Επίκουρου, η οποία επεδίωκε τη μεγιστοποίηση της ευχαρίστησης και την ελάττωση του πόνου, ο Gassendi επανερμήνευσε την έννοια της ευδαιμονίας αναφορικά προς τη χριστιανική πίστη, για να ενισχύσει την ηθική του βουλευσιάρχια. Η άποψή του ήταν πως ο Θεός προίκισε τους ανθρώπους με ελεύθερη βούληση και μια έμφυτη επιθυμία για την επιδίωξη της ευδαιμονίας. Ο Gassendi χρησιμοποίησε τους ακρογωνιαίους λίθους της ηδονιστικής ηθικής, την ηδονή και τον πόνο, αξιοποιώντας τη δυνατότητά τους να ωθούν τους ανθρώπους σε ελεύθερες επιλογές και να συμμετέχουν με αυτόν τον τρόπο στα σχέδια του Θεού για τον κόσμο. Βέβαια, η μεγαλύτερη ευχαρίστηση που μπορούν να

Επικουρισμός έπασχε από την έλλειψη θεολογικών προδιαγραφών, ο Gassendi τον αναδόμησε στα πλαίσια του χριστιανισμού, και συγκεκριμένα της βουλευσιαρχίας, όπως εξηγείται στα πλαίσια της ανάλυσης των εννοιών της τύχης, της μοίρας και της μαντικής».

⁷²⁴ Απ. Τζαφερόπουλος, *Γκασσεντί Πέτρος*, στο: *Φιλοσοφικό, Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Α', εκδ. Καπόπουλος, σ. 290. Στο θέμα της σχέσης θεολογίας και φυσικής ο Gassendi φαίνεται ότι συνέκλινε προς τους Νέο-Στωικούς.

⁷²⁵ Lisa Sarasohn, (1996), σσ. 52-53.

⁷²⁶ David Fate Norton, (1981), σ. 331-344.

επιτύχουν τα ανθρώπινα όντα είναι η μεταφυσικού χαρακτήρα μακάρια όραση του Θεού μετά το θάνατό τους. Αξίζει ωστόσο να επισημανθεί ότι παρά τις μεταφυσικές του εξαρτήσεις, η φιλοσοφία του Gassendi άσκησε μεγάλη επιρροή ιδιαίτερα στην ανάπτυξη του βρετανικού εμπειρισμού και του φιλελευθερισμού.

Ο Gassendi βρήκε ένθερμους υποστηρικτές όσον αφορά το φιλοσοφικό του έργο. Η πολιτική του φιλοσοφία βασισμένη στην ηδονιστική ηθική του, ήταν μια θεωρία κοινωνικών συμβάσεων, και επηρέασε το έργο του Locke και του Hobbes.⁷²⁷ Το χειμώνα του 1628, επισκέφθηκε την Ολλανδία, όπου συνάντησε σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, όπως ο Isaac Beeckman (1588-1637), ο οποίος ενίσχυσε την απόφασή του να αποκαταστήσει τη φιλοσοφία του Επίκουρου, ένα εγχείρημα που αποτέλεσε το έργο της ζωής του⁷²⁸.

Ο Gassendi εκτός των επιστημονικών του ενασχολήσεων, ήταν ενεργό μέλος των φιλοσοφικών κοινοτήτων της εποχής του, ιδιαιτέρως των κοινοτήτων των φυσικών φιλοσοφικών ρευμάτων. Διαλέχτηκε με τον Hobbes⁷²⁹ και τον Descartes⁷³⁰, και διεξήγαγε πειράματα πάνω σε ποικίλα θέματα, ενώ το έργο του περιλαμβάνει και συγγράμματα που άπτονται της αστρονομίας.⁷³¹

Οι απόψεις του Gassendi στην εποχή του μεταβιβάστηκαν μέσω της *Περίληψης* του Francois Bernier (1678/84)⁷³², ένα έργο που δίνει έμφαση στις ατομιστικές απόψεις και τις υλιστικές τάσεις της φιλοσοφικής του σκέψης. Τέτοια θέματα ήταν ελκυστικά σε έναν αριθμό φυσικών και γιατρών (Nicholas de Blegny,

⁷²⁷ G. H. R. Pankinson, *The Renaissance and 17th Century Rationalism*, Routledge, 1993.

⁷²⁸ Rochot Bernard, *Les travaux de Gassendi sur Epicure et sur l' atomisme*, 1619-1658, Paris, J. Vrin, 1944, σσ. 34, 58.

⁷²⁹ Η σχέση μεταξύ Gassendi και Hobbes έγκειται στο εξής: ο Hobbes ανέπτυξε μια ψυχολογία στην οποία η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται από την κίνηση των εξωτερικών αντικειμένων, τη στιγμή που ο Gassendi παρήγαγε μια ατομιστική και υλιστική φυσική. Ο Hobbes διατύπωσε έναν πλήρη υλισμό στον οποίο συνδύασε το ατομιστικό μοντέλο του Gassendi και τη δική του αιτιοκρατική (ντετερμινιστική) φιλοσοφία για να εξισώσει αναλογικά την αδρανή κίνηση και την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο Gassendi αντέδρασε απέναντι στον υλισμό του Hobbes παρεμβάλλοντας πολύ περισσότερη θεολογία στη φυσική φιλοσοφία του. (Lisa Sarasohn, «Motion and Mortality: Pierre Gassendi, Thomas Hobbes and the Mechanical World-View», *Journal of the History of Ideas* 46 (1985), σσ. 370-371. Βλ. επίσης: Lisa Sarasohn, *Gassendi's Ethics: Freedom in a Mechanistic Universe*, κεφάλαιο 6, σσ. 118-141).

⁷³⁰ Για τη σχέση του Gassendi με τον Descartes βλ. μεταξύ άλλων: E., J. Kearns, *Ideas in 17th Century France: The most Important Thinkers and the Climate of Ideas in which they Worked*, Manchester University Press, 1979, σ. 68 κ.ε.

⁷³¹ Δημοσίευσε και έναν απολογισμό της νέας αστρονομίας, στο έργο του *Institutio Astronomica juxta hypothesis tam veteram quam Copernici et Tychoonis Brahei* (1647), (εικόνα 6).

⁷³² *Abregé de la Philosophie de Gassendi*, en VIII tomes, par F. Bernier, Docteur de la Faculté de Montpellier, a Lyon chez Anisson & Posuel, (Lyon), M. DC. LXXVIII avec Privilege DV Roy.

Guy Patin, Antoine Menjot και Guillaume Lamy) στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, φιλοσόφων (Gilles de Launay), ορισμένων μελών του κύκλου της Μονμάρτης (Samuel Sorbier, Jean Chapelain και Cyrano de Bergerac), ακόμη και κάποιων καρτεσιανών (Desgabets και Cordemoy), οι οποίοι ήταν μάλλον δυσαρεστημένοι από τέτοιου είδους θέματα, όπως άλλωστε και οι θεολόγοι (Louis Le Valois).⁷³³

Ο Gassendi, μαζί με τον Francis Bacon και τον Descartes, υπήρξε μια από τις σπουδαιότερες μορφές που άσκησαν επιρροή στην ανάπτυξη της επιστήμης και της μηχανιστικής φιλοσοφίας το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, ειδικά στην Αγγλία. Ο υλιστικός επικουρισμός του Gassendi υπήρξε από τα σημαντικότερα συστήματα της σύγχρονης επιστήμης που αναπτύχθηκαν κατά τον 17^ο αιώνα. Σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε γνωστός σε όλη την Ευρώπη και την Αμερική. Ορισμένα από τα σημαντικότερα έργα του μεταφράστηκαν στη γαλλική και αγγλική γλώσσα.⁷³⁴

Η εξάπλωση που γνώρισε στη Βρετανία η Γκασαντιανή σκέψη οφείλεται εκτός από το έργο του Gassendi, *Opera Omnia* και την *Περίληψη (Abregé)* του Bernier, στον Walter Charleton⁷³⁵, ο οποίος πραγματοποίησε μια τροποποιημένη αγγλική μετάφραση τμημάτων του *Animadversiones* το 1648. Υπήρξε επίσης μια ομάδα ενθουσιωδών εμπειριστών, που ανήκαν στον κύκλο του Newcastle καθώς επίσης και μια μικρή επικούρεια λέσχη, στα μέλη της οποίας ανήκαν και ο Kenelm Digby και ο Nathaniel Highmore. Όλα τα παραπάνω συνηγόρησαν στη διοχέτευση μιας ουσιαστικής και διάχυτης επιρροής των απόψεων του Gassendi στη βρετανική σκέψη, επιρροή που παρατηρείται και σε μείζονες διανοητές, όπως ο Boyle⁷³⁶, ο Locke⁷³⁷, ο Hobbes, ο Newton⁷³⁸, ο Hume, ο Reid, ο πρότιμος Leibniz.

⁷³³ Saul Fisher, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, λήμμα: Pierre Gassendi, σ. 28.

⁷³⁴ R. H. Popkin (ed.), *The Columbia History of Western Philosophy*, Columbia University Press, 1999, σ. 333.

⁷³⁵ Robert Kargon, "Walter Charleton, Robert Boyle and the Acceptance of Epicurean Atomism in England", *Isis* 55:2 (1964), σσ. 184-192. Το έργο του Walter Charleton, *Physiologia-Epicuro-Gassendo-Clarentoniana* (1654), περιλαμβάνει μια μετάφραση του τμήματος των *Animadversiones* του Gassendi που ασχολείται με τη φυσική, όπως επίσης και το έργο του *The Darkness of Atheism* (1652) περιλαμβάνει επιλεγμένα μεταφρασμένα τμήματα των *Animadversiones*. (Lisa Sarasohn, (1996), σσ.173-175). Τέλος, στο έργο του *Epicurean Morals* (1658) ο στόχος του Charleton υπήρξε διπλός: αφενός πρόσφερε στο αγγλικό κοινό τη δυνατότητα λεπτομερούς γνώσης της Επικούρειας ηθικής και φυσικής φιλοσοφίας, και αφετέρου συνέβαλε στο να μην θεωρείται πλέον η επικούρεια φιλοσοφία απειλή για το χριστιανικό δόγμα. (Anthony Grafton, Glenn W. Most, Salvatore Settis (eds.), *The Classical Tradition*, Harvard College, 2010, σ. 322). Για την επιρροή του Gassendi στον Charleton βλ. ενδεικτικά: Margaret Osler, "Descartes and Charleton on Nature and God", *Journal of the History of Ideas* 40, (1979), σσ. 445-456.

⁷³⁶ Για την επίδραση που άσκησε ο Gassendi στον Boyle, βλ. ενδεικτικά: J. J. Macintosh, "Robert Boyle on Epicurean Atheism and Atomism", στο: *Atoms, Pneuma and Tranquillity: Epicurean and*

Επιπλέον, θεωρείται από τους πιο σημαντικούς διανοητές της εποχής του με μεγάλη συμβολή στην ανάπτυξη της φυσικής φιλοσοφίας.⁷³⁹ Σε αυτό συνετέλεσε το γεγονός ότι δημοσίευσε έργα που άπτονται του αντικειμένου της φυσικής αλλά και της αστρονομίας και διαλέχτηκε με κορυφαίους διανοητές της φυσικής φιλοσοφίας της εποχής του, όπως ήταν ο Γαλιλαίος⁷⁴⁰ (1564-1642) και ο Tycho Brahe (1546-1601). Δημοσίευσε μια έκθεση για τη νέα επιστήμη της κίνησης του Γαλιλαίου με τίτλο *De motu impresso a motore translato*⁷⁴¹ (1642). Το 1641 ξεκίνησε την κριτική του στο έργο του Καρτέσιου *Meditationes*, η οποία δημοσιεύθηκε το 1644 υπό τον τίτλο *Disquisitio metaphysica, seu dubitationes et instatiae adversus Renati Cartesii metaphysicam et responsa* (*Μεταφυσική Πραγματεία, ή αμφιβολίες και παραδείγματα ενάντια στη Μεταφυσική του Ρενέ Ντεκάρτ και απαντήσεις*, εικόνα 8), το οποίο έστρεψε την προσοχή του Gassendi σε θεολογικού τύπου ζητήματα⁷⁴². Από το 1641

Stoic Themes in European Thought. (ed.) M. Osler, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, σσ. 197-219, και M., Osler, "The Intellectual Sources of Robert Boyle's Physico-Theological Project", στο: *Philosophy, Science, and Religion, 1640-1700*. Richard Ashcraft, Richard Kroll, and Perez Zagorin (eds.), Cambridge, Cambridge University Press, 1991, σσ. 178-198.

⁷³⁷ Για την επίδραση που άσκησε ο Gassendi στον Locke, βλ. ενδεικτικά: Dr. Dawel, Carey, *Locke, Shaftesbury and Hutcheson, Contesting Diversity in the Enlightenment and Beyond*, Cambridge, 2006, και J. R. Milton, "Locke and Gassendi: A Reappraisal", στο: *English Philosophy in the Age of Locke*, (ed.) M.A. Stewart, Oxford, 2000, σσ. 87-109.

⁷³⁸ "Η συνεισφορά του Gassendi στην πειραματική Φυσική και στη Φιλοσοφία της επιστήμης εν γένει, έλαχε θαυμασμού από τους συγχρόνους του, ιδιαίτερα από τα μέλη της βασιλικής κοινότητας συμπεριλαμβανομένων των W. Charleton, R. Boyle και I. Newton. Η σφοδρή επίθεση που έκανε στην καρτεσιανή έννοια της ψυχής είχε αντίκτυπο στη σκέψη του Hobbes και του Locke." (Catherine Wilson, *Epicureanism at the Origins of Modernity*, Oxford University Press, 2008, σ. 3).

⁷³⁹ Έργα φυσικής και φυσιολογίας στα οποία αναγνωρίζεται η επίδραση του Gassendi είναι μεταξύ άλλων: Gilles de Launay, *Les Essais Physiques*, Chez L' Auteurs Et Barbin, 1667, οι *Fables*, του Jean de la Fontaine (*The Complete Fables of Jean de La Fontaine*, translated by Norman R. Shapiro, University of Illinois Press, 2007). Γενικά το ατομιστικό πνεύμα του Gassendi άσκησε επίδραση σε επιστήμονες όπως ο Lamy, βλ. ενδεικτικά J. S. Spink, *French Free Thought From Gassendi to Voltaire*, London, 1960, σσ. 117-120, Julien Offray de La Mettrie, *Histoire Naturelle de l' Âme*, entitled *Traité de l' Âme*, στο: *Oeuvres Philosophiques*, The Hague: Néaulme, 1745, ο Locke (βλ. John W. Yolton, *Locke and French Materialism*, Clarendon Press, Oxford, 1991, σ. 194).

⁷⁴⁰ Για τη σχέση του Gassendi με τον Γαλιλαίο βλ. ενδεικτικά: Lisa Sarasohn, (1996), σ. 9 κ.ε., Antonia Lolordo, (2006), σ. 25, Carla Rita Palmerino, J. M. M. H. Thijseen, *The Reception of the Galilean Science of Motion in 17th Century Europe*, Boston Kluwer Academic Publishers (Boston Studies in the Philosophy of Science), 2004, σ. 134, John Michael Lewis, *Galileo in France: French Reactions to the Theories and the Trial of Galileo*, τ. 109, του: *Currents in Comparative Romance, Languages and Literatures*, Peter Lang Publishing, 2006, σ. 240.

⁷⁴¹ Από τις επιστολές που περιλαμβάνονται στο *De motu impresso a motore translato*, οι δύο πρώτες δημοσιεύθηκαν το 1642 και απεστάλησαν στον Pierre Dupuy (Paris, 20/11/1640 και 11/12/1640) και η τρίτη στον Joseph Gaultier (10/8/1643). Πρβλ. Saul Fisher, *Pierre Gassendi's Philosophy and Science. Atomism for Empiricists*, Leiden, Brill, 2005, σ. 276.

⁷⁴² Lisa Sarasohn, «Motion and Morality: Pierre Gassendi, Thomas Hobbes and the Mechanical World-View», *Journal of the History of Ideas* 46 (1985), σ. 370. René Descartes, *Meditations on First*

και στο εξής ο ρόλος του Θεού στο σύμπαν μεγαλοποιήθηκε, ενώ οι αναφορές στην αυτονομία των ατόμων σταδιακά εξαφανίστηκαν.

Όπως ο Hobbes, ο Malebranche (1638-1715) και ορισμένοι ακόμη σύγχρονοι φιλόσοφοι, ο Gassendi είχε ως κύριο στόχο να συμβιβάσει την επιστήμη της εποχής του με το Χριστιανικό δόγμα. Από τη στιγμή που ο αριστοτελισμός ήταν η επικρατούσα φιλοσοφία που χρησιμοποιούνταν για να εξηγηθεί το χριστιανικό δόγμα, αλλά παρολαυτά ασυμβίβαστη με την επιστήμη της εποχής, ήταν απαραίτητο να αντικρουστεί.⁷⁴³ Ο Gassendi δεν πίστευε ότι κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί μέσω των *Meditationes* του Descartes, και εξήγησε το λόγο σε μια έκδοση των αντιρρήσεών του υπό τον τίτλο “Fifth Set of Objections”.⁷⁴⁴

Ο Gassendi αρχικά διατύπωσε τις ηθικές του θεωρίες σε δύο έργα που στρέφονταν ενάντια στον Descartes. Με το έργο του “Fifth Objections” επιχειρούσε να αντικρούσει τις απόψεις του Descartes όπως παρουσιάζονταν στις *Meditationes* του, και με το *Disquisitio Metaphysica*, μια ογκώδη κριτική της καρτεσιανής φιλοσοφίας, αποκρίθηκε στην απάντηση του Καρτέσιου προς το “Fifth Objections”.⁷⁴⁵ Ο Gassendi διευκρινίζει τις επιστημολογικές και ψυχολογικές ιδέες

Philosophy, μετάφραση: Elizabeth S. Haldane, Forgotten Books, 2008, σσ. vii, 1. Το έργο αυτό είναι μια φιλοσοφική πραγματεία γραμμένη στα Λατινικά και η πρώτη δημοσίευση του έγινε το 1641 στο Παρίσι από τον Michael Soly. Η πρώτη μετάφραση στα Γαλλικά έγινε από τον Duke of Luynes το 1647, υπό τον τίτλο *Meditations Metaphysiques*. Ο πλήρης λατινικός τίτλος είναι: *Meditationes de prima Philosophia, in qua Dei existentia et animae immortalitas demonstratur*. Το βιβλίο αποτελούνταν από έξι συλλογισμούς, με τους οποίους ο Descartes απορρίπτει όλους τους ισχυρισμούς για πράγματα τα οποία δεν είναι απολύτως βέβαια και έπειτα προσπαθεί να αποδείξει οτιδήποτε για το οποίο μπορούμε να έχουμε ασφαλή γνώση.

⁷⁴³ A. P. Martinich, Fritz Allhoff & Anand Jayprakash Vaidya (eds.), *Early Modern Philosophy. Essential Readings with Commentary*, U.S.A., Blackwell Publishing, 2007, σ. 137.

⁷⁴⁴ Οι δύο φιλόσοφοι δεν γνωρίζονταν προσωπικά πριν τη δεκαετία του 1640, όμως γνώριζαν ο ένας το έργο του άλλου τουλάχιστον από το 1637 (Sarasohn, (1996), σ. 88) Το 1641 ο Descartes ζήτησε από τον Mersenne να κυκλοφορήσει το χειρόγραφο από το *Meditationes* του στον κύκλο των φίλων του προκειμένου να διατυπώσουν σχόλια και ενστάσεις. (Descartes to Mersenne, November 11, 1640, και March 4, 1641, στο: Mersenne, *Correspondance*, 9:232-34, 530-32. Πρβλ. Lisa Sarasohn, (1996), σ. 88). Ο Mersenne, ανταποκρινόμενος στη θέληση του Descartes, έστειλε ένα αντίγραφο των *Meditationes* στον Gassendi και του ζήτησε, στο όνομα της φιλίας τους, να γράψει στον Descartes δίνοντάς του μια εκδοχή των αντιρρήσεών του. Οι αντιρρήσεις του Gassendi και οι απαντήσεις του Descartes δημοσιεύθηκαν από τον Descartes με τίτλο “Fifth Objections” και από τον φίλο του Gassendi, Samuel Sorbière, υπό τον τίτλο *Disquisitio Metaphysica*. (Barry Brundell, (1987), σ. 5. Pierre Gassendi, *Disquisitio Metaphysica seu dubitationes et instantiae adversus Renati Cartesii metaphysicam et responsa*, J. Blaeu, Amsterdam, 1644. Pierre Gassendi, *Opera Omnia*, III: 269-410.) Πρβλ.: Pierre Gassendi, “Fifth Set of Objections and Reply”, σσ. 185-186, 228-229, όπως παρουσιάζεται στο: *The Philosophical Works of Descartes*, τόμοι I και II, Dover, Dover Publication, 1961, (Cambridge University Press, 1911).

⁷⁴⁵ Lynn Sumida Joy, (1987), σ. 207.

του σε αυτόν τον διάλογο με τον Descartes, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό εστιάζονταν πάνω στη φύση της ελεύθερης βούλησης και στη σχέση των ικανοτήτων της βούλησης και της διάνοιας.⁷⁴⁶

Ως εμπειριστής, πίστευε ότι μόνο η πιθανή γνώση του σύμπαντος είναι δυνατή, και ως εκ τούτου απέρριψε την καρτεσιανή θεωρία περί απόλυτης και ασφαλούς γνώσης, η οποία επιτυγχάνεται από "καθαρές" ιδέες, καθώς και τη μέθοδο της συστηματικής αμφιβολίας του.⁷⁴⁷ Ο Gassendi πίστευε πως ο Descartes ισχυριζόταν ότι παρόλο που ένα άτομο διατηρεί τη δυνατότητα επιλογής του στο φυσικό κόσμο, θα πρέπει ωστόσο να αγαπά το Θεό ή να συγκαταθέσει στις σαφείς και ευδιάκριτες ("καθαρές") ιδέες, γιατί από τη φύση του αγαπά το Θεό και την αλήθεια. Επομένως, το άτομο είναι αιτιωδώς προκαθορισμένο στις επιλογές του.⁷⁴⁸ Ο Gassendi δεν πίστευε ότι ο αιτιώδης ντετερμινισμός ήταν συνεπής με την ανθρώπινη ελευθερία. Η μόνη εγγύηση της ανθρώπινης ελευθερίας κατ' αυτόν ήταν η αταραξία της διάνοιας, η οποία εξασφαλίζεται από την επιστημολογική υποκειμενικότητα. Η κρίση της διάνοιας είναι βασισμένη πάνω στις σφαλερές εντυπώσεις των αισθήσεων ενός αντικειμενικού κόσμου, του οποίου η φαινομενική γνώση μόνο είναι δυνατή, ποτέ η ουσιώδης.⁷⁴⁹ Ο Gassendi συνδυάζοντας σκεπτικισμό και Επικουρισμό, καταλήγει στο γεγονός ότι η συνεχής δυνατότητα λάθους στην κρίση μας επιτρέπει την ύπαρξη αταραξίας και ελευθερίας.⁷⁵⁰

Οι διαφορίες του Gassendi με τον Descartes, όπως παρουσιάζονται στο *Meditationes*, αντανakλούν τις θεολογικές διαφορές τους.⁷⁵¹ Ο Descartes είναι οπαδός μιας περισσότερο διανοητικής κατανόησης της φύσης του Θεού και ενστερνίζεται μια περισσότερο ορθολογιστική θεωρία της γνώσης απ' ότι ο Gassendi. Οι θεολογικές διαφορές τους, μαζί με τις διαφορές τους στην επιστημολογία και την οντολογία, εκφράστηκαν κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα σε διαφορετικές εκδοχές της μηχανιστικής φιλοσοφίας, με τις απόψεις του Gassendi να βρίσκουν πρόσφορο

⁷⁴⁶ Lisa Sarasohn, (1985), σ. 373.

⁷⁴⁷ Αυτόθι.. Πρβλ. Craig B. Brush, *The Selected Works of Pierre Gassendi*, New York, 1972, σ. 158, και A. P. Martinich, Fritz Allhoff & Anand Jayprakash Vaidya (ed.), *Early Modern Philosophy. Essential Readings with Commentary*, U.S.A., Blackwell Publishing, 2007, σ. 137.

⁷⁴⁸ Lisa Sarasohn, (1985), σ. 373. Ο Descartes, ωστόσο δεν φαινόταν να πιστεύει κάτι τέτοιο (Rene, Descartes, *Meditations touchant la première philosophie*, στο: *Oeuvres et lettres*, μεταφρ. L. J. Lafleur, New York, 1951, σ. 52).

⁷⁴⁹ Lisa Sarasohn, (1985), σ. 374.

⁷⁵⁰ Pierre Gassendi, *Disquisitio Metaphysica, Opera Omnia* III: 405.

⁷⁵¹ Margaret Osler, «Providence and Divine Will in Gassendi's Views on Scientific Knowledge», *Journal of the History of Ideas* 40:4 (1983), σσ. 559-560.

έδαφος ιδίως στην Αγγλία, όπου φαίνεται να επικράτησαν. Η αναβίωση του Επικουρισμού από τον Gassendi επέτρεψε στον ατομισμό να θεωρηθεί ως μια εφαρμόσιμη φιλοσοφία της φύσης, ακόμη και σε μια περιοχή που χαρακτηρίζονταν από το φόβο του αθεϊσμού. Τα γραπτά του Boyle⁷⁵² για την ατομική θεωρία και οι πρώιμες σημειώσεις του Newton⁷⁵³ για τη φυσική φιλοσοφία αποκαλύπτουν τις επιρροές που είχε η αναβίωση του επικούρειου ατομισμού από τον Gassendi στην επιστήμη της εποχής του. Παρόλο που ο Francis Bacon ανήγγειλε τις αξίες της επαγωγικής μεθόδου, εξακολούθησε να έχει την παραδοσιακή άποψη ότι η κατάλληλη μέθοδος στην επιστήμη μπορεί να αποφέρει βέβαιη γνώση των μορφών, των ουσιών και της φύσης των πραγμάτων.⁷⁵⁴ Ο μετριασμένος σκεπτικισμός του Gassendi και η νομιναλιστική του οντολογία έγιναν χαρακτηριστικά της αγγλικής επιστήμης, όπως παρουσιάζονται στα έργα των Boyle και Newton.⁷⁵⁵ Ο John Locke υιοθέτησε τις απόψεις του Gassendi και τις επεξεργάστηκε λεπτομερώς στο *Δοκίμιο του Περί της Ανθρώπινης Κατανόησης*⁷⁵⁶, το οποίο περιλαμβάνει πολλά επιχειρήματα του Gassendi και σε ορισμένα σημεία ακόμη και τη γλώσσα του.⁷⁵⁷

Η μεγάλη διαφορά τους έγκειτο σε ζητήματα επιστημολογίας. Στην εισαγωγική επιστολή από το «Fifth Objections», ο Gassendi σχολιάζει το σκοπό του Descartes να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού και την αθανασία της ψυχής, και συμπληρώνει ότι δεν αντιτίθεται ο ίδιος στα ζητήματα αυτά που ο Descartes ανέλαβε

⁷⁵² J. Mcintosh, «Robert Boyle on Epicurean Atheism and Atomism», στο: *Atoms, Pneuma and Tranquillity. Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, (ed. M. Osler) Cambridge University Press, 1991, σσ. 197-219.

⁷⁵³ Για την επιρροή που άσκησε ο Gassendi στον Newton βλ. ενδεικτικά: Edward S. Casey, *The Fate of Place: A Philosophical History*, University of California Press, 1998, σ. 137, Alfred Rupert Hall, *Isaac Newton: Adventurer in Thought*, Cambridge University Press, 1996. Richard Westfall, *Never at Rest: A Biography of Isaac Newton*, Cambridge, 1980, σ. 96 και του Ιδίου, «The Foundations on Newton's Philosophy of Nature», *British Journal for the History of Science*, 1 (1962), σσ. 171-182.

⁷⁵⁴ Francis Bacon, *The New Organon*, στο: *The English Philosophers from Bacon to Mill*, (ed.) Edwin A. Burt, New York, 1939, σ. 89.

⁷⁵⁵ Margaret Osler, (1983), σ. 560.

⁷⁵⁶ John Locke, *Essay Concerning Human Understanding*, (ed.) Kenneth P. Winkler, U.S.A, 1996. Η πρώτη έκδοση του *Δοκιμίου* έγινε το 1689.

⁷⁵⁷ Για τη βαθιά επιρροή που άσκησε ο Gassendi στον Locke βλ.: Edward, A. Driscoll, «The Influence of Gassendi on Locke's Hedonism», *International Philosophical Quarterly*, 12 (1972), σσ. 87-100, Coirault Gaston, «Gassendi et non Locke créatur de la doctrine sensualiste moderne sur la generation des idées», *Actes du congrés tricentenaire de Pierre Gassendi (1655-1955)*, Digne, 1955, σσ. 69-94.

να αποδείξει, αλλά στη μέθοδο που χρησιμοποιεί και στην ισχύ των αποδείξεών του.⁷⁵⁸ Η κριτική του έγκειται στο εξής:

A) περιγράφει τον καρτεσιανό κύκλο ως θεολογικό μάλλον παρά ορθολογικό,

B) δείχνει τη σημαντική αδυναμία της οντολογικής απόδειξης περί Θεού και αμφισβητεί τη λογική πληρότητα του συλλογισμού *cogito ergo sum*,

Γ) αποδεικνύει ότι ο Descartes δεν επιχειρηματολογεί πειστικά υπέρ της γνώσης της δομής των όντων,

Δ) αντιτίθεται στην στωϊκής κατεύθυνσης ηθική του Καρτέσιου.⁷⁵⁹

Παρά τις διαφορές τους, ωστόσο οι δύο Φιλόσοφοι είχαν και κοινά σημεία. Κοινή αφετηρία τους ήταν ο αντι-Αριστοτελισμός. Επιπλέον, ήταν το γεγονός ότι και οι δυο ήταν οπαδοί του Κοπέρνικου και συνήγοροι της Νέας Επιστήμης, όπως επίσης και το γεγονός ότι και οι δύο ήταν πιστοί οπαδοί της προσωπικής γαλήνης, με την έννοια της μη πολιτικής εμπλοκής. Ήταν υπέρμαχοι των ατομικών μορφών, παρόλο που ο Descartes δεν αποδεχόταν την έννοια του κενού. Τέλος, και οι δύο συμφωνούσαν στο ότι η Δημιουργία και η λειτουργία του κόσμου οφείλονται στο Θεό.⁷⁶⁰ Ο Gassendi πίστευε ότι η μέθοδος της συστηματικής αμφιβολίας του Descartes δεν συμβάλλει καθόλου στη γνώση των ουσιών, και αρνήθηκε την ιδέα ότι η εξαγωγή συμπερασμάτων από διανοητικές αρχές μπορεί να οδηγήσει σε γνώση σχετικά με το τι πραγματικά υπάρχει.⁷⁶¹

Παρά την ιδιότητά του ως κληρικού, ο Gassendi πασχίζει να θεμελιώσει βασικές πτυχές του χριστιανικού δόγματος, όχι βασιζόμενος μόνο στα κείμενα της πίστης, αλλά μέσω της παρατήρησης, δηλαδή μέσω της αισθητηριακής εμπειρίας. Το γεγονός αυτό αφενός, καθιστά τη φιλοσοφία του αρκετά ενδιαφέρουσα, αφού συνδυάζει αρμονικά δύο εκ των πραγμάτων, αντιθετικές μεταξύ τους ιδιότητες, του κληρικού και του φυσικού φιλοσόφου, και αφετέρου χαρακτηρίζει τον ίδιο ως μια ανήσυχη προσωπικότητα που προσπαθεί να υπηρετήσει πιστά το νέο επιστημονικό ρεύμα της εποχής του, στο οποίο καταλυτικό ρόλο παίζει η παρατήρηση και το πείραμα, εναρμονίζοντας την αρχαία ατομική και ηθική φιλοσοφία του Αρχαίου

⁷⁵⁸ Pierre Gassendi, *Selected Works*, σ. 158. *Disquisitio Metaphysica, Syntagma Philosophicum, Opera Omnia*, III: 273. Σύμφωνα με την Lolordo ο Gassendi διαφωνεί με τον Descartes ως προς τη σχέση ψυχής-σώματος, όχι μόνο επειδή ο Descartes απέτυχε να εξηγήσει τη σχέση αυτή, αλλά γιατί ο απόλυτος δυισμός του δεν θα επέτρεπε οποιαδήποτε ερμηνεία. (Antonia Lolordo, (2006), σ. 233).

⁷⁵⁹ J. E. Kearns, *Ideas in 17th Century France: The Most Important Thinkers and the Climate of Ideas in Which They Worked*, Manchester University Press, 1979, σ. 69.

⁷⁶⁰ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 88.

⁷⁶¹ Ο.π., σ. 89.

Έλληνα φιλοσόφου, Επίκουρου, με το θρησκευτικό δόγμα, το οποίο υπηρετεί ο ίδιος. Ο Gassendi αντλεί τα επιχειρήματά του για την ύπαρξη του Θεού και για τη Δημιουργία του κόσμου από Εκείνον -ζητήματα που υπάγονται στη σφαίρα της μεταφυσικής- από την αισθητηριακή εμπειρία. Ο Gassendi πιστεύει ότι ο μόνος τρόπος απόδειξης του Θεού είναι αφενός μέσα από την παρατήρηση της Δημιουργίας, ότι δηλαδή ο κόσμος έχει δημιουργηθεί από κάποια πρωταρχική αιτία, κάποιον Δημιουργό, και αφετέρου από την κανονικότητα που διέπει το σύμπαν. Επομένως οι φυσικοί νόμοι αποτελούν την έκφραση της Θεϊκής πρόνοιας.⁷⁶² Είναι προτιμότερο να θεωρηθεί η φιλοσοφία του Gassendi όχι ως μια εκδοχή του επικουρισμού, αλλά ως μια εκδοχή του ατομισμού. Οι λόγοι που ο Gassendi συνηγορεί υπέρ του ατομισμού είναι θεολογικοί. Ο ίδιος διέβλεψε ότι ο ατομισμός έχει τεράστια δυνατότητα να υποστηρίξει μια δημιουργική και βουλησιαρχική θεολογία. Αυτό συμβαίνει γιατί τα άτομα και το κενό αποτελούν μια πληρέστερη εκδοχή της οντολογίας σχετικά με την πραγματοποίηση των θεϊκών εκούσιων επιλογών από ότι οι εγγενείς φύσεις της Αριστοτελικής οντολογίας ή του στωικού υλοζωισμού.⁷⁶³

Ο επικουρισμός ταίριαζε τόσο στις θεολογικές όσο και στις επιστημονικές αναζητήσεις του Gassendi. Οι κυριότερες θεολογικές αναζητήσεις του, σύμφωνα με την Osler,⁷⁶⁴ ήταν η βουλησιαρχική αντίληψη της σχέσης Θεού-κόσμου, η έμφαση στην Θεϊκή πρόνοια, η εμμονή στην αθανασία της ψυχής και η ελευθερία της βούλησης. Με το έργο του Gassendi, ήρθε η δικαίωση του Επικουρισμού για την υποβάθμισή του από τους πρώτους χριστιανούς συγγραφείς, παρά το γεγονός ότι η ιερατική ιδιότητά του αδυνατίζει την επιστημονικότητα βασικών επιχειρημάτων του και καταφεύγει συνεχώς στην απόλυτη θεϊκή βουλησιαρχία.⁷⁶⁵ Σύμφωνα με τον Gassendi οι φυσικοί νόμοι υποτάσσονται στην απολυτότητα της θεϊκής βούλησης: «Ο Θεός είναι ελεύθερος από τους φυσικούς νόμους, τους οποίους δημιούργησε με την ελεύθερή Του βούληση». Με την ευθύνη που ανέλαβε ο Gassendi να δημιουργήσει μια επικούρεια χριστιανική ηθική, που να βασίζεται στην ελευθερία και την ηδονή συνδυασμένες με μια σκεπτική επιστημολογία, κατάφερε να αναδιατυπώσει τη δυτική

⁷⁶² Lisa Sarasohn, «The Ethical and Political Philosophy of Pierre Gassendi», *Journal of the History of Philosophy* 20 (1982), σ. 243.

⁷⁶³ Monte Ransome Johnson, (2003), σ. 348.

⁷⁶⁴ Margaret Osler, “Ancient and Moderns and the History of Philosophy: Gassendi’s Epicurean Project”, στο: *The Rise of Modern Philosophy: The Tension between the New and Tradition at Philosophies from Machiavelli to Leibniz*, ed. Tom Sorell, Oxford University Press, 1993, σσ. 129-144.

⁷⁶⁵ Η Lolordo κριτικά επισημαίνει λογικές-αποδεικτικές αδυναμίες στη φυσιολογία και ψυχολογία του Gassendi. (Antonia Lolordo, (2006).

σκέψη, η οποία αναζητούσε αρχές για να ζει κανείς όχι βάσει εντεταλμένων ηθικών αξιωμάτων, αλλά μέσω μιας συνείδησης του ανθρώπινου χαρακτήρα.⁷⁶⁶

Παρ' όλες τις αδυναμίες του έργου του, Gassendi υπήρξε σπουδαία μορφή στην ιστορία της φιλοσοφίας αλλά και της επιστήμης. Με τα έργα του συνέβαλε αποφασιστικά στην αποδέσμευση της επιστήμης από την "αυθεντία" του Μεσαίωνα με την προσφυγή στις νέες επιστημονικές ανακαλύψεις του 17^{ου} αιώνα. Παρά τον φόβο της Ιεράς εξέτασης, προσπάθησε να εναρμονίσει την πίστη με την επιστήμη και τη φιλοσοφία, μάλιστα ενός αρχαίου ατομιστή και άθεου φιλοσόφου, όπως ήταν ο Επίκουρος. Στην προσπάθειά του ωστόσο αυτή όποτε κατέληγε σε επιστημονικά αδιέξοδα, προσέφευγε στο Ιερό Δόγμα χρησιμοποιώντας, ως κληρικός, εξ' αποκαλύψεως αλήθειες. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι πρόκειται για μια διχασμένη προσωπικότητα, η οποία άλλοτε συμπλέει προς τη φιλοσοφία και την μηχανιστική επιστήμη και άλλοτε με την πίστη. Η αλήθεια είναι πως ο Gassendi, παρά την προσπάθειά του να φιλοσοφήσει και να ερμηνεύσει τη νέα επιστήμη, παρέμεινε αδιαμφισβήτητα όλη του τη ζωή ιερωμένος και πιστός Χριστιανός, όπως γίνεται φανερό από την δήλωση πίστης του στον Καθολικισμό: «*Όπως και να έχουν τα πράγματα, πάντοτε εμπιστεύομαι τον εαυτό μου και τα έργα μου στην κρίση της Μίας, Αγίας, Καθολικής, Αποστολικής και Ρωμαϊκής Εκκλησίας, παιδί της οποίας είμαι και για την πίστη της οποίας είμαι έτοιμος να χύσω το αίμα μου*».⁷⁶⁷

⁷⁶⁶ Lisa Sarasohn, (1996), σ. 25.

⁷⁶⁷ Pierre Gassendi, *Exercitationes Paradoxicae, Opera Omnia*: III: 101: "*Sed utcumque se res habeat...committo semper meque et mea Omnia iudicio Unius Sanctae, Catholicae, Apostolicae, Romanaeque Ecclesiae, cuius ego alumnus sum, et pro cuius fide sum paratus fundere vitam cum sanguine*".

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- ***ΦΥΣΙΚΗΣ (PHYSICA)***
- ***ΗΘΙΚΗΣ (ETHICA)***
 - ***ΕΙΚΟΝΩΝ***

Το δεύτερο τμήμα του *Syntagma Philosophicum*, το οποίο τιτλοφορείται “Φυσική” (*Physica*), περιλαμβάνεται στον πρώτο και στον δεύτερο τόμο των *Opera Omnia*. Η “Φυσική” αποτελείται από τρία μέρη, όπως φαίνεται στη συνέχεια, και το κάθε μέρος από ορισμένα βιβλία.

Tomus Primus

Petri Gassendi, *Opera Omnia, Tomus Primus, quo continentur Syntagmatis Philosophici, in quo Capita praecipua totius Philosophiae edifferuntur, pars prima, sive Logica, itemque partis secundae, seu Physicae sectiones duae priores, I. De Rebus Naturae universe, II. De Rebus Celestibus. Cum Indicibus Necessariis:*

Syntagmatis Philosophici, Pars Secunda, quae est Physica (Μέρος Δεύτερο, το οποίο είναι η Φυσική)

Sectio Prima: De Rebus Naturae Universé (Περί των Φυσικών Πραγμάτων του Σύμπαντος)

Liber I: De Universo & Mundo, qui complexus est, seu natura Rerum (Περί Σύμπαντος και Κόσμου, τα Οποία Συνδέονται, είτε Περί της Φύσεως των Πραγμάτων)

Liber II: De Loco & Tempore, seu Spatio, & duratio Rerum (Περί Τόπου και Χρόνου, είτε Χώρου και η Διάρκεια των Πραγμάτων)

Liber III: De Materiali Principio, sive Materia Prima Rerum (Περί Υλικής Αρχής, ή της Πρώτης Ύλης των Πραγμάτων)

Liber IV: De Principio Efficiente, seu de Causis Rerum (Περί της Γενεσιουργού Αρχής, είτε Περί Αιτιών των Πραγμάτων)

Liber V: De Motu & Mutatione Rerum (Περί Κίνησης και Αλλαγής των Πραγμάτων)

Liber VI: De Qualitatibus Rerum (Περί Ποιοτήτων των Πραγμάτων)

Liber VII: De Ortu & Inertitu, seu Generatione & Corruptione Rerum (Περί Ώσεως και Απώσεως, είτε Περί Γενέσεως και Φθοράς των Πραγμάτων)

Sectio Secunda: De Rebus Caelestibus (Περί Ουρανίων Σωμάτων)

Liber I: *De Caeli, Siderumque Substantia* (Περί Ουρανού, και της των Άστρων Ουσίας)

Liber II: *De varietate, positu & magnitudine Siderum* (Περί Ποικιλίας, Θέσεως και Μεγέθους των Άστρων)

Liber III: *De motibus Siderum* (Περί της Κίνησης των Άστρων)

Liber IV: *De Luce Siderum* (Περί της Λάμψης των Άστρων)

Liber V: *De Cometis & Nouis Sideribus* (Περί Κομητών και Καινούριων Αστέρων)

Liber VI: *De Effectibus Siderum* (Περί της Επίδρασης των Άστρων)

Tomus Secundus

Petri Gassendi, *Opera Omnia*, Tomus Secundus, quo continentur Syntagmatis Philosophici, Partis Secundae, seu Physicae Sectionis Tertiae Membra duo, I: *De Rebus Terrenis Inanimis*, II: *De Rebus Terrenis Viuentibus, seu de Animalibus*, adiecta est Pars Tertia, quae est Ethica, siue de Moribus. Cum Indicibus Necessariis:

Syntagmatis Philosophici, Partis Secundae, seu Physicae Sectionis Tertiae

Sectio Tertia:

Membrum Prius: *De Rebus Terrenis Inanimis* (Περί των Άψυχων Γήινων Πραγμάτων)

Liber I: *De Globo ipso Telluris* (Περί της Σφαιρικότητας της Ίδιας της Γης)

Liber II: *De vocatis vulgò Meteoris* (Περί των Αποκαλούμενων στην καθομιλουμένη, και Μετεώρων)

Liber III: *De Lapidibus, ac Metalis* (Περί Λίθων ή Μετάλλων)

Liber IV: *De Plantis* (Περί Φυτών)

Membrum Posterius: *De Rebus Terrenis Viuentibus, seu de Animalibus* (Περί των Έμψυχων Γήινων Πραγμάτων ή Περί Ζώων)

Liber I: *De Varietate Animalium* (Περί της Ποικιλίας των Ζώων)

Liber II: *De Partibus Animalium* (Περί Ζώων Μορίων)

Liber III: *De Anima* (Περί Ψυχής)

Liber IV: *De Generatione Animalium* (Περί της Γενέσεως των Ζώων)

Liber V: *De Nutritio, Pulsu & Respiratione Animalium* (Περί της Τροφής, του Σφυγμού και της Αναπνοής των Ζώων)

Liber VI: *De Sensu Universe* (Περί της Αισθήσεως του Σύμπαντος)

Liber VII: *De Sensibus Speciatim* (Περί των Αισθήσεων Ειδικώς)

Liber VIII: *De Phantasia, seu Imagine* (Περί Φαντασίας, είτε Εικόνας)

Liber IX: *De Intellectu seu Mente* (Περί Διανοίας, ή Νοῦ)

Liber X: *De Appetitu & Affectibus Animae* (Περί Ορέξεως και Παθών της Ψυχής)

Liber XI: *De Vi Motrice & Motionibus Animalium* (Περί Κινητήριας Δύναμης και της Κινήσεως των Ζώων)

Liber XII: *De Temperie & Valetudine Animalium* (Περί της Ιδιοσυγκρασίας και της Ρώμης των Ζώων)

Liber XIII: *De Vita & Morte Animalium* (Περί Ζωής και Θανάτου των Ζώων)

Liber XIV: *De Animorum Immortalitate* (Περί της Αθανασίας των Ψυχών)

Το τρίτο και τελευταίο μέρος του *Syntagma Philosophicum*, ονομάζεται “Ἠθική” (*Ethica*), και περιλαμβάνεται στον δεύτερο τόμο των *Opera Omnia*. Η “Ἠθική” αποτελείται από τρία βιβλία, όπως φαίνεται παρακάτω:

Petri Gassendi, *Opera Omnia, Tomus Secundus, quo continentur Syntagmatis Philosophici, Partis Secundae, seu Physicae Sectionis Tertiae Membra duo, I: De Rebus Terrenis Inanimis, II: De Rebus Terrenis Viuentibus, seu de Animalibus, adiecta est Pars Tertia, quae est Ethica, siue de Moribus. Cum Indicibus Necessariis:*

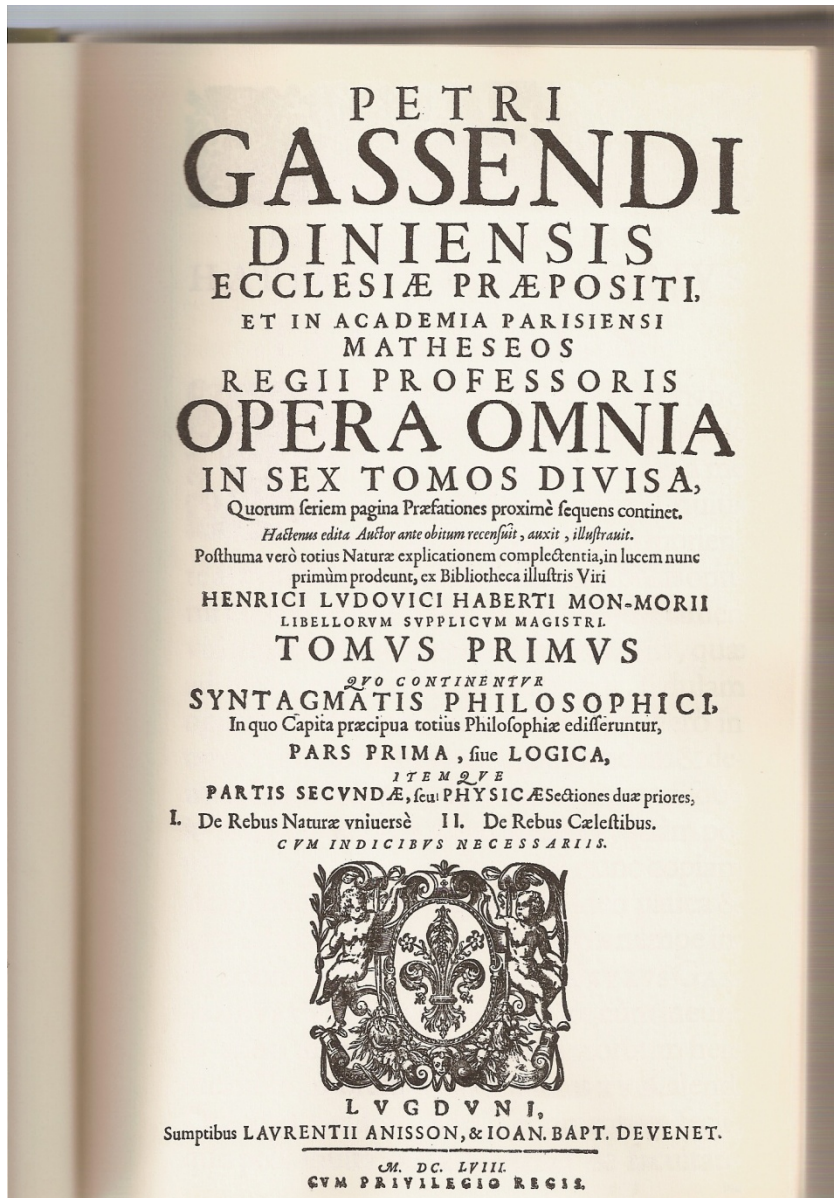
Tomus Secundus

Syntagmatis Philosophici, Pars Tertia, quae est Ethica, sive de Moribus (Μέρος Τρίτο, το οποίο είναι η Ἠθική, ή περί Ἠθών)

Liber I: *De Felicitate* (Περί Ευδαιμονίας)

Liber II: *De Virtutibus* (Περί Αρετών)

Liber III: *De Libertate, Fortuna, Fato ac Divinatione* (Περί Ελευθερίας, Τύχης, Ειμαρμένης και Μαντικής)

Εικόνα 1: Pierre, Gassendi, *Opera Omnia*, 1658.

PETRI GASSENDI
OPERVM OMNIVM
SERIES.

TOMVS PRIMVS.

SYNTAGMA PHILOSOPHICVM.

Liber Proœmialis de PHILOSOPHIA vniuersè.

*Pars Prima, quæ est LOGICA, libellis duobus cum Institutione Men-
tis operationes Canonibus succinētis suos ad fines dirigente.*

Pars Secunda, seu PHYSICA, in Sectiones III. distributa.

I. De Rebus Natura vniuersè.

II. De Rebus Calestibus.

TOMVS SECVNDVS.

*III. Sectionis PHYSICÆ Membrum Primum de Rebus Terrenis
Inanimis.*

*Membrum Posterius de Rebus Terrenis Viuentibus, seu de
Animalibus.*

*Accessit SYNTAGMATIS PHILOSOPHICI Pars Tertia,
et postrema, quæ est ETHICA sive de Moribus.*

TOMVS TERTIVS.

PHILOSOPHICA OPVSCVLA.

Philosophiæ Epicuri Syntagma.

*Exercitationum Paradoxicarum aduersus Aristoteleos libri duo
priors.*

Fluddana Philosophiæ Examen.

Disquisitio Metaphysica aduersus Cartesium.

*Epistola I. ad librum de Veritate ab Edoardo Herberto illustri An-
glo conscriptum.*

Epistola IV. De apparente magnitudine Solis humilis et sublimis.

Epistola III. De motu impresso à motore translato.

*Epistola III. De proportione quâ graua decidentia accelerantur,
quibus respondetur ad rotidem R. P. Casrai.*

*Epistola I. De Parbelijs seu Solibus IV. spurijs Romæ circa verum
visis anno M. DC. XXIIX.*

Εικόνα 1α: Περιεχόμενα των τόμων I-III των Opera Omnia.

TOMVS QVARTVS.
OPERA ASTRONOMICA.

Institutio Astronomica cum Oratione Inaugurali.
Commentarij de Rebus Caelestibus, seu Observationes Caelestes ab anno 1618. in annum 1655.
Epistola I. Mercurius in Sole visus et Venus inuisa Parisiis anno 1631. pro voto et admonitione Kepleri.
Epistola I. Nouem Stella circa Iouem visa à Reuerendo Patre Rheita Colonia exeunte anno 1642. et ineunte 1643.
Epistola I. Solstitialis altitudo Massiliensis, seu proportio Gnomonis ad Solstitialem umbram, obseruata Massilia anno 1636. pro Vendelini voto.

TOMVS QVINTVS.
OPERA HVMANIORA AC MISCELLANEA.

Diogenis Laërtij liber decimus, qui est de vita, moribus, placitisque Epicuri cum noua Interpretatione et Notis.
Vita Epicuri Philosophi Atheniensis.
Vita Peireskij Senatoris Aquis-Sextiensis.
Vita Tychonis Brahei Nobilis Dani Astronomorum Coriphei.
Vita Nicolai Copernici Canonici Tornensis, Astronomi illustris.
Vita Georgij Peurbachij et Ioannis Regiomontani Astronomorum celeberrimorum.
Abacus Sestertiorum seu de valore antiquae Monetae ad Gallicam nostram redacta iuxta Regium Edictum anni 1636. quo Argentae uncia taxata fuit solidis Turonicis 64.
Romanum Calendarium compendiosè expositum.
Manuductio ad Theoriam, seu partem speculatiuam Musicae.
Notitia Ecclesiae Diniensis.

TOMVS SEXTVS.
EPISTOLAE ET RESPONSA AVCTORIS
ad varios et variorum ad ipsum ab anno 1621. ad annum 1655.

INDEX

Εικόνα 1β: Περιεχόμενα των τόμων IV-VI των *Opera Omnia*.

DE VITA
ET
MORIBVS
EPICURI
LIBRI OCTO.

Authore PETRO GASSENDO Diniensis
Ecclesiæ Præposito.

Editio altera auctior & correctior.

*Mea quidem ista sententia est (inuis hoc nostris popularibus dicam) sancta
Epicurum, & recta præcipere, & si propius accesseris, tristitia.
Itaque non dico, quod plerique nostrorum, Seciam Epicuri sagittiorum magistræ
esse: sed illud dico; malè audit, infamis est; & immeritò: nec hoc scire
quispiam potest, nisi interius fuerit admissus. Seneca lib. de vita bea-
ta, cap. 13.*

HAGÆ-COMITUM

Apud ADRIANUM VLACQ,
M. DC. LVI.

PETRI
GASSENDI
DINIENSIS
ECCLESIAE PRÆPOSITI,
ET IN ACADEMIA PARIENSI
MATHESIOS
REGII PROFESSORIS
MISCELLANEA,

VIDELICET

- I. Diogenis Laërtij Liber X. cum noua Interpretatione & Notis.
- II. Vita Epicuri, Peireskij, Tychoonis Brahe, Copernici, Peurbachij, & Regiomontani.
- III. Abacus Sesterialis, seu de valore Antiquæ Monetæ ad nostram redactæ.
- IV. Romanum Calendarium compendiosè expositum.
- V. Manuductio ad Theoriam Mufices.
- VI. Notitia Ecclesiæ Diniensis.

TOMVS QVINTVS.

CVM INDICIBVS NECESSARIIS.

LVGDVNI.

Sumptibus LAVRENTII ANISSON,
& IOANNIS BAPTISTÆ DEVENET.

M. DC. LVIII.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

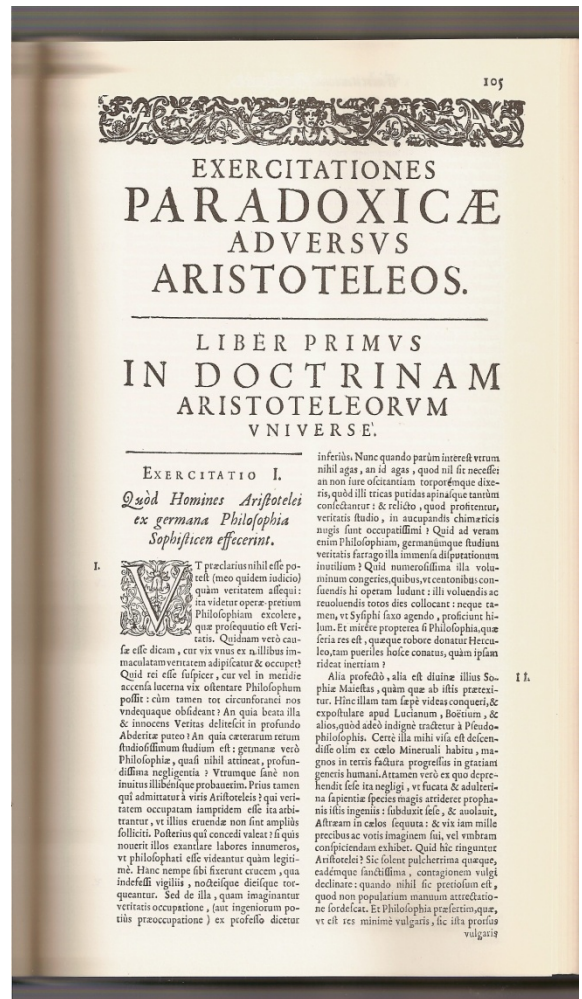
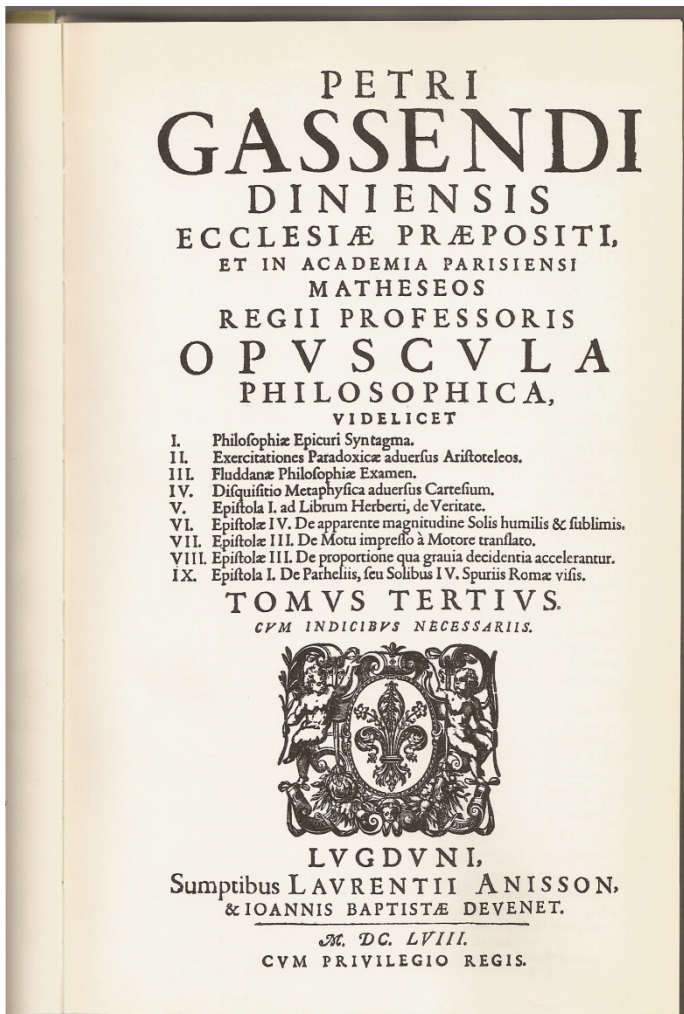
Εικόνα 2: Pierre, Gassendi, *De vita et moribus Epicuri*, Lyon, 1647. (*Opera Omnia*, vol. V)

A B R E G É
DE LA
PHILOSOPHIE
DE
GASSENDI
EN VIII. TOMES.
Par F. BERNIER Docteur en
Medecine de la Faculté
de Montpellier.
T O M E I.

A L Y O N
Chez ANISSON, & POSUEL.

M. DC. LXXVIII.
AVEC PRIVILEGE DV ROY.

Εικόνα 3: F. Bernier, *Abregé de la Philosophie de Gassendi*, Lyon, 1678.
(Ενδεικτικά παρουσιάζεται ο πρώτος από τους οκτώ τόμους).

Εικόνα 4: Pierre Gassendi, *Exercitationes Paradoxiacæ Aduersus Aristoteleos*, Grenoble, 1624. (*Opera Omnia*, vol. III)

PETRI GASSENDI
OPERA HVMANIORA,
AC MISCELLANEA.

—
DIOGENIS LAERTII
LIBER DECIMVS
DE VITA, MORIBVS, PLACITISQVE
E P I C V R I,

CVM NOVA INTERPRETATIONE, ET NOTIS.

E P I C V R V S.

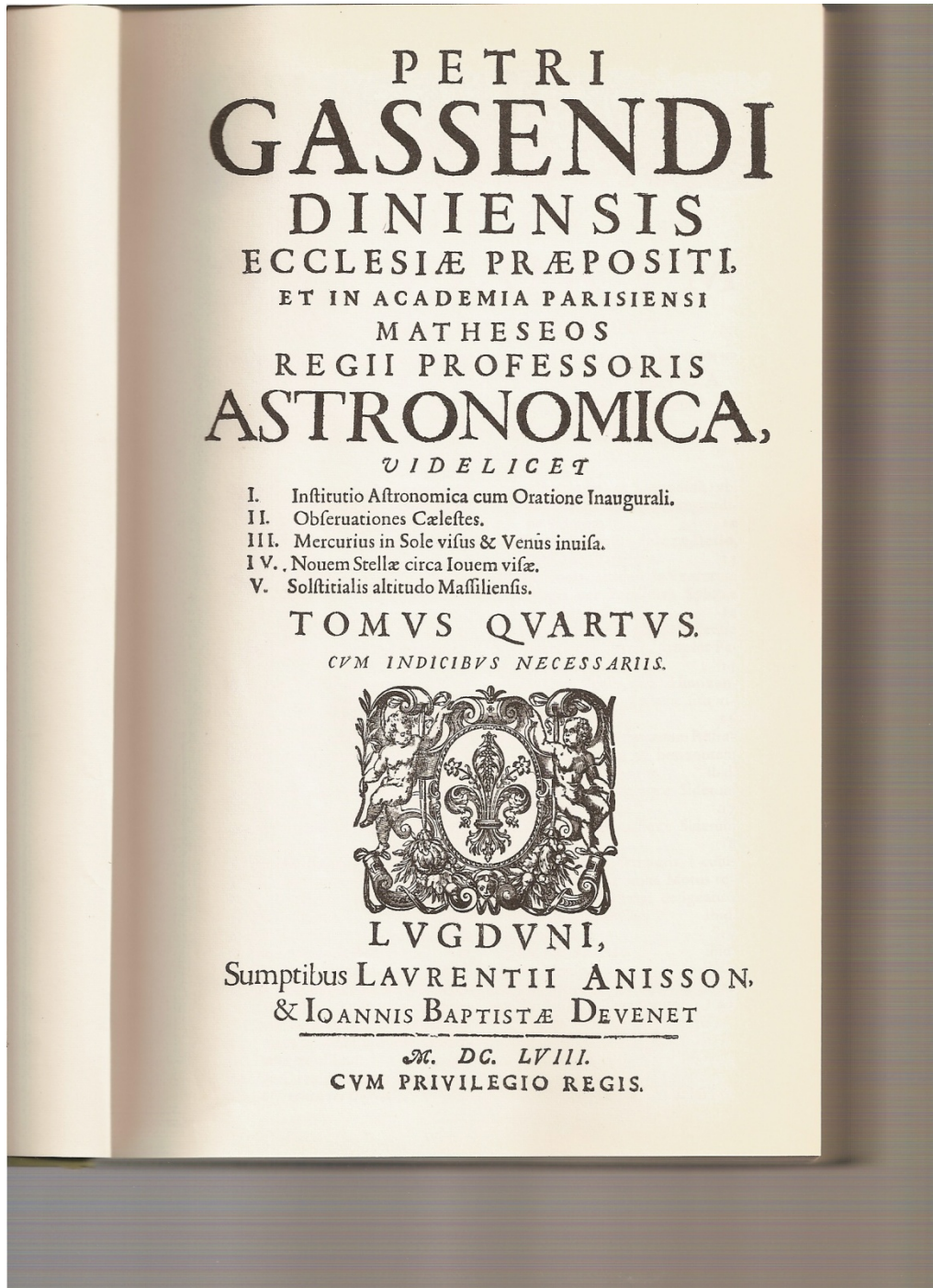
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ Νεοκλέης
ἢ Χαερσεράτης, Ἀθηναῖος,
τὸν δῆμον Γαργήτιος, γένος
τῶν φιλαιδῶν, ὡς Φησι
Μητροδωρος ἐν τῷ περὶ
δυσλείας. τούτῳ Φασὶν ἄλλοι τε ἢ Ηρα-
κλείδης ἐν τῇ Σωπιάτῳ Ὀπτιμῇ, κληρυ-
χισαύτων Ἀθηνῶν τὴν Σάμιον, σκεῖ
τραφύων. ὀκτωκαιδεκάτη ἢ ἐλθεῖν εἰς
Ἀθήνας, Ξενοκράτους μὲν ἐν Ἀκα-
δημία, Ἀριστοτέλους δ' ἐν Χαλκίδι
διωκόμενος, τελευτήσαντος ἢ Ἀλεξάν-
δρου τῷ Μακεδόνα, καὶ τῷ Ἀθηνῶν ἑπι-
πεσόντων ὑπὸ Περδικκῆ, μεταλθεῖν εἰς
Κολοφῶνα πρὸς τὸν πατέρα. χρόνον δὲ πᾶσι
διωκόμενος αὐτόθι, καὶ μαθητὰς ἀρεί-
σαντα, πάλιν ἐπανελθεῖν εἰς Ἀθήνας, ὅππῃ
Ἀναξικράτης καὶ μετὰ μὲν Ἰνὸς καὶ Ὀππι-
ξίου τοῖς ἄλλοις φιλοσοφεῖν, ἔπειτα ἰδίᾳ πᾶσι
πῶ ἄσπ' αὐτὸν κληθεῖσθαι ἀρέσει συστήσαντα.
Ἐφάπασθαι τε φιλοσοφίας αὐτὸς Φη-
σιν, ἔτη γυγρονῶς τέσσαρα καὶ δεκά.
Ἀποδιδόμενος δ' ὁ Ἐπικύρειος ἐν τῷ πρώ-
τῳ περὶ Ἐπικύρου βίῃ, Φησὶν ἐλθεῖν
αὐτὸν ὅππῃ φιλοσοφίαν καταγνοῖσα τῶν
γραμμάτων, ἐπειδὴ μὴ ἐδωκῆθησαν ἐν
libro, accessisse eum ad Philosophiam tradit, aspernatum Grammaticos, post-
Gassendi Miscellanea.

PICVRVS Neoclis,
& Chærestratæ filius,
patriâ Atheniensis, op-
pido Gargettius, gene-
re Philaides fuit, vt Me-
trodorus recitat in libro de Nobilitate.
Alij, quos inter est Heraclides in
Sotionis Epitome, referunt, Atheniensibus fortitò partitis agrum Samium, fuisse eum illic educatum, ac
annos natum octodecim, venisse
Athenas, Xenocrate in Academia,
Aristotele verò in Chalcide commo-
rantibus. Mortuo Alexandro Macedone,
& Atheniensibus sub Perdicca
prostratis, Colophonem se ad patrem
recepisse, & cum illic fuisset aliquan-
diu moratus, coëgissetque etiam Dis-
cipulos; rediisse iterum Athenas, Ar-
chonte Anaxicrate. Fuisse mixtum
cum cæteris aliquosque philosopha-
tum, ac postmodum Sectam à nomine
suo appellatam instituisse.

Refert ipsemet occæpisse se Phi-
losophiæ operam dare annos natum
quatuordecim; Appollodorus verò
Epicureus in primo de vita Epicuri
libro, accessisse eum ad Philosophiam tradit, aspernatum Grammaticos, post-
quam

Εικόνα 5: Pierre, Gassendi, *Animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii*, Lyon, 1649. (*Opera Omnia*, vol. V)

Εικόνα 6: Pierre Gassendi : *Institutio Astonomica juxta hypotheseis tam veterum quam Copernici et Tychonis Brahei*, Paris, 1647. (*Opera Omnia*, vol. IV)

EPISTOLÆ TRES.
DE MOTV IMPRESSO
A MOTORE TRANSLATO.

EPISTOLA PRIMA.

Viro erudito & Amico sincero PETRO
PYTEANO Claudl. F.

PETRVS GASSENDVS S.

I.

NON INVAUIT Luillius noster postremis suis literis, adhibuisse te ægrè fidem iis, quæ ad ipsum perscripseram, de factis à me circa motum Proiectilium experimentis. Id verò miratus non sum, qui perspectum habeo nihil posse magis paradoxum sapere; & novi alios præclaros viros, quibus res est visa non minus improbabilis, quoad visque fuere ipsimet experti. Occasionem certè explorandi denuò rei veritatem fecit mihi nuper Prorex optimus; cum profectus Massiliam, me in comitatum adhibitum voluit. Quippe, vt est pereruditus, & quicquid temporis à curis ciuilibus residuum est, liberalibus studiis impertitur, non paucos in itinere sermones de motu conferuit. Ipse recensui obiter tum obseruata propria, tum quæ Galileus congeffit adstruendo illi Theoremati, *si id corpus, cui insistimus, transferatur, omnes nostros, verūque à nobis nobilium perinde fieri, apparetque, ac si illud quiesceret.* Cùm rem verò esse præter omnem fidem, non tam doctus Princeps, quàm alij quidam ex comitatu opinarentur; stupuerunt sanè, cùm iussi tam curru, quàm equo periculum facere,prehenderunt, seu quiescerent, seu concitatissimè transferrentur, res sursùm proiectas, perinde in manum redire; manu dimissas, secundum eandem sui, equi, aut currus lineam cadere; emissas antorsum, nec propius, nec longius terram petere; nihilo secius à tergo discedere; directas ad dextram, laeuam-ve, intra lateralem lineam ex æquo teneri. Postea, vt planè conuincerentur, deducendi fuere ad mare, obseruaturi, vtrum naui velocissimè translata, perinde atque quiescente, lapis sursùm proiectus, v. c. ex pede mali, secundum mali longitudinem, tueretur semper tam ascendendo, quàm descendendo

eandem à malo distantiam, ad pedem mali, seu in eundem locum præcisè, recideret. Vtrum manu ad summum malum quiescente, & absque vlla vi dimissus lapis, in eundem pedem incideret. Vtrum pari vi ex puppi in proram & ex prorà in puppin transmissus, pari impetu ferri appareret, parque spatium conficere. Vtrum actus transferens, obliquè, & quacumque demum ratione, haud dispar motus exhiberetur. Cæterum res ita successit, vt nihil amplius hæserint; cùm acta Tritemi ea celeritate, vt intra horæ quadrantem, mari aperto, tranquillò-que, milliaria quatuor peruaderet, ista aliàque obseruatarunt. Miraculo autem potissimum fuit, lapidem è vertice mali absque vi, aut iactu dimissum, tam ex parte puppis à malo non desciri, quàm ex parte proræ ab eo non attingi: sed in eadem semper distantia, seu secundum lineam ipsi parallelam continuò delabi.

Ac non hæreo quidem, ΟΡΤΙΜΕ ΤΙΤΟΡΟΥΜ, quin tu quoque dedisses manus, si quadam sorte contigisset adesse te spectaculo; verum non propterea mihi adrogo, (licet me virum fidei plenum haberes) tenearis ideirò historiam narranti nudam assentiri. Addo potius causam, quâ semel perspecta, te non dissensurum confidam; ac prouoco simul ad experimenta adeò factu facilia, vt nihil necesse existimes mare propterea ipsum adire. Et causa quidem generalis est, quia, quicquid mouetur, motum suum imprimi rebus omnibus, quas sustentat: resque perinde emittuntur, siue emittens motum à se, siue ab alio impressum habeat. Experimentum verò facillimum est, vt dum per prolixiorē illam nobilissimæ Bibliothecæ deambulabis pergulam, pilam lusorianam, aliumve globum manu teneas, remque explores. Imprimis quippe notius est, quàm vt moneri debeat, pilam tua manu sustentatam tantundem moueri, quantum ipsam manum; seu manum eundem pilæ motum imprimere, quem ipsa habet. Quiesce deinde reliquo corpore, & agitata sola manu, vel manu simul cum brachio, proice antorsum, retrorsumve pilam; excedet illa, procurretque quam in partem conieceris. Resume, & pilam manu aperta tenens, nihil age ipse: sed esto alius, qui manum, brachiumve propellat; haud secus excedet, procurretque pila, ac prius, dum ipsam spontaneo motu abieceris. Tene

Εικόνα 7: Petri, Gassendi, *De motu impresso a motore translato*, Paris, 1642. (*Opera Omnia*, vol. III)

PETRI GASSENDI
DISQVISITIO
METAPHYSICA.

Seu
DVBITATIONES,
ET INSTANTIÆ:

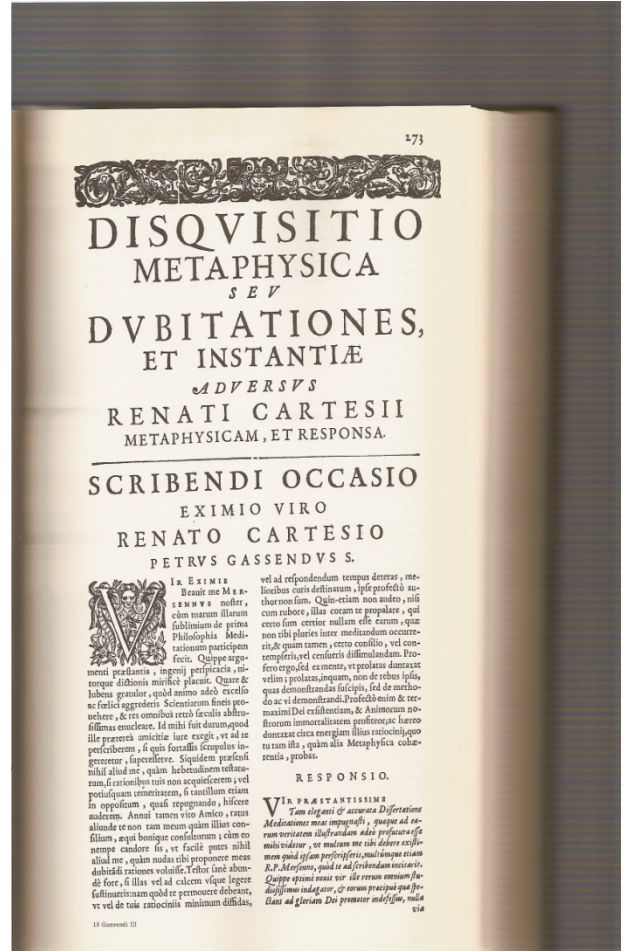
Adversus
RENATI CARTESII
Metaphysicam, & Responfa,

De Rayforrens

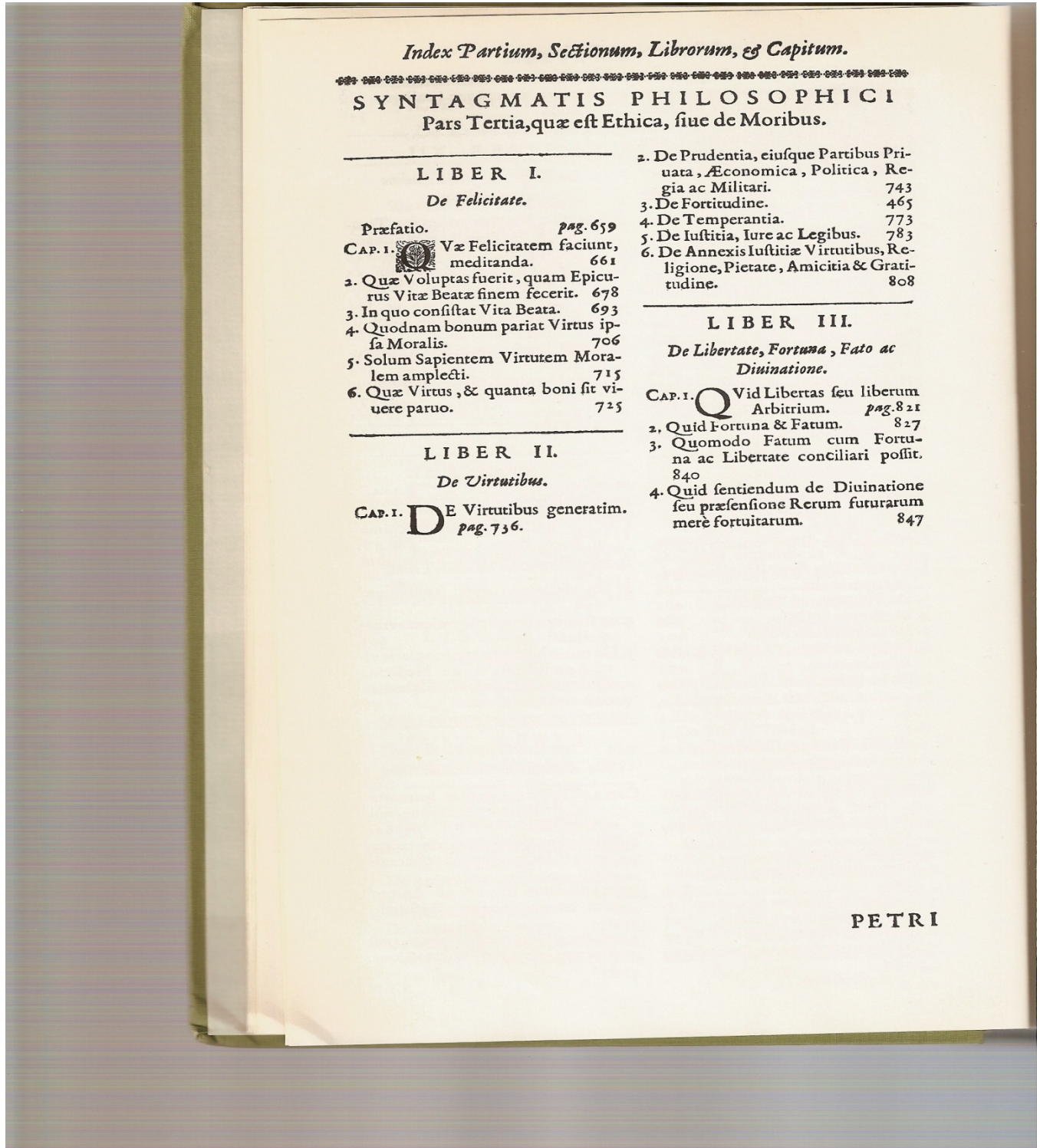
AMSTERODAMI,
Apud IOHANNEM BLAEV,
CID IO C XLIV.

Pollet

1
N
636

Εικόνα 8: Pierre, Gassendi, *Disquisitio metaphysica, seu dubitationes et instatiae adversus Renati Cartesii metaphysicam et responsa.* (Opera Omnia, vol. III)

Εικόνα 10: Pierre, Gassendi, *Syntagma Philosophicum*, Pars Tertia (Ethica). (Opera Omnia, vol. II)

Π Ε Ρ Γ

Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυ-
σικῶν, ΜεταΦυσικῶν, Πνευμα-
τικῶν καὶ Θείων Ἀρχῶν,

ὅσα διαφόροις σοφοῖς ἀν' ἄσι συν-
τεθέντα,

πρὸς

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ,

τῆ ἐξ ἀκαρνανίας, εἰς τὴν ἑλ-
λάδα φωνὴν μεταφράσθη, ἀναλώμασι
καὶ δαπάνῃ τῶν ἐν Βιέννῃ χρησι-
μωτάτων καὶ ἐντιμωτάτων ἐμ-
πόρων τύποις ἐκδοθέντα πρὸς
ὠφέλειαν τῶν ὁμογενῶν
φιλελλήνων.

Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀυστρίας
ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Ἰωσήφου τοῦ Βάυμτσερ

1786.

Εικόνα 11: Παμπλέκης, Χριστόδουλος, *Περὶ Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυσικῶν, Μεταφυσικῶν, Πνευματικῶν καὶ Θείων Ἀρχῶν*, Βιέννη, 1786.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. **Aristotelis**, *Categoriae et Liber de Interpretatione*, Recognovit Brevique Adnotatione Critica Instruxit L. Minio-Paluello, Oxonii, E. Typographeo Clarendoniano, 1949.
2. _____, *Metaphysica*, Recognovit Brevique Adnotatione Critica Instruxit W. Jaeger, Oxonii, E. Typographeo Clarendoniano, 1957.
3. **Arnim J. von**: *Stoicorum Veterum Fragmenta Editio Stereotypa, editionis Primae*, Stuttgartiae in aedibus G. Teubner, Bde I-IV, 1905-1924, σε συντομογραφία *SVF*.
4. **Arrighetti, G.**, *Epicuro Opere*, Torino, 1972.
5. **Epicurus**, *The Extant Remains*, κριτικό υπόμνημα, μετάφραση και σημειώσεις του Cyril Bailey, Georg Olms, 1989.
6. **Επίκουρος**, *Ηθική*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης, εκδ. Εξάντας, 1992.
7. _____, *Κείμενα- Πηγές της Επικούρειας φιλοσοφίας και τέχνης του ζην*, (επιμ.) Αβραμίδης Γ., Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2000.
8. **Λαέρτιου Διογένους**, *Vitae Philosophorum*, ed. H. S. Long, 2τόμοι, Oxford, 1964.
9. **Laertius**, Diogenes, *Vitae et Sententiae eorum qui in Philosophia probati fuerunt*, Lat. Ambrosio Traversari, Interprete Fol. Ven. Per Nicolaum Jenson Gallicum, M.CCCC.LXXV.
10. **Οινουανδέας**, Διογένης, Οι πολύτιμες πέτρες της Φιλοσοφίας. Η μεγάλη επιγραφή στα Οινόανδα, πρόλογος Χ. Θεοδωρίδης, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιάννης Αβραμίδης, Θύραθεν, χ.χ.
11. **Ποσειδώνιος** Απαμεύς ή Ρόδιος, Ελληνιστική Φιλοσοφία και Επιστήμη, εισαγωγή-φιλοσοφική ερμηνεία-σχόλια Ελένη Α. Καραμπατζάκη, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2011.
12. **Ross, W., D.** (ed.), *De Anima*, Oxford, 1956.

B) ΝΕΟΤΕΡΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. **Petrus, Gassendi**, *Opera Omnia*, Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Lyon 1658 in 6 Bänden mit inter Einleitung von Tullio Gregory, Stuttgart-Bad Cannstatt, Friedrich Fromman Verlag (Günther Holzboog), 1964.
2. Το πρώτο δημοσιευμένο έργο του Gassendi: P. Gassendi (1624): *Exercitationes paradoxicarum adversus Aristoteles. In quibus praecipua totius peripateticae doctrinae fundamenta excutiuntur: opiones vero aut novae, aut ex vetustioribus obsoletae stabiliuntur. Authore Petro Gassendo, S Theologiae Doctore, & Cathedralis Diniensis Ecclesiae Canonico Theologo. Amstelodami, Apud Ludovicum Elzevirium, XLIX.* (Εικόνα 4), (σε συντομογραφία: *Exercitationes*).
3. _____, (1642): Petri, Gassendi, *De motu impresso a motore translato epistolae duae, in quibus aliquot praecipuae, tum de motu universe, tum speciatim de motu terrae attributo, difficultates explicentur*, Parisiis, L. de Heuqueville, M. DC. XLII. (Εικόνα 8), (*De motu impresso*).
4. _____, (1647): *De Vita et Moribus Epicuri libri octo, Authore Petro Gassendo Diniensis Ecclesiae Praeposito, Apud Guillelmum Barbier, (Lyon), M. CD. XLVII. (De Vita et Moribus)*.
5. _____, (1647): *Institutio Astonomica iuxta hypotheseis tam veterum quam Copernici et Tychonis Brahei*, dictate a Petro Gassendo, Rgio Matheseos Proffessore, L. de Heuqueville, Parisiis, M. DC. XLVII. (*Institutio*).
6. _____, (1649): *Animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii, qui est de vita, moribus, placitisque Epicuri*, G. Barbier, Lyon, M. DC. LXXV. (*Animadversiones*).
7. _____, 1649): *Philosophiae Epicuri Syntagma, Opera Omnia*, Lyon, III: 1-94. (*Syntagma*).
8. _____, *Vanity of Judiciary Astrology or divination by the Stars*, translated by a Person of Quality, London, Humphrey Moseley, 1569.
9. _____, *Disquisitio Metaphysica seu dubitationes et instantiae adversus Renati Cartesii metaphysicam et responsa*, γαλλική μετάφραση από τον Bernard Rochot, Paris, J. Vrin, 1962. (*Disquisitio*).

10. _____, *The Mirrour of true Nobility and Gentility: Being the Life of the Renowned Nicolaus Claudius Fabricius Lord of Peiresc*, μεταφρ. W. Rand, London, 1657.
11. **Bernier** François, *Abregé de la Philosophie de Gassendi: En VII Tomes*, Anisson, Posuel and Rigaud, 1684.
12. _____, *Abregé de la Philosophie de Gassendi*: τ. 7, Anisson et Posuel 1678.
13. _____, Nicolo, Aversari, *Opera Omnia*, in sex tomos divisa, Typis Regiae Celsitudinis, 1727.
14. _____, “Fifth Set of Objections and Reply”, σσ. 185-186, 228-229, στο: *The Philosophical Works of Descartes*, τόμοι I και II, Dover, Dover Publication, 1961.
15. _____, *The Selected Works of Pierre Gassendi*, μετάφρ. Craig B. Brush, New York, 1972.
16. _____, *Institutio Logica* (1658): A Critical Edition with Translation and Introduction, επιμ. H. Jones, Assen, Van Gorcum, 1981.
17. _____, *Lettres Latines*, τ. I, Sylvie Taussing, Brepols, 2004.
18. **Bacon**, Francis, *The New Organon*, στο: *The English Philosophers from Bacon to Mill*, ed. Edwin A. Burtt, New York, 1939.
19. **Charleton**, Walter, *Physiologia Epicuro-Gassendo-Clarentoniana, or a Fabrick of Science Natural Upon the Hypothesis of Atoms, Founded by Epicurus, Repaired by Petrus Gassendus, Augmented by Walter Charleton*, London, T. Heath, 1654. (Επανέκδοση: New York, 1966).
20. _____, *The Darkness of Atheism Dispelled by the Light of Nature: A Physico-Theological Treatise*, London 1652.
21. _____, *Epicurean Morals*, 1658.
22. **De la Mettrie**, Offray, Julien, *Histoire Naturelle de l' Âme*, entitled *Traité de l' Âme*, στο: *Oeuvres Philosophiques*, The Hague: Néaulme, 1745.
23. **De Launay**, Gilles, *Les Essais Physiques*, Chez L' Auteur et Barbin, 1667.
24. **Descartes**, René, *Meditations touchant la première philosophie*, στο: *Oeuvres et letters*, μεταφρ. L. J. Lafleur, New York, 1951.

25. **Giovani Pico de la Mirandola**, *Oration On the Dignity of Man*, μετάφρ. Elizabeth L. Forbes, στο: *The Renaissance Philosophy of Man*, Chicago, 1948, σσ. 224-225.
26. **Locke**, John, *Essay Concerning Human Understanding*, edited by Kenneth P. Winkler, U.S.A, 1996, (1689).
27. **Mersenne**, M., *Secondes Objections*, στο: Descartes, *Oeuvres*, A.-T., IX A, σσ. 99-100.
28. **Tamizey**, P. de Larroque (ed.), *Letters de Peiresc*, 7 τόμοι, Paris, 1888-1889.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **Alberty**, Antonina, *Gassendi e l' atomismo Epicureo*, Firenze, Istituto Universitario Europeo, 1981.
2. _____, «Sensazione e realta. Epicuro e Gassendi», *Journal of the History of Philosophy* 29:1 (1991), σσ. 116-118.
3. **Alexander**, G., H., *The Leibniz-Clarke Correspondence*, Manchester, University of Manchester Press, 1959.
4. **Anderson**, Eric, *Ο Επίκουρος τον 21^ο αιώνα*, Θύραθεν, 2003.
5. **Annas**, Julia, *The Moral ity of Happiness*, Oxford University Press, 1993.
6. _____, «Epicurus on Pleasure and Happiness», *Philosophical Topics* 15:2 (1987), σσ. 5-21.
7. _____, «Epicurean Emotions», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 30:2 (1989), σσ. 145-164.
8. **Αραβαντινού**, Άννα, «Η αρχή της αιτιότητας στην κοσμολογία του Επίκουρου», στο : *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας, Η Ελληνιστική Φιλοσοφία- Hellenistic Philosophy (Τόμος Γ')*, Ρόδος-Λίνδος, 1994, σσ. 11-24.
9. **Armstrong**, D.M., *Nominalism and Realism. Universals and Scientific Realism*, v.I, Cambridge University Press, 1978.
10. **Asmis**, Elizabeth, *Epicurus' Scientific Method*, Cornell University Press, 1984.
11. **Bailey**, Cyril, *The Greek Atomists and Epicurus*, Oxford at The Clarendon Press, 1926.
12. **Barker**, P. & Goldstein, R. B., “Is Seventeenth-Century Physics indebted to the Stoics?”, *Centaurus*, 27(1984), σσ. 148-164.
13. **Berr**, Henry, *Du Scepticisme de Gassendi*, μτρφ. Bernard Rochot, Paris, 1960. (1898 στα Λατινικά).
14. **Bloch**, Olivier- René, «Pierre Gassendi et la critique de l' aristotelisme», στο: *Πρακτικά Παγκοσμίου Συνεδρίου, Αριστοτέλης, Θεσσαλονίκη*, 1981, σσ. 385-388.
15. _____, *La philosophie de Gassendi: nominalisme, materialism et metaphysique*, M. Nijhoff, French, 1971.
16. _____, «Gassendi and the transition from the Middle Ages to the Classical Era», *Yale French Studies* 49 (1973), σσ. 43-55.

17. **Bobzien**, Susanne, «Did Epicurus discover the Free-Will Problem?», *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 19 (2000), σσ. 287-337.
18. **Boyle**, R. *A Free Enquiry into the Vulgarely Received Notion of Nature*, ed. E. B. Davis and M. Hunter, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
19. **Brandt**, E. A., *'Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*, Copenhagen, 1927.
20. **Brennan**, Tad, "Fate and Free will in Stoicism", *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 21 (2001), σσ. 259-286.
21. **Brescia**, C., "La philia in Epicuro", *Giornale italiano di filologia* 8 (1955), σσ. 314-332.
22. **Brett**, G., *The Philosophy of Gassendi*, London, 1908.
23. _____, «The problem of freedom after Aristotle», *Mind*, New Series 22:87 (1913).
24. **Brockliss**, L.W.B., "Philosophy Teaching in France, 1600-1740", *History of Universities*, τ. I, New York, Oxford University Press, 2007, σσ. 131-168.
25. **Brun**, Jean, *Ο Επικουρισμός*, Αθήνα, μετάφρ. Α. Πολέμης, εκδ. Ζαχαρόπουλος, 1964.
26. **Brundell**, Barry, *Pierre Gassendi. From Aristotelianism to a New Natural Philosophy*, D. Reidel Publishing Company, 1987.
27. **Burt**, E. A., *The Metaphysical Foundations of Modern Science*, New York, 1954.
28. **Dr. Carey**, Dawel, *Locke, Shaftesbury and Hutcheson, Contesting Diversity in the Enlightenment and Beyond*, Cambridge, 2006.
29. **Carré**, H., Meyrick, "Pierre Gassendi and the New Philosophy", *The Journal of the Royal Institute of Philosophy*, XXXIII (1958), σσ. 112-120.
30. **Casey**, S., Edward, *The Fate of Place: A Philosophical History*, University of California Press, 1998.
31. **Chilton**, W., C., *Diogenes of Oenoanda*, Oxford, Clarendon, 1971.
32. **Clarke**, M., Desmond, Wilson, Catherine, *The Oxford Handbook of Philosophy in Early Modern Europe*, Oxford University Press, 2001.
33. **Coirault**, Gaston, "Gassendi et non Locke créateur de la doctrine sensualiste modern sur la generation des idées", *Actes du congrés tricentenaire de Pierre Gassendi (1655-1955)*, Digne, 1955, σσ. 69-94.

34. **Colish**, Marcia L., *The Stoic Tradition from Antiquity to the Middle Ages*, 2 τόμοι, Leiden, Brill, 1985.
35. **Cooper**, John, *Reason and Emotion: Essays on Ancient Moral Psychology and Ethical Theory*, Princeton, Princeton University Press, 1999.
36. **Copenhaver**, Brian, Charles, Schmitt, *Renaissance Philosophy*, Oxford University Press, 1992.
37. **Courtenay**, J. William, “The Dialectic of Omnipotence”, στο: *Divine Omniscience and Omnipotence in Medieval Philosophy*, D. Reidel, Synthese Historical Library: Dordrecht, 1985, σσ. 243-269.
38. _____, *Capacity and Volition: A History of the Distinction of Absolute and Ordained Power*, Bergamo, Pierluigi Lubrina, 1990.
39. **Curr**, M., *In William of Conches: A dialogue on Natural Philosophy (Dragmaticon Philosophiae)*, Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1997.
40. **Daron**, Jean-Claude, *Philosophie épicurienne et littérature au XVIIe siècle en France. Etudes sur Gassendi, Cyrano de Bergerac, La Fontaine, Saint-Évremond*, Παρίσι, P.U.F., σειρά «Perspectives littéraires», 1998.
41. **Dawson**, Hannah, *Locke, Language and Early Modern Philosophy*, Cambridge, 2000.
42. **Dear**, Peter, *Mersenne and the Learning of the Schools*, Ithaca, 1988.
43. **De Araujo**, Marcelo, *Scepticism, Freedom and Autonomy: A Study of the Moral Foundators of Descartes Theory of Knowledge*, W. de Gruyter, 2003.
44. **De la Fontaine**, Jean, *The Complete Fables of Jean de La Fontaine*, translated by Norman R. Shapiro, University of Illinois Press, 2007.
45. _____, *Meditations on First Philosophy*, μετάφραση: Elizabeth S. Haldane, Forgotten Books, 2008.
46. **De Witt**, Wentworth, Norman, *Epicurus and His Philosophy*, University of Minnesota, 1964.
47. **Diano**, C., “Epicure: la philosophie du plaisir et la société des amis”, *Etudes philosophiques* 22 (1967), σσ. 173-186.
48. **Driscoll**, A. Edward, “The Influence of Gassendi on Locke’s Hedonism”, *International Philosophical Quarterly*, 12 (1972), σσ. 87-110.

49. **Dobbs**, J. T. B., *The Janus Faces of Genius: The Role of the Alchemy in Newton's Thought*, Cambridge University Press, 1991.
50. **Dugas**, Rene, *Mechanics in the Seventeenth-Century*, μετάφρ. Freda Jacquat, New York, 1958.
51. **Δραγώνα-Μονάχου**, Μ., *The Stoic Arguments for the Existence and the Providence of the Gods*, Athens, 1976.
52. **Englert**, Walter, *Epicurus on the Swerve and Voluntary Action*, Scholars Press, Atlanta, 1987.
53. **Fowler**, C. F., "Descartes on the Human Soul: Philosophy and the Demands of Christian Doctrine", στο: *International Archives of the History of Ideas*, Kluwer Academic Publishers, 1999.
54. **Festiguere**, A.-J., *Ο Επίκουρος και οι θεοί του*, μετάφραση: Ροζίνα Μπέρκνερ, εκδ. Θύραθεν, χ.χ.
55. **Fisher**, Saul, «Pierre Gassendi» στο: *Stanford Encyclopedia Philosophy* (2005). (<http://plato.stanford.edu/entries/gassendi/>)
56. _____, *Pierre Gassendi's Philosophy and science. Atomism for Empiricists*, Leiden, Brill, 2005.
57. **Foster**, M.B., "The Christian Doctrine of Creation and the Rise of Modern Natural Science", *Mind*, 45 (1936), σσ. 1-28.
58. **Funkenstein**, Amos, *Theology and the Scientific Imagination from the Middle Ages to the Seventeenth-Century*, Princeton University Press, 1986.
59. **Furley**, David, "Knowledge of Atoms and Void in Epicurean ism", στο: *Cosmic Problems: Essays on Greek and Roman Philosophy of Nature*, Cambridge University Press, 1989.
60. **Garber**, Daniel and Ayers Michael (eds.), *The Cambridge History of 17th Century Philosophy*, τ. 1, 2003.
61. **Glidden**, David, «Hellenistic Background for Gassendi's Theory of Ideas », *Journal of the History of Ideas* 49:3 (1988), σσ. 405-424.
62. **Goodrum**, Matthew, «Atomism, Atheism, and the Spontaneous Generation of human Beings: The Debate over a Natural Origin of the First Humans in Seventeenth Century Britain», *Journal of the History of Ideas* 63:2 (2002).
63. **Gould**, Josiah B., "The Stoic Conception of Fate", *Journal of the History of Ideas* 35 (1974), σσ. 17-32.

64. **Grafton**, Anthony, Glenn W. Most, Settis Salvatore, *The Classical Tradition*, Harvard College, U.S.A, 2010.
65. **Grant**, Edward, Edward, Grand, *Much Udo about Nothing. Theories of Space and Vacuum from the Middle Ages to the Scientific Revolution*, Cambridge University Press, 1981.
66. _____, *The Foundation of Modern Science in the Middle Ages. Their Religious, Institutional and Intellectual Contexts*. Cambridge University Press, 1996.
67. **Gregory**, Tulio, *Scetticismo ed empirismo. Studi su Gassendi*, Bai, 1961.
68. _____, “Studi sull’ atomismo del seicento. I. Sebastiano Basson”, *Giornale Critico della Filosofia Italiana*, 45 (1966), σσ. 44-63.
69. **Gventsadze**, Veronica, «Aristotelian Influences in Gassendi’s Moral Philosophy», *Journal of the History of Philosophy* 45:2 (2007), σσ. 223-242.
70. **Hall**, Rupert, Alfred, *Isaac Newton: Adventurer in Thought*, Cambridge University Press, 1996.
71. **Hegedur**, Tim, *Early Christianity and Ancient Astrology*, Peter Lang, 2007.
72. **Henry**, John, “Francesco Patrizi da Cherso’s Concept of Space and its later Influence”, *Annals of Science*, 36 (1979), σσ. 549-73.
73. **Hooykaas**, R. *Religion and the Rise of Modern Science*, Grand Rapids, 1972.
74. **Howard**, Jones, *The Epicurean Tradition*, London, 1989.
75. **Hutchinson**, D. S., *Επίκουρος. Αναγνωστικό της επικούρειας φιλοσοφίας και τέχνης του Ζην- Θεματική ταξινόμηση των αρχαίων πηγών, μετάφραση Γιάννης Αβραμίδης, Θύραθεν, χ.χ.*
76. **Θεοδωρακόπουλος**, Ιωάννης, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, τ. Γ’, (Αθήναι, 1974-1975, β’ έκδ. 2006), σελ. 57.
77. **Θεοδωρίδης**, Χ., *Επίκουρος. Η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2005.
78. **Jacquot**, Jean, “Harriot, Hill, Warner, and the New Philosophy”, στο: *Thomas Harriot: Renaissance Scientist*, ed. John W. Shirley, Oxford University Press, 1974.
79. **John**, Henry, *Elements of Early Modern Physics*, Berkeley, University of California Press, 1982.
80. **Johnson**, Monte Ransome, “Was Gassendi an Epicurean?”, *History of Philosophy Quarterly* 20:4 (2003), σσ. 345-346.

81. **Johnson**, R. W., *Lucretius and the modern world*, London, Duckworth, 2000.
82. **Jones**, Howard, *Pierre Gassendi: An Intellectual Biography*, Nieuwkoop: B. De Graaf, 1981.
83. _____, *The Epicurean Tradition*, London, Routledge, 1989.
84. **Joy**, Sumida, Lynn, *Gassendi the Atomist: Advocate of History in an Age of Science*, Cambridge University Press, 1987.
85. _____, «Epicureanism in Renaissance Moral and Natural Philosophy », *Journal of the History of Ideas* 53:4 (1992), σσ. 573-583.
86. **Καραμπατζάκη**, Ελένη, *Ο Ποσειδώνιος και η Αρχαία Στοά. Συμβολή στη μελέτη της Στωϊκής Φιλοσοφίας*, Ιωάννινα, 1998.
87. **Kargon**, Robert, “Walter Charleton, Robert Boyle and the Acceptance of Epicurean Atomism in England”, *Isis* 55:2 (1964), σσ. 184-192.
88. **Kearns**, J., E., *Ideas in 17th Century France: The most Important Thinkers and the Climate of Ideas in Which They Worked*, Manchester University Press, 1979.
89. **Keohane** O. Nannerl, *Philosophy and the State in France: The Renaissance to the Enlightenment*, Princenton, 1980.
90. **Kettering**, Sharon, *Patrons, Brokers, and the Clients in Seventeenth Century France*, New York, 1986.
91. **Kirby-Hirst**, Mark, “Epicurus on Swerving Atoms: A Modern Scientific Appraisal”, *Phronimon* 10 (2009), σσ. 43-55.
92. **Κοέν**, Αβραάμ, *Η φιλοσοφία του Επίκουρου, Άτομα, Ηδονή, Αρετή*, μετάφρ. Σ. Δημόπουλος, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2006.
93. **Konstan**, David, *Epicurus: His Continuing Influence and Contemporary Relevance*, RIT Cary Graphic Arts Press. 2003.
94. **Lennon**, Thomas, *The Battle of the Gods and Giants: The Legacies of Descartes and Gassendi, 1655-1715*, Princenton University Press, 1993.
95. _____, «The Epicurean New Way of Ideas: Gassendi, Locke, and Berkeley», στο: *Atoms, Pneuma and Tranquillity. Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, ed. Margaret Osler, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, σσ. 259-271.
96. _____, “Pandora, or, Essence and Reference: Gassendi’s Nominalist Objection and Descartes Realist Reply”, στο: *Descartes and his*

- Contemporaries: Meditations, Objections and Replies*, ed. Roger Ariew and Marjorie Grene, University of Chicago Press, 1995.
97. **Lewis**, John, Michael, *Galileo in France: French ReActions to the Theories and the Trial of Galileo*, τ. 109, του: *Currents in Comparative Romance, Languages and Literatures*, Peter Lang Publishing, 2006.
98. **Livingstone**, N., David, *Evangelicals and Science in Historical Perspective*, Oxford University Press, 1999.
99. **Lolordo**, Antonia, «The activity of matter in Gassendi's Physics», *Oxford Studies in Early Modern Philosophy* 2 (2005), σσ. 75-103.
100. _____, *Pierre Gassendi and the Birth of Early Modern Philosophy*, Cambridge University Press, 2006.
101. _____, «Epicurean and Galilean Motion in Gassendi's Physics», *Philosophy Compass* 3/2 (2008), σσ. 301-314.
102. **Long**, A., "Freedom and Determinism in the Stoic Theory of Human Action", στο A. Long (ed): "*Problems in Stoicism*", London, 1971, σσ. 173-199.
103. _____, *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, μετάφρ. Σ. Δημόπουλος-Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2003.
104. **Lorch**, Maristella De Panizza, *A Defence of Life: Lorenzo Valla's Theory of Pleasure*, Munich 1985.
105. **Lüthy**, Christoph, et. all., *Late Medieval and Early Modern Corpuscular Matter Theories*, Brill, 2001.
106. **MacIntosh**, J. J., "Robert Boyle on Epicurean Atheism and Atomism", στο: *Atoms, Pneuma and Tranquillity: Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, ed. M. Osler, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, σσ. 197-219.
107. **Μαρκούτη**, Λαμπρινή, «Η ελευθερία της βούλησης στην επικούρεια φιλοσοφία», Μεταπτυχιακή Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τομέας κλασσικών σπουδών, 2002.
108. **Martin**, Craig, «Experience of the New World and Aristotelian Revisions of the Earth's Climates during the Renaissance», *History of Meteorology* 3 (2006).
109. **Martinich** P. A., Allhoff, Fritz & Vaidya, Jayprakash, Anand (eds.), *Early Modern Philosophy. Essential Readings with Commentary*, U.S.A., Blackwell Publishing, 2007, σσ. 197-219.

110. **Massa**, Daniel, “Giordano Bruno’s Ideas in Seventeenth-Century England”, *Journal of the History of Ideas*, 38 (1977), σσ. 317-327.
111. **Masse**, Marin, “What is Libertarianism?”, *Le Q.L.*, October 28 (2000).
112. _____, “Five Essential Libertarian Attitudes”, *Le Q.L.*, November 8:132 (2003).
113. **May**, Philip, *Lucretius: Poet and Epicurean, Greece and Rome: Texts and Contexts*, Cambridge University Press, 2009.
114. **Mayo**, Thomas, Franklin, *Epicurus in England (1650-1725)*, Southwest Press, 1934.
115. **Mazauric**, S., *Gassendi, Pascal et la querelle du vide*, Παρίσι, P.U.F., 1998.
116. **Mcintosh**, J., «Robert Boyle on Epicurean Atheism and Atomism», στο: *Atoms, Pneuma and Tranquillity. Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, (ed. M. Osler) Cambridge University Press, 1991, σσ. 197-219.
117. **Meinel**, Christoph, “Early Seventeenth-Century Atomism: Theory, Epistemology, and the Insufficiency of Experiment”, *Isis*, 79 (1988), σσ. 68-103.
118. **Milton**, J. R., “Locke and Gassendi: A Reappraisal”, στο: *English Philosophy in the Age of Locke*, ed. M.A. Stewart, Oxford, 2000, σσ. 87-109.
119. **Mitsis**, Philip, «Happiness and Death in Epicurean Ethics», *Apeiron* 35: 4 (2002), σσ. 41-56.
120. _____, *Epicurus Ethical Theory: The Pleasures of Invulnerability*, Cornell University Press, 1988.
121. _____, «Epicurean ism», στο: *Encyclopedia of Ethics* vol. I, 1992, σσ. 320-322.
122. **Mousnier**, Roland, *The Institutions of France under the Absolute Monarchy, 1598-1789*, 2 τόμοι, μετάφρ. Brian Pearce (Chicago, 1979).
123. **Murr**, Sylvia, “L’ âme des bêtes chez Gassendi”, *Corpus*, 16-17 (1991), σσ. 37-63.
124. _____ (επιμ.), *Gassendi et l’ Europe, 1592-1792*, πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου στο Παρίσι «Gassendi et sa postérité (1592-1792)», (Sorbone, 6-10 Δεκεμβρίου 1992), Παρίσι, P.U.F., 1997.
125. **Nadler**, Steven, *A Companion to Early Modern Philosophy*, Blackwell Publishers, 2002.

126. **Neto**, Maia, R., José, “Charron’s Epoché and Descartes’ Cogito: The Sceptical Base of Descartes Refutation of Scepticism”, στο: *The Return of Scepticism from Hobbes and Descartes to Bayle*, ed. Gianni Paganini, *Archives Internationales d’ Histoire des Idées* 184 (2003), σσ. 81-114.
127. **Nikoltsky**, Boris, «Epicurus on Pleasure », *Phronesis* 46 (2001), σσ. 440-465.
128. **Nielsen**, Olaf, Lauge, “A Seventeenth-Century Physician on God and Atoms: Sebastian Basso”, στο: *Meaning and Inference in Medieval Philosophy: Studies in Memory of Jan Pinborg*, ed. Norman Kretzmann, Dordrecht, 1988, σσ. 297-369.
129. **Norton**, Fate, David, “The Myth of British Empiricism”, *History of European Ideas* 1, (1981), σσ. 331-344.
130. **Νούτσος**, Παναγιώτης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Τα όρια της διακινδύνευσης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005.
131. _____, “Χριστόδουλος ο Ακαρνάνας και ‘Encyclopédie’. Πρόδρομη ανακοίνωση”, *Ο Εραμιστής* 17 (1981), σσ. 13-24.
132. **Ξύδης**, ΣΤ. Γ., «Η θεολογία του Επίκουρου», *Ακτίνες* 341 (1973), σσ. 174-175.
133. **Oberman**, A. Heiko, “Via Antiqua and Via Moderna: Late Medieval Prolegomena to Early Reformation Thought”, *Journal of the History of Ideas* 48 (1987), σσ. 23-40.
134. **O’ Keefe**, Tim “Is Epicurean Friendship Altruistic?”, *Apeiron: A Journal for Ancient Philosophy and Science* 34:4 (2001), σσ. 269-305.
135. **Orlando**, T., Ann, *Physics and Faith in Pierre Gassendi*, S.T.D. degree, 2007.
136. **Osler**, Margaret, “Descartes and Charleton on Nature and God”, *Journal of the History of Ideas* 40, (1979), σσ. 445-456.
137. _____, «Providence and Divine Will in Gassendi’s Views on Scientific Knowledge», *Journal of the History of Ideas* 40:4 (1983), σσ. 549-560.
138. Osler M. and P. L. Farber (eds.), *Religion, Science and Worldview, Essays in Honor of Richard S. Westfall*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, σσ. 163-183.
139. (ed.), *Atoms, Pneuma and Tranquillity. Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, Cambridge University Press, 1991.
140. _____, “The Intellectual Sources of Robert Boyle’s Physico-Theological Project”, στο: *Philosophy, Science, and Religion, 1640-1700*. Ed.

- Richard Ashcraft, Richard Kroll, and Perez Zagorin, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, σσ. 178-198.
141. _____, “Fortune, Fate and Divination: Gassendi’s Voluntaristic Theology and the Baptism of Epicureanism”, στο: *Atoms, Pneuma, and Tranquillity, Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, Cambridge University Press, 1991, σσ. 155-174.
142. _____, “Ancient and Moderns and the History of Philosophy: Gassendi’s Epicurean Project”, στο: *The Rise of Modern Philosophy: The Tension between the New and Tradition al Philosophies from Machiavelli to Leibniz*, ed. Tom Sorell, Oxford University Press, 1993, σσ. 129-144.
143. (ed.), *Divine Will and the Mechanical Philosophy. Gassendi and Descartes on contingency and necessity in the created world*, Cambridge University Press, 1994.
144. _____, «The History of Philosophy and the History of Philosophy: A plea for Textual History in Context», *Journal of the History of Philosophy* 40:4 (2002), σσ. 529-533.
145. _____, *Pierre Gassendi*, στο: *A Companion to Archaeology*, John, Bintliff (ed), Blackwell Publishers, 2002, σσ. 80-95.
146. _____, “Early Modern Uses of Hellenistic Philosophy: Gassendi’s Epicurean Project”, στο Jon, Miller and Brand Inwood, *Hellenistic and Early Modern Philosophy*, Cambridge, 2003, σσ. 30-45.
147. _____, “When Did Pierre Gassendi Become a Libertine?” *Heterodoxy in Early Modern Science and Religion*, ed. Brooke and MacLean, Oxford: Oxford University Press, 2005, σσ. 169-192.
148. _____, «Pierre Gassendi» στο: *Routledge Encyclopedia of Philosophy* 3, pp. 848-857.
149. **Overhoff**, Jurgen, *Hobbes Theory of the Will: Ideological Reasons and Historical Circumstances*, Rowman and Littlefield Publishers, Oxford, 2000.
150. **Παμπλέκης**, Χριστόδουλος, *Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυσικῶν, Μεταφυσικῶν, Πνευματικῶν καὶ Θεῶν Αρχῶν*, Βιέννη, 1786.
151. **Παπαντωνίου**, Σ., «Δόγματα περί Θεού Στωικῶν και Επικουρείων», *Ζήνων* 3 (1982), σσ. 69-82.
152. **Paganini**, G., “Épicurisme et philosophie au XVII siècle. Convention, utilité, et droit selon Gassendi”, *Studi Filosofici* 12-13 (1989-90), σσ. 5-45.

153. **Palmerino**, Rita, Carla, and Thijseen, J. M. M. H., *The Reception of the Galilean Science of Motion in 17th Century Europe*, Boston, Kluwer Academic Publishers (Boston Studies in the Philosophy of Science), 2004.
154. **Pankinson**, G. H. R., *The Renaissance and 17th Century Rationalism*, Routledge, 1993.
155. **Partington**, R. J., “The Origins of the Atomic Theory”, *Annals of Science*, 4:3 (1939), σσ. 245-282.
156. **Pav**, Peter, “Gassendi’s Statement of the Principle of Inertia”, *Isis* 57 (1966), σσ. 24-34.
157. **Pintard**, Rene *Le libertinage erudite*, Paris, 1943.
158. **Phillips**, Henry, *Church and Culture in 17th Century France*, Cambridge, 2002.
159. **Pope**, Maurice, “Epicurean ism and the Atomic Swerve”, *Symbolae Osloenses* 61 (1986), σσ. 77-97.
160. **Popkin**, Richard, *The History of Skepticism From Erasmus to Spinoza*, University of California Press, 1979.
161. _____, *The High Road to Pyrrhonism*, ed. R. A. Watson and J. E. Force, 1993
162. (ed.), *The Columbia History of Western Philosophy*, Columbia University Press, 1999.
163. **Poppi**, Antonino, «Fate, Fortune, Providence and Human Freedom», στο: *The Cambridge History of Renaissance Philosophy* (1988), σσ. 641-667.
164. **Purinton**, Jeffrey S., “Epicurus on ‘Free’ Volition and the Atomic Swerve”, *Phronesis* 44 (1999), σσ. 253-299.
165. _____, «Epicurus on the nature of the Gods», *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 21 (2001), σσ. 181-231.
166. **Rist**, John, *The Stoic Philosophy*, Cambridge University Press, 1969.
167. _____, “Epicurus on Friendship”, *Classical Philology* 75 (1980), σσ. 121-129.
168. _____, *Epicurus: An Introduction*, Cambridge University Press, 1972.
169. **Ρούσσο**, Ε., «Επίκουρος», στο: Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, τ.3, Εκδοτική Αθηνών, 1990.

170. **Reale**, Giovanni, Catan John R., *A History of Ancient Philosophy: The Schools of the Imperial Age*, edited & translated by John R. Catan, U.S.A, N.Y. University, 1990.
171. **Roberts**, Hugh, *Dogs' Tales Representations of Ancient Cynicism in French Renaissance Texts*, Faux Tetre, N.Y., 2006.
172. **Rochot**, Bernard, "Gassendi Pierre", στο: *Dictionary of Scientific Biography*, ed. Charles Coulton Gillispie, 16 τόμοι, New York, Scribner, 1972.
173. _____, *Les travaux de Gassendi sur Epicure et sur l' atomisme*, 1619-1658, Paris, J. Vrin, 1944.
174. _____, "La vie, le caractère et la formation intellectuelle", στο: B. Rochot, *Pierre, Gassendi 1592-1655, sa vie et son oeuvre*, Paris, Centre International de Synthèse, 1955.
175. **Ross**, W. D., *Αριστοτέλης*, μετάφραση Μ. Μήτσιου, Γ' έκδοση, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2001.
176. **Sarasohn**, Lisa, "The Influence of Epicurean Philosophy on Seventeenth Century Ethical and Political Thought: The Moral Philosophy of Pierre Gassendi", Ph.D. Dissertation, University of California, Los Angeles, 1979.
177. _____, «The Ethical and Political Philosophy of Pierre Gassendi», *Journal of the History of Philosophy* 20:3 (1982), σσ. 239-260.
178. _____, «Motion and Morality: Pierre Gassendi, Thomas Hobbes and the Mechanical World-View», *Journal of the History of Ideas* 46:1 (1985), σσ. 363-380.
179. _____, «French Reaction to the condemnation of Galileo, 1632-1642», *Catholic Historical Review* 74 (1988), σσ. 34-54.
180. _____, "Nicolas-Claude Fabri de Peiresc and the Patronage of the New Science in the Seventeenth Century", *Isis*, 84 (1993), σσ. 70-90.
181. _____, «Epicureanism and the Creation of a Privatist Ethic in Early Seventeenth-Century France», στο: *Atoms, Pneuma and Tranquillity. Epicurean and Stoic Themes in European Thought*, Cambridge University Press, 1991, σσ. 175-195.
182. _____, *Gassendi's Ethics. Freedom in a Mechanistic Universe*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1996.
183. **Saunders**, Jason, Lewis, *Justus Lipsius: The Philosophy of Renaissance Stoicism*, Liberal Arts Press, 1955.

184. **Schmitt**, Charles, *A Critical Survey and Bibliography of Studies on Renaissance Aristotelians, 1958-1969*, Padua, Antenore, 1969.
185. _____, “From Towards a Reassessment of Renaissance Aristotelianism”, στο: *Renaissance Thought: A Reader*, ed. Robert Black, 2001, σσ. 240-254.
186. **Schmidt**, H., Η φιλοσοφία της ηδονής, μετάφραση: Σ. Φειδόπουλος, εκδ. Τέχνη.
187. **Schneewind**, B. J., *Moral Philosophy from Montaigne to Kant*, Cambridge University Press, U.S.A., 2003.
188. **Sedley**, David, «Epicureanism», στο: *Routledge Encyclopedia of Philosophy* 3, 2000, σσ. 244-245.
189. **Sepkoski**, David, “Nominalism and Constructivism in Seventeenth-Century Mathematical Philosophy”, *Historia Mathematica* 32 (2005), pp. 33- 59.
190. **Shapiro**, Barbara, “Early Modern Intellectual Life: Humanism, Religion, and Science in Seventeenth-Century England”, *History of Science* 29 (1991), σσ. 45-71.
191. **Smith**, Eric, *Επικούρου Φιλοσοφία της ηδονής*, Αθήναι, Τέχνη, 1926.
192. **Spink**, S. J., *French Free Thought from Gassendi to Voltaire*, London, 1960.
193. **Striker**, Gizela, *The Norms of the Nature: Studies in Hellenistic Ethics*, Cambridge University Press, 1986.
194. **Struever**, Nancy, *Theory as Practice: Ethical Inquiry in the Renaissance*, Chicago, 1992.
195. **Sturdy**, J. David, *Science and Social Status: The Members of the Académie des Sciences, 1666-1750*, UK., The Boydell Press, 1985.
196. **Tack**, R., *Untersuchungen zum Philosophie- und Wissenschaftsbegriff bei Pierre Gassendi (1592-1655)*, Meisenheim am Glan, 1974.
197. **Taussig**, Sylvie, *Pierre Gassendi (1592-1658), Introduction a la vie Savante*, Brepols, 2003.
198. _____ and J. A. Turner (eds.), *Mémoire de Gassendi vies et Célébrations Écrites Avant 1700*, Brepols, 2008.
199. **Taylor**, Richard, “Voluntarism”, στο: *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, 8 τόμοι, New York, Macmillan and Free Press, 1967.
200. **Τζαφερόπουλος**, Απ., «Γκασσεντί Πέτρος», στο: *Φιλοσοφικό, κοινωνιολογικό λεξικό*, τ. Α', Αθήνα, εκδ. Καπόπουλος, 1994.

201. **Trinkaus**, Charles, *In Our Image and Likeness: Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*, 2 τόμοι, University Of Chicago Press, 1970.
202. **Τσινόρεμα**, Βούλα, «The Concept of Pleasure in Epicurus' Moral Philosophy », *Diotima* 13 (1995), σσ. 147-155.
203. **Τσιτσόπουλος**, Αλέξανδρος, «Η ηδονή ως συστατικό στοιχείο της ευδαιμονίας κατά τον Επίκουρο», *Νέα Εστία* 140 (1996), σσ. 842-847.
204. **Verbeke**, G., "Le Stoicisme: Une Philosophie sans Frontières", *A.N.R.W.*, I, part 4, σσ. 3-42.
205. **Vlastos**, G., «Minimal Parts in Epicurean Atomism», *Isis* 56:2 (1965), σσ. 121-147.
206. **Warren**, James, «Epicurean Immortality», *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 18 (2000), σσ. 231-261.
207. **Wettstein**, H. K., *Renaissance and Early Modern Philosophy*, Wiley, 2002.
208. **West**, D., *Reason and Sexuality in Western Thought*, Polity Press, 2005.
209. **Westfall**, S. Richard, *Science and Religion in Seventeenth-Century Philosophy England*, New York, Conn.: Yale University Press, 1958.
210. _____, "The Foundations on Newton's Philosophy of Nature", *British Journal for the History of Science*, 1 (1962), σσ. 171-182.
211. _____, *Never at Rest: A Biography of Isaac Newton*, Cambridge, 1980.
212. _____, "Science and Patronage: Galileo and the Telescope", *Isis*, 76:1 (1985), σσ. 11-30.
213. _____, *The Construction of Modern Science: Mechanisms and Mechanics*, New York, 1971.
214. **Wilson**, Catherine, "Visual Surface and Visual Symbol: The Microscope and the Occult in Early Modern Science", *Journal of the History of Ideas*, 49 (1988), σσ. 85-108.
215. _____, *Epicureanism at the Origins of Modernity*, Oxford University Press, 2008.
216. **Windelband**, W. - Heismoeth, H., *Εγχειρίδιο της Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, μεταφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, τ. Β', Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2005.
217. **Yolton**, W., John, *Locke and French Materialism*, Clarendon Press, Oxford, 1991.